

klasje
naših ravni 1935.

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I ZNANOST 1-2, 2011.

klasje

naših ravni 1935.

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I ZNANOST

1-2.
2011.

ISSN 1451-2521

---

klasje

naših ravni 1935.

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I ZNANOST

UTEMELJEN 1935., IZLAZI DO 1944.,
OBNOVLJEN 1996. GODINE

Uredništvo: Lazar Merković, Milovan Miković, Petko Vojnić Purčar, Stipan Stantić, predsjednik Ogranak Matice hrvatske u Subotici

Nakladnici: Ogranak Matice hrvatske u Subotici,
24000 Subotica, Beogradski put 31,
+ 381 64 399 17 71 i
NIU Hrvatska riječ, 24000 Subotica,
Trg c. Jovana Nenada 15/II,
+ 381 24 55 33 55; + 381 24 55 15 78;
+ 381 24 53 51 55

Za nakladnike: Stipan Stantić i Ivan Karan

Tisak: ROTOGRAFIKA, Subotica, Segedinski put 72

Za tisak odgovara: Antun Bašić

Priprema: Viktor Sagmeister

Tiskanje ovoga sveska omogućili su: Središnjica Matice hrvatske Zagreb, Grad Subotica, Pokrajinsko tajništvo za obrazovanje i kulturu AP Vojvodine i Ministarstvo kulture Srbije

maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Subotici

Cijena sveska – 150 dinara

Klasje naših ravni, novi tečaj, godište XVI., broj 1.-2., 2011.

Tekstovi pisani hrvatskim standardnim i književnim jezikom primaju se:
E-mailom (klasje@tippnet.rs) i na CD-u.
Tekstovi se ne vraćaju.

GDJE JE ŠTO

DEVEDESET GODINA ANTE SEKULIĆA

- 3-7 ANTE SEKULIĆ Moj Tavankut
10 NACO ZELIĆ Devet desetljeća Ante Sekulića
11 STJEPAN SUČIĆ Sa svakom našom knjigom – manje je hrvatske smrti
14 BOŽIDAR PETRAČ Bogatstvo sačuvano za buduće naraštaje
15-19 STJEPAN SKENDEROVIĆ Trajno mjesto među intelektualnim velikanima bačkih
Hrvata
20 MILAN MOGUŠ Svakom od nas je pripala kap mora
21 ANDRIJA KOPILOVIĆ Opus za trajno pamćenje
22-23 NEVENKA NEKIĆ Tvoja svjetiljka gori na prozoru nestala salaša
24 STJEPAN ŠEŠELJ Institut dr. Ante Sekulić
25-32 IVAN ARALICA Život nastanjen sjenama
33 ANTE SEKULIĆ Riječ zahvale

OSAMDESET GODINA NACE ZELIĆA

- 34 STJEPAN DAMJANOVIĆ Život ispunjen radom i čestitošću
35 STJEPAN SKENDEROVIĆ Naco Zelić u povodu 80. rođendana
36 ANDRIJA KOPILOVIĆ Ljubav prema rodu i zavičaju
37 SANJA VULIĆ Naco Zelić pogledom izvana
38 JASNA IVANČIĆ Samozatajna potpora suzavičajnicima
39-40 MILOVAN MIKOVIĆ O dvjema najnovijim knjigama Nace Zelića
41-42 NACO ZELIĆ «Treba i vrijedi raditi!»

PROZA

- 43-58 TOMISLAV KETIG Damin gambit (I.)
59-75 DRAŽEN PRČIĆ Ljubav ubija
76-78 LAZAR FRANCIŠKOVIĆ Nestvar promjenljivih slika i Vatra

PRIKAZ

- 79-81 ĐURO VIDMAROVIĆ Pothvat od nacionalnog značaja

BAŠTINA

- 82-90 ĐURO FRANKOVIĆ Vodena bića, Vodenjak
94-99 STEVAN MAČKOVIĆ Kako je Lazar Stipić planirao prodaju mađarskih umjetnina
100-108 ANTONIJA ČOTA REKETTJE Lemeš u osimu plemenitog ravničarskog drača
109-120 MILOVAN MIKOVIĆ Navodi o kazalištu od 1747.

LIKOVNI PRILOZI

MATIJA MOLCER, Dani mržnje I. – IX.
1. str. korica, 4-5; 8-9; 12-13; 16; 4. str. korica

SNIMKE

ZLATKO ŽUŽIĆ

MOJ TAVANKUT

ANTE SEKULIĆ

*Mojoj Nani
koja počiva
na tavankutskom groblju*

Postoji Tavankut, naselje, danas s crkvom, nizovima kuća, nekoć pak s brojnim razbacanim salašima koji su nestali ili se još otimlju zubima gospodarstva i vremena. Nastao prije davnih stoljeća jamačno s crkvom od koje su sačuvani ostaci, iskopane opeke i poneka sitnica (za sada), Tavankut je u nizu povijesnih zbivanja bio opustošen; ponekad je bio proglašen pustarom. No povijesna opstojnost Tavankuta nije upitna. **Međutim, Tavankut nije samo skup žitelja različite dobi, zanimanja, izobrazbe; zajednica seljana i salašara (ukoliko ih ima i priznaju se takvima). Tavankut je više od toga: postao je postupno od god. 1918. duhovno zajedništvo, ideja svega našega: ponašanja, običaja, rada, života u siromaštvu i bogatstvu, u vjeri i narodnom ponosu. Tavankut je naše svojevrsno mjerilo u prosudbi što smo dobili, što sačuvali i što izgubili.** Tavankut je naš. Moj. U njemu sam upao u život, primio ime. U Tavankutu sam ukopao svoju roditeljku, moju Nanu. Mogu li o naselju jugozapadno od Subotice nizati podatke mirno, pouzdano? Bez zlobe, zluradosti, ružnih prisjećanja. Pokušao sam to učiniti već nekoliko puta¹, no uvijek mi izmakne po koja sitnica. Ali u svaku sam svoju bilješku o Tavankutu utkao dužnu ljubav prema rodnom zavičaju. U povijesnim ispravama Tavankut je različito zabilježen od god. 1435. do kraja XVI. stoljeća kako slijedi: *Towankwth* (1435.)², *Thowankwth* (1502, 1519, 1520./21.), *Torankut* (1528.), *Tavankut* (1543.), *Torankut* (1553.), *Tarankut* (1567.), *Tariankut* (1579.), *Tavankut* (1582./83.), *Torankut* (1585.), *Tavankut* (1590./91.)³. Moglo bi se zaključiti, da Tavankut nije tijekom stoljeća mijenjao svoje ime unatoč mogućim preinakama slova (vokala) u rukopisima nevjestih pisara.

Međutim, prema arheološkim iskapanjima⁴ jamačno je naselje postojalo već u XI. stoljeću, jer su na području Gornjeg Tavankuta u *kraju* kod sv. Ane nađeni tragovi negdašnje crkve. Zanimljivo je da se Tavankut spominje god. 1439. kao grad⁵. Iste je godine kralj Albert dao Tavankut vojvodi Janku Hunjadiju (János Hunyadi), u sljedećem su stoljeću pak naseljem gospodarili János Pongrácz, kralj Vladislav II., Ivan Korvin, Mirko Tórok (Imre Tórok).⁶ Za turske uprave Tavankut je bio naseljen pa ga spominju u popisu poreskih obveznika najprije nadbiskupskih, zatim god. 1580./82. i 1590./91. U turskim popisima, Tavankut je ubilježen na svim zemljovidima. Spomenuto tavankutsko srednjovjekovno naselje treba tražiti na području od željezničke postaje *Skenderevo* prema Gornjem Tavankutu, uz zapadnu obalu *Krivaje*.⁷ Negdašnja crkva na tavankutskom području bila je uz put između Gornjeg i Donjeg Tavankuta. Misli se da je bila sagrađena u XI. stoljeću, *Vermešov križ* pak označava to mjesto.⁸ Unatoč oskudnim arheološkim nalazima može se zaključiti da je negdašnja crkva bila građena od čvrsta materijala s debelim zidovima koji su iznutra jamačno bili obojeni figuralnim freskama; prozori su bili gotički što se zaključuje prema nađenim ostacima okvira. Gradnja crkve, također na temelju nađenih građevnih ostataka, obavljena je u dva vremenska razdoblja (radi li se o preinakama, dogradnji i sl.); na zapadnoj pak strani crkve bio je snažni zvonik od kojega je malo što ostalo. Arheolozi upućuju na podatak da je otkriveno i groblje jamačno iz XI. stoljeća.⁹ Nažalost, osim podataka koje je još god. 1967. objavodanio Lászlo Szekeres¹⁰ nema novijih otkrića koja bi još pouzdanije potvrdila starosjedilaštvo našega puka na tavankutskom području. Budući da

4 L. Szekeres, *Középkori települések északkelet - Bácskában* (Srednjovjekovna naselja u jugozapadnoj Bačkoj) Novi Sad / Újvidék, 1983., 52.

5 Isto.

6 I. Iványi, nav. dj., I., 112.

7 A. Sekulić, *Hrvatski bački mjestopisi*, 131; - U knjizi je priložen zemljovid izrađen oko 1930. jamačno za vojne potrebe.

8 L. Szekeres, nav. dj., 52.

9 Ondje.

10 L. Szekeres, *Gornji Tavankut, Sv. Ana - srednjovjekovna nekropola i crkva* Arheološki pregled, 9 (1967.), str. 146.

1 Usp. A. Sekulić, *Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca*, Zagreb, 1986; - *Bački Bunjevci i Šokci*, Zagreb, 1988., 95; - *Bački Hrvati*, Zagreb, 1991., 138; - *Hrvatski bački mjestopisi* Zagreb, 1994., 131, 132.

2 Upis u ispravama god. 1439., 1478. je nepromijenjen.

3 I. Iványi, *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtársa*, I. - V. Szabatka (Subotica), 1889., I., 131; - D. Csánki, *Magyarország történelmi Földrajza a Hunyadia korában*, II. Budapest, 1889., 191.

nema sumnje u «slavenstvo» imena Tavankut te da ostaci crkve i groblja ne dopuštaju upitnost o svjetonazoru davnih Tavankučana, sadašnji bi žitelji morali biti ponosni na dugu povijest rodnoga im kraja.

Današnja je crkva podignuta u romaničkom slogu god. 1909. i posvećena je Presv. Srcu Isusovu. Iz crkvenog šematizma (1968.) je bilješka da je župa stara, već u doba prije turskog osvajanja (iam temporibus ante *invasionem Turcarum commemorata*)¹¹. Za župnika Antuna Bergera crkva je god. 1931. iznutra obojena i uređena (pripravljena je bila za elektrifikaciju), izvana je obnovljena god. 1959. za župnikovanja domaćeg sina Ivana Lebovića. Župom su od njezine obnove god. 1910. do danas upravljali: Grgo Romić, Antun Berger, Ivan Lebović, a nakon njegove iznenadne smrti stanovito su vrijeme naizmjenice vodili župu svećenici iz Subotice, dok nije imenovan župnikom Antun Gabrić 16. travnja 1961.¹² U Tavankutu su rođeni svećenici: Antun Skenderović (1891.), Ivan Lebović (1908.), Tome Bukvić (1913.), fra Tarzicije Aleksandar Skenderović (qui munus sacerdotii abdicaverit), Bela (Adalbert) Stantić (1939.). Povremeno se tavankutski mladići javljaju u sjemeništa. Redovnice dominikanke imaju svoju zajednicu u Tavankutu. Od negdašnjih katoličkih društava najbrojniji su bili križarsko bratstvo i sestrinstvo. Pripomenuti treba da je Tavankut god. 1953. imao 8 075 žitelja od kojih su i god. 1968. skoro svi vjernici (fideles), jer ih crkveni šematizam spomenute godine bilježi 7 800¹³. U istom šematizmu spominje se u Gornjem Tavankutu kapelica Sv. Ane – *in praedio dicto Gornji Tavankut capella honoribus S. Annae dedicata*¹⁴. Kapelica je posvećena god. 1924. i za ljetnih mjeseci svake nedjelje ondje se slavi sv. misa. Proštenje, crkveni god kod tavankutske Sv. Ane je nadaleko poznato i posjećeno. O Tavankutu se raspravlja u nizu «subotičkih» monografija i ističe se da je «najveće naselje po površini», jer se «prostire na 160 kilometara». Bolji položaj naselja od ostalih oko Subotice Tavankut zahvaljuje isticanjem sudioništvom dijela žitelja u štrajku prije II. svjetskog rata i partizanskim «bazama» krajem istoga rata kada

su iz Tavankuta pripadnici odreda krenuli «u bitku za oslobođenje Subotice»¹⁵. Međutim, jamačno će trebati puno vremena dok se o svemu bude moglo mirno raspravljati, poglavito o ljudima koji su bili sudionici zbiivanja ne samo spomenutih nego i svega što je slijedilo. Ima u novoj knjizi o Subotici zanimljivih rečenica, najviše od one kako je god. 1978. naselje Tavankut razdijeljeno («nije više jedinstveno naselje nego razdvojeno» na tri dijela: Donji Tavankut, Gornji Tavankut i Mirgeš (Ljutovo), a pisac iste knjige kao da se čudi što je Tavankut «verovatno jedino selo na svetu koje ima četiri železničke stanice: Šebešić, Ljutovo, Tavankut, Skenderovo». Bojim se da će pisac ostati dužan odgovore ne samo svojim recenzentima nego i budućim čitateljima. Zemljovid tavankutske «površine» jasno razlikuju davno prije 1978. središnje selo s crkvom od Mirgeša, sv. Ane, Šebešića i brojnih skupina salaša (*Zlatni kraj, Vuković kraj, Crnković kraj, Lebović kraj, Skenderović šor, Bukvićevi salaši, Šabićevi salaši, Kobino selo, Mamužičev kraj* i dr.). Koji su bili razlozi za ovakvo ili onakvo «povezivanje» ili razdiobu pojedinih dijelova tavankutskog atara ne može odgovoriti stranac, doseljenik kojemu su nepoznati negdašnji odnošaji u obiteljima, među posjedima i posjednicima. U povijesnim ispravama se također uz brižljivo čitanje mogu naći potvrde o pojedinim dijelovima područja (vinogradi, oranice, šume).

Puno je teže pitanje (ili možda lakše?) koje se nameće nakon podataka koje je zabilježio u «zračnički pisanoj studiji» Lj. Đorđević: «Upravo u Tavankutu je najizraženiji problem starijih poljoprivrednih domaćinstava i napuštanja salaša radi života u gradu. Prema popisu Bunjevaca je 42,2 %, Hrvata 26,3%, Jugoslavena 21,7%, Mađara 4,9%, Srba 2,7% (...)»¹⁶ – Ne znam, niti sam pozvan suditi o knjizi je li značaki ili neznačaki napisana, ali Tavankut, na glasu po hrvatskom sastavu žiteljstva, postade veliko *bunjevačko* naselje u kojemu je polovica Bunjevaca (zar nisu Hrvati?) dok drugu polovicu čine Hrvati i Jugoslaveni zajedno. Što se dogodilo i što se još uvijek događa u Tavankutu? Pokušavali tko odgovoriti na pitanje o budućnosti našeg sela; koja ustanova proučava gospodarske i demografske promjene: Crkva, gradska uprava? Ili možda koja politička stranka (hrvatska?)? Sve se može razumjeti o našem Tavankutu, s pravom ćemo moći raspravljati dok nas, našega puka bude ondje. Budući da se prošlost ne vraća, treba misliti i raditi za budućnost.

Već je spomenuto da je tavankutska župa dala niz duhovnika te da je ondje djelovala brojna križarska skupina – bratstvo i sestrinstvo. No, Tavankut je po-

11 *Schematismus primus dioecesis Suboticanae (...)* Suboticae, 1968., str. 52.

12 *Antun Gabrić*, župnik u Tavankutu, rođen je 19. studenog 1922. u Subotici. Iz seljačke je obitelji, pučku školu i gimnaziju svršio je u Subotici (više razrede kao pitomac ondašnjeg subotičkog Paulinuma). Bogoslovne nauke svršavao u Đakovu (I. god.), u Kaloči (II. god.) i Zagrebu (III. - IV. god.) gdje je primio svećenički red 29. lipnja 1948. Službovao je u Somboru, u Sonti, u Subotici u Župi sv. Roka, zatim je upravljao Župom u Baču do srpnja 1959. i nepune dvije godine u Đurđinu. Od 16. travnja 1961. je župnik u Tavankutu. Od ljeta 1998. u Tavankutu je novi župnik Franjo Ivanković, rodom iz Žednika.

13 *Schematismus primus (...)*, 52.

14 *Ondje*.

15 *Ondje*.

16 *Ondje*.

znat po kulturno-prosvjetnoj djelatnosti već od prvoga desetljeća našega stoljeća. Poznati učitelj *Ivan Prčić Gospodar* zabilježio je o tome slijedeće: «Već prve decenije ovoga vijeka seljačka mladež naučila je i izvela komad 'Đido'»¹⁷. Spomenuti Josip Vuković Đido bio je istaknuti politički djelatnik u Bačkoj¹⁸. *Ivan Prčić Gospodar* je priopćio također da je kao učitelj u Čikeriji («zaseoku Tavankuta») priređivao igrokaze sa školskom djecom god. 1921. do 1936., zatim da je *Luka Kujundžić Strika*, seljački pisac uvježbavao sa seljačkom mladeži kazališna manja djela; isto je činio *Većeslav Omahen*, učitelj u tavankutskom *Zlatnom* kraju, zatim *Vinko Romić*, učitelj u selu Tavankutu, i seljanka *Ilka Vuković Pašička*. No, kulturno-umjetničko društvo «Matija Gubec» osnovano u Tavankutu god. 1946. u doba koje nakon rata nije bilo prikladno za kulturno udruživanje (selo je bilo bez električne struje, bez autobusne veze sa Suboticom, žiteljstvo osiromašeno raznim «otkupima» i sl.). Među prvim članicama društva bile su sestre Balažević (Anica i Kata), Giza Bukvić, Cilika Milunović, zatim Šime Stantić, Ivan Vukov, Bela Stipić i dr. Kasnije, god. 1949. pristupili su društvu i zalagali su se za njegov napredak učitelji Ljudevit i Vita Grunčić, Antun i Giza Balažević i brojni drugi Tavankučani. Društvu su izdašno pomagali u radu *Ivan Prčić Gospodar* i *Naco Zelić*. Društvo je postupno uredilo nekoliko svojih odjela («sekcija») za glazbu, šah, stolni tenis, folklor, za likovnu umjetnost. Tavankutska kulturna djelatnost u KUD «Matija Gubec» proslavila je posebice Likovna sekcija, koja djeluje od 1961. kada su nastavnici *Stipan Šabić* i *Ivan Jandrić* sa još četvoricom prijatelja iz Subotice osnovali svoju koloniju pod imenom *Likovna kolonija šestorice* (među članovima je bio također slikar *Marko Vuković*).

Posebnu su pozornost općinstva u zavičaju i širom svijeta privukle naivne umjetnice slikarke i «slamarke»¹⁹. Na folklornoj tradiciji Bunjevaca pletenja slame i žitnog klasja, vezana uz proslavu završetka žetve, Dužjancu, razvila se bogata djelatnost i tada je došlo do slikarskih ostvarenja od žitne slame i klasja samoukih seljanki Ane, Đule i Teze Milodanović, Kate Rogić, Marije Ivković Ivandekić, Anice Balažević, Ruške Poljaković, Ruže Dulić, Ruže Sarić, Teze Vilov, Matije Dulić i drugih, a njima su se pridružile samouke seljankе-slikarke Cilika Dulić, Marga Stipić, Jela Cvijanov,

Nina Poljaković i Ana Skenderović. Tako su se našle na okupu žene Tavankuta, Đurđina, Žednika, Bikova i drugih naselja Subotice. Osim više izložbi u Tavankutu i Subotici, priređene su izložbe u Beogradu, Zagrebu, Apatinu, Osijeku, Dubrovniku, Sisku, Vinkovcima, Somboru, Kovačici, Pančevu i Kostanjevici na Krki, u Modeni (Italija), a Ana Milodanović izlagala je i u Moskvi. Priređeno je 50 izložbi. Više od 80 članaka u dnevnim listovima i časopisima, mnoge vijesti i prikazi preko radija i televizije, istakli su vrijednost i značenje ove aktivnosti. Ivo Škrabalo, scenarist i redatelj i snimatelj Nikola Tanhofer snimili su dokumentarni kolor-film «Slamarke divojke», koji je «suptilna sjetna posveta jednoj ljubavi, onoj koju uskraćuje život, a nadomješta čovjek». U vezi stvaralaštva ovih žena Petar Šarčević je napisao: «Samouke, izgubljene u samoćama između beskrajnih horizonata panonskog neba i zemlje, koristeći rijetke predahe svakodnevnog mukotrpnog i monotonog rada, ove žene su kao njihovi sudruzi po talentu, anonimni pučki pripovjedači, pjesnici i svirači osjetile potrebu da umjetnički izraze svoj doživljaj velikog svijeta oko sebe, da uljepšaju svoj teški život njiva, sunca, prašine, vječito savijenih leđa i znoja, taj život crne zemlje koja život znači. Slikaju svakodnevicu života, ali svome doživljaju uspiju uvijek dati poetično ruho, kao što im nije stran ni pokušaj pridavanja simboličnih značenja i relacija. Ulje i tempera su im dobro poznate i rado korištene tehnike, ali rad sa slamom čini ih sasvim izuzetnim. Radeći filigranskom preciznošću sa tim krhkim zlatastim materijalom, one dobivaju sasvim neočekivane ugođaje i efekte ... Nepomućenih osjetila i čista srca opserviran život postaje na njihovim radovima jedan novi, iako znani, ali nepatvoreni i cjeloviti svijet koji živi ...»²⁰

*

Iskoristio sam prostor koji mi je dopustilo Uredništvo prigodnog zbornika. I trebam napisati završnu riječ. No, može li se napisati oproštajna, završna riječ svom rodnom selu? Jamačno bi to bila riječ rastanka sa samim sobom. S imenom po kojemu me ljudi zovu, pogrđuju, poneki možda hvale? Budući da sam uvijek u svome životu, raspet nad ponorima proturječja, vjerovao u život, krijepio se nadom i želio boljitak, ostajem vjeran zavičajnom selu, pun ljubavi koja svakoj prijatnji i pogibelji daje dimenziju nade i pobjede. Vjeran Tavankutu. Tavankučanima. Svima. I onima koji počivaju na tavankutskom groblju²¹.

20 P. Šarčević, *Naivna umjetnost*, Tavankut, 1970., 5.

21 Naco Zelić, *Protiv zaborava HKPD «Matija Gubec» Tavankut 1946-1996*, Zagreb, 2000., 44.-48.

17 (I. Prčić), *KUD «Matija Gubec» Tavankut* Subotica, 1966., str. 4.

18 A. Sekulić, Radićevci u životu bačkih Hrvata od 1918. do 1928., Hrvatski iseljenički zbornik 1994., Zagreb, 1994., 158-160.

19 Usp. A. Sekulić, *Književnost podunavskih Hrvata u XX. stoljeću*, Zagreb, 1996., 486-487; - Isti, *Umjetnost i graditeljstvo bačkih Hrvata*, Zagreb, 1996.

DEVET DESETLJEĆA ANTE SEKULIĆA

NACO ZELIĆ

Poštovani i dragi profesore Ante Sekuliću, čestitamo Ti 90. rođendan i želimo da Ti Bog podari dobro zdravlje i da budeš sretan i zadovoljan te da nam podariš još puno svjedočanstava o bačkim Hrvatima i njihovoj kulturi. Hvala Ti za sve što si nam dao! Živio! Naš slavljениk profesor Ante Sekulić rođen je u Tavankutu 16. studenog 1920. i jučer je zakoračio u novo desetljeće života. Ante pjesnik i prozaik, esejist, lingvist, povjesnik, etnolog, prevoditelj, diplomirao je i doktorirao na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (1947). Još kao srednjoškolac u Subotici anagažirao se u društvenom životu svoga naroda. Angažirao se u radu Bačkog okružja križara, Subotičke matice u Subotici, a kasnije kao student u Društvu bačkih Hrvata u Zagrebu i drugih. Dva puta je u životu robijao zbog svojih svjetonazora i tekstova, a kao profesor mijenjao je srednjoškolske sredine, da bi kraj pedagoške karijere dočekao u Rijeci kao profesor Pedagoške akademije. Ali ne, nije tamo dočekao mirovinu, tamo je 15. siječnja 1972. uhićen i s lisičinama na rukama sproveden je u istražni zatvor u Subotici gdje je osuđen na dvije i pol godine strogog zatvora. Član je Društva hrvatskih književnika, Hrvatskog P.E.N.-a, Hrvatskog filološkog društva, Papinske marijanske akademije u Rimu, dopisni je član HAZU, član je Matice hrvatske, Instituta za povijest, kulturu i duhovnost «Ivan Antunović» u Subotici i drugih znanstvenih ustanova i udruga u zemlji i inozemstvu. Radovi Ante Sekulića na teme vezane uz bačke Hrvate dragocjeni su i nezaobilazni kameni temeljci za buduće generacije. Sekulićevo je djelo, kojega čine 57 knjige i više od 600 stručnih i znanstvenih radova, većinom s temama vezanim za bačke Hrvate, više od pjesničkoga i znanstvenoga i više od «enciklopedije» bačkih Hrvata – ono je dokaz o neuništivoj energiji ove male skupine hrvatskoga naroda, koja je na surovim bačkim vjetrometinama, ostala čvrsto ukopana u zemlju koju je natapala znojem i krvlju. Ali o profesoru Sekuliću više će reći naši ugledni gosti.

SVEČANO OBIJEŽENA OBLJETNICA – Devedesetu obljetnicu rođenja prof. dr. sc. **Ante Sekulića**, pjesnika, povjesničara književnosti, znanstvenika i sveučilišnog profesora, znanstvenog savjetnika u mirovini, te dopisnog člana HAZU – u prepunoj dvorani Matice hrvatske u Zagrebu, 17. studenoga 2010. – obilježili su: **Matica hrvatska**, **Društvo hrvatskih književnika** i **Udruga za potporu bačkim Hrvatima**. O Ante Sekuliću i njegovu djelu u ime institucija koje su upriličile ovaj svečani skup govorili su: **Stjepan Sučić**, dopredsjednik Matice hrvatske, **Božidar Petrač**, dopredsjednik Društva hrvatskih književnika i **Stjepan Skenderović**, predsjednik Udruge za potporu bačkim Hrvatima. U ime prijatelja Ante Sekulića pozdravili su i o njemu svjedočili: akademik **Milan Moguš**, mons. dr. sc. **Andrija Kopilović**, književnica **Nevenka Nekić** i književnik **Stjepan Sešelj**, dok je glumac **Vlatko Dulić** pročitao ulomak iz romana akademika **Ivana Aralice**, posvećen slavljениku. **Andrija Kopilović** uručio je Ante Sekuliću posebno priznanje koje je, u povodu 90. obljetnice rođenja, dobio od **Svetog Oca Benedikta XVI.** Također i drugo izdanje Sekulićeve djela: «Osobna imena, prezimena i nadimci bačkih Hrvata», u izdanju NIU Hrvatska riječ i Katoličkog instituta za kulturu, povijest i duhovnost «Ivan Antunović», kao i «Bilješke iz književnosti (1953.–1963.)», u izdanju subotičkog Instituta. Ante Sekulić zahvalio se svim sudionicima ovoga skupa, biranim riječima i samozatajna stava, ističući kako je u cijelom svom životu učinio samo jedno jedino djelo – proveo volju onoga koji ga je učinio onim što jeste – misleći, dakako, na **Boga**. Tijekom ovoga programa kojega je vodio **Naco Zelić**, nastupili su **Pere Ištvančić** (brać) i **Vedran Novoselac** (tamburaško čelo), a prikazani su, također, film **Rajka Ljubića** o Ante Sekuliću, kao i tv-prilog **Josipa Stantića** u povodu dodjele zvanja Počasni građanin Subotice. (M. M.)

SA SVAKOM NAŠOM KNJIGOM – MANJE JE HRVATSKIH SMRTI

STJEPAN SUČIĆ

Poštovani gospodine Sekuliću, poštovani i veoma cijenjeni prvaci hrvatskog kulturnog života, hrvatskih kulturnih ustanova, gospodine predsjedniče Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, poštovani i cijenjeni izaslanici hrvatskih institucija i udruga, poštovani predsjedniče udruge za potporu bačkim Hrvatima, poštovani i cijenjeni izaslanici Društva hrvatskih književnika, svi vi iz Tavankuta i Somobra i Subotice, svi vi iz našega glavnog grada. Poštovani i cijenjeni hrvatski pisci, članovi Matice hrvatske, dramski umjetnici, dobro došli u Maticu hrvatsku, budite pozdravljeni u ime Predsjedništva Matice hrvatske, predsjednika Igora Zidića, koji se ispričava što nije mogao doći, i zahvaljujemo vam na ovom susretu, i na ovom dolasku, koji puno znači Matici hrvatskoj, hrvatskoj knjizi, koji znači velikanu knjige hrvatskih književnika iz Bačke, doktoru Sekuliću, jer vaš poticaj i vaš dolazak znači prijanjanje uz knjigu i poštovanje čovjeka knjige. Pišući o Matici hrvatskoj 1962. godine i o njezinim knjigama Zvane Črnja je rekao da ga se najviše dojmila bibliografija knjiga Matice hrvatske. Rekao je; taj sjajni niz hrvatskih knjiga iz XIX. stoljeća znači najviše moguće za Maticu hrvatsku. Svaka je knjiga značila stotine i stotine hrvatskih smrti manje. Mi živeci u teškom XX. stoljeću zakoračujući u

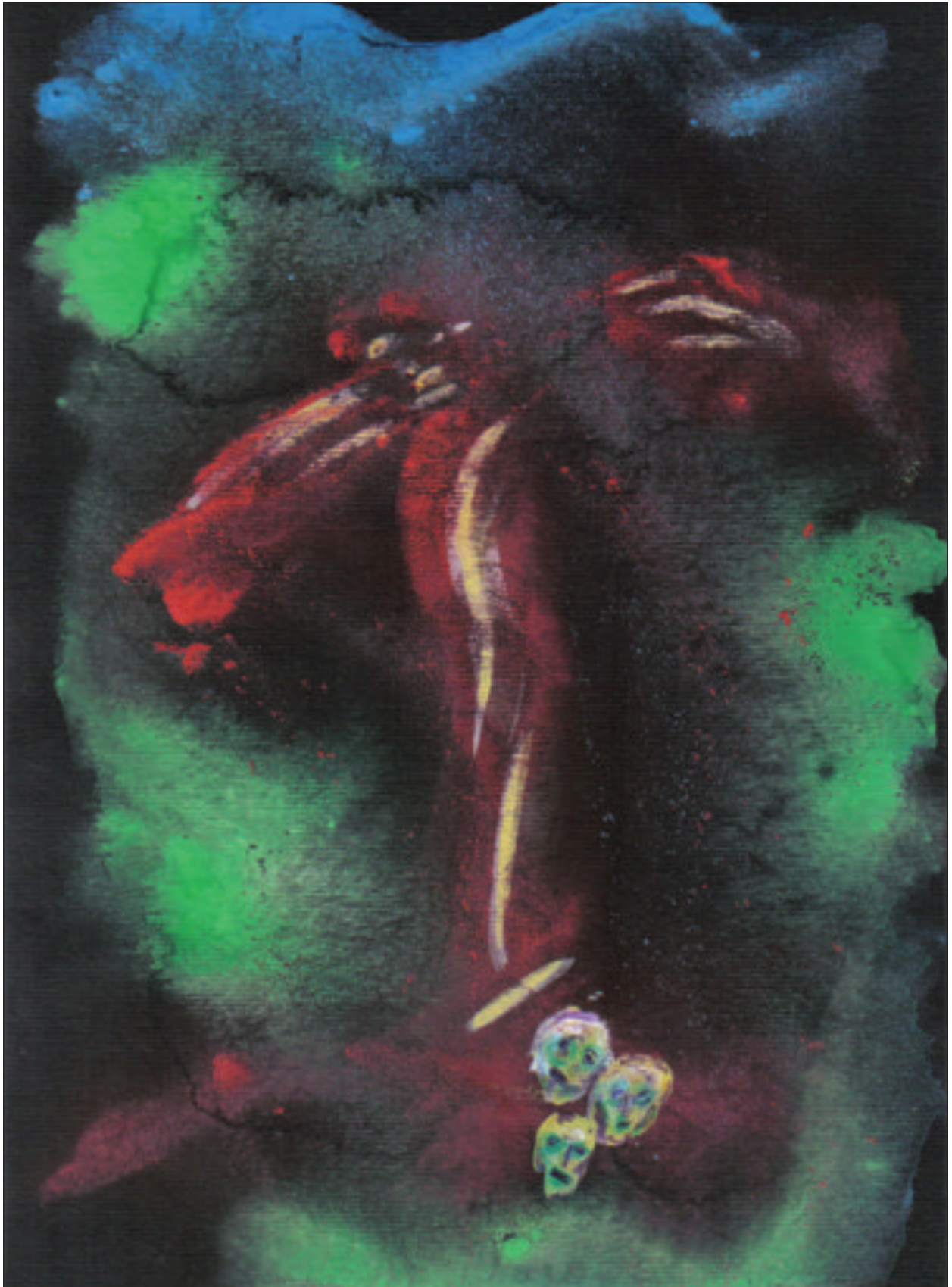
XXI. stoljeće svjesni smo svih tih narodnih nesreće i stradanja i svjesni smo što je svakome od nas značila knjiga. Od one male «Bunjevčice¹», objavljene u Društvu Svetog Jeronima, do onih prinosa koje je Matica hrvatska donosila kad je tiskala književnost bačkih Hrvata kad je objavljivala bibliografije. Kad smo zajednički odlazili na Bunjevačka prela u Baju, Sombor i Suboticu. Sve su to bila ohrabrenja, cijelom hrvatskom narodu, jer sve što su hrvatski književnici iz Bačke radili, nisu radili samo za sebe, nego za svakog pismenog Hrvata i ljubav za hrvatski jezik i za zemlju i za kulturno zajedništvo doprla je do mnogih srdaca. Takvo stvaralaštvo doktora Ante Sekulića, okićeno nizom dragocjenih knjiga, jamstvo je budućnosti ovoga naroda i ohrabrenje. Potpora nadi svakoga od nas za bolju Hrvatsku, i za budućnost hrvatske književne riječi, hrvatskog jezika i hrvatske zemlje. Gospodine Sekuliću hvala vam na svemu što ste učinili za hrvatski jezik i knjigu za sve ono što ste pretrpjeli, podnijeli, za vašu stamenost, izdržljivost za vašu samozatajnost i gospodsku uglađenost. Neka mnogi slijede ono veliko što ste dali Hrvatskoj kulturi. Živjeli. Hvala vam.

¹ Blaško Rajić, *Bunjevčice*, crtice iz života bunjevačkih Hrvata, Zagreb, 1936.

JOŠ JEDNO PRIZNANJE – Dva dana kasnije, 19. studenoga, i Društvo vojvođanskih i podunavskih Hrvata je obilježilo u svojim prostorima 90. obljetnicu rođenja svoga člana i jednog od utemeljitelja prof. dr. Ante Sekulića. Pozdravivši sve goste i predstavnike sestrinske udruge, Zajednice protjeranih Hrvata iz Srijema, Bačke i Banata Matu Jurića i Antu Plivelića obilježavanje je otvorio predsjednik Društva Zvonimir Cvijin, pjesme Ante Sekulića čitale su Nevenka Fabijan Vidaković i Marija Zaić Kubatović, dok je dr. Luka Štilinović govorio o slavljeniku: «Mi smo se tute skromno, ali srcem punim radosti okupili zato što Te očemo pozdraviti i srdačno se zafaliti baš zato jer si naš Čovik od glave do pete. Dobro kaže Tvoj virni prijatelj, a naš dobri pater, Antun Stantić da brez Antini radova nije moguće ni mislit, a kamol' započet pisat o bačkim

Hrvatima. Očeš o narodnom životu, oš o povisti, o književnosti, o našem govoru, o mistopisima, o fratrima razni fela, Bože koliko još zdravo tušta toga imade. Dodamo li pisme, odgoj generacija i generacija đaka i studenata na svim mistima u kojima je proveo svoj vik požrtvovanim radom, pa poticanje, vođenje il' usmiravanje rada, osobito mladi, i to još od svoje mladosti. Time nismo obuvatili ni približno sva područja u kojima je dr. Ante dao i daje nemirljivo značajne prinose», rekao je dr. Štilinović i zaključio: «Dragi Ante mi smo ti svidoci pred Bogom i ljudima, baš u takom iskrenom ozračju kojeg si opisao za sinjske Materice, stoga srcem punim zafalne radosti kličemo da si obilato ispunjavao zadaće baš kao dite pod okriljem Majke, čiji zagovor molimo da Te Bog još dugo poživi, Njemu na slavu, a na Tvoje i naše veselje. Živio».

BOGATSTVO SAČUVANO ZA BUDUĆE NARAŠTAJE

BOŽIDAR PETRAČ

Poštovani gospodine Sekuliću, časni profesore i dragi prijatelji, iznimna mi je čast što mogu, večeras, pozdraviti vas u ime «Društva hrvatskih književnika». Prohujalo je na desetine godina, u trenu, od kako smo sklopili naše poznanstvo na trgu Bana Jelačića, tada još Trgu Republike. U tih dvadesetak godina dogodile su se mnoge stvari, vrlo značajne, stvari, u povijesti hrvatskoga naroda. Dogodilo se mnogo knjiga koje ste napisali, u tom vremenu. Dogodilo se i to, da bismo ugledavši se u vas, mogli kročiti istom stazom i učiniti doista kako reče potpredsjednik «Matice hrvatske» Stjepan Sučić ovu Hrvatsku boljom, ljepšom, ugodnijom. Ja neću zaboraviti, i ne mogu zaboraviti, vaš hod kroz ulice Zagreba, vašu suptilnost, vašu diskretnost, vašu dragost kojom obilazite ljude, kojom prilazite ljudima, doista jedan poseban bonton, jedno posebno ponašanje, kako bismo vjerujem danas htjeli posvetiti mladom naraštaju. Vi ste to usađivali u mlade naraštaje svoje mladosti. Svoje profesorske i učiteljske mladosti. O tomu izvrsno svjedoči Ivan Aralica jedan od vaših učenika u svojem najnovijem romanu. Pročitali ste to dobro. Pročitali ste to onako kako jest zaista. Mislim da možete biti zadovoljni osvrćući se na ono što smo stvorili i dali hrvatskomu narodu.

Ante Sekulić vidno je pridonio hrvatskoj kulturi, znanosti i njegova sabiranja i predstavljanja vrijednosti nacionalne kulture, posebice podunavskih Hrvata, imaju zaista ogromno značenje. Kao najbolji poznavatelj govora bačkih Hrvata ostavio je nadasve vrijedan «Rječnik govora bačkih Hrvata». Objavio je prevažne knjige kao što su «Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca» i «Bački Hrvati» u kojima je do sada najpotpunije obradio prilike, povijest i običaje bačkih Hrvata, pridružimo li tomu i dva troknjižja – prvo koje se tiče naše književnosti i koje je već ovdje spomenuto – te drugo koje se bavi onomastikom «Hrvatski bački mjestopisi», «Hrvatski baranjski mjestopisi» i «Hrvatski srijemski mjestopisi».

Govoreći o Anti Sekuliću ne govorimo samo o iznimno marljivu čovjeku, govoriti nam je o časnoj instituciji Ante Sekulića koja je vlastitu narodu podarila nemje-

rivo bogatstvo, sačuvavši za buduće naraštaje živu svist bačkih Hrvata. Osim toga znanstvenoga, stručnoga i kulturnog rada kao književni povjesničar, kao kulturolog Ante Sekulić nije mogao zanemariti hrvatsku lipu rič svoga zavičaja nastojao ju je oživotvoriti u svojim pjesmama. Društvo hrvatskih književnika duboko poštuje svoga časnoga člana i s velikom zahvalom klanja se njegovoj 90-toj obljetnici života. Živjeli profesore Sekuliću.

TRAJNO MJESTO MEĐU INTELEKTUALNIM VELIKANIMA BAČKIH HRVATA

STJEPAN SKENDEROVIĆ

Velika mi je čast i ugodna obveza na ovoj svečanoj akademiji pozdraviti i čestitati 90. rođendan prof. dr. sc. Anti Sekuliću, dopisnom članu HAZU u ime Udruge za potporu bačkim Hrvatima i u svoje osobno ime. Ante Sekulić je pjesnik, srednjoškolski profesor, sveučilišni profesor, književni povjesničar, znanstvenik, bibličar – s veoma opsežnom učinkovitosti. O svemu ovome, o njegovom curriculumu vitae, o njegovu političkoj aktivnosti u mladosti, privrženosti hrvatskom pravaštvu, političkoj misli Stjepana Radića i Vladka Mačeka, o projekciji Bačke Hrvatske govorit će drugi. Sada ja želim reći, da je Ante Sekulić istaknuti osnivač i član Udruge za potporu bačkim Hrvatima. Životni put i usud Ante Sekulića je paradigma Hrvata u njegovoj i našoj Bačkoj Hrvatskoj. Smjer migracije Hrvata prama Bačkoj, uzrokovan osmanlijskom najezdom, već je od prvih desetljeća XX. stoljeća okrenut u obratnom pravcu. Ante Sekulić već dugo živi ovdje, ali duhom je vazda u svojoj ravnoj Bačkoj Hrvatskoj. Svojim radom stekao je sebi trajno mjesto među najznačajnijim intelektualnim velikanima bačkih Hrvata poglavito franjevačke provenijencije Bosne Srebrne i kasnije Kapistranske. Osvrnimo se kratko na taj ugledni slijed i podimo:

– U XVII. stoljeću od Mihovila Radnića, rođenog 1636. godine u Kalači, učenim osnivačem visoke filozofske škole Bosne Srebrne u Budimu i prethodno gvardijanom samostana u Olovu s njegovim književnim djelom „Razmišljanja pribogomiona od ljubavi Božije“ napisanom lijepim miješanim ikavskim-jekavskim jezikom. Od učenog franjevca Lovre Bračuljevića, rođenog 1685. godine u Budimu, koji je uveo narodni jezik i svoje djelo «Uzao serafinske goruće ljubavi» napisao fonetskim pravopisom i izdao u našem Budimu 1730. godine. Od fra Anđelka Šarčevića, auktora propovijedi i duhovnika našeg naroda tijekom velike seobe 1686. godine.

– U XVIII. stoljeću od jezikoslovca fra Stjepana Vilova, rođenog u Budimu, koji je napisao «Životopis o. Lovra

Bračuljevića» (sačuvano u rukopisu). Od učenog Emerika Pavića, rođenog u Budimu 1716. godine i njegovoga književnog djela na latinskom «Ramus viridantis olivae» («Grančice zelene masline»). od Grgura Peštalića i njegova djela «Dostojna plemenite Bačke starih uspomena». od Ignacija Josipa Martinovića – fra Dominika, znanstvenika i osuđenika na smrt kao pristalice Francuske revolucije. Zatim Pavao Sučić, Đuro Arnold, Ivan Ambrozović, dr. Vince Zomborčević, liječnik i javni djelatnik, Stjepan Kujundžić.

– U XIX. stoljeću: od narodnog preporoditelja Ivana Antunovića, rođena u Aljmašu 1815. godine, kalačkog kanonika i naslovnog biskupa Bosonskog, pokretača Bunjevačkih i Šokačkih novina i Bunjevačke i Šokačke Vile. Bio je članom Matice hrvatske, puno putovao Hrvatskom i u tijesnom prijateljstvu s biskupom Strossmayerom, Jurjem Dobrilom, Franjom Račkim, Ilijom Okrugićem Srijemcem, banom Ivanom Mažuranićem, fra Grgom Martićem, Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim i drugima, o čemu svjedoči i sačuvana prepiska. Do Ambrozija Šarčevića, rođenog u Subotici 1820. godine; proglasio je svoj program da se u Subotici u Gradskoj kući, u sudu, u crkvi i u školi treba upotrebljavati narodni jezik Bunjevaca. Do Blaža Modrošića, šokačkog Hrvata iz Slavonije, agilnog suradnika Ivana Antunovića. Do Ivana Mihalovića, profesora preparandije u Baji i pisca školskih knjiga.

– Na prijelazu XIX. u XX. Stoljeće: od Mije Mandića, rođenog 1857. godine u Kačmaru, prosvjetnog djelatnika i borca za uvođenje narodnog jezika u škole, jednog od oko 200 stipendista biskupa Ivana Antunovića. Do Paje Kujundžića, rođenog 1859. godine u Subotici. Do Ivana Evetovića, rođenog 1860. godine u Bačkom Aljmašu. Do Nikole Kujundžića, rođenog 1861. godine u Subotici. Godine 1879. je za Bunjevačko veliko prelo spjevao pjesmu „Kolo igra tamburica svira“. Do Ante Miroljuba Evetovića, pjesnika, rođenog 1862. u

Aljmašu. Do Ljudevita (Lajče) Budanovića, rođenog u Bajmaku 1873. godine, subotičkog biskupa. Do Ivana Petreša, rođenog 1876. u Kaćmaru. Do Blaža Rajića, rođenog u Subotici 1878. godine.

– Slijedi nadalje plejada učenih i društvenih djelatnika: O Gerard Stantić, poglavar samostana u Somboru, pisac molitvenika. Ivan Petreš, pjesnik, Justika Skenderović, pjesnik, Josip Đido Vuković, predsjednik HSS u Bačkoj i senator Kraljevine Jugoslavije u Banovini Hrvatskoj, te rodoljubni hrvatski pjesnik i književnik. Posebno treba istaknuti veliku djelatnost i burnu povijest dr. Matije Evetovića, rođenog u Aljmašu 1894. godine. Nakon 6. razreda gimnazije u Subotici godine 1910. isključen je iz škole zbog svojih «rodoljubivih osjećaja». Maturirao u Travniku, filozofski fakultet u Zagrebu, doktorat u Zagrebu. Bio ravnateljem gimnazije u Subotici. Ovdje treba svakako navesti njegovo djelo: „Život i rad biskupa Ivana Antunovića“, a osobito djelo «Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata», napisano u Subotici, o Svijećnici 1941., a zbog zakulisnih političkih razloga tiskano tek ove 2010. godine. Osobito mjesto u burnoj povijesti i političkim previranjima prve polovice XX. stoljeća pripada impozantnoj osobi, poput Petra Pekića, rođenog 19. lipnja 1896. godine u seljačkoj obitelji u Gornjem Sv. Ivanu. Puno je čitao i učio. Nakon šest razreda gimnazije radi kao bilježnik u rodnom mjestu. Sudjeluje u političkom životu i bio je član deputacije u Parizu koja je molila, da se Bajski trokut pripoji novoj državnoj zajednici SHS. Nakon mirovnog ugovora optirao je za novu državu. Bio je pomoćnik knjižničara, a kasnije se posvetio novinstvu i književnom radu. Prvu zbirku lirskih pjesama «Bajski trokut» tiska u Subotici 1920. godine, u pjesmama veliča slobodu i ističe svoju tugu i žalost za izgubljenim rodnom krajem. Piše povijesne knjige i osobito je politički aktivan s jasnom hrvatskom orijentacijom. Svojim političkim djelovanjem ubrzo postaje meta srpskih političara i povjesničara. To ga motivira za borbu i daljnji polemičarski i povjesničarski rad. Već 1926. godine tiska u Subotici «Pobijanje kritike Vase Stajića», odgovara Vasi Stajiću na negativnu kritiku svoje zbirke domoljubnih pjesama «Zvuci i uzdasi», tiskanu u Subotici 1926. godine. Svakako, najznačajnije je njegovo djelo «Povijest Hrvata u Vojvodini» od najstarijih vremena do 1929. godine. Knjigu je izdala Matica hrvatska i tiskana je u Zagrebu 1930. godine. Ova je knjiga odgajala i nadahnjivala generacije bačkih Hrvata i jedno je od značajnijih djela narodnog preporoda Hrvata u Bačkoj. Zbog trajne vrijednosti Dragutin Hlad 2009. godine izdaje reprint djela pod copyrightom, nakladnik: MISL, za

nakladnika: Dragutin Hlad. S knjigom Petra Pekića upoznao sam gosp. Dragutina Hlada 1992. godine, tada glavnog tajnika prvog hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana, kada sam dao svoj primjerak knjige tiskane rečene 1930. godine za predsjednika dr. Franju Tuđmana. Profesor beogradskog fakulteta dr. Dušan Popović u Glasniku istorijskog društva (1930.) i profesor Vasa Stajić u Letopisu Matice srpske (1930.) promptno i žestoko se obaraju na Pekićevu *Povijest* i njegove tvrdnje. Njihove primjedbe su trivijalne i očividno je da njima u prvom redu bio zazoran sam naslov knjige: *Povijest Hrvata*. Petar Pekić im hrabro odgovara i tiska iste 1930. godine polemičku raspravu «Vae victis» ili pobijanje kritike dr. Dušana Popovića i Vase Stajića, osporavajući njihove kritike i otvarajući polemičku raspravu u obranu knjige. Pekić je ovom knjigom javno i otvoreno rekao istinu, da su Bunjevci i Šokci u Bačkoj po narodnoj pripadnosti Hrvati i dalje govori: Kao znak slobode i narodne svijesti 1918. godine je na gradskoj vijećnici u Subotici izvešana Hrvatska trobojnica, hrvatska zastava, što po Ljubomiru Marakoviću «nikada i nitko, ni s desna ni s lijeva, ni odozgor ni odozdo, ne će moći poreći tu historijsku činjenicu, činjenicu koja ima značenje Marseljeze». Svečano izvezena velika hrvatska zastava (po rukama Mare Malagurski, kasnije udane Đorđević, op. ur.), vijorila se na govornici skupštine. Hrabri hrvatski omladinac Gavro Čović uze veliku hrvatsku zastavu, iznese je na ulicu, gdje je prihvati Stjepan Vidaković i još osam svjesnih bunjevačkih vrljih omladinaca, pronesu je Jelačićevom ulicom i istaknu na tornju Gradske vijećnice. Hrvatski omladinci koji su 10. novembra 1918. godine u Subotici istakli hrvatsku zastavu na tornju Gradske vijećnice: Lazo Ivković Ivandekić, Andrija Mazić, Gavro Čović, Stjepan Vidaković, Ljudevit Vidaković, Andrija Kujundžić, Geza Perčić, Vinko Orčić, Andrija Čakić i Remija Miljački. Petar Pekić se ogleđao i u drugim područjima književničke djelatnosti. Već 1922. godine u Subotici tiska tragediju «Meropa», mesenska kraljica, tragedija u 5 činova. U Subotici godine 1926. tiska na francuskom jeziku «La bataille de Kossovo», svoj prijevod najljepših narodnih pjesama o Kosovskoj pogibiji. U Zagrebu 1926. godine tiska svoj prijevod na francuski jezik spjeva Ivana Mažuranića «La mort de Smail Čengić Aga». Ovo djelo se godine 1927. godine tiska u Parizu, doživljava veliki uspjeh, dobiva nagradu francuske vlade, a prijevod je posvećen francuskom maršalu Franchetu D'Espereyu, slavnom vojskovođi i pobjedniku u svjetskom ratu. Godine 1926. u Subotici tiska spjev «Korupcija» posvećeno pokvarenosti činovnika. U Subotici

1927. godine tiska djelo djelo «Car Jovan». Za anketu o smrtnoj kazni 1928. godine tiska u Subotici «Rasprava o smrtnoj kazni». Smatra da smrtnu kaznu treba ukinuti, to traži pravda, to nam nalaže humanizam, to zahtijeva ljubav prema bližnjemu. U Subotici 1932. godine tiska roman «Novi ljudi». U romanu se zalaže za civilizaciju u kršćanskom duhu. Godine 1933. u Subotici tiska djelo «Spomenica» prigodom trijumfalnog puta Hrvatskog pjevačkog društva «Neven» u staru postojbinu Hercegovinu, te opisuje koncerte «Nevena» u Sarajevu, Mostaru, Dubrovniku, Splitu, Gospiću, Karlovcu, Zagrebu i Brodu. Osobito ističe lijepu svečanost u Blagaju i na izvoru rijeke Bune, tom prigodom je postavljena na crkvi spomen ploča u znak sjećanja na postojbinu bunjevačkih Hrvata. U Subotici 1934. godine tiska roman «Uvela ruža». Godine 1934. u Subotici tiska «Chefs-D' Oeuvre, des poemes nationaux Jugoslaves», svoj prepjev 11 najljepših epskih pjesama, remek-djela narodne epike na francuski jezik. Novu zbirku pjesama «Biserje i drago kamenje», (1935., Subotica) neke okrenute metafizici, neke okrenute Bogu, ljepoti neumrle duše, neke rodoljublju, a pjeva i o svijetu punom razočaranja i zdvajanja i duševnih rana. Ponovno se vraća povijesti i u Subotici tiska «Propast Austro-Ugarske monarhije» i postanak nasljednih država (Jugoslavije, Čehoslovačke, Poljske i Rumunjske) godine 1937. nakon što je, kako kaže, podatke skupljao 20 godina. A 1939. godine u Subotici tiska «Povijest oslobođenja Vojvodine». Treba spomenuti i dvije rasprave: «Stogodišnjica ilirskog pokreta» (Klasje, 1936.) i «Život i rad Ambrozija Šarčevića». Umro je u Zagrebu 1965. godine. Petar Pekić imponira svojom svestranošću, pjesnik, političar, prognanik, novinar, povjesničar, romanopisac, dramski pisac, prevoditelj na francuski jezik, preporoditelj, polemičar, javni i društveni djelatnik. Krasila ga je čestitost i velika hrabrost. S toga i zbog toga, Hrvati iz Bačke i Bajskog trokuta još će ga dugo nositi u svojem srcu kao jedinstvenu dragocjenost.

– Prijelaz XX. u XXI. stoljeće: Oličen je u plejadi književnika i kulturnih djelatnika što ih meritorno predstavlja Sanja Vulić u svojoj knjizi «Vitezovi hrvatskog jezika u Bačkoj». Još jedanput čestitam i želim sretan rođendan Anti Sekuliću i dao mu Bog dobro zdravlje¹.

Dame i gospodo, dragi prijatelji velika mi je čast i ugodna obaveza da na ovoj svečanoj akademiji mogu pozdraviti i čestitati 90-ti rođendan profesoru dokto-

¹ Prim. dr. sc. Stjepan Skenderović, Predsjednik Udruge za potporu bačkim Hrvatima

ru znanosti Anti Sekuliću dotičnom članu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. U ime Udruge za potporu bačkim Hrvatima i u svoje osobno ime. Ante Sekulić je pjesnik, profesor, sveučilišni profesor, književni povjesničar, znanstvenik knjižničar, veoma opsežan u učinkovitosti. O svemu ovome u njegovom kurikulumu, o njegovoj političkoj aktivnosti u mladosti, privrženosti hrvatskom izdavaštvu, političkoj misli Stjepana Radića, Vladi Mačeka, Bačke Hrvatske govorit će drugi.

Sada ja želim reći da je Ante Sekulić istaknuti osnivač i član Udruge za potporu bačkim Hrvatima. Životni put i usud Ante Sekulića je paradigma Hrvata, u njegovoj i našoj Bačkoj Hrvatskoj, Hrvata prema Bačkoj, uzrokovano osmanlijskom najezdom, već je od prvih desetljeća dvadesetog stoljeća okrenuto u obratnom pravcu.

Ante Sekulić je dugo živio ovdje, ali duhom je vazda u svojoj ravnoj Bačkoj Hrvatskoj. Svojim radom stekao je sebi pravo mjesto među najznačajnijim intelektualnim velikanima Bačkih hrvata poglavito osvajačke osmanlijske Bosne srebrne kasnije partizanske. Od 17. stoljeća od Mihovila Radnića rođenog 1636. godine u Kalači učenikom Visoke filozofske škole u Bosni srebrnoj u Budimu i prethodno gvardijana samostana u Olovu i njegovim književnim djelom razmišljanja od ljubavi božje napisano lijepim riječkim lijepim ikavsko jekavskim jezikom. Lovre Bračuljevića rođenog 1685 godine u Budimu koji je uveo narodni jezik u svoje djelo goruće ljubavi napisao pravopisom i izdao u našem Budimu 1730 godine do frana Anđelka Starčevića autora propovijedi i duhovnika našeg naroda tijekom velike seobe 1786. g. U samoj toj propovijedi jezikoslovca fra Stjepana Vilova rođenog u Budimu koji je napisao životopis oca Lovra Bračuljevića sačuvano u rukopisu učenika Emerika Balića rođenog u Budimu 1716 godine i njegovog književnog djela na latinskom: olive masline od Vrgola, i njegovog djela dostojne plemenite Bačke fra Martinovića znanstvenika pristalica francuske revolucije. Zatim Pavao Sučić, Đuro Arnold Ivan Ambrozić, doktor Vince Zomborčević, Stjepan Kujundžić.

19-to stoljeće narodni preporoditelj Ivan Antunović rođen u Aljmašu 1815. godine Kalaški kanonski i naslovni bosanski biskup pokretač bunjevačko šokačkih novina i bunjevačke šokačke vile bio je članom Matice hrvatske u tijesnom prijateljstvu sa biskupom Štrosmajerom, Julijom Dobrilom, Franjom Raškim i Ilijom Okrugićem, banom Ivanom Mažuranićem fra Grgom Matićem, Ivanom Kakuljevićem i drugima. S mnogima se dopisivao i mnoga su pisma sačuvana.

Do Ambrozija Šarčevića rođenog u Subotici 1820 godine koji je proglasio svoj program u Subotici u Gradskoj kući u Sudu u crkvi i u školi treba upotrebljavati narodni jezik do Blaža Moračića, hrvata iz Slavonije agilnog suradnika i Ivana Antunovića do Ivana Mihajlovića profesora preparandiji u Galiciji pisac knjiga *Prelaz iz 19 u 21 stoljeće* do Mija Mandića rođenog 1857 u Kačmaru prosvjetnog djelatnika i borca za uvođenje narodnog jezika u škole jednog od oko 200 stipendista biskupa Ivana Antunovića, do Paje Kujundžića rođenog 1859. u Subotici, Ivana Evetovića rođenog 1860 godine u Bačkom Aljmašu, do Nikole Kujundžića rođenog 1861. godine u Subotici za bunjevačko veliko prelo spjevao pjesmu „Kolo igra tamburica svira“. Do Ante Miroljuba Evetovića, pjesnika rođenog 1862. u Aljmašu, do Ljudevita Lamića Budanovića rođenog u Bajmoku 1873. godine subotičkog biskupa, do Ivana Tepeša rođenog 1876. u Satmaru, do Blaža Rajića rođenog u Subotici 1878. godine, dalje plejada učenih i društveni djelatnika Otaševića poglavar samostana u Somboru, pisca

molitvenika. Ivan Petrović pjesnik, Ljutica Skenderović pjesnik, Josip Đida Vuković predsjednik hrvatske seljačke stranke u Bačkoj, senator kraljevine Jugoslavije u banovini Hrvatskoj te rodoljubni hrvatski pjesnik i književnik.

Posebno treba istaknuti veliku djelatnost i burnu povijest doktora Matije Evetovića rođenog u Aljmašu 1894. god. nakon šestog razreda gimnazije u Subotici godine 1910. isključen je iz škole zbog svojih rodoljubivih osjećaja, maturirao pravni filozofski fakultet u Zagrebu, doktorat u Zagrebu bio ravnatelj gimnazije u Subotici. Ovdje svakako treba navesti njegovo djelo „Život i rad biskupa Ivana Antunovića“, a osobito djelo „Kulturna povijest i život bunjevačkih i šokačkih hrvata“ napisano u Subotici 1941. godine, a zbog zakonitih političkih razloga tiskano tek ove godine tj. 2010. godine. Prijelaz u 20. i 21. stoljeće, i plejadu književnika i kulturnih djelatnika meritorno predstavlja Sanja Vulić u svojoj knjizi «Vitezovi hrvatskog jezika u Bačkoj». Još jedanput čestitam i želim sretan rođendan Anti Sekuliću i dao mu Bog dobro zdravlje.

SVAKOM OD NAS JE PRIPALA NEKA KAP MORA

MILAN MOGUŠ

Poštovani i dragi prijatelji Matice hrvatske, gospođe i gospodo, dopustite mi najprije da srdačno čestitam 90-ti rođendan, u ime Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, našem članu, dopisnom članu, profesoru doktoru Anti Sekuliću. Sjećam se kad je prof. Sekulić postao dopisni član, sjećam se kad je bilo razgovora o tome što znače njegova djela i kad je da tako kažem unistrano zaključeno u instituciji u kojoj se to radi da prof. znanosti Ante Sekulić treba postati član naše Akademije. Potkrepa za takvu odluku bio je niz knjiga koji djelomično prikazan ovdje, a djelomično ga znamo iz drugih izvora. Kad se pogleda taj veliki opus knjiga profesora Sekulića, onda je on među osuđenicima, koje sam upravo čuo, sada, iz filma, onda su njegove knjige kao jedna istina. On je govorio i pisao istinu. Kada uzmete njegovu knjigu u ruku, onda ste uzeli, kao što je on uzeo, komad zemlje, koja se ne može odbaciti, i iz čitavog opusa, ako se baš želi sabrati nešto, što bi moglo ujediniti značajni opus prof. Sekulića to je sigurno njegova velika knjiga o narodnom životu i običajima bačkih Hrvata, izdana u našoj Akademiji. Profesor Sekulić je obradio, ta da tako kažem – dva mora. Ali nema mora nikakvoga, ni mora Panonskoga, ni mora drugoga, već kapi, i svaka njegova knjiga je bila, kao kapi u tim morima, istina o tim morima, a to prikazati u kapi, ono što je najvažnije, i zato najteže. Da je lako, ne bi profesoru Sekuliću ni zapalo, kao što to obično kažu. A to teško upravo je učinio profesor Sekulić, da je u svojim knjigama, koju god uzmete, govorio prvo istinu, pa je drugo, govorio nakon proučavanja, i da je svaka ta knjiga značila bolje shvaćanje mora, kome pripada. To je more hrvatskoga naroda, more hrvatskoga jezika, more hrvatske literature, i koje god more odabrali naći ćete tamo potvrdu. U programu, što je ovdje naznačen, kaže se da sada dolazi na red da kažem nekoliko riječi, riječi prijatelja.

Kao filolog, tražio sam koji glagol ide, najbolje, uz prijatelja i tražeći, bar za sebe našao sam jedan glagol, to je postojan, ili postati. Vi se možete upisati u bilo koji klub, plivački ili veslački, ili nogometni, ali ne možete se upisati u prijateljstvo i kad to shvatite

– postati prijateljem, ostati prijateljem, to je ono što je oznaka glagola postati, oznaka prijateljstva. I kada se jedanput dođe do tog stupnja, da postanete prijatelji, onda život nosi svoje. Može se dogoditi da se ne vidite dan, dva, tri, pet, sedam, sedamnaest i više, i kad se god nanovo nadete, kao da se ništa nije dogodilo, prijateljima kao što smo mi. I ništa se, u pravom prijateljstvu, nije poremetilo, jer je sve ono što je postalo nešto što je povezalo dva čovjeka, dvoje ljudi, dvije duše je i ostalo takvim. Veliko mi je zadovoljstvo što sam postao prijatelj profesora Ante Sekulića. Hvala mu na svemu tome što je napravio, hvala što je zadržao to prijateljstvo i hvala što je toliko nama prijateljima ostavio da možemo na tome raditi i svakom od nas je pripala neka kap, kap mora ovoga ili onoga. Ja se nadam dragi prijatelju da ćemo nastojati to činiti i koliko god budemo najbolje na sreću i zadovoljstvo jedno drugog, ili bilo kojeg drugog mora. Hvala.

OPUS ZA TRAJNO PAMĆENJE

ANDRIJA KOPILOVIĆ

Hvala na pozivu i prilici za ovo večerašnje obraćanje. Neobično sam radostan radi toga, i svega što je već u pozivu sadržano, i ne mogu početi bez ganuća, i ne mogu ni pobrojiti, a ni poredati koga sve večeras hoću predstaviti i u čije ime govoriti. Upravo mi stoga, dragi Ante, dozvoli govoriti iz srca srcu, pa kako ono dirigira, tako neka ti od čestitke, u par riječi, bude rečeno. Ponajprije, mislim istaknuti; Subotica te nika da ne zaboravlja, i ne samo radi činjenica što si nam povjerio izdavanje tvojih izabranih djela. Našem Institutu za kulturu, povijest i duhovnost «Ivan Antunović» ovo povjerenje mnogo znači, a svima nam je neskrivena želja da te Subotica trajno prepoznaje upravo po tome opusu, jer on je doista velik, svima važan i značajan. Razumije se, želimo da doživiš i druga još izdanja, kao što želimo da ih sve zajedno i drugi, skupa s nama prihvate i dožive, jer, i sva su ta izdanja – Subotica! I to smo mi! Ona te voli i poštuje, i po ovim knjigama, i po onom od ranije, što si nam pružio i pridonio, i stoga si i sada prisutan u govoru, u razmišljanju, u pozicioniranju, u susretima, a osobito kada nam je teško! Tada se krijepimo primjerom tvojega života. Osobno sam veoma ponosan i radostan što sam dobio priliku govoriti, među onim govornicima koji su označeni prijateljima. Premda je, prijateljstvo sa svećenikom, koji je mlađi, možda gdje kome i neobično. Radi toga ću se podsjetiti, i samo u jednoj rečenici istaknuti nečega što je odlika osobnosti Ante Sekulića, a vjerojatno je, svima dobro znana. I to tragom njegova izlaganja u Subotici, kada je postao počasni građanin grada Subotice, i jedne njegove rečenice koja me se silno dojmila. Rekao je tada jednostavno, iskreno, samozatajno: «Ja sam samo ono činio što sam mislio da od mene očekuje On», misleći na Boga. I zato ne mogu nikako drugačije, nego jasno istaći da je Ante Sekulić čovjek koji je, ponajprije, čovjek duha i duše. Razumije se, takvi su i mnogi drugi pisci, pjesnici, umjetnici, znanstvenici, graditelji ... Ali je u Anti, zacijelo, sadržana i duša rodnoga mu Tavankuta, i također duša njegova žedničkog djetinjstva, ali nadasve katolička vjera iz čijih je dubina naučio crpsti snagu vlastite postojanosti, pogotovu u teškim trenucima,

kada je morao na robiju, i prvi i drugi put! I da to nije samo nekakva politika, već je prije svega izraz njegove osobne snage. On je svjedočio katoličku veru, i njezin je svjedok. I stoga neću duljiti; knjiga koju mu večeras predajem prva je od pet, nakon koji slijedi drugih pet, i već kako je dalje u planu. Izabrana djela bit će naš skroman, ali će iznad svega biti znak želje da naš akademik ostane trajno prisutan u Subotici, i u onom moru žita, koje se talasa i pjesmu pjeva, i moram ovdje reći, ne želeći nikoga povrijediti, tu pjesmu žita može osjetiti samo onaj koji ima uho, za taj šum zreloga žita, a naš Ante ima uho za nj. I na kraju, najveća mi je čast i radost, što ti mogu čestitati – ni više, ni manje – nego u ime pape Benedikta XVI. I predati čestitku koja je iz Vatikana stigla doktoru Anti Sekuliću. Neka on prvi pročita, kako mu papa Benedikt XVI. čestita u povodu ovoga 90. rođendana.

TVOJA SVJETILJKA GORI NA PROZORU NESTALA SALAŠA

NEVENKA NEKIĆ

Poštovani i dragi prijatelju i učitelju Ante, U životu sam imala čast i sreću ne samo susresti, nego i surađivati, biti prijatelj s Tobom, koji si nam dolazio ususret tiho i gotovo ponizno, uvijek kao veliki gospodin duha i uma. Od Tebe smo učili dostojanstvu osobe, čestitosti nepodmitljiva rodoljuba, ljubavi za zemlju i čovjeka. Iz Tvojih pjesama iščitavali smo nostalgiju i sjetu za Tvojom bačkom ravnicom, profinjenu pjesničku melankoliju ranjene duše koja je nosila sobom sva sjećanja na danas ruševne salaše, žita i beskraj ovoga drevnoga hrvatskoga prostora. U filmu stojiš na zemlji, držiš grumen crnice u šaci i kazuješ: «Ovo je Istina...» Toga trenu kao čovjek nadilaziš sebe i ostvaruješ se ponad svih efemerija, izdižeš se zajedno sa svojim narodom u smisao koji postaje dio Tvoga životnoga puta. Poradi te ljubavi za zemlju i rod dva puta su Te uhitili, lomili i ponižavali, Tebe koji si izmicao u svoje poetske slike, u brojne znanstvene knjige, otkrivajući uvijek iznova snagu riječi. «LIPE RIČI» koje Ti je kazivala nana Đula i dida Tuna, koje si ugradio u srce svoje poezije i znanstvena djela, koje su te kao biblijski šator sakrivala u tamnici i bile svjetiljka u crvenoj noći. Simbolično je ime Tvoga rodnoga mjesta – Tavankut. On jest upravo taman kutak u kojem nije ne samo Tvoje srce, nego i svih Tvojih predaka, onih koji su polako nestajali zajedno sa salašima i običajima, a osobito kad smo ušli u jednu mračnu kraljevinu baš nekako u vrijeme Tvojega rođenja. Bio si uvijek sumnjiv vlastima, ali isto tako imao si prijatelje: jedan je bio Lav Znidarčić. Čudne li koincidencije. S njim sam surađivala u Matici hrvatskoj i znala da je izniman. Oštar, energičan, nesebičan, čestit. On Te i branio kad je trebalo, zaštićivao koliko je mogao. Svi koji smo Te upoznali, zavoljeli smo Te. Još uvijek postoji Tavankut i Tvoja svjetiljka gori na prozoru nestala salaša, a šaka zemlje čeka nekog novog zaljubljenika. Hvala Ti za taj najveći poučak o životu.

Poštovani i dragi prijatelju Ante, osobita mi je čast, svi su to rekli, ali mislim da moram i ja, što sam uvrštena u riječ prijatelje i čini mi se da ovih 30 godina, koliko se znamo, a sve je počelo u onome malom getu koji

se zvao Marulić pa do danas nekako prebrzo prohujalo. Poštovani predgovornici koji su puno značajniji i puno važniji u smislu poznavanja, dubine, širine i veličine djela našega slavljenika Ante Sekulića. I vi uzvanici dragi večeras ne zamjerite ja sam se na filmu moram priznati i rasplakala, činilo mi se da je Ante ne samo opečaćen kako sam ga ja uvijek doživljavala kao čovjek zemlje i lipe riči nego da je opečaćen i kao jedan golemi kamenolom, i mislim da smo svi koji smo bili s njim u nekom doticaju ili znanstvenom ili prijateljskom lomili iz toga kamenoloma komadiće a svaki je bio vrijedan i svaki je nekako bio blistav i učili smo od njega. Ja sam učila kako je Ante, kako je kolega Petrač izvrsno rekao, moram to još jednom istaknuti, jedan veliki gospodin, jedan veliki gospodin srca i uma i kod njega se spojilo to njegovo srce i taj um u jedan prekrasni intelektualni i vizionarski sjajni splet i nikada ga nije iznevjerilo srce, a za um je uvijek bilo vremena da nadoknadi, ako je nešto i izostalo, dok je čamio u tamnicama, ili, dok je bio u nekoj nemilosti. Ništa zato što su upali u kožnim kaputima u vaš stan, cijenjeni Ante, u Rijeci, i odnijeli gotovu građu za jedan golemi rječnik. Vi ste to nadoknadili, obilatost ste to nadoknadili, mnogostruko, i ostavili iza sebe, gotovo, kao što je rekao uvaženi predgovornik – jednu instituciju, hodajuću instituciju. Trebalo bi stotinjak ljudi da naprave sve ono što je u vašoj bibliografiji, ali ja nisam pozvana da govorim o tome, nego kao o čovjeku koji je u tim prijateljskim, mislim relacijama učinio na nas mlade dojam. Učili smo kako je prekrasno voljeti zemlju. Meni to nije bilo teško, ja sam čak malo i zavidjela svima koji su imali svoj komad zemlje. Ja nikad nisam imala svoj komadić zemlje i nikad nisam imala rodnu kuću. Taj nomadski život, kojemu ja nisam uzrokom, nego su to neke druge okolnosti. Gledala sam ga, i u ovom filmu, a i prije, koliko ljubi tu svoju ravnicu. Ja sam je mogla ljubiti samo kroz freske, jer sam Đakovčanka, po majci. Znači, ako je on, eto, bački Hrvat, ja sam Šokica, barem napola, taj element mi je olakšavao da uvijek iznova kad uzmem Antinu knjigu dobijem jedno saznanje koje je prepuno prekrasne ravničarske intime samoće te melankolije

koja je tako značajna za našeg Antu. On kad piše, ne znanstvena djela, nego neka intimna, prozna, on je nekakvo biće prepuno pjene, prepuno jednog razgovora s Bogom, ali u tom razgovoru uvijek ima jedan tragični memento i jedna transcendentna misao, on se kao što je rekao uvaženi velečasni Kopilović pozdravlja i s nama; Bog vas čuvao, Bog bio s vama, i s Bogom, i to je taj dio koji nam je, također, dao u baštinu. Meni se čini da je malo ljudi, s kojima sam se susretala, bilo tako prožeto i tom golemom zemljom, i tim veličanstvenim nebom, koje smo i u filmu vidjeli koje se nadnijelo nad ravnice, i čini mi se da je nadohvat ruke, i tim njegovim salašima, koji nestadoše, ne samo njegov, nego mnogi, i o kojima svi naši, koji su odande, uključivši i ove druge ljude, koji sad ovdje sjede, pišu gotovo s istom nostalgijom, s osjećajem ljepote, tuge i neke čudesne vezanosti po onoj staroj da je Bog stvorio čovjeka od zemlje, ne od bilo koje nego baš od ove gdje si rođen. Činjenica da je njegova kob koja mu je bila dodijeljena, a kako bi rekao naš Mažuranić, dva puta iskušavala našega velikog i

dragog prijatelja Antu, u njegovim tamnicama, pisao je prekrasne stihove u tim tamnicama.

Njegova panonska nostalgija nije nimalo jenjala i nema nikakve duhovne pustinje u tom njegovom pisanju pa ma koliko su se trudili da tu pustinju neka-ko učine, zatvarajući dva puta po 120 Hrvata, među njima i našeg Antu. I poput Sopa, nekoć, on vodi neprestani razgovor s Bogom, u svakoj svojoj pjesmi u svakoj svojoj prozi i kao rodoljub, koji voli tu lipu rič, tu ikavicu na rubu toga panonskoga našega mora, o kojem je toliko bilo govora. I ono što je najvažnije je, možda, da smo učili od njega, kako se može biti domoljub, ako podijeliš sudbinu svoga roda, ako si usamljen, protjeran, zatvoren, razapinjan i ako ugledaš Gospodina, kao što svjedoči naš Ante u svojim spisima i to je to što je prebivalo u njemu kao čovjeku. A od svega meni najdraže, i ja ga volim, kao oca, jer sam imala devetnaest godina kad sam izgubila oca i ima nekoliko ljudi koji su tu ulogu zamijenili. Jedan od njih je i Ante Sekulić. Sada se usudujem reći bez titula – moj dragi Ante, hvala!

INSTITUT DR. ANTE SEKULIĆ

STJEPAN ŠEŠELJ

Život je započeo 16. studenoga 1920. u Tavankutu, u Bačkoj Hrvatskoj. Upravo tako taj dio svita imenuje dr. Ante Sekulić. Lijepo kao Žednik, mjesto njegova odrastanja. A sve ostalo o njemu možete čitati u *Korabljici*, broj 4, iz godišta 1998., u zborniku radova njemu posvećenih: akademika Stjepana Damjanovića, fra Franje Emanuela Hoška, Božidara Petrača, akademika Miroslava Šicela, Stipe Botice, akademika Rafe Bogišića, Tome Podruga, Tomislava Heresa ili Mate Marčinka, Josipa Buljovčića, Lazara Merkovića, Milovana Mikovića, Đurđice Cvitanović, Mije Korade, Josipa Barbarića i Agneze Szabo. U tom broju *Korabljice*, pored navedenih tekstova o našem autoru, donosimo *Bibliografiju radova dr. Ante Sekulića*, te *Izbor iz djela*, u kojemu su tek neki od njegovih značajnijih radova, uvijek o Bačkim Hrvatima: *Šžeti slijed događaja od 1928. do travnja 1941.*, *Oko naziva jezika Bačkih Hrvata*, *Ambrozije Šarčević i njegova dva rječnika*, *Misli i primisli o novim bibliografijama Bačkih Hrvata*, *Knjiga o Bunjercima koja zbnjuje*.

Ova *Korabljica* znak je zahvalnosti i pokušaj oduženje dr. Ante Sekuliću za sve njegove prinose Sekcij Društva hrvatskih knjiženika za proučavanje književnosti u hrvatskomu iseljentištvu. Od namisli iz godine 1987., pa do objelodanjivanja četiriju njegovih naslova kojima je nakladnikom bila Sekcija:

- *Hrvatski pisci u ugarskom Podunavlju od početaka do kraja XVIII. stoljeća*, 1993.
- *Hrvatska preporodna književnost u ugarskom Podunavlju do 1918.*, 1994.
- *Književnost podunavskih Hrvata u XX. stoljeću*, 1996.
- *Pavlini prinosi hrvatskoj književnosti*, 1997.

Nešto kasnije pridružuje knjigu *Karmelićanski prinosi hrvatskoj kulturi*, 2001.

Da bi se ova suradnja zaključila (Zaključila! – gospodine Sekuliću!?) – knjigom *Bački Hrvati u XX. stoljeću*, tiskanoj ovih dana, 2010., u nakladi Hrvatske kulturne zaklade – Hrvatskoga slova. U njoj se nalazi motto – riječi biskupa Lajče Budanovića: *Triba zabilužit sve o nama i pisat o onome što je naše*. A dr. Ante Sekulić na tom tragu priseže: *Svjedočio sam (i danas to činim) o*

hrvatskom puku na bačkim ravnicama. I stvarno od *Prisutpnoga poglavlja*, pa do *Zaglavnih i oporučnih misli*, tako ispisuje ovu **našu** sedmu knjigu, želeći Bačkim Hrvatima: *Sutrašnjcu u slobodi, govoru i životu*.

Ja mu se iskreno zahvaljujem za dosadašnju plodnu suradnju, za posao koji u sretnijih naroda rade čitavi instituti. U našem slučaju radio ga je Institut dr. Ante Sekulić. A znademo da je to tek dio poslova koje je u svom životu uradio dr. Sekulić. O čemu smo se večeras imali prigodu uvjeriti. Pa premda od 1. listopada godine 1940. neprestance živi u Hrvatskoj, imenovali su ga dopisnim članom HAZU, a kažu nam da se dopisnim članovima imenuju samo oni besmrtnici koji žive izvan granica države Hrvatske. A tomu osjećaju doprinio je sam dr. Ante Sekulić, radom u svojem *Institutu*, za kojega su i hrvatski akademici bili uvjerenja da se nalazi negdje u ravnicama Bačke Hrvatske¹.

¹ Na svečanoj akademiji u čast 90. obljetnice rođenja dr. Ante Sekulića u Matici hrvatskoj u Zagrebu, 17. studenoga 2010., pozdravio ga je i ravnatelj **Hrvatske kulturne zaklade i Hrvatskoga slova**, književnik Stjepan Šešelj

ŽIVOT NASTANJEN

SJENAMA

IVAN ARALICA

Život u čoporu više od dvjestotinjak učenika, muških i ženskih, u zgradi daleko od grada, gdje se spava, jede i odlazi u školu, uči i vježba u vježbaonici, gdje je gužva od zore do mraka i, na poseban način, od mraka do zore, taj se život mogao svjdjeti onomu komu je samoća zjapila prazninom. Ali meni, koji sam samoću doživljavao punom života, bogatijom nego što je život u čoporu, koji bez čopora nije mogao, ali samo ako se od njega u svakom trenutku može udaljiti, meni se taj život učiteljske škole u Kninu nije svidio. E, da je to bio samo dom odvojen od škole, dalo bi se izdržati. I do tada sam to izdržavao! Kao došljaka, kao novoga, kao izloženoga promatranju sa svih strana, taj me je život u čoporu prvih dana dovodio do očaja i, podjarivan strahom da će moje tajne, tako izložene, biti lako otkrivene, nije mi dopustio da se smirim i pribierem. Sobe moga ćaće u novoj kući Revačevića za vrijeme pohađanja osnovne škole, potkrovlje i sobica na kamenu u kući tete Marije za vrijeme pohađanja gimnazije, i tezga tete Reze ukazivali su mi se kao izgubljeni rajevi samoće, koliko god da su to bila uboga skloništa iz nužde. Čak su mi se i sobe u domovima, drniškom i strojarskom, činile oazom samoće u odnosu na ono što me je zateklo u kninskoj preparandiji. Ovdje spavam u sobi sa trideset i pet kreveta, a tamo ih je bilo najviše deset!

Počeo sam se raspitivati kod znanaca ima li u okolnim zaseocima, Medićima i Krvavicama, neki seljak koji bi mi za male novce iznajmio sobu, pa da se u tu sobu, kakva god bila, sakrijem od čopora, kad ne moram biti na nastavi. Nije dolazila u obzir soba u gradu, to mi je bilo predaleko! Nešto sam u Krvavicama bio i našao, pa sam odlučio s ocem i majkom, kad on njih uskoro odem, razgovarati o toj mogućnosti. Nisam sumnjao da će mi oni, koliko god ih to udarilo po džepu, i odobriti, jer su se pomirili s tim da sam takav kakav jesam i da sam, s obzirom na to kakve sve djece ima, dobar. A onda me je profesor hrvatskog jezika i književnosti Ante Sekulić pozvao da mu pomognem srediti školsku biblioteku, koja je, u kartonskim kutijama iz Imotskog prevezena u Knin, stajala na podu sobe u kojoj je trebala biti smještena. Školski je drvodjelja napravio dvi-

je police, po jednu uzduž svakog od dva pregradna zida. Na te su police knjige trebale biti složene po rednom broju u matičnoj knjizi i po oznakama polica na kojima su u Imotskom bile složene. Sekulić je zajedno sa mnom otkrio sistem po kojem su knjige u prethodnoj biblioteci bile poslagane, prilagodio ga kninskim mogućnostima od dvije police prislonjene uza zid, od kojih je svaka imala šest odjeljaka, i zajedno sa mnom neko vrijeme knjige slagao. Kad sam ja ušao u sistem i savladao posao, pustio me je da sam taj rad nastavim do kraja, a on bi s vremena na vrijeme dolazio vidjeti kako posao napreduje i dokle sam stigao.

Nisam se žurio. Ne bih samo pogledao koji matični broj knjiga nosi i kojem odjeljku na policama pripada, nego bih pogledao i naslov knjige i njena autora. Kako je i gdje knjiga tiskana, koliko stranica ima, jesam li za nju čuo, jesam li je pročitao i, ako nisam, želim li je čitati! Ukratko, upoznao bih se s knjigom, pa ja i ona više nismo bili stranci. Držao sam knjige svojim, a sebe njihovima! Postupao sam kao što sam postupao i s vlastitim knjigama, onima koje su ostale u tezgi tete Reze na brizi moga brata. Tako radeći, još dok sam knjige slagao, naučio sam gdje koja stoji. I stranu na kojoj je, i odjeljak, i policu i mjesto na polici!

Kad sam, za pokus, počeo knjige dijeliti učenicima, nisam od njih tražio ni da znaju matični broj ni smještaj na polici. Dovoljno je bilo da mi kažu koju knjigu trebaju i ja sam išao po nju. To znanje gdje se koja knjiga nalazi i koje knjige imamo, već na početku rada učinilo me je kao knjižničara nezamjenjivim. I to je znanje bilo dostatno jamstvo Sekuliću da ću ja knjižnicu voditi bolje od ikojeg nastavnika, kojem bi se rad u knjižnici ubrajao u dio satnice, plaćao kao prekovremeni sati ili spadao u njegovu obaveznu *vannastavnih aktivnosti*. Na Sekulićev prijedlog nastavničko se vijeće složilo da ja vodim knjižnicu.

Određeno je vrijeme kad knjižnica radi, a radila je svakoga radnog dana po dva sata. Dobio sam ključ i u njoj sam mogao boraviti i kad radi i kad ne radi. Danju, noću, kad god želim. Tamo sam čitao i tamo sam učio. Tamo nisam smio premjestiti postelju, i tamo nisam smio donositi objed! Zgrada doma i škole

nije bila priključena na električnu mrežu grada, imala je svoj generator, koji bi joj davao svjetlo od mraka do deset sati. Da bih i nakon toga vremena mogao u knjižnici raditi, u staretinarnici sam kupio lampu a u dućanu petrolej.

Meni bolje izdvojenosti iz čopora nije trebalo, pa sobu u Krvavicama više nisam tražio. I na svemu sam tome mogao biti zahvalan Anti Sekuliću. Premda je, što sam imao priliku čuti, bilo i onih, među koje je spadao i Vajnaht, koji su smatrali da stvar stoji obrnuto. Da bi Sekulić trebao biti zahvalan meni. Na dobar sam ga način oslobodio posla koji je po naravi i običaju pripadao nastavniku hrvatskog jezika kao *vannastavna aktivnost*. Prema kojoj se mjerila visina socijalističke svijesti!

Vajnaht, ni oni koji su kao i on mislili, nisu imali pravo, Sekulić nije bježao od *vannastavnih aktivnosti*. Štoviše, bio je u njima do grla. Od nekoliko učenika, kod kojih je zapazio naklonost književnosti, osnovao je *literarnu sekciju*, ali ona nije radila kao što su radile literarne sekcije u kojima sam do tada bio, da učenici jedni drugima i profesoru koji ih vodi čitaju svoje pjesme. Njegovu sekciju sačinjavala je grupa predavača, koji bi dobili temu, tu temu proučili i onda o njoj govorili na skupu učenika čitave škole, učenika koji su osjećali potrebu za dopunskim znanja iz književnosti. A dolazili bi mnogi, jer se to u našoj skućenoj sredini držalo oblikom zabave. Učene rasonode! Bilo je to nešto slično Vajnahtovim *uzornim predavanjima*, samo ne za sadašnje učitelje u kotaru već za buduće učitelje bogzna u kojem kraju.

Prvo je predavanje održao on sam, Sekulić, o značenju antologije *Hrvatska mlada lirika*, koja je tiskana uoči Prvoga svjetskog rata i u kojoj su se pojavila imena koja će između dva svjetska rata obilježiti našu književnost, kakva su, samo na primjer, imena Ive Andrića i Ujevića. Sva predavanja što ih je Sekulić držao, ona na nastavnim satovima, svakodnevna, i ona u ovakvim prigodama, povremena, otkrivala su da on jest znalac književnosti iznad onoga što se susreće kod nastavnika srednjih škola, ali su otkrivala i da je sam pjesnik, što je, osim mene koji sam pronašao u kritikama Gorana Kovačića da je tiskao zbirku pjesama *sin nizina*, u našoj školi malo tko znao. Samo oni kojima sam ja to rekao!

Tada sam to samo slutio, a danas znam. Bilo je fine, diskretne provokativnosti u tome što je Sekulić s onoliko žara govorio o Andrićevim pjesmama, koje je sam Andrić u to vrijeme želio zaboraviti, pjesmama u kojima se otkrivala Andrićeva sjetna religioznost. Bilo je smjelosti u tome što je Ujevića, koji je u to vrijeme, što

mi nismo znali, proživljavao svoje najteže dane, uzdizao na sam vrh hrvatskog pjesništva. Bilo je smjele provokacije u tome, koliko se god nekomu danas to činilo sitnim.

Odmah za Sekulićem, po njegovoj želji, održao sam i ja predavanje o glagoljici. Nisam ni danas, iako sam u međuvremenu, radi pisanja scenarija za film o Ćirilu i Metodu, o tome morao štošta naučiti, velik stručnjak za glagoljicu, a tada sam to bio još u manjoj mjeri, pa ne mogu procijeniti čemu je to moje predavanje sličilo. No, ako i nije valjalo, a gotovo sam siguran da je takvo bilo, sama činjenica što je prvi predavač u *literarnoj sekciji* bio Sekulić a odmah za njim ja, bila je dovoljna, da mi ugled u zgradi učiteljske škole, na svakom katu od podruma do potkrovlja, u očima učenika naraste do plafona. A meni samu, u skladu s tim, dovoljan poticaj da *podignem rep*, što bi morao zapaziti svatko tko, idući hodnikom, prođe pored mene. I taj bi *rep* sigurno *podignuo*, nije da ne bih, pa bio sam u godinama kad se *repovi* lako *podizju* i ako plafon ne dodiruješ tjemnom, da nije bilo moga temeljnog straha od svega i moga dopunskog straha od isticanja. Kao tada, kad sam *repicu mogao podignuti* zbog predavanja o glagoljici, *rep neću dizati* ni doskora zbog još značajnijih *dostignuća*, koja mi je dostići pomogao, a tko drugi nego profesor Sekulić. Ovoga puta preko moje volje, gotovo na silu. I opet nevoljko zbog straha od isticanja!

Dvorana, u kojoj su se održavali razni sastanci, sva predavanja, od uzornih do praznoglavih, plesovi subotom i nedjeljom uvečer te *razobličavanje neprijatelja pojedinačno i onih koji se jate*, ta je dvorana imala rotundu s velikim prozorima. U vrijeme dok se zgrada planirala i gradila, ta je rotonda bila namijenjena oltarima za katoličku misu i pravoslavnu liturgiju, kojima bi obavezno prisustvovali učenici i nastavnici obje vjere, svaka vjera svom obredu. S lijeve strane rotondi nalazila se soba u koju bi se oltari pohranjivali kad bogoslužjenja ne bi bila, odnosno, u koju bi se sklonio katolički oltar kad bi pravoslavni bio u rotondi i, obrnuto, u koju bi se sklonio pravoslavni oltar kad bi katolici imali bogoslužjenje. Tako je to bilo zamišljeno, ali se to nikada nije ostvarilo. Promijenila su se vremena, učitelji trebaju sad biti bezbožnici, i sad se u rotondi nalazila pozornica, a u sobi za pohranu oltara sklanjali bi se oni glumci, predavači ili govornici, koji su toga trenutka pozornicu koristili.

Odlučeno je negdje u upravi škole ili na višim prosvjetnim instancama da nam ta lijepa pozornica ne bi smjela zjapiti prazna, da bi se trebala češće koristiti, za dovođenje gostiju i za priredbe koje ćemo sami

priređivati. I s tim se radom počelo, a Sekulić je, da zamahu *kulturnih aktivnosti* dade svoj prilog, odlučio u okviru *dramske sekcije*, čije je rukovođenje preuzeo, uvježbati i prikazati dramu Ivana Cankara *Jakob Ruda*. Protivno mojoj volji, uz ogradu da ću se baviti isključivo *kulturnim aktivnostima*, literarnom i dramskom sekcijom, dao sam se izabrati u omladinsko rukovodstvo škole. Kao omladinski rukovodilac zadužen za *kulturne aktivnosti* trebao sam pomoći Sekuliću da pronade glumce za pojedina lica u Cankarovoj drami. Iz večeri u večer, nekoliko smo dana u sobi namijenjenoj oltarima, ne samo ja nego čitavo omladinsko rukovodstvo, među dvjestotinjak učenika birali nosioce pojedinih uloga. Bio je to projekt od *kapitalnog značenja*; da uspije, morali smo se za to svi zdušno zauzeti. One koje bi jedne večeri izabrali, drugu bi večer iskušali i zaključili valjaju li ili i dalje treba tražiti. I tako birajući, isprobavajući i donoseći odluke, izabrali smo glumce za sve uloge osim za ulogu Jakoba Rude, glavnoga lica, po čijem imenu drama nosi naslov: Što ćeš sad?

Predlagalo se ovoga i onoga, koga sve nije, čak i dvojicu rukovodilaca koji su cijelo vrijeme s nama sjedili. Luku Kuštru i Joku Babića, rukovodioce zadužene za čistu politiku. Ja sam bio za obojicu, iako ih nikada nisam vidio da bi nešto glumili osim sebe same, jer sam ozbiljno mislio da im i u drami pripada odgovorno prvo mjesto. Ali, svaka čast Luki i Joki, momci su dobri, a Sekulić se nije složio da oni igraju Jakoba Rudu.

Traži danas traži sutra, vrijeme od tjedan dana prolazi, a mi nikako da nađemo toga glumca. Ja onda predložim da ga, ako ga kod nas nema, potražimo u gradu među gimnazijalcima. Što jest bio, htio ja to ili ne htio, lagan protest protiv Sekulića, koji bi odbio svakoga koga bi mu mi predložili.

„A ne gimnazijalca! Možemo mi to sami!“ rekao je Sekulić. „Evo, vi biste to mogli odglumiti!“

„Ja?“

„Vi!“ odgovorio mi je s jakim naglaskom na toj kratkoj riječi prvi profesor od kojega sam čuo da učenike oslovljava s vi.

„Neću!“

„Nemojte tako! Razmislite do sutra uvečer!“ smirivao me je, kad je vidio da sam vidno uznemiren, i pozivao da dođem pameti kad se pobojao da bih nešto nesmotreno mogao učiniti.

Razmislio sam i pristao. Nisam ga mogao odbiti kad sam vidio koliko mu je trebalo vremena, primjećujući kako to ne želim, da se odluči i mene predloži za nosioca te uloge. Nisam ga mogao odbiti jer me je

on smjestio u knjižnicu, osigurao mi mjesto gdje ću se izdvojiti od čopora i učinio mi suvišnom potragu za sobom u susjedstvu, sobom u kojoj ću se osamiti i ćaću privoljeti da moje samovanje plaća. A nisam ga, vjerojatno, mogao odbiti ni zato što je u meni proradilo sjećanje na ne tako davne dane kad sam, na seoska kola izdignut, recitirao *Seljačku torbu* i glumio Ciganina koji prodaje svoga konja. To ne znači da sam, pristajući glumiti Jakoba Rudu, zaboravio na strah od isticanja. To samo znači da sam i taj strah, kao i onaj temeljni, pretvorio u *strah Božji*, s kojim se živi, jer se bez njega ne da disati.

Bože, Zlatko, što me je Sekulić muštrao! Na pozornici, gdje su, da nije bilo revolucije, trebali biti oltari, spram žmirkave svjetlosti našeg generatora, dok bi radio, a kad bi s radom prestao, spram svjetlosti dviju petrolejskih svijeća, kasno u noć, tražio je od mene da ponavljam svaku radnju i izgovaram svaku rečenicu sve dok ne bi bio zadovoljan kako sam nešto uradio i kako sam nešto kazao. *Jakob Ruda* je drama puna mraka, a glavno lice od čitave drame nije ništa svjetlije. Zapravo, ono je svojim postupcima u najvećoj mjeri i čini mračnom. Svaki pokret i svaka izgovorena rečenica glavnog lika imala je doslovan i simboličan smisao. Sekulić je želio da, usporedo s doslovnošću pokreta i izgovorenih riječi, ne dirajući nimalo u njihovu realističnu dimenziju, iskazujem i njihovu slojevitost simboličnu nadgradnju. A to ni profesionalnom glumcu nije lako postići, a nekmoli meni, amateru i početniku.

I danas se sjećam jedne scene i jedne replike. Odnosile su se na smrt i pokop. Uz odgovarajuću radnju izgovarao sam: „*Dolje! Duboko dolje!*“ I sad, trebao sam to uz određene geste i grimase predočiti kao nešto zbilja duboko, ali to nije bilo dovoljno. Na taj je realitet trebalo nadograditi simboliku tako da to *jako duboko* postane *duboko do beskonačnosti, provalija dublja od svemira, od smrti i vječnosti*. Trudio sam se, ali, budući da je tražio da ponavljam i ponavljam, pomislio sam da to ne znam i da to nikada neću znati. Bilo mi je žao, pa sam se ljutio na sebe, ali i na Sekulića što me kinji kad vidi da ne znam. Međutim, pobuniti se protiv njege, koliko god me kinjio, nisam mogao, jer on, tražeći od mene da još jednom pokušam, nije zapovijedao nego molio. Ne, pobuniti se nisam mogao, koliko god to *dolje, duboko dolje* bilo duboko i nedostižno.

Jakoba Ruda smo premijerno prikazali u našoj školi, za naše učenike, nastavnike i osoblje đačkog doma. Bili smo ispraćeni urnebesnim pljeskom i zaradili da nas obožavatelji od te večeri na dulje vrijeme, do druge predstave, ne zovu više našim imenima nego imenima

lica što smo ih u predstavi glumili. Ni cvijeće na pozornici, ni honorar kad smo slavni s nje sišli – jedina nam je nagrada bila što smo poistovječeni s licima. A to, što god tko mislio, nije bila mala nagrada! Svi su uživali u svom novom imenu. Ja, ne znam zašto, nisam. I kad su vidjeli da do toga imena ne držim, prestali su me zvati Jakobom... Ipak, toga ću se imena sjetiti kad do koju godinu počnem objavljivati svoje prve radove, među njima i one koji spadaju u dječju književnost. Neke sam od njih objavio pod pseudonimom osobe kojoj je ime Jakob. Koje radove i gdje? Nikada neću reći!

U gradu smo održali dvije reprize, jednu za gimnazijalce, a drugu za građane, obje u prizemlju Laćina hotela *Dinara*, u gradskoj kavani. Tamo gdje su se održavale i sve druge gradske priredbe. Među njima i *raskrinkavanje neprijatelja!* Baš koji dan prije nego što ćemo mi prikazati *Jakoba Rudu*, a ja pokušati predočiti koliko je *dubina dubokoga*, u toj je dvorani bila *skinuta maska s lica* kćeri gradskog brijača Čeke, na taj način što su joj očevom mašinom za šišanje ošišali dugu kosu, potom joj vezali podignutu suknju iznad čelave glave i pustili je da, gledajući kroz platno, nađe izlaz iz dvorišta na ulicu, gdje su je čekali s lugom, jajima i psovka. Tri dana nakon šišanja partizanke iz obitelji Čeko, mi smo pokazali koliko su *dubine duboke* i, ako je suditi po pljesku, u tome smo uspjeli.

Premijera i dvije reprize za redom! Posvuda uspjeh! Izazvali smo zavist kod gradskih amaterskih družina i pokazali želju da slavu proširimo i izvan Knina.

Treću smo reprizu održali u Gospiću, za đake i nastavnike učiteljske škole, za gimnazijalce i za građane ako se pozivu koji odazove. Dvorana je velika i primit će sve koji dođu, rečeno nam je. Iznenadilo nas je kad smo u Gospić došli i vidjeli da im je pozornica, istina, prostrana, da im je prostorija tri puta veća od kavane hotela *Dinara*, ali da u toj dvorani ima samo dva reda sjedišta od stolica donesenih iz neke od gradskih škola. Uz to, bio je ožujak, a dvorana se nije ničim grijala! Na te su stolice posjedali nastavnici učiteljske škole i ono malo učenika što su ih uspjeli sobom dovesti, ne više nego što je bilo sjedala. Došlo je i nešto građana, i nešto gimnazijalaca, ali, kad je predstava počela i oni se uvjerali da neće imati gdje sjesti, da će na hladnom ostati čitavo vrijeme na nogama, malo su se prošetali po velikoj dvorani, popričali jedni s drugima i otišli nekud drugdje, tamo gdje je toplije i tamo gdje imaju na što sjesti, ne čekajući da im ja, odnosno Jakob Ruda, kažem koliko je *duboka praznina* u ovoj gospićkoj dvorani.

Kad su učenici, što su ih nastavnici privoljeli da s njima dođu i smjestili ih na sjedala, odgledali prva dva čina i vidjeli da zbog hladnoće mogu nekažnjeno napustiti dvoranu, iskoristili su tu spasonosnu mogućnost i otišli. Kraj su predstave, ono *dolje, duboko dolje*, dočekala tri nastavnika u pratnji trojice učenika.

Moglo bi se i tu reći da smo lijepo dočekani i ispraćeni, jer njih je svih šestero dugo pljeskalo i tražilo da dodemo pred zastor, ali kako je za lijep doček i ispraćaj potreban *buran pljesak*, a za takav pljesak nije bilo dovoljno ruku, gospićki se uspjeh mora relativizirati. Zato su nam tri nastavnika i trojica učenika došli na pozornicu reći, dok smo se presvlačili, da je bilo sjajno i da možemo biti zadovoljni. Evo i dokaza za to! Nijedna kazališna družina, profesionalna ili amaterska, koje su do sada, zimi i ljeti, bez razlike, imale predstavu u Gospiću, u ovoj dvorani bez dovoljno sjedala, nije postigla veći uspjeh od nas. Kad oni, koji su svemu tomu bili svjedoci, tako kažu, mi nismo imali razloga u to posumnjati.

Pa i bili smo zadovoljni! Što ne bi bili! Putovali smo vlakom, slušali smo kako uz gitaru lijepo pjeva naša kolegica Ružica Sekulić, profesorova prezimenjakinja, ali im korijeni nisu bili isti. Vidjeli smo Gospić i izmjerili koliko je udaljen od svoje željezničke postaje. A ono što je najvažnije, u našoj nam je školi porastao ugled, jer smo bili *na gostovanju* u drugom gradu. Značenje i veće nego što je danas *gostovanje u inozemstvu!*

Planirali smo gostovati i u Splitu, ali tamo nismo uspjeli osigurati dvoranu ni s jednim redom sjedala. Da mi to kompenzira, Sekulić me je ispred neke škole imenovao članom kninske skupine koja je išla na dvodnevno savjetovanje kazališnih amatera dalmatinske oblasti. Škola mi je platila voznu kartu vlakom do Splita i natrag, a smeštaj smo i prehranu dobili u jednom od đačkih domova. Na putu do toga savjetovanja i natrag, u kupeu drugog razreda, od nekog finog gospodina, Pokrajac se zvao, koji je među kninskim amaterima uživao ugled najvećeg amatera, saznao sam da postoji pisac dramskih tekstova imenom Pecija Petrović, da je napisao više zgodnih šaljivih komada, a da mu je od svih njih najbolji *Rkać*. Svi bi kninski kazališni amateri trebali izvoditi njegove tekstove, a *Rkaća* najčešće. Jer da je to naše, autohtono!

Slušao sam Pokrajca i odlučio doći do primjerka *Rkaća* i pročitati ga. Ma sam se, usporedo s tom odlukom, čudio tom Peciji Petroviću! *Rkać* i Bunjevac u našem su kraju posprdna imena. Kad pravoslavac želi nešto ružno reći o katoliku, zove ga Bunjevcem; a kad katolik ne želi ništa lijepo kazati o pravoslavcu, zove ga *Rkaćem*. Međutim, ovaj Pecija, čini se da to ne

zna, pa, iako je sam pravoslavac, svoje Rkaće naziva pogrđnim imenom i time se ponosi. Neka mu bude! Neka i meni bude dopušteno da se tome čudim!

Kad sam Sekuliću pričao o Pokrajčevu savjetu, o Peciji i njegovu Rkaću, odmahnuo je rukom, blago se osmjehnuo krajem usta i kazao mi:

„Mi to nećemo igrati. Kod Pecije je mnogo vulgarnosti. Ima za amatere i boljih tekstova od Rkaća. Uostalom, kad biste vi sjeli i potrudili se, napisali biste bolji tekst od Pecije.“

Nije moguće! Nikad se nisam potudio pročitati kako taj Pecija piše, pa ne mogu znati da li bih umio napisati bolji tekst od njegova. Ali jesam, ponukan Sekulićevim pouzdanjem u mene, tih dana napisao pastoralnu igru, dijelom u stihovima a dijelom u prozi, pod naslovom *Noge, noge, ženske noge*. Tu sam pastoralu, koristeći ono što sam od Sekulića naučio o tom rodu, sam režirao s istim onim glumcima, na čelu sa samim sobom, koji su igrali u *Jakobu Rudi*. Izveli smo je na našoj pozornici i postigli doista *golem uspjeh*, kad smo je morali tri puta ponoviti i kad ju je zapamtila Katica Vulinović i onaj s koferom od vrbova pruća kazala da sam po toj pastoralu *nadaleko poznat*. Kad je Katica kazala *nadaleko*, mislila je na prostor od jednog do drugog zida naše školske zgrade, koja je građena na način rimske vile, kao četverokut, s unutarnjim dvorištem i vanjskim zidovima, samo malo manje utvrđenima od onih na tvrđavama.

Te su *Noge...*, moj prvi uprizoreni tekst, bile nadahnute onim što se dogodilo Jovanki Bokun, i onim što je Jovanka svojim ponašanjem, kad joj se to dogodilo, prouzročila. A ta Jovanka, moja susjeda iz Kistanja, bila je draga, *ljepuškasta kaćiperka*, lakomislena koliko i mila. Meni se nabacivala i ja bih s njom rado progovorio koju, u društvu više nego nasamo, slatko i plitko. Nije, uboga, znala da, traži li mladića, sa mnom dangubi. Zbog bojazni da se ne otkriju tajne koje sam u sebi nosio, ja sam odlučio s djevojkama ne imati prisnijih veza, ni onako tankih i bezazlenih kakva je bila veza s djevojkom koja mi je u Zemunu ubrala jasenov cvijet. A drugo, nije dolazilo u obzir da se, ako budem Peru slušao, s Jovankom upuštam u prisnije veze i kad bih odlučio da se od veza s djevojkama ne suzdržavam. A koji je to Perin naputak bio posrijedi, reći ću na drugom mjestu! I baš zato što veza među nama nije bila moguća, da je ne bih povrijedio, kad bi me salijetala, ja sam s Jovankom ipak nekakvu vezu održavao. Ja dangubio nisam, jer ništa od nje nisam tražio; a ona je dangubila, jer je muža tražila na krivom mjestu.

Jovanka je u jedan sat poslije ponoći – kad su sva ulazna vrata na zgradi iznutra bila zaključana i svi pro-

zori u prizemlju i podrumu bili zamandaljeni, kad je u zgradi vladao potpun mrak, jer je generator prestao raditi još u deset, a vani sjala mjesečina uštapa – vidjela momka koji je s terase ušao u *Grenland*, spavaonicu sa dvadesetak ležajeva na drugom katu, prišao njenu krevet i uhvatio je rukama za gležnjeve golih nogu. Došljak je Jovanki pokušao razmaknuti gležanj od gležnja i nogu od noge, ali mu ona, stišćući bedra jače nego rak kliješta, to nije dopustila.

U potom nastalom hrvanju, za neke navodnom, za Jovanku stvarnom, ona se dala u takvu dreku i zapomaganje da na noge nije digla samo cure koje su spavale u *Grenladnu* nego i sve ostale, u svim sobama, koji su te noći u zgradi spavali. Električnog svjetla u *Grenlandu* nije bilo, da bi se upalilo i vidjelo tko je to ušao na balkonski prozor i pokušava Jovanki razmaknuti gležnjeve. Djevojke su, iznenada probudene i još snene, na mjesečevu svjetlu uzalud tražile toga što je banuo preko terase. Nisu ga nalazile ni uz Jovanku, koja se i dalje žestoko branila, ni bilo gdje u sobi... I potrajala je ta strka i vika dok se svi u zgradi nisu našli na nogama i tražili da električar, koji je također u zgradi, konačno upali generator.

Kad je došlo svjetlo i obasjalo svaki kutak, zgrade i snenih glava, Jovanka se primirila i tvrdila da je onaj što se s njom hrvao, čim je primijetio kako se žica u žarulji počinje žariti, svakako prije nego što će ta žica zasjati, pobjegao kroz prozor na terasi, a otuda, tko zna, najvjerojatnije niz konop do zemlje. Međutim, konop, uz koji bi se uljez došuljao i niz njega pobjegao, nije pronađen. Osim Jovanke, malo ih je vjerovalo da je konop bio i postavljen i da ga je uljez uspio skinuti i odnijeti sobom. Većina je vjerovala da je Jovankin posjetilac u mraku, dok svjetla nije bilo, došao s mjesečinom, a da je, kad je svjetlo zasjalo, u mjesečini i nestao. Ne vjerujući nimalo u mogućnost da se u mjesečini pliva, ovi su potonji svoje mišljenje temeljili na izreci *što je curi milo, to se curi snilo*.

Dok sam pisao taj dramolet, bojao sam se da ću povrijediti Jovanku, a to nisam htio, jer mi je uza sve ograde, bila draga. Zato sam i pobjegao pastoralu, svijetu vila, vilenjaka, pastira i od ljubavi pošemeranih staraca. Međutim, kad sam podijelio uloge i počeo uvježbavati tekst, Jovanka je od mene tražila da dođe i pogleda scene koje smo uvježbavali. Na moju veliku radost, svidjelo joj se ono što je vidjela i zatražila je od mene da joj na čitanje ustupim tekst u cijelosti. Kad je pročitala, vidjela početak i kraj dramoleta, ne samo što se nije naljutila i što nije našla zamjerke, nego je bila oduševljena. Jedinu zamjerku koju mi je na sve što radim uputila bilo je – da njoj nisam dodijelio

ulogu pastirice kojoj u san dolazi mladić s andeoskim krilima. Voljela bi glumiti bilo što, a najviše bi voljela glumiti sebe samu.

Kakva šteta što nisam udovoljio Jovankinoj želji! Ali Jovanku u dramoletu igra Ružica Sekulić, koja divno pjeva, još divnije pleše i svira na gitari. Ne slučajno, njena je majka, rodom iz Siverića, operna pjevačica u Beogradu, Čolović se kao djevojka zvala. Ružica je pohađala baletnu školu i dobro zna što je kazalište. U našoj se školi, u prvom razredu, našla pod misterioznim okolnostima. O njoj sam samo ja nešto znao. Ne bih ni ja, da je, prije nego u školi, nisam susreo na izgradnji novog Beograda. U našu je brigadu, kako sam čuo, došla iz Siverića, na sličan način kao i ja – bila je izbačena iz neke škole. Zbog čega, ne znam! Nisam je nikad pitao, a ona nije smatrala da mi se može povjeriti. Lako sam objasnio Jovanki da ona na pozornici ne može izvesti sve ono što može Ružica Sekulić, ni u riječi, ni u pjesmi, ni u plesu. Najmanje u osobnosti! Zato će Ružica odigrati Jovanku bolje nego bi to Jovanka sama mogla. I Jovanka je, nakon takve isprike, pucala od radosti i sreće.

A kako i ne bi kad će se onakva kakva je, vrcakasta i luckasta, imati priliku vidjeti u liku prelijepa, mnogostruko darovite kćeri operne pjevačice, koja ja pjevala svima pa i njemačkim okupatorima. Kćeri, o čijoj tuzi, povrijeđenosti i strahu da ne bude *raskrinkana* nitko ništa nije znao izuzev mene. A i ono što sam ja znao bilo je malo! Sa mnom je Ružica glumila u *Rakobu Rudi*, u *Nogama...* i glumit će u drami *Sirotinja nije grijeh*, nikad se nismo porječkali, međusobno smo se poštovali i pomalo tajno voljeli, a ona se nikoga više nije bojala od mene. Zašto? Nikad nisam saznao.

Jovanka je, svime prezadovoljna, iskoristila priliku i pred svima me izljubila sa svih strana lica. Ja mislim, ako se ne varam, zbog toga što sam, nakon njena neuspjeha da svoj burni erotski san predoči kao stvarnost, odlučio napisati i izvesti dramolet i u njemu pokazati da je svaki san, pa i erotski, veća stvarnost od bilo koje stvarnosti. Ovako, priprosto rečeno, kako je njen san, da će netko preko terase ući u kuću bez svjetla i raširiti joj noge, bilo dovoljno opravdanje da vrišti, digne sve na noge i prisili električara neka upali generator, kako bi se na svjetlosti razjasnila u mraku i na mjesečini nastala zavrzlama.

Tada sam, na Jovankinu slučaju, vidio da slava ne pita za cijenu, a, bome, ni za ono po čemu ćeš postati slavan. Možda je to Jovankino veselje, što je po njenim nogama nastao moj dramolet, što je uspjeh toga igrokaza s pjesmom i plesom Ružice Sekulić njen uspjeh, jer bez nje i njezinih nogu, toga svega ne bi

bilo, možda je u svemu tomu bio zametak razlogu da ni glumu ni dramski tekst nisam doživio kao nešto u čemu bih sebe mogao ostvariti. Puno je tu isticanja vlastite osobe, puno je tu pozornice, još više taštine, puno je druženja i buke, a najviše dreke i veselja oko ničega. Oko onoga što nestaje u trenutku kad nastane. To nije za mene ni kad to znam raditi, ni kad mi se to radi, ni kad sam zadovoljan onim što sam uradio. Doista nije!

Onaj koji me je u sve to uvalio, više nego što sam do susreta s njim uvaljen bio, iz toga će me, i ne znajući, izvući.

U to je vrijeme, dragi Zlatko, prišao kraju moj djed Pajo, do odlaska u Sveti Križ, uz oca i majku središnja osoba moga djetinjstva. Od povratka iz Svetog Križa, u ratnim godinama, on sve stariji, ja sa sve većim zahtjevima u otkrivanju i *osvajanju* svijeta, i mi smo se jedan od drugoga nepovratno udaljavali. Nekad je imao mene sama, a sada, jedno po jedno, od tri sina dobio je još devet unučadi, pa je došlo do onoga kad se za porodicu kaže da su ih *preplavila djeca*. Ni jedno od devet unučadi nije zauzelo moje mjesto, mjesto prvog unučeta dok je djed bio u punoj snazi, toga mjesta više nije ni bilo. Kod tolikog broja unučadi, na pragu starosti, uz češća pobolijevanja, mislim da ga moje udaljevanje nije povrijedilo. Prije će biti da ga je doživio kao rasterećenje. Odlazak u drnišku gimnaziju, rijetki i kratki boravci kod kuće, moje muke sa školom i moja posrtanja potpuno su nas udaljila jednog od drugog. Nisam primijetio da je zbog toga tugovao, samo je prema meni postojao sve više nezainteresiran i sve više zatvoren. Za sebe znam da mi je to bilo žao. Umiralo je nešto lijepo i spasa mu nije bilo. Rađala se jedna od prvih mojih spoznaja, kako sve bude da bi jednom prošlo, ali, i kad prođe, ostaje u nama i živi tu kao da iz stvarnosti nikad nije nestalo. Pisao sam ti, mogao si se uvjeriti u to, koliku je štetu djed pravio sebi, svojim sinovima i posebice mom ocu kad se u porodici pokušavao osamostaliti, a sve to da bi sačuvao, što je bilo nemoguće, osionu porodicu Revačevića. Nije ju mogao sačuvati, raspala se, i on je postao ono što mu je stariji sin, moj čaća, proricao da će postati kad se Revačevići raspadnu – puki siromah na čelu porodice koju su *preplavila djeca*. Kao čovjek doživio je najveće poniženje. Prokleo ga netko ili ne prokleo tom kletvom, on je spoznao što znači biti bogat pa postati siromah. On je spoznao što znači ostati bez onoga čime si se ponosio, pa, u skladu s tim, i bez ponosa. Teže tragedije nema i ja sam je, s njim u glavnoj ulozi uobličio u nekim od svojih prvih crtica, najbolje u *Žutom žitnom klasu*, koga ću uvrstiti

u već spomenutu zbirku početničkih radova, u *Balade o šiblju i vodama*. Ono o čemu se u toj crtici priča, kad se događalo u djedovu životu, bio je korak u još veću tragediju. Tragediju odlaska! O njoj su rijetka svjedočanstva iz prve ruke, jer oni koji je dožive zbog odlaska je nemaju kad ispričati.

Tri korte u porodici njega i njegovih sinova, *korta moga oca, strica Juke i pokojnog strica Stipe*, nisu se slagale i jedva su čekale, iako to nikada nitko nije javno govorio, da djed ode preko polja crkvi Svetog Martina, pa da se one osamostale. Da podijele kuće i zemlju i od nekadašnje imovine Revačevića dobiju tri sorotinske mrvice. Osim mrzovolje da govori s bilo kim, pa i sa mnom, nisam kod djeda mogao otkriti nijedan drugi razlog nezadovoljstvu. Ništa, samo ostavi ga na miru! Ali, pretpostavljam da je proživljavao jednu od najtežih stvari u čovjekovu životu – spoznaju da si postao suvišan i osjećanje da si protiv toga nemoćan. Ali, opet, tko zna, možda sam ja sve to sentimentalno fabulirao? Moguće, bio sam nezreo i sklon tome.

UMRO JE MOJ DJED – U takvu sam raspoloženju prema djedu kod Sekulića pisao školsku zadaću, za vrijeme dva blok-sata, kako bismo imali dovoljno vremena i za koncept i za čitopis. Ne sjećam se naslova. Ni tu zadaću, ni Noge... ni bilo koji tekst što sam ga tada pisao nisam sačuvao. Nisam mario za to i nisam tome vidio svrhu. Ali mi se čini da je to bio jedan od onih naslova koje nastavnici zovu *okvirni*. Primjerice: *Opiši najpotresniji događaj u svom životu!* U taj sam zadani okvir mogao umetnuti priču koju sam htio, a ja sam se odlučio za jednu od priča o svom djedu. U nju sam ugradio nešto od onoga što me uz njega vezalo, nešto od žala koji sam u tom trenutku zbog njega žalovao i, najzad, nešto od tuge – iako sam s godinama koje sam tada imao bio tek na pragu života – koju sam tugovao što dani mladosti nepovratno prodoše.

Ne samo što je Sekulić moju zadaću ocijenio ocjenom odličan nego je i u mom razredu i u svim drugima dao zadaću pročitati kao uzornu. I u mom razredu i u drugima je kazao da je ta zadaća *malo umjetničko djelo*. Tada nisam znao što je Sekulić umjetničko našao u mojoj zadaći, da bih, osviješten time, tu razinu umjetničkog ponovio u drugim pismenim radovima i, nižući ih jedan za drugim, napisao knjigu i već tada postao pripovjedač. A to ne mogu znati ni sada, jer ni ja ni on to *malo umjetničko djelo* nismo sačuvali, da bih s ovoga odstojanja i s ovolikim iskustvom, mogao utvrditi što je u njemu umjetničko.

Ako mi je dopušteno, i bez uvida u sadržaj te zadaće, s današnjim saznanjem tko je Ante Sekulić, procjenjivati

gdje su razlozi profesorova zadovoljstva učeničkom školskom zadaćom, onda bih rekao da se oni nalaze u podudarnosti profesorovih i učeničkih života i svjetonazora. Obojica imamo bunjevačke korijene, on bačkih, ja prominjskih Bunjevaca; obojici nam je srcu prirastao i u sadržaj se svijesti uvukao ugođaj večeri, kod njega, na salašima, kod mene, u torovima; obojica smo bili vezani uz zemlju koja nas je dala i uz vjeru koja nas je duhovno oblikovala.

Sad svejedno, bilo ili ne bilo ovo što procjenjujem, nešto je drugo, prije nego *tajne veze* između profesora i učenika, važno oko te zadaće. Ja sam i do tada bio vezan uz književnost, a Sekulić me je, kao prvi kritičar mojih tekstova, uz književnost vezao čvrstim užetom. Da se slučajno od nje ne bih odvojio i našao izraz u nečemu što je može nadomjestiti, može biti u estradi ili u politici kao svojevrsnoj estradi.

Na žalost, i Sekulić me je, pred odlazak u Ruše obavijestio da sljedeće godine neće predavati na našoj školi, premjestili su ga nekamo drugdje i moramo se oprostiti. Rastali smo se pred vratima zgrade u kojoj su stanovali nastavnici. Bili smo sami.

„Bog vas čuvao!“ bilo je posljednje što mi je nakon rukovanja kazao.

Bio sam zbunjen i ganut. Zbunjen što još ima profesora koji pozdravljaju takvim pozdravom, i ganut, jer me je Sekulić podsjetio da slučajno, u vrtlogu glume i politike, ne zaboravim tko sam. Da ne zaboravim majku, oca i sestru Dominu iz Svetog Križa, koji su me takvim pozdravom pozdravljali.

U svetokriškim noćima sestra mi je Domina govorila: „*Ive mali, kad slijediš Božje zakone, sjena koja od tebe pada nije tvoja, već onoga čije zakone slijediš.*“

Sekulić me je samo podsjetio čija me sjena slijedi i time je njegov pozdrav postao sadržaj sjene koja od mene po zemlji pada.

No, bilo je, dragi Zlatko, u mom životu u minuloj godini i onoga što Katica Vulinović u svojoj obavijesti nije kazala onoj što, kao i ja, ima kofer od vrbova šiblja. Ili zato što joj to nije htjela reći, kako prvašici ne bi pomutili dojam što sam ga na nju ostavio; ili zato što o tomu, kao o mojoj glumačkoj i književnoj slavi, javnoj i poznatoj svima, nije dovoljno, nije uopće ništa znala; ili zato što nije htjela javno govoriti pred više svjedoka ono što se govori, ako se govori, samo u četiri oka, stisnutih zubi i najtišim šapatom. Da je Katica znala za moj strah od isticanja i razlog tom strahu, da je uz to znala što se dogodilo jedne večeri u travnju na sjednici omladinskog rukovodstva kojoj je bio prisutan direktor škole i da je prvašici zelenih očiju htjela i smjela to kazati, onda joj je mogla reći da sam svoju

tajnu, vođen ludom pameću u nezgodnom trenutku, na opasan način, sam otkrio i, otkrivajući je, riskirao da potkraj drugog razreda, pored sve glumačke i književničke slave, budem izbačen iz učiteljske škole. Strah strahovati i to držati jedinim oblikom življenja, ne znači odreći se hrabrosti i živjeti kao kukavica; strah strahovati znači iskazivati hrabrost kad ju je potrebno iskazati, kako bi se u *strahu Božjem* mogao nastaviti život kakvim si i prije iskazane hrabrosti živio. Spomenuo sam da je direktor bio prisutan tom umalo kobnom sastanku omladinskog rukovodstva. Još više od prisutnosti, on ga je sazvao, on ga je vodio i on je formulirao odluke komu i zašto treba *skinuti masku s lica*. S koga treba oguliti kožu i staviti je na kolac da drugima bude strašilo! Ali, prije nego dođem do toga sastanka, moram ti, dragi Zlatko, reći nešto općenito o direktorima naše škole, o direktorici koju sam na školi zatekao, a tek potom o onomu koji je nju naslijedio i sazvao taj sastanak. Iza njih će doći još dvoje direktora, ali ćemo o njima govoriti kad na njih dođe red i onoliko koliko nam za tijeak matične priče o dva kofera bude potrebno.

Daklem, općenito! U trogodišnjem postojanju škola je među svojim nastavnicima imala četvoricu – Edu Vajnahta, Antu Sekulića, Vjeku Omašića i Vladimira Poljaka – nastavnika koje ćeš naći u svakoj ozbiljnoj enciklopediji kao, da tako kažem, majstore svoga zanata. Pa ipak, i pored stručnosti, ni jedan od njih nije bio direktor škole. Samo, u nuždi, zamjenik! A od trojice direktora njih troje su bili *pruženi prosvjetni radnici*, ljudi kojima je direktorstvo davano kao nagrada za političke zasluge. Samo je posljednji direktor, upravo direktorica Leontina Budisavljević Vukadin, koja se protiv svoje volje prihvatila te dužnosti bila i dobar nastavnik matematike i dobar rukovodilac.

Na školi me kao direktorica dočekala rasna žena od četrdesetak godina, kojoj, jer smo je zvali direktoricom, nisam znao ni imena ni prezimena. Tada, kad je direktorica bila, a kad je prestala to biti, njeno ime, ako si ga i znao, najbolje bilo zaboraviti. Je li direktorsku dužnost obavljala i u Imotskom ili je direktoricom imenovana tek kad je škola došla u Knin, ne znam. Po onome što sam o njoj saznao i od nje čuo, zaključio sam da je to *ludača i bezveznjakinja* s izvjesnim zasluga

gama u partizanima. Ali ne većima od mojih, što znači, sitnim i slučajnim.

Jednom me je, kratko vrijeme poslije dolaska u školu, pozvala u svoju sobu i sa mnom otpočela razgovor u prisutnosti školske tajnice. Čim su mi rekli da me zove direktorica, premro sam od straha, jer sam očekivao da će se raspitivati za moju izgubljenu školsku godinu i da ću ponovo morati kliziti po dlaci iz brka Melina sina.

Držeći moju svjedodžbu petog razreda u rukama i, činilo mi se, uživajući što je otkrila moju tajnu i uhvatila me u laži, rasna je direktorica upitala:

„Ti si u naš drugi razred došao iz petoga gimnazije?“

„Tako je!“ rekao sam i premirao od straha očekujući da prijede na otkriće moje laži.

Međutim, umjesto da otkrije laž, ona je nastavila gledati u svjedodžbu kao da je to bogzna kako zanimljivo štivo.

„Ocu ti je ime Filip, a majci...“ i ne nastavi, već zastade, pogleda me i razvuče usta u smijeh.

Nisam se sjećao da li u svjedodžbi uz očevo ime piše i ime majke. Vjerojatno ne piše, a direktorica ga želi znati, pa ću joj ga i reći: „Pera!“

„Vidim, nisam slijepa, a znam čitati! Ocu ti je ime Filip a majci Pera! Kako je to moguće? Znači, i otac su ti i majka muško! Filip i Pera!“ kazala je i prasnula u smijeh.

Nisam vidio potrebu da joj objašnjavam kako je u Promini Pera žensko ime, ono što je negdje drugdje Petra i Perina. Ni prije nego što joj je to umjesto mene objasnili tajnica ni nakon toga objašnjenja, kad se direktorica do mile volje nauživala smijeha svojoj nastranoj dosjetki. Nije mi bilo jasno dali ona zbilja ne zna kako je u nekim krajevima Pera žensko ime. Nije mi bilo jasno da li se tamo otkuda je direktorica Pera javlja samo kao muško ime ili je ona za Peru muškarca čula učeći napamet pjesmicu: *Čika Pera jaše konja bela, za njim ide Srbadija cela*. Nije mi bilo jasno ne stoji li iza toga što ona zna a što ne zna samo perverzna misao da bi nekomu mogli biti otac i majka dvojica muškaraca. Ali, što god bilo, što god se iza njena smijeha krilo, glavno je da ona prilikom toga *upoznavanja* sa mnom, kako je nazvala svrhu našeg susreta, nije čačkala po onome i da je *ono* ostalo do daljnjega neotkriveno¹.

¹ Ulomak iz romana Ivana Aralice, *Život nastanjen sjenama*, Zagreb, 2009. kojega je glumac Vlatko Dulić pročitao na obilježavanju devedesetog rođendana Ante Sekulija.

RIJEČ ZAHVALE

ANTE SEKULIĆ

Gospode i gospodo, dragi prijatelji teško je sada nešto govoriti, nešto što bi bilo bez suza bez uzdaha. Kad čovjek doživi ovako visoku životnu obljetnicu mora biti iskren. Ja baš ništa nisam zaslužan zato što slavimo devedesetu, baš ništa. Ali duboko sam zahvalan onome koji je imao svoju zamisao da se rodim, da budem takav kakav jesam i da ispunim ono što je on želio i što je htio. Ja nisam planirao svoj život, iskreno. Gospodin je onaj koji je to, tako vješto, možda, ponekad, zakučasto, ali tako izvodio. Moram vam ispovjedno reći, neka mi oprostite, ovdje, gospoda svećenici, temeljno što sam želio ispuniti zadaću koju je imao Bog kad me stvarao, i kad mi dao da se rodim, ondje, a da živim, ovdje. Da živim među vama, rekoše, da smo bili zajedno. Prije nego što bi još nešto rekao dopustite mi ovdje, a vjerujem da imam toliko snage, da ovdje izrekнем najprije zahvalu primarijusu, docentu doktoru znanosti Anti Sekuliću, mome sinu. Hvala mu. Hvala mu na svemu, a poglavito na tome što je uz mene, eto, čitava života. Hvala mu posebice, neću vas umarati, za onih 10 minuta kada smo imali mjesečno pravo se susresti, i kao otac i sin razgovarati, a između nas je sjedio zapovjednik druge zgrade kaznionice u Mitrovici. Puno mu hvala, danas to vama velim. Ali hvala i svima onima koji su ga ispraćali meni, i onima koji su ga sačekivali, od mene. Svima koji su ga podupirali. Ne bih vas dalje umarao ničim, ali dok sam danas ovdje sjedio, sjetio sam se i svojih đaćkih dana. Ovdje je stariji gospodin od mene, jedan koji je dvije godine sa mnom sjedio u klupi, i njemu hvala što je došao, makar uz pomoć drugih. Ali kako mogu biti toliko sebičan, da ne zahvalim svima vama koji ste tako lijepo o meni govorili. Bože moj, ja ću morati noćas, odnosno večeras, ispitati svoju savjest, što sam ja to uradio da su tako o meni govorili. Ja nisam htio biti ništa osim čovjek i vraćam se sada, nekako povezujući sve to, na svoga didu koji je ovdje spomenut. Mene je mater, moja nana, imala je bademaste oči, ostavila, imao sam dvije i pol godine, 1923. u travnju mjesecu. To je ona godina, za koju ovdje jedan nazočan zna, jer smo onda stekli, obnovili svoju crkvenu pokrajinu. Kada sam ostao, prihvatio me dida. On je imao svoju djecu, koja su već bila i starija. Bio je seljak, ali je bio, kako mi to kažemo – čovik! Kad to govorim nije me nikada, nikada, kažnjavao, ali me nije niti savjetovao, nekako učeno, moraš biti ovakav, ili onakav. Naučio me je nekoliko stvari. Najprije, kad bi se kao dječčić, zatekao u bašči, kako naši kažu, a volio sam nezrelo voće, ono koje je tek zarudilo, i onda bi ja to malo ..., a nisam smio, nije to ni zdravo ... ali napast je tu, i ja bih to onda kriomice od njega. Dao mi je tada jednu pouku.

Upitao me je: šta si to uradio? A ja sam onda muljao, ovamo, kao pala je, pa onamo, ne znam što ... a on mi je rekao: «Znaš, kad lažeš, laži tako lipo, da ti – virujemo». Prva pouka. A kad sam dorastao još malo, ... onda me je opet nešto naučio, što bih htio ovdje reći: «Kad oreš, čvrsto drži ručice pluga i brazda će bit' – prava». Takvih se naputaka i danas dobro sjećam, premda ih znam, gdjekada, malo ironizirati. I onda, kako, izgleda, nisu znali što će sa mnom, ono, ajd', u školu! Ali nikad taj čovjek, sa dubokom zahvalnošću se toga sjećam, nikad me nije ni savjetovao – ti ovo, ti ono. Ne, ali je zato kaz'o: «Triba bit' – čovik!» A onda je tribalo otić! Bio sam u zavodu, a kada bih se vraća na ferije, uvijek bi se i te kako raspitivao jesam li dobio «što triba», a onda bi rekao: «Ma di kreneš, i digod stigneš, uvik triba biti čovik». On je odavno umro, davne 1946. ali ono što je govorio do danas nisam zaboravio. Pitanje je, jesam li uvijek bio čovjek, jesam li ispunio njegova očekivanja ... ono što je trebalo. Ne trebam večeras, valjda, praviti nekakvu generalnu ispovijed ... Kao ja sam htio biti dobar, ali je ispalo, kako je ispalo ... Ipak, za ono što je dobro ispalo, hvala dragom Bogu. I što mi je dao toliko vremena, možda se ja, dobrano i pokajem, za sve propuste. A onda Bačka. Bačka Hrvatska. Ja ih nikad nisam razlučivao. Dakle ja do danas ne mogu razumjeti da smo se mi raselili, doselili, itd. To je naše, i tako bi volio, kad bismo svi to osjećali. Ne samo da je Bačka naša, nego da je i Hrvatska naša, i da budemo ponosni na to. Ovdje ste govorili kako sam puno radio i pisao ... Jesam, ali iskreno govoreći, po svojoj savjesti, znao sam, ako ne iskoristim one darove što mi ih je dao dragi Bog – ja bih zgriješio! I to tako da me ne bi moglo ni sve svećenstvo, pa ni sveti otac, razriješiti! Zašto? Jer smo mi dužni ono što smo dobili iskoristiti za dobro. A, recite, kako bih, inače, mogao raditi, ako ne za dobro svoga naroda. I svoje Bačke. Bačke Hrvatske. I još nešto, što nije moja misao; Ljudi će reći o meni što im se prohtije, ali od svega toga je jedino važno da dobri Bog bude zadovoljan. To sam i ja htio. I htio bih da tako bude i sa vama. I da budemo svoji, slobodni, ovdje, u ovoj našoj jedinjoj, kako bi rekao pokojni predsjednik, jedinjoj! Nemamo druge! Jedino nju! Vjerujem da je i vi volite, i zato vam posebice zahvaljujem što ste, eto, nazočili, ne toliko visokoj obljetnici, premda se nakupilo toga, nego zato što ste bili dobri, što ste tako lijepo o meni govorili. I premda se neću uzoholiti, bilo mi je drago čuti što mislite, i kako živite i kako osjećate sa mnom ljudski, prijateljski, toplo. Hvala vam, još jednom. A vama želim da dočekate još obilnije obljetnice od mene. Dao vam Bog.

ŽIVOT ISPUNJEN RADOM I ČESTITOŠĆU

STJEPAN DAMJANOVIĆ

Poštovani gospodine Zeliću, poštovani organizatori ovoga skupa, gospođe i gospodo, dragi prijatelji!¹ Jako se radujem što vas sve, a osobito gospodina Nacu Zelića, mogu pozdraviti u ime predsjednika Matice hrvatske gospodina Igora Zidića i u ime cijeloga Matičina Predsjedništva. Ovo je godina kada i Matičina središnjica i brojni ogranci slave dvadesetu obljetnicu obnove svojega rada pa su članovi Predsjedništva ovih dana na mnogim stranama i svi su izrazili žaljenje što ne mogu biti večeras s nama.

Radujem se što se ovaj skup održava upravo u Matici hrvatskoj i znam da ćete se složiti sa mnom kad kažem da je posve primjereno da se nađemo upravo u prostorima najstarije hrvatske kulturne ustanove. Okupila nas je visoka životna obljetnica uglednoga Matičina djelatnika, koji je, kao što pokazuje njegov životopis i njegova bibliografija i kao što znate vi koji ste ovamo danas došli, svoje snove o boljem svijetu i o boljem položaju hrvatskoga naroda, posebice onoga njegova dijela s bačkih ravnic, svoju ljubav prema zavičaju i Domovini, svoju potrebu da za njih nešto učini, ostvarivao često u okvirima Matice hrvatske jer su se njezini programski ciljevi očito poklapali s njegovim uvjerenjima.

Dopustite mi na početku moje pozdravne riječi jedno sjećanje iz sada već tako daleke 1969. godine. Bio sam student na zagrebačkom Filozofskom fakultetu i u studentski dom na Savi netko je donio vijest da se u Subotici priprema osnivanje Matičina ogranka, a moj zagorski kolega već je znao i imena i zanimanja ljudi iz inicijativnoga odbora među kojima je bilo i ime gospodina Nace Zelića (uz Belu Gabrića, Ivana Stantića, Ivana Tikvickog i Balinta Vujkova). Taj moj obaviješteni i duhoviti kolega odmah je komentirao: «Gle, četiri suca i jedan profesor. Pa ti su lukaviji od nas Zagoraca. Samo bojim se da su zaboravili ono što i mi često zaboravljamo – da im ni sto sudaca neće pomoći u zemlji u kojoj se do zakona ništa ne drži. Najprije će se dogoditi da ti suci uskoro *ne buju* sudili»

Sjetio sam se toga kada sam čitao knjigu gospodina Nace Zelića *Hrvatsko proljeće i Bački Hrvati* koju je Matica hrvatska objavila 2009. godine.

Gospodin Naco Zelić kao pisac i tumač pravnih tekstova, kao organizator društvenoga života bačkih Hrvata, njegov rad u kulturno – umjetničkim društvima, u «Matiji Gupcu», «Bunjevačkom kolu», «Dužijanci», njegov rad u Hrvatskoj matici iseljenijka, njegovo skupljanje i objavljivanje hrvatskoga jezičnoga blaga, posebice poslovice i izreka, njegovo mar u izradi bibliografije, njegovi tekstovi u kojima predstavlja i oti- ma zaboravu kulturnu baštinu, njegovi kulturološko – politički tekstovi usmjereni na to da se sazna istina o ljudima i događajima – sve su to teme o kojima bih i ja mogao nešto reći, ali razložno je pretpostaviti da ćemo na okruglom stolu čuti o tome od puno upućenijih nego što sam ja. Ja bih želio naglasiti još ovo;

Ističući matičarsku sastavnicu svečareve djelatnosti nipošto nisam htio svesti njegovo djelovanje na nju. Siguran sam, međutim, da se njegovo djelovanje unutar drugih ustanova skladno preklapa s onim u Matici.

Želio bih da u ovakvim životima ispunjenim radom i čestitošću svi nađemo poticaj da ustrajemo, da nam pomognu da nađemo razumnu ravnotežu između površnoga i neutemeljenoga optimizma i tako raširenoga razočaranja i beznada. Toliko toga je, razumije se, jako daleko od ideala za koje se borio gospodin Naco Zelić, ali uvjeren sam da su se ne samo naši davni preci, nego i starije osobe koje među nama sjede borile i ustrajale u surovijim uvjetima nego što su naši sadašnji.

Gospodinu Naci Zeliću u ime Matice hrvatske zahvaljujem što je svojim djelom uvećao Matičin ugled i njezinu djelotvornost, želim mu da u zdravlju doživi ispunjenje još pokojega svojega sna i da se večeras ugodno osjeća s nama. Hvala mu još jednom i hvala svima vama što ste me slušali!

¹ 80. rođendan Nace Zelića, Zagreb, Matica hrvatska, 28. siječnja 2011.

NACO ZELIĆ U POVODU 80. ROĐENDANA

STJEPAN SKENDEROVIĆ

Dragi Prijatelji! Dame i Gospodo! Dragi Naco! Velika mi je čast pozdraviti ovaj skup, u ime Udruge za potporu bačkim Hrvatima i u svoje osobno ime¹. Osobita mi je čast i ugodna obveza ovom prigodom pozdraviti i čestitati 80. rođendan gospodinu Naci Zeliću, dipl. iur., prosvjetnom i diplomatskom djelatniku. Naco Zelić se rodio 5. listopada 1930. godine u Subotici. Pučku školu, nižu gimnaziju i Trgovačku akademiju završio je u Subotici, Višu pedagošku akademiju, grupa kemija i fizika, 1951. u Novom Sadu, a studirao je na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i diplomirao 1959. godine. Radio je kao nastavnik na Nepotpunoj gimnaziji u Bajmoku, bio je ravnateljem Osmogodišnje škole s tada hrvatskim nastavnim jezikom u Tavankutu. Godine 1956. ukida se nastava na hrvatskom jeziku u svim školama u Subotici. Napušta prosvjetnu službu i odlazi na studij prava u Zagreb. Nacu Zelića znam dugo, poglavito od godine 1956., kada vlakom – dugačkom prugom Subotica – Zagreb, on dolazi kao student prava, a ja nastaviti gimnazijsko školovanje u Zagrebu. Kao pravnik obavlja sudački pripravnički staž u Subotici, te biva uspješni sudac Okružnog suda u Subotici. U sječi intelektualaca nakon Karađorđeva, jedan je od oko 200 hrvatskih «moralno-političkih nepodobnih», razriješen je sa sudačkog položaja i ostaje bez posla, ne prima ga ni «Bratstvo» za pravnog referenta, u tvornici gdje je svojedobno započeo kao pravnik. Dolazi u Zagreb, radi kao upravni savjetnik u Ministarstvu zdravstva i socijalne skrbi, te kao tajnik Zavoda za organizaciju i ekonomiku zdravstva. Od 16. lipnja 1992. godine do 30. rujna 1996. godine je na veoma osjetljivom mjestu savjetnika za konzularne poslove u Veleposlanstvu Republike Hrvatske u Budimpešti, a nakon toga odlazi u mirovinu. Naco Zelić je istaknuto ime u društvenom, kulturnom i intelektualnom životu Hrvata u Subotici. Bio je predsjednik, tajnik i umjetnički voditelj Hrvatskog kultur-

no prosvjetnog društva «Matija Gubec» u Tavankutu (1965. do 1972.). Jedan je od osnivača i prvi tajnik Hrvatskog kulturno-umjetničkog društva «Bunjevačko kolo» u Subotici (1970. do 1972.). Djeluje u obnavljanju javnog održavanja «Dužijance» i «Velikog prela». Djeluje na okupljanju članova Matice hrvatske u Subotici. Sudjeluje u brojnim radijskim i televizijskim emisijama i u dokumentarnim filmovima. Svoje ideje i nazore publicira u novinskim napisima, na međunarodnim znanstvenim skupovima u Subotici, Budimpešti, Pečuhu, Baji i Zagrebu i u objavljenim knjigama. Ovdje bih spomenuo knjigu «Hrvatsko proljeće i bački Hrvati» (tiskanu u Subotici, 2009.), kao i bibliografsko djelo: «Publikacije bačkih Hrvata. Popis izdanja od 1901. do 2007.» Nakladnik djela je Nacionalna i Sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Zagreb, 2009. Suradnik je Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca, u Subotici. Godine 2002. pokretač je osnivanja u Zagrebu i prvi predsjednik Udruge za potporu bačkim Hrvatima i zalaže se da glavni cilj Udruge bude «promicanje kulturnih, prosvjetnih i drugih interesa bačkih Hrvata». U tu svrhu Udruga je do sada organizirala, a glavni napor podnosi Naco Zelić, 37 tribina s predstavljanjem brojnih književnih i drugih kulturnih djelatnika bačkih Hrvata i njihovih djela. Ova djelatnost Udruge ostvarena je u suradnji i uz potporu: Matice Hrvatske (14), Kulturno informativnog centra – KIC ART KINO (9), Hrvatske matice iseljenika (8), Paneuropske unije (2), Nacionalne sveučilišne knjižnice (1), Tusculanea editiones u Knjižnici i čitaonici «Bogdan Ogrizović» (1), Novum d.o. u Knjižnici i čitaonici «Bogdan Ogrizović» (1), Novinarskog doma u organizaciji jedne tribine (1).

Udruga je dala potporu u tiskanju knjiga bačkih Hrvata (12), za snimanje dokumentarno-igranog filma (1), za izdavanje CD o Leksikonu podunavskih Hrvata (1). Rečena djelatnost ostvarena je priložima članova Udruge i brojnim donatorima. Hvala im.

Još jedanput čestitam i želim sretan 80. rođendan Naci Zeliću i dao mu Bog dobro zdravlje. Hvala lijepa na pozornosti!

¹ Zajednica protjeranih Hrvata iz Srijema, Bačke i Banata, Udruga za potporu bačkim Hrvatima, Društvo vojvođanskih i podunavskih Hrvata prigodom obilježavanja navršениh 80 godina života istaknutoga bačkoga Hrvata Nace Zelića u petak, 28. siječnja 2011. u 18 sati Palača Matice hrvatske Strossmayerov trg 4, Zagreb

LJUBAV PREMA RODU I ZAVIČAJU

ANDRIJA KOPILOVIĆ

Promatramo li plodnu životnu putanju i učinak Nace Zelića, obilježavajući osam njegovih desetljeća, od prve nam se nameće misao: kako ga znamo kao čovjeka koji je kroz cijeli život neprestano poticao ljude na nezaboravljanje, na zapamćivanje. Na sakupljanje i bilježenje, svih onih brojnih pojedinosti od kojih je satkan naš svakodnevni život, a koje znaju gdjekada i ishlapati, pogotovu ako ih prestanemo upražnjavati, ili ako se iz raznih razloga prorijede, ili ih svjesno zapostavimo. Pogotovu onoga što predstavlja, s jedne strane artefakte, ali i sjećanja na život naših roditelja, djedova i majki, općenito predaka, i sve sa nakanom; kako bi se sačuvalo i pohranilo znanje o bogatstvu i raznovrsnosti vlastite kulturne baštine. Povrh svega, građa koju je Naco Zelić osobno sakupio, zabilježio i opisao, i na taj način spasio od nestajanja, ili je i zabilježio, ali i komentirao i vrjednovao, uistinu je zavidna, a sve su te kockice značajni dijelovi još uvijek neispunjena mozaika tradicijskog naslijeđa bunjevačkih Hrvata, tragom spoznaja o njihovom korijenu i ishodištu. Put do tih spoznaja je dug, ni malo lagan, no, on je ljudski svrhovit i nadasve duboko prožet vjerom i duhovnošću. Ono što trajno obilježava onu, dakle, misao kojom je bio vođen i Naco Zelić, jeste njegov odnos prema rodu i vlastitoj baštini, a koji je utemeljen u odnosu čovjeka prema Bogu, prema radu i prema plodovima zemlje, bez čega nije moguće razumjeti ni dušu naših ljudi i njihov mentalitet. A upravo su vrjednute iz toga odnosa proizašle, posljedično opredijelile cjelokupan životni put i Nace Zelića. Neovisno o svojim profesionalnim obvezama i poslovima prosvjetnog djelatnika, suca Okružnog suda, zaposlenika u državnoj upravi ili diplomaciji, on je uvijek nalazio motiva, povoda i snage i vremena za okupljanje ljudi, posebice mladeži i djece, i rad sa njima. S ciljem očuvanja i popularizacije bunjevačkog narodnog stvaralaštva, kao dijela hrvatske kulture. Dovoljno je pogledati imenski registar u njegovu zborniku znakovita naslova: «Protiv zaborava» (Zagreb, 2000.), u kojem su sakupljeni radovi o djelovanju Hrvatskog kulturno prosvjetnog društva Matija Gubec iz Tavankut u razdoblju od 1946. do 1996., a taj imenski registra sadrži oko tisuću imena ljudi, među kojima su mnogi njegovi suradnici, ali prije svega sudionici folklornih nastupa, smotri i gostovanja – plesača, koreografa i glazbenika. U vrijeme osnutka Likovne kolonije i brojnih likovnih

izložbi – i slikara, a posebno naših slamarki. Igrokaza i drugih predstava – koje se od postojanja društva priređuju u Tavankutu, u Subotici i na brojnim gostovanjima, predstavljajući ne samo duh ovoga drevnog hrvatskog staništa, nego i duh našega naroda.

Posebno je bio zapažen njegov angažman glede *Dužijance*, kao praznika grada. Slavlja, i zahvalnosti, koja je znak plemenitosti. Napose, njegovog zalaganja da obilježavanjem praznika žetve, plodova njiva i novoga kruha, gradimo ne samo svoju sadašnjicu, već i sutrašnjicu, koja više obećava. Uslijedile su i mnoge teške godine, u razdoblju od sedamdesetih, pa nadalje. Počevši od pokušaja osnutka Pododbora Matice hrvatske u Subotici, što je naišlo na osudu vlasti. Razumije se Naco Zelić je bio među onima koji su bili označeni kao glavni nositelji toga nastojanja. Zbivanja iz toga razdoblja i posljedice koje su trpili mnogi naši ljudi, Naco Zelić je opisao u knjizi «Hrvatsko proljeće i bački Hrvati» (Subotica, 2009.).

Zahvaljujući stalnom okupljanju ljudi i nakon što je prinuđen napustiti Bačku, nastavljenom ovdje u Zagrebu i u Hrvatskoj, mnogi su naši mladi ljudi dobili mogućnost usavršavanja i školovanja. Ovaj zadivljujući i hvale vrijedan angažman Nace Zelića, traje do naših dana. Hvala mu, i što je svojedobno pružanjem pomoći hrvatskim udrugama iz Vojvodine, a posebno studente koji se školovali u Hrvatskoj, poticao i ostvarenje snova i htijenja mnogih naših mladih ljudi. Možemo bez ustručavanja reći; mnogi naši, danas ugledni slikari, glazbenici filmaši i drugi umjetnici, možda nikada ne bi dobili onu potporu za iskazivanje svoje darovitosti, da nije bilo ustrajnog Nace Zelića i ovdje djelujućih hrvatskih udruga, kojima je kroz dugi niz godina bio na čelu. Ni jučer, a pogotovu danas, mnogi suvremeni roditelji nisu bili kadri, što zbog ograničena vremena, što zbog sukoba u obitelji i «lažnog» obiteljskog života odgajati svoje dijete tako da poštuje vrjednute svoje narodne kulture, ali i red i rad. Mnogima od tiha Naco Zelić je znao pružiti ruku, privući ih i u pravom trenu dati im podršku.

U što smo se još uvjerali? Svih ovih godina Naco Zelić se doima čovjekom koji ne predaje i ne želi biti umoran. On je svojim životom i ljudskim učinkom posvjedočio ne samo veliku ljubav svoju prema rodu, koji je u temelju i biti našega svjetonazora. Hvala mu na tome. I, od srca mu želimo još puno zajedničkih radosti.

NACO ZELIĆ POGLEDOM IZVANA

SANJA VULIĆ

Svečana prigoda obilježavanja navršenih 8 desetljeća života jednoga čovjeka, života ispunjena plemenitim pothvatima, dopušta nam i osobna sjećanja kad govorimo o tom čovjeku – o Naci Zeliću.

Budući da nisam ni rodom ni podrijetlom ni iz Bačke, ni iz Srijema, ni iz Banata, Nacu i Milu Zelić upoznala sam u prigodi koja nije bila izravno, ili bar ne u potpunosti vezana uz njihove suzavičajnike. Bilo je to u rujnu 1999., u Budimpešti, na znanstvenom skupu «Hrvati u Mađarskoj u prošlosti i sadašnjosti». Govoreći u svom izlaganju o zbivanjima u Ugarskoj u posljednjim desetljećima Austro-Ugarske Monarhije, Naco Zelić je, poput Ante Sekulića, upozorio kako je tadašnja mađarska politika namjerno ustrajala na subetničkim imenima različitih oaza podunavskih Hrvata (Bunjevci, Bošnjaci, Raci, Šokci, Toti), odvajajući ih tako od matičnoga naroda. Opisujući nastojanja podunavskih Hrvata u očuvanju svoje samobitnosti, usredotočio se na prosvjetnu djelatnost Mije Mandića, bunjevačkoga Hrvata iz Bačke. Iz toga izlaganja, ali i iz kasnijih razgovora tijekom toga boravka u Budimpešti, brzo sam spoznala da je Naco Zelić ne samo neispran izvor podataka o bačkim Hrvatima s različitih aspekata nego da tomu pitanju pristupa čitavim svojim bićem. Kasnije, iz godine u godinu, sve više dolazeći u kontakt s Nacom i Milom Zelić, sve više sam otkrivala koliko mi je duhovnoga bogatstva donijelo poznanstvo s to dvoje plemenitih ljudi. Stara mudra poslovice kaže: S kim si – takav si, a tko se druži s Nacom Zelićem može samo postati bolji čovjek, poštivatelj i promicatelj istinskih vrijednosti.

Upravo je u današnje vrijeme to potrebno isticati.

Naime, među mnogim modernim mladima sve popularniji je kozmopolitizam koji s prezirom gleda na rodoljublje, pa i vjeru. Takav kozmopolitizam, u čijim je temeljima stid i prezir prema svemu vlastitomu, zapravo je lažno čovjekoljublje, opsjena i laž. Zar je moguće istinski voljeti tuđe dijete ako se istodobno zanemaruje i odbacuje vlastito? Kakvi su to ljudi koji navodno vole čitav svijet, sve narode, jezike, kulture, vjere, a istodobno ljubav prema vlastitomu rodu, narodu, kulturi, jeziku, domovini, smatraju primitiviz-

mom, zaostalošću, nečim negativnim što može čak imati i opasne posljedice?

Istina je međutim da je samo onaj tko voli vlastito, istinski sposoban poštivati i ne ugrožavati tuđe. Upravo tu prepoznamo najveću ljudsku vrijednost Nace Zelića.

Tko god ga poznaje, dobro zna koliko voli vlastitu suprugu, sina i unuke, koliko voli svoj zavičaj, salaše, Bačku, Podunavlje, koliko voli bunjevačke Hrvate i ostale podunavske Hrvate, ali i hrvatsku domovinu i hrvatski narod ma gdje bio. Zna da je uvijek spreman pomoći bez ikakve pomisli na vlastiti probitak. Tijekom desetljeća tako je na različite načine pomogao mnogim suzavičajnicima, ali nipošto samo njima.

Zato, kada me u proljeće 2007., urednik Panonskoga ljetopisa iz austrijskoga Gradišća Robert Hajszan, zamolio da organiziram predstavljanje toga ljetopisa u Zagrebu, nisam dvojila komu ću se obratiti za pomoć – Naci Zeliću. Tekstovi u Panonskom ljetopisu najvećim se dijelom odnose na Hrvate u Austriji, Slovačkoj, južnoj Moravskoj, na oaze Hrvata čakavaca i kajkavaca u zapadnoj Mađarskoj, a tek manjim dijelom na podunavske Hrvate u jugoistočnoj Panoniji. Naravno, to ni najmanje nije smetalo Naci Zeliću da sa svojom Udrugom za potporu bačkim Hrvatima organizira predstavljanje toga ljetopisa, pobrinuvši se pritom za sve što je potrebno.

Još iste godine, u listopadu, kada sam željela organizirati predstavljanje zbirke pjesama Petra Bašića, Splitsanina koji živi u Južnoafričkoj Republici, naišla sam na brojne poteškoće pri traženju prikladne dvorane. Ali nisam dvojila komu ću se obratiti za pomoć. Naravno, Naci Zeliću, kojemu ni najmanje nije smetalo što autor knjige nije ni bački, ni podunavski Hrvat, što čak nije niti Panonac, niti s panonskim prostorom ima ikakve veze.

Ukratko, **Naco Zelić ne pomaže samo suzavičajnicima.** Svatko bi od nas večeras ovdje nazočnih mogao toliko toga lijepoga reći o ovom plemenitom čovjeku, društvenom i kulturnom djelatniku, rodoljubu, Panoncu, Bunjevcu, Hrvatima ... Tim se razmišljanjima pridružujem i ja te od srca zahvaljujem i čestitam našem slavljeniku¹.

¹ Priopćenje na Okruglom stolu o Naci Zeliću, Zagreb, Matica hrvatska, 28. siječnja 2011.

SAMOZATAJNA POTPORA SUZAVIČAJNICIMA

JASNA IVANČIĆ

Uz 80-tu obljetnicu života Nace Zelića

U današnje vrijeme nije uobičajeno susresti samozatajnost, požrtvornost i nesebičnu radišnost za drugoga, a govoriti o tim vrlinama upravo je bajkovito. Prisiljeni na uzmicanje pred bešćutnošću, gramzljivošću, prividnim istinama i djelotvornim lažima, postupno se pretvaramo u karikature vlastite čovječnosti i sve rjeđe opažamo ljudske vrjednote. Da nam nije entuzijasta i zaljubljenika kao što je Naco Zelić, potonuli bismo u još veće sivilo.

Svaki bih put, kada bi mi naša portirka u Leksikografskom zavodu najavila dolazak »gospodina Nace Zelića«, pomislila: »Sto li opet smišlja? Čiju li će sad knjigu predstaviti? Kakvu li izložbu otvoriti? Kakav li će film o Bunjevcima prikazati?« I ne bih se prevarila. Uvijek bi mi nešto od toga priopćio kad je već zamisao bila u poodmakloj fazi, konkretno bi i argumentirano sve obrazložio, a ponekad prihvatio i pokoju moju sitnu sugestiju zbog čega sam se osjećala počašćenom.

Ta kako i ne bih, kad Naco Zelić desetljećima u ovom gradu, poput vrhunskoga kulturnog atašea, snažnom voljom i ljubavlju, znanjem i zauzimanjem, ustrajno promiče djela bačkih Hrvata kako bi ih upoznalo i šire općinstvo, a mi, koji smo odavno napustili zavičaj, ogrijali srca na lipoj bunjevačkoj riči, sjetnoj pismi ili slici.

S tom je nakanom 2002. i osnovao **Udrugu za potporu bačkim Hrvatima**. Neću vas previše opterećivati brojkama jer znam da se slušajući ne pamte, ali ću vam reći da su impozantne. **Udruga** je u proteklih 8 godina, a u suradnji s 9 kulturnih ustanova poput **Matiče hrvatske, Hrvatske matice iseljenika, Hrvatske paneuropske unije, Nacionalne i sveučilišne knjižnice, Kulturno-informativnoga centra, Društva hrvatskih književnika, Hrvatskoga novinarskoga društva, Knjižnice Bogdan Ogrizović** u Zagrebu te **Knjižnice Ivan Goran Kovačić** u Karlovcu, održala 37 tribina i tematskih okruglih stolova na kojima su najčešće predstavljene autorske knjige u žanrovskom rasponu od pjesništva i proze do drame, potom publicističke knjige ili one s književno-povijesnim temama. Pred-

stavljen je i dijalektalni rječnik, časopis *Klasje naših ravni* i tjednik *Hrvatska riječ* kao i subotička izdavačka kuća istoga naziva, te leksikonski niz kojemu je netom izišao i deseti svezak. Sva su ta predstavlanja – kroz koja je prodefiliralo nekoliko desetaka autora i predstavljača čija imena neću nabrajati – oplemenjena bila glazbenim intermezzima, koja su nam nerijetko u sjećanje prizivala slike iz djetinjstva ili prve mladosti. Prikazano je i desetak filmova s tematikom o bačkim Hrvatima, a uz pomoć donatora **Udruga** je objavila i 12 knjiga.

Sve u svemu, tih i samozatajan posao vrijedan poštovanja.

Jednom, kad smo Naco i ja zdvojni i nemoćni lamentalirali nad urušavanjem moralnih vrjednota na svim razinama današnjega društva, on se odjednom ispravio i energično rekao:

«Ne smimo ni u kom smislu biti počaroši, kako je to kadgod divanio moj bačo, jer počaroš je posljednji od posljednjeg, gori od lopova, a danas je nažalost taki zdravo puno.»

Za trenutak je zastao i zapitao: «Jasna, znate ko su počaroši?»

«Znam. Sitne duše, buve od ljudi, koji samo gledaju di će šta za sebe ušćariti.»

Nasmijao se, bilo mu je drago što je i meni poznata ta stara, tko zna kada od Mađara posuđena pa pobunjevačena riječ, te nastavio:

«Moramo biti redovni, vridni i s voljom se laćat posla, bit gospoda uzdignute glave i kad je teško, pa onda – šta Bog da, i koliko dugo da.»

S tom bih mišlju i završila. Našem slavljeniku, gospodinu Naci Zeliću, zahvaljujem na svemu što je učinio za nas – njegove suzavičajnike, te mu uz puno dobrih želja od srca čestitam. A Bogu zahvaljujem što nam je podario Nacu, te ga kao najfinijim vlatima slame i najboljom slamarskom tehnikom upleo u živote svih nas, koji smo se večeras ovdje okupili¹.

¹ U Zagrebu, u Matici hrvatskoj, 28. I. 2011.

O DVJEMA NAJNOVIJIM KNJIGAMA NACE ZELIĆA

MILOVAN MIKOVIĆ

Tragom bogatog i sadržajnog životnog puta i iskustva što ga je stjecao Naco Zelić (Subotica, 1930.), ugledni pravnik, javni i kulturni djelatnik i publicist, među ostalim su nastale dvije njegove knjige: *Hrvatsko proljeće i bački Hrvati* (Subotica, 2009.) i *Publikacije bačkih Hrvata / Popis izdanja od 1901. do 2007.* (Zagreb, 2009.). U ovim djelima sažet je Zelićev odnos prema bunjevačkom i šokačkom rodu i hrvatskom narodu.

1.

Opće je poznato, u kratkom razdoblju od završetka II. svjetskog rata, do početka 50-tih godina, činilo se i vojvođanskim će Hrvatima, kao pripadnicima državotvornog naroda, konačno biti omogućeno ostvarivanje ustavom zajamčenih nacionalnih prava, na jezik i kulturu, tragom njihovih težnji još od vremena preporodnog razdoblja. No, tek što su počeli konzumirati svoja prava na hrvatske škole, tisak, časopise, kazalište, operu, kulturno-umjetnička društva i ostale udruge, uslijedilo je njihovo ubrzano gašenje. Ovome je prethodio vlastodržački tvrd, a s ljudskog stajališta, neprimjereno surov znak upozorenja – žestoka hajka na hrvatske intelektualce i druge oporbi sklone pojedince, građanske provenijencije, a potom montirani procesi i osude mahom nedužnih ljudi na dugogodišnju robiju. Nakon svega se nad vojvođanskim Hrvatima, glede njihovih narodnih prava, sklopila koprena sive, obezličene, prijeteće stvarnosti. Onkraj svih javno izrečenih obećanja¹, po okončanju II. svjetskog rata o uspostavi pravednijeg društva, bački Hrvati su ponovno promišljenom odlukom, i političkom voljom, sustavno potisnuti, poniženi i stjerani u stanje duboke šutnje.

Unatoč tomu, kako navodi Zelić: «U razdoblju od 1968. do 1971. i među bačkim Hrvatima došlo je do gibanja i ponovnog buđenja nacionalne svijesti. U

želji da se dobije potpora za kulturno djelovanje, grupa intelektualaca: Balint Vujkov, Matija, Poljaković, Ivo Stantić, Bela Gabrić i Naco Zelić uspostavlja kontakte s Maticom hrvatskom u Zagrebu²». I premda su njihovi i drugi zahtjevi bačkih Hrvata bili tada isključivo iz domene kulture, lišeni političkih pretenzija³, vlast je na njih reagirala burno. I to sa samoga njezinoga vrha⁴.

Ono što je uslijedilo, bolje se zna sa makro plana, a manje, ili nedovoljno u razmjerima Bačke i Subotice. Upravo radi toga i popune stanovitih praznina, poduhvatio se Naco Zelić pisanja djela *Hrvatsko proljeće i bački Hrvati*, koristeći građu i dostupna dokumenta, budući da je bio jedan među vodećim sudionicima toga procesa, te su mu dobro bile poznate tada vladajuće prilike i sudbina ostalih pokretača hrvatskog buđenja u Bačkoj, kao i brojnih drugih protagonista. Ovaj, po svemu najiscrpniji dio knjige o bačkim proljećarima, ujedno je i njen najvažniji dio, jer pruža konzistentan uvid, kako u poznate činjenice o djelovanju ljudi i institucija, tako i u one koje do pojave rukopisa Nace Zelića nisu bile dostupne javnosti i istraživačima. Naime, autor se u pripremi rukopisa dosljedno oslanjao na provjerljive činjenice, odbacujući sve što nije moglo biti potkrijepljeno vjerodostojnim dokumentima, budući da puko ljudsko sjećanje zna biti krhko i ne uvijek pouzdano, zamagljujući put prema istini. A kako sam autor ističe, istraživanje što ga je od sredine 90-tih proveo, primjerice kroz arhive, kamo su pohranjeni zapisnici sa tadašnjih političkih foruma, na kojima se puno raspravljalo o hrvatskom proljeću i njegovim sudionicima, nije u potpunosti ispunilo njegova očekivanja, budući da je dio dokumenata o djelovanju tzv. «matičara» i «maspokovaca»

1 General-major dr. Božidar Maslarić u obraćanju, na narodnom zboru u Subotici, 5. studenog 1944., a isti dan i u Somboru. Josip Broz Tito na osnivačkom kongresu KP Srbije u Beogradu, 8. svibnja 1945. General Ivan Rukavina, na narodnom zboru u Tavankutu, 25. prosinca 1945. Jovan Veselinov Žarko u članku pod znakovitim naslovom: «Mi smatramo da su Bunjevci po narodnosti Hrvati» u listu Slobodna Vojvodina, 26. juna 1946. godine.

2 Naco Zelić, *Hrvatsko proljeće i bački Hrvati* (Subotica, 2009.); Razdoblje od 1968. do 1971., 17-36.

3 V.: Zlatko Žužić, «Posljedice nećemo nikada ukloniti», razgovor s Nacom Zelićem u povodu izlaska knjige *Hrvatsko proljeće i bački Hrvati* (2009.), nakladom Ogranka Matice hrvatske u Subotici, Hrvatska riječ, br. 315, 20. ožujka 2009., 12-14.

4 Usp.: Govor Josipa Broza Tita na velikom mitingu u Titogradu 11. V. 1969.

i dalje nedostupan⁵. Recimo još i ovo, do danas je knjiga Nace Zelića najpotpuniji, povijesno utemeljen prikaz zbivanja razdoblja iza kojeg je ostao dubok trag što je u mnogo čemu utjecao na događanja od 90-tih godina i kasnije. Do tada će, a prije no što se definitivno potare, zamašnjak državne represije, opisati još jedan krug ispunjen stradanjima, do danas tek životnih priča mnogih bačkih Hrvata.

2.

Druga knjiga Nace Zelića, *Publikacije bačkih Hrvata / Popis izdanja od 1901. do 2007.* (Zagreb, 2009.), kojom su obuhvaćeni radovi bunjevačkih i šokačkih Hrvata, i inih pisaca, u vojvođanskom i mađarskom dijelu Bačke te u Budimpešti i njenoj okolici – može se čitati na više načina. Ona nije uobičajenim postupkom pisano bibliografsko štivo, ističu i autor i urednica Željka Lovrenčić, u nju su uvrštena djela Hrvata rođenih u navedenom prostoru, ili onih koji su ondje djelovali u dužem vremenskom razdoblju, nadalje djela i drugih, ne nužno Hrvata, pisana na hrvatskom i drugim jezicima, kao i prijevodi, a također i djela nepoznatih autora.

Prema kojem je kriteriju pripremljen ondje ponuđeni popis? Po mišljenju recenzentice Dorice Blažević, na način da «dokumentira neprekidno stvaralaštvo jednog naroda, bačkih Hrvata⁶». Dok Sanja Vulić

5 V.: pod 3.

6 N. dj. 215.

zapaža: «Plodna književna djelatnost predstavljena je čitateljima sažetim, ali vrlo jasnim pregledom toga stvaralaštva u okviru pojedinih vremenskih odsječaka. Za svakoga pojedinoga autora u podrubnicima je naveden popis objavljenih djela tog autora. Ukratko, taj sažeti pregled zainteresiranima pruža sve relevantne podatke o pisanoj riječi Hrvata u Bačkoj i izvrsno je polazište za podrobnija istraživanja⁷».

Ono na što Naco Zelić želi skrenuti pozornost u *Publikacijama*, podastirući pomno birane podatke, tiče se kako književnih i jezičnih, tako i književno-kritičkih i književno-povijesnih pitanja, općenito mnogih relacija iz odnosa književnosti i društva – umjetničkih, filozofskih, religijskih, pedagoških, znanstvenih tema i dr. Utoliko ovu knjigu, koja se doima poput stalno otvorenog poziva za ispitivanje, ponajviše, književnosti kao oblika umjetničkog stvaralaštva – upravo tako treba i koristiti. Ukoliko je u književnom djelu, na prvom mjestu osobno iskustvo pisca i njegova namjera koja prethodi književnom djelu, vrijedi se zapitati i nad velikom energijom što je uložena u postavljanje mnoštva tih pitanja i energijom traženja književno vjerodostojnih odgovora, pogotovu ako su potaknuta, ili se svode na traženje vlastita mjesta u svijetu, počevši od obitelji, pa nadalje. Premda ništa manje nije značajno ni ono što slijedi kasnije, prihvat književnoga djela i njegovo možebitno mjesto u svijesti čitatelja.

7 N. dj. 217

NESEBIČNI PROMOTOR KULTURE BAČKIH HRVATA – U povodu 80. obljetnice rođenja istaknutog bačkog Hrvata, pravnika i kulturnog djelatnika Nace Zelića, u Palači Matice hrvatske u Zagrebu, u petak 28. siječnja 2011. održan je prigodni program i Okrugli stol na kojem su o slavljenikovom liku i djelu govorili organizatori, suradnici i brojni prijatelji. Večer posvećena Naci Zeliću održana je u organizaciji sve tri udruge u Hrvatskoj koje skrbe o vojvođanskim Hrvatima: Društva vojvođanskih i podunavskih Hrvata, Udruge za potporu bačkim Hrvatima i Zajednice protjeranih Hrvata iz Srijema, Bačke i Banata, uključujući i novoosnovanu Hrvatska mladež Bačke i Srijema, a čestitke i riječi zahvale slavljeniku na prinosu hrvatskoj kulturi izrekli su dopredsjednik Matice hrvatske akademik *Stjepan Damjanović* te predsjednici udruga organizatora *Zvonimir Cvijin*, dipl. ing., *Mato Jurić*, dipl. iur. i prim. dr. sc. *Stjepan Skenderović*. Za Okruglim stolom o

Naci Zeliću govorili su dr. sc. *Andrija vlč. Kopilović*, mr. sc. *Vesna Kukavica*: *Naco Zelić* i *Hrvatska matica iseljenika*, prof. *Jasna Ivančić*, doc. dr. sc. *Sanja Vulić* i književnik *Milovan Miković*. Večer posvećenu Naci Zeliću, vodio je moderator programa *Zlatko Žužić* čestitajući slavljeniku 80. rođendan uz želju za dobro zdravlje te da i dalje ustraje u svom svestranom radu i podari još puno svjedočanstava o bačkim Hrvatima i njihovoj kulturi. Pročitana je ovom prigodom i čestitka *Ladislava Suknovića*, predsjednika HKPD-a «*Matija Gubec*» iz Tavankuta, koji je Nacu Zelića predstavio kao velikog prijatelja, časnog čovika, bliskog po najiskrenijim željama i pravednim životnim stremljenjima, nesebičnog člana «*Matije Gupca*» i osobu «kojoj tavankutski pisak u duši vije, dična rič bunjevačka na usnama zbori, a u oku sjaj iskri na svaki spomen Hrvata sa sjevera Bačke». Na kreažu su Naci Zeliću dodijeljene zahvalnice, povelje i darovi udruga i pojedinaca.

«TREBA 1 VRIJEDI RADITI!»

NACO ZELIĆ

Poštovani i dragi prijatelji, sve vas srdačno pozdravljam i zahvaljujem vam što ste bili nazočni ovom susretu! Zahvaljujem našim udrugama, organizatorima susreta, koje su mi organiziranjem ovoga susreta iskazale veliku čast. Zahvaljujem se govornicima: poštovanom akademiku *Stjepanu Damjanoviću*, dopredsjedniku Matice hrvatske, dr. *Stjepanu Skenderoviću*, predsjedniku Udruge za potporu bačkim Hrvatima i *Zvonimiru Cvijinu*, predsjedniku Društva vojvođanskih i podunavskih Hrvata. Posebnu zahvalnost i poštovanje iskazujem dragim damama dr. *Sanji Vulić*, *Vesni Kukavica* i *Jasni Ivančić*, koje volim i cijenim kao drage prijateljice i suradnice, s kojima sam sudjelovao u organiziranju četrdesetak priredbi na kojima smo predstavili brojne knjige, časopise, filmove i druga djela, kao i brojne književnike i druge stvaraocce bačkih Hrvata u želji da ih uprisutnimo u Hrvatskoj. Dragim prijateljima iz voljene Subotice mons. dr. sc. *Andriji Kopiloviću* i *Milovanu Mikoviću* dugujem posebnu zahvalnost. *Andrija Kopilović* je kao župnik Župe Marija Majka Crkve u subotičkom prigradskom naselju Šandoru (Aleksandrovu) godinama pastoralno brinuo o mojoj mami Pepiki i pružao joj potrebnu potporu, učvršćivao je u vjeri i olakšavao joj životne tegobe i 2003. godine

dirljivom je i nadahnutim govorom ispratio na vječni počinak na *Senčanskom groblju* (groblju sv. Jurja). I ovaj put mu želim reći hvala što se godinama pastoralno brinuo o mojoj mami Pepiki. Dragi Andrija taj Tvoj govor nisam i ne mogu zaboraviti. A Ti se i ovaj put sjetio moje mame Pepike i to me se posebno dojmilo! Andriju znam već desetljećima i cijenim ga i kao marnog društvenog djelatnika bačkih Hrvata, pisca i znanstvenika, a posebno vrijedan je njegov rad kao predsjedavajućeg Katoličkog Instituta za povijest, kulturu i duhovnost «Ivan Antunović» u Subotici. I s puno međusobnog razumijevanja već dugo, dugo surađujemo. I *Milovanu Mikoviću*, književniku, publicistu i uredniku časopisa *Klasje naših ravni*, ali i brojnih knjiga koje je objelodanila NIU Hrvatska riječ, među kojima su i dvije moje knjige: *MONOGRAFIJA NESTO ORČIĆ* (Subotica, 2007.) i *HRVATSKO PROLJEĆE I BAČKI HRVATI* (Subotica, 2009.) dugujem zahvalnost. I s njim već dugo surađujem i zahvalan sam mu na pomoći koju mi pruža. *Zlatku Žužiću*, moderatoru ovoga programa, koje je bio *i duša i motor* u organiziranju ovoga susreta veliko Hvala!

Godine koje sam doživio omogućile su mi ne samo da dugo pamtim, već i da sam bio sudionik brojnih

značajnih događaja za nas bunjevačke Hrvate u Bačkoj, pa spominjem samo pojedine:

– akciju za uvođenje hrvatskog jezika u škole 1951. i 1952. U svezi s tim u jesen 1953. godine imenovan sam za direktora Osmogodišnje škole u Tavankutu, tada škole s hrvatskim nastvanim jezikom i tada sam se uključio u rad Hrvatskog kulturno prosvjetnog društva «Matija Gubec» u Tavankutu,

– nakon povratka u Suboticu 1958. ponovno sam se uključio u rad društva «Matija Gubec» u Tavankutu i sa *Stipanom Šabićem* i drugima 1961. sudjelovao sam u osnivanju Likovne kolonije u Tavankutu, a počev od 1962. do 1972. sudjelovao u organiziranju više od 50 izložbi naših slikarica *naivki* i *slamarki* diljem tadašnje države, pa i u inozemstvu. Sudjelovao sam i u organiziranju brojnih priredbi folklorne i tamburaške sekcije toga društva i njihovog nastupa na festivalima i smotrama u Zagrebu, Vinkovcima, Đakovu, Svrlijgu, Kumrovcu, Koprui, Rumi, Bajmoku i drugim, gostovanja u Mađarskoj i Poljskoj, te u programima u brojnim televizijskim emisijama i dokumentarnim filmovima.

A u daljnjem slijedu događaja sudjelovao sam u organiziranju javne proslave žetvenog običaja *Dužijanca* 1968. do 1971., u organiziranju *Velikog prela* 1971. i 1972., u pokušaju osnivanja *Ogranka Matice hrvatske* u Subotici (1969), u osnivanju *Hrvatskog kulturnog društva «Bunjevačko kolo»* u Subotici (1970) i u drugim brojnim akcijama i manifestacijama Hrvata u Bačkoj. Imao sam sreću i upoznao sam brojne naše velikane, rekao bih legende – župnika i vjeroučitelja *Blaška Rajića*, biskupe *Lajču Budanovića* i *Matiju Zvekanovića* i brojne svećenike, među njima izdvajam *Ivana Kujundžića Bracu*, koji nam je u prvim godinama nakon Drugoga svjetskoga rata otkrio početke hrvatske pisane riječi u Bačkoj i dao prve bibliografske sveske, a i

brojne znamenite društvene i kulturne djelatnike, npr. *Ivana Malagurskog Tanara*, *Ivu Prčića*, starijeg, dr. *Josipa Andrića* i bio sam i na praizvedbi *prve bunjevačke opere Dužijanca* 1953., koju je skladao, a u njegovoj pratnji posjetio sam i upoznao i istaknutoga pisca i pjesnika *Petra Pekića*. S *Markom Horvackim*, *Matijom Poljakovićem*, *Balintom Vujkovim*, *Belom Gabrićem*, *Lajčom Lendvai*, *Jašom Kopilovićem*, *Ivanom Tikvićkim*, starijim, *Ivanom Tikvićkim Puđarom*, profesorom *Matom Brčić Kostićem*, *Marom Čović*, *Antom Kopunovićem*, *Mirkom Huskom*, *Gezom Kopunovićem*, *Kaćom Bačlijom*, *Klarom Peić*, *Perom Tumbas Hajom*, *Lazom Vukovićem Pupijom*, *Lazom Malagurskim* i brojnim drugima, i družio sam se i surađivao. A davne 1945. godine upoznao sam i našega svestranog stvaraoca, koji je i večeras ovdje s nama, prof. dr. sc. *Antu Sekulića*, a njegov sam doktorat znanosti 1947., o značenju kojega je, za nas bunjevačke Hrvate, puno govorio vlč. *Ivan Kujundžić*, što mi baš nismo najbolje razumjeli, ali znam da sam shvatio da je to tako veliko za nas Bunjevce, kao da smo svi mi Bunjevci doktorirali!

Još želim reći da su me i moji u obitelji i svi stariji, koje sam spomenuo, naučili da treba i vrijedi – raditi, a posebno poticajno je bilo što mi je u jednom od brojnih razgovora rekao dr. Josip Andrić: «*Kad naiđeš, na primjer, na kakav otpadak odbačen na ulici, digni ga i baci u kantu za smeće i znaj da si učinio nešto korisno, a ako ga šutneš nogom i grdiš onoga tko ga je odbacio nisi učinio ništa.*» I kad god se od mene nešto tražilo učinio sam onako kako sam znao i mogao, radio sam i trudio sam se i uvjeren sam da sam puno toga i dobro uradio! Dakle, treba raditi, a drugi će to ocijeniti i vrjednovati.

I na kraju ponovno sve vas srdačno pozdravljam i svi- ma veliko HVALA!

DAMIN GAMBIT (I.)

TOMISLAV KETIG

1. Konačno su svi otišli. Svi osim njezine najmlađe kćeri, koja je sada stajala pred njom šutke, upirući upitan pogled u majku.

Magdalena Baumann je u jednom trenutku podigla glavu i uhvatila taj uporni kćerkin pogled, ali su njezina usta ostala zatvorena. Činilo joj se kao da su joj iz mozga izvjetrile sve misli i sva osjećanja.

Njezina kći napokon smisli neutralnu, spasonosnu rečenicu:

- Želiš li čaj, mama?

Ne, nije željela čaj, nije željela ništa osim da iz razasutih dijelova ponovno sastavi sebe, ali je ipak odgovorila:

- Da, mogla bih čaj.

Pogledom, u koji kao da se vratilo malo topline, ispratila je kćer, koja se uputila ka kuhinji. Njezina mezimica, dijete iz drugog braka, Katarina, koja je nakon neuspjelog trogodišnjeg ozakonjenog mučenja, te burnog razvoda sa Filipom Medarom, kazališnim prvakom, toliko punim sebe, da mu u srcu nije ostalo mjesta za bilo koga drugog čak ni u kutu jedne od predkljetki, vratila djevojačko prezime Seldnitzky, ostala je uz nju i kada su se svi razišli. Svi koji su došli nakon pokopa izraziti sućut, pojesti par kanapea i popiti koju čašicu «martela» za pokoj duši Magdaleninog četvrtog supruga, umirovljenog sveučilišnog profesora veterine Zvonimira Politea.

Nije, dakako, ni očekivala da će, ne samo znanci i prijatelji njezinog Zvonimira i nje osobno, već i djeca i unuci ostati beskonačno. Ritual je bio gotov, obavljeno je sve što se u takvim prigodama imalo obaviti i život je krenuo dalje.

I s njim joj se sada valjalo suočiti.

Katarina se vratila noseći poslužavnik s čajnikom, šalicama i srebrnom zdjelicom s šećerom u kockama. To je značilo da se suočavanje sa životom odgađa do daljeg.

- Voljela bih noćas ostati s tobom, majko - rekla je, spuštajući poslužavnik na stolić i spremajući se uliti smeđu, aromatičnu tekućinu u šalice.

Magdalena je šutjela.

- Ni ti ni ja nemamo obveza ni prema komu - Katarina je birala delikatan način da saopći majci kako to

nije samo izraz puke pažnje prema njoj, već želja za razgovorom na koji se ona već dugo pripravljala, ali za njega naprosto nije bilo prave prigode. - Ja već dugo - «a ni ti više», dodala je u sebi.

- Ostala nam je ona najpreča obveza - odgovorila je Magdalena, motreći kćer kako ulijeva čaj iz ibrika. - Obveza prema nama samima.

- Ja sam to riješila rastavivši se od Filipa.

- Rano ti je ostati sama - Magdalena je stavila dvije kocke u šalicu i polako počela miješati tekućinu žličicom. - Što ako pod stare dane poželiš da ti netko skuha čaj i priča s tobom ... kao ti sada sa mnom?

- Nadam se da će se u nekoj od mojih sestričina probuditi poriv za tim. A možda će me netko i nenadano zavoljeti tako staru - nasmiješila se - i eto mi društva!

- Humor nam samoću ne čini lakšom, dijete. Ali ostani. Uvijek sam voljela tvoje društvo - «Nikada me nisi gnjavila svojim obiteljskim problemima i tračevima kao tvoje starije sestre», pomislila je. - Za razgovor sa samim sobom čovjek uvijek ima i previše vremena.

- Znam. - Katarina je malo oklijevala, a onda ipak rekla: - A neke važne dvojbe ne možeš razriješiti sama. Barem ja to ne mogu.

Tišina koja je nastala poslije ovih njezinih riječi potrajala je, jer je ona odjednom shvatila kako ne umije sastaviti rečenicu kojom bi otvorila vrata svoje duše.

- Ni ja ne znam da li ću moći, ali znam da ću morati - njezina mati ispi posljednji gutljaj i vrati šalicu na stolčić.

- Možda bismo mogle pomoći jedna drugoj - Katarina se uhvati za majčinu rečenicu kao za slamku.

- Kako? - Magdalena pogleda kćer vrebajući, iskosa. Ličilo joj je to na najavu ponude koja joj se nije dopadala.

- Ima mnogo načina na koji žene koje su same mogu jedna drugoj olakšati život.

- Nije te valjda obuzela ideja da se ti preseliš k meni... ili ja k tebi?

- Zar to ne bi bilo dobro...i praktično?

- Ne bi to, Katice, bilo ni dobro ni praktično. Svijet u kome se ti krećeš i onaj u kome se ja krećem su dva posve različita, jedan drugomu potpuno strana svi-

jeta, a dio tih osoba dolazio bi ovamo i netko od nas dvije bi se tom prigodom morao sklanjati nekamo...a meni se u mojih šezdeset ne ide nikamo...

- Ti ovdje imaš tri sobe...

- Kada zatvorim vrata za sobom ja sam još uvijek nazočna u svijesti tvojih gostiju. Ali to je samo dio problema...onaj manji.

- A koji je veći? - u Katarininom glasu odjednom je zazvučala crta ironije. Onda se trgnula: «Ne, obuzdaj se. Barem danas», odlučila, ali bilo je prekasno.

- Veći dio je to što su tvoj i moj život dva različita zbira navika, sklonosti prema ovome ili onome, ukusa, pogleda na svijet i svega ostalog. Zajednički život bi nas obje prisiljavao na kompromise u kojima nijedna od nas ne bi uživala. I čemu onda da ih činimo, kad to ne moramo?

- Možda bismo otkrile da su nam ukusi slični, pa i navike. Zaboga, mi smo ipak dvadeset tri godine živjele skupa, ti si me odgajala, učila svemu...

- Učila sam i tvoje dvije starije sestre, pa sam konstatala već kad su napunile šesnaest da nam je sve različito. Ukusi, navike, svjetonazori...

- Dobro, majko - uzdahnu Katarina pobijedeno. - Ostavimo onda zasad stvari kakve jesu.

- Popodneva mogu uvijek biti tvoja...kad nemaš bolji program. A mogle bismo katkad i skupa objedovati... kad poželim da skuham neko od tvojih omiljenih jela

- Magdalena odmahnu rukom - mada mislim da ću sve rjeđe kuhati sad kada Zvonka više nema.

- Mogla bi mojim sestrama pasti na pamet ideja da te barem jednom tjedno pozovu doma na objed.

- Možda će im i pasti - nasmiješi se Magdalena. - Život umije prirediti i ugodna iznenađenja.

- Govoriš to bez gorčine.

- Zato što sam realna. I uvijek sam bila. Volim vas sve tri...dobro, tebe malo više od njih dvije, ali ne očekujem da više brinete o meni nego o sebi i onome i onima koji čine vaš život. Ni ja nisam okretala naglavačke to biološko pravilo kada su bili u pitanju moji roditelji.

Šutnja. Razgovor, koji je Katarina planirala, izjalovio se, a njezina majka nije bila raspoložena za raščlambu obiteljskih odnosa. U sobu se uvlačio sumrak i Magdalena upali stolnu svjetiljku kraj svoje fotelje. To kao da je prenulo njezinu kćer iz zamišljenosti:

- Mene je lakše voljeti nego moje sestre. Nemaš na koga proširiti svoju ljubav. Nemam muža, nemam djece.

Magdalena ne odgovori. A i što da odgovori? Da je umorna od tolikih svojih ljubavi? To bi bilo neprilično reći bilo komu osim sebi samoj.

- I neću ih ni imati - nastavila je Katarina, slijedeći svoje misli. - Biti ću dobra kćer i teta i to mi je sasvim dosta. - Da nam napravim neku laganu večeru? U tvom hladnjaku uvijek ima nečega. Omlet s šunkom? A ostalo je još i desetak tih minijaturnih sendviča, mada se baget na kome su načinjeni brzo suši.

- Popravit ćemo to vinom - reče Magdalena i začudi se: «Tek je pet sati prošlo od kako je betonska ploča prekrila Zvonkov lijes a ja...ma, naravno! Tako će moja djeca, kada mene polože pored Zvonka i prevuku nadamnom tu istu ploču zapodjenuti razgovor o kruhu koji se suši i vinu koje ga kvasi, prije nego što pređu na razmatranje načina na koji će podijeliti ostavštinu ... koju ostavštinu, za ime Boga, Magda! Sve što je ostalo iza njihovih očeva moje kćeri su dobile. Razdijelila sam im i moj dio kada sam se udala za Zvonka, jer mi sem ovog njegovog stana i mirovine ništa više nije ni trebalo. Morat ću na vrijeme, čim prođe ostavinska rasprava, odlučiti i što s ovim stanom ...

Podiže glavu i ustanovi da je ostala sama. Katarina je već bila u kuhinji.

Misli joj se usmjeriše na njezine muževe.

Andrija. Njezin prvi bračni drug. Ni danas ne zna je li ga voljela. Naletjeli su jedno na drugo, kada je onaj vražji Ivan, otišavši na studije, zaboravio sve što joj je prije polaska obećao, čak joj je poslije dva mjeseca prestao i pisati. Andrija je bio pouzdana kotva spasenja jer je, budući deset godina stariji od nje, obavio sve što valja obaviti prije no što se odlučiš za brak: završio je studij i specijalizaciju, te se zaposlio kao liječnik u gradskom porodilištu. Njegov otac, koji je stekao solidan imetak, držeći jeftine restoracije diljem Njemačke, nudeći jugoslavenskim gastarbeiterima jela po recepturi staroga kraja, kupio je Andriji kuću u «gospodskom» kraju, u kojoj je bilo mjesta i za privatnu ordinaciju, pred čijim su postojanjem zatvarali oči gradski oci, plod čijih je vanbračnih izleta Andrija diskretno uklanjao.

Rodila mu je dvije kćeri: Kseniju i Andrijanu. Ovoj drugoj je ženska inačica očevog imena data na izričit Andrijin zahtjev nakon što je ovoga kolega genetičar uvjerio da može nastaviti s pravljenjem djece ali da muškog potomka dobiti najvjerojatnije, neće. Tako je doktor Andrija Darmanović odustao od daljih pokušaja. Posvetio se stjecanju novca, pobačaj po pobačaj, kupio pa temeljito restaurirao staru kuću u Ulcinju, htio je sazidati nešto na djedovini, ali Magdalenini je i bez toga bilo dosta njegovog crnogorstvovanja uz gusle, politiziranje, lozovaču i kaštradinu. Bilo joj je preko glave i da zimske ferije provodi s djecom u smogom obavitom Stuttgartu i sluša svekrvina uvijek ista uzdis-

anja kako je sita ove «Švabije» i priča kako se djevojčila u svom Futogu, išla u Novi Sad da se provađa, a onda je ugledala ovog svog Gojka i stala na lud kamen, pa je provodu došao kraj a brigama i poslu početak. I tako je nađen obiteljski kompromis: Andrija bi nju i djecu kad bi počeli i zimski i ljetni raspusti odvezao autom u Ulcinj da napune pluća morskim zrakom, zimi bi se odmah vratio doma, svome državnom i privatnom poslu, a ljeti bi otišao u planine, u svoje pleme, pucao s manje ili više uspjeha na zečeve i srndaće, prepustivši Magdaleni i kćerima da se sunčaju, plivaju i uživaju u plodovima mora, koja je on prezirao.

Morala je priznati sebi kako to nisu bile loše godine njezina života. Dapače! Imala je sve što žena koja ne puca u nebesa može poželjeti: situiranost, zdravu djecu, muža koji, doduše, nije bio pretjerano zaokupljen njom, ali ona to i nije očekivala, pripadnost krugu elitnih gradskih obitelji, a ni sam grad nije bio za podcjenjivanje: ne prevelik, u vrijeme njezine udaje imao je oko šezdeset tisuća žitelja, ali već i solidno kazalište, četiri kinodvorane, a potom je, kao i svi srednjeeuropski gradovi u koje nije navaljivala brđanska sirotinja, rastao polako i evo ni sada nema više od sto dvadeset tisuća. Da, da ... Andrija Darmanović bio je najbolja ponuda koja se ukazala njoj, dvadesetogodišnjakinji, jer, završivši gimnaziju, morala je to priznati, sa skromnim ocjenama, nije imala u tom trenutku bolju perspektivu od modnog salona njezine majke, a i to pod uvjetom da nauči njezino umijeće šivenja vjenčanica za dobrostojeće mlade, serioznih štofanih kostima za sredovječne odvjetnice, liječnice i političarke i žalobnih toaleta za uciviljene udovice, čiji su čipkani velovi skrivali sretni izraz njihova lica što su, nakon svih blagodjeti stekle i ono što im je jedino u tom zlatnom bračnom kavezu nedostajalo: otvorena vrata ka slobodi.

Jeste, bilo je to lijepo i spokojno vrijeme. I trajalo je... A onda, nakon petnaest godina Andriji je tijekom rutinske kontrole jednog upornog kašlja dijagnosticirana suspektna sjenka na desnom plućnom krilu. Biopsija je potvrdila malignitet. Potom se sve okončalo brzo. I kada je, kao uostalom i sada, ostala sama, zapitala se što dalje. Kćeri su joj bile dobri đaci i nedvojbeno će htjeti na studij. Bila je premlada da bi od države išta dobila, mati je jedva imala i za sebe, a svekar se ponudio samo da povremeno šalje unukama po koju marku. Proдалa je kuću, muževljevu ordinaciju s instrumentarijem, kupila četverosoban stan u sveučilišnom središtu i krnjeći oprezno obiteljsku uštedevinu, glavninu troškova pokrivala iz dva izvora: dvije sobe izdavala je studenticama, a sama se zaposlila kao činovnica na arhivi Muzeja revolucije – prvom slo-

bodnom radnom mjestu koje joj je na Zavodu za zapošljavanje bilo ponuđeno.

Iz razmišljanja su je trgnuli Katarinini koraci.

– Večera je na stolu, majko – glas njezine mezimice bio je kao i uvijek tih i strpljiv. – Dodi.

Tek sada, ustajući s naporom iz fotelje, osjetila je teški, jedva savladivi umor. Umor od svega: od dugotrajnog dežuranja kraj Zvonkove bolesničke postelje, od defiliranja njezinih i njegovih rođaka koji su se odreda trudili iskazati joj sućut nakon što su bedasto, jer to drukčije i nije moglo zvučati, hrabri bolesnika preglasnim otrcanim frazama, dolazili su posjetiti uvaženog znalca patologije životinja svi koji su smatrali da njihova nazočnost daje životnom finalu Zvonimira Politea prizvuk majestetičnosti bez koje su završni akordi njegove biografije bili po njihovom shvatanju nezamislivi: predstavnici veterinarskog fakulteta, konjičkog saveza, društava za zaštitu ptica pjevica, napuštenih domaćih ljubimaca, Pasterovog zavoda, Lovačkog saveza ... Činilo se da, kopneći vidno iz dana u dan, profesor Politeo kao da bježi od te građanske gnjavaže u susret vječnoj tišini.

Glava joj je zujala od navale misli koje su sustizale jedna drugu kao da kroz nju prolaze visokonaponske žice dalekovoda. Gledala je u stol i tanjur s omletom, kome se približavala kao u spas od te prošlosti koja u valovima juriša na nju čim ostane sama.

Sad je tek uvidjela kako je kćerkina ponuda da prenoći kod nje zapravo spasonosna. Ne može se sada, tako ranjiva, prepustiti vlastitoj biografiji da joj potpuno razori orijentaciju, da je gurne u neke nerazumne postupke, nju, koja se takvih postupaka klonila još od debakla s Ivanom, dakle više od četiri desetljeća! Magdalena Bauman je cijeli život nastojala držati glavu iznad vode, i pri najvećim burama u svojoj duši, ne dajući životu da je svojim valovima potopi.

I to što je kroz sve svoje zvanične veze zadržala djevojačko prezime, dodajući mu, pa oduzimajući prezimena svojih muževa, bilo je dokaz njezinog grčevitog nastojanja da, budući i nečija, ostane i svoja. Darmanović, Seldnitzky, Morgenstern, Politeo. «Prestani misliti, Magda», naredila je sebi, «nasmiješi se zahvalno kćeri i sjedi za stol. Jedi s apetitom njezin omlet, kušaj zlatasti rizling u svojoj čaši i počni se raspitivati o njezinom životu, planovima, ambicijama.» Katarina itekako ima što za ispričati. Ona je, za razliku od svojih starijih sestara, koje su se na polovici studija pouđavale za «dobre prilike koje nipošto ne smiju propustiti», diplomirala politologiju, govori tečno engleski, njemački i talijanski, ima dobro mjesto i dobru plaću u kompaniji mobilne telefonije, a ipak nije

zadovoljna svojim životom! Nešto je grize, razvidno je, a to nije kiks s brakom. «Hajde, Magda, iskopaj iz njezine duše što je to, možda joj i pomogneš. Možda ćeš poslije lakše riješiti što ćeš sa sobom.»

– Kako na poslu? – upitala je. Vlastiti glas joj je pritom zvonio šuplje, kao da je dolazio iz neke druge dimenzije.

– Dobro. Svakodnevno.

– A inače? – Magdalena afektirano uzdahnu: – Ja tako malo znam o tvom životu, Pričaš mi o njemu na kašičicu.

– Taman toliko ima da se priča, majko. – Katarina zastade, a onda uzdahnu i ona: – Ubija me monotonija.

– Život je uglavnom monoton. – Magdalena ispi ostatak vina i pruži čašu kćerki. – Molim te još malo.

– Sve se zna unaprijed – produlji se vajkati njezina kćer. – Svaki dan u tjednu. Svaki sat! A kada sam diplomirala mislila sam da će mi moj maksimalni prosjek otvoriti širom vrata ka nekoj budućnosti drukčijoj od ove, a on mi je samo omogućio brzo zapošljavanje, dobru plaću i zalupio mi vrata pred nosom!

– I to je ono što te grize? – Magdalena se skoro obradova što je kćerkin problem, po njezinom sudu, mnogo manji nego što je mislila.

– Zar to nije dosta? – skoro se zapanji Katarina nad tolikim majčinim nipodaštavanjem njezinog problema.

– Ne znam je li tebi dosta, ili nije – Magdalena nastavi smireno jesti omet i srkutati rizling. – Čini mi se samo kako ti od života očekuješ da brine o tvojoj budućnosti umjesto tebe. Ta vrata, koja spominješ, otvaraš sama ... ili ne otvaraš. To je naprosto rizik koji ili prihvaćaš ili ne.

– Nisam sigurna da te sasvim razumijem – promrmlja Katarina.

– Ja sam ta vrata otvarala samo kada bih odlučila prekinuti s dotadašnjim životom i potražiti nešto novo, svjesna da mi se može desiti da idem u lošije a ne u bolje. Moj treći brak sa Zdenkom Morgensternom je bio upravo to.

– Ni drugi, s mojim ocem, nije ti baš bio dobitna kombinacija, mada mi je dvojbena tko je od vas dvoje bio kriv za to.

– Nitko nije bio kriv. Bili smo naprosto odveć različiti u svemu. Ali ipak je djelomice uspio. Dobila sam tebe. Zbilja... vidiš li Olivera Seldnitzkog?

– Rijetko. Češće se čujemo telefonom. Vječito je negdje na službenom putu. Ili svadbenom – nasmijala se.

– Nikada se neće skrasiti – konstatala je ravnodušno Magdalena. – Ostat će vjetropir do konca. A dobre je naravi. I brinuo se o tebi. On je čovjek kojega moraš voljeti, ali ne možeš s njim živjeti.

– Što ako sam i ja takva?

– Tvoj brak, mala moja, nije propao zbog tebe nego zbog onog sebičnjaka Medara.

– Nisam mislila na to, majko. Mislim kako sam zadnjih godina nekoliko puta raskidala tek začete veze iz straha da se ne pretvore u dugoročni promašaj.

– Tebi je karijera, sada, kada si odustala da stvaraš obitelj, na prvom mjestu. I od svega što ti se čini da je može ugroziti bježiš kao vrag od križa. Zapravo, ratuješ s vlastitom biologijom. A ona traži svoja prava i nećeš izići s njom na kraj.

– Ako misliš na seks, majko, meni je s tim uvijek bilo lako. Uvijek sam našla nešto što bi u meni potisnulo potrebu za njim. Uostalom, dugotrajne veze se i ne temelje na seksu.

– I na njemu, Katicice! I na njemu! S onim vragom Morgensternom živjela sam pet godina i jedva da je prošla neka noć, a da on ne bi posegnuo za mnom!

– A ostala tri supruga? Što te je s njima vezivalo?

– S Andrijom Darmanovićem sigurnost. Sa Zvonkom prijateljstvo ...

– A s mojim ocem?

– Sa Oliverom? S njim mi je bilo zabavno kao nikada u životu! I kad je zabavi došao kraj, došao je kraj i našoj vezi.

Katarina ustade i poče skupljati tanjure i pribor sa stola.

– Da skuham kavu? – upita.

– Možeš.

Katarina je uključila aparat za espresso, pripremila šalice i, okrenuvši se ka majci, naslonila se na kuhinjski radni stol.

– Moj strah od dugotrajnih veza, majko, temelji se na uvjerenju da se u njima sve pretvori u jednolični ritam ustaljenih navika, sve se isprazni od sadržaja: dijaloga, dodiri, pogledi, sve... Osjećanja nestanu, nema iznenađenja, smijeha, osim banalnih informacija o tome kako smo proveli dan nema ničega. Ostane samo bezrazložni osjećaj vezanosti za tu drugu osobu, koja ti više nije ništa osim opterećenja i onda počneš razmišljati o raskidu, a gledaš ga i vidiš kako se među vama drži neka spona, misliš kako je zapravo drag iako ubitačno dosadan i nemaš srca da raskineš, da mu to učiniš i onda gledaš njegove tužne oči, jer ti on zapravo ništa nije skrivio, osim što neće da ti se makne s puta ... – Voda je provrila i ona podmete šalice s kavanim prahom pod pipe. – Onda je bolje družiti se po kavanama, ići na izlete u brda, navečer u kazalište ili na koncerte, naći nekoga tko kao ti voli košarku i vaterpolo i tko će se skupa s tobom derati na tribini... I otpratiti te doma, možda ćeš ga pozvati na kavu i piće, može se dogoditi i da spavaš s njim, ali bez obveza... Hajde da pijemo

kavu! – Sjela je i zagledala se u svoje dugačke, tanke prste. – Eto, rekla sam sve što sam namjeravala.

– Ako je tako, onda, mala moja, živi tako kako misliš da je bolje...od danas do sutra. Ili otvori ta vrata da vidiš što te ispred njih čeka. Izbor je tvoj.

– Da, izbor je moj ... Dobro, majko. A ti?

– Što ja? – trgnula se Magdalena.

– Što ćeš ti sada kada si ostala sama?

– Prvo ću poslagati kockice i razmisliti.

– Vjerovala sam da si ti to već učinila. Već dulje vrijeme bilo je očigledno da ti samoća predstoji, pa si mogla...

– Ja o nečemu razmišljam tek kada se suočim izravno s tim. Život umije donijeti neočekivane obrte i što onda graditi kule u zraku, pa ih potom bacati u smeće?

2. Sljedećeg jutra Katarina je rano otišla, izravno na posao i Magdalena se konačno obrela potpuno sama u stanu u kome su tišinu remetili samo šumovi i zvuci kojima je njezino kretanje bilo uzročnikom: škripa rasušenih pločica parketa, šum vode u slavini i vodokotliću u kupaonici, zveket posuda dok ga je prala u kuhinji. Onda je zazvonio telefon. Andrijana se raspitivala kako je provela noć i da li joj što treba. «Ne, hvala, ne treba mi», glasio je Magdalenin odgovor. Na ponovljeno zapitkivanje, njezina mati je dodala da joj je sada najpotrebnije biti malo sama, a čim ustanovi da joj nedostaje društvo njezinih kćeri ona će se javiti. Najrađe bi im rekla: «Ostavite me na miru! Načinila sam od vas ljude i sad je dosta! Imate vašu dječurliju i brinite se o njoj, kao što sam se ja brinula o vama! Vi ste još uvijek moje manje-više drage kćeri, ali više niste dio moga života! Posljednji koji je to bio, Zvonko, otišao je zauvijek. Kavez je otvoren i ja sam slobodna!»

Nije, dakako to mogla. «Možda sam postala samoživo čudovište, ali toliko baš nisam», pomislila je. Otišla je do prozora, otvorila ga i nagnula se van. Zapahnuo ju je snažan, omamljujući miris lipe. «Idem do groblja prije no što postane prevruće,» odlučila. Smetalo joj je samo to što će po toplom suncu poznoga svibnja morati izići u crnini, obukla bi ona nešto prikladnije vanjskoj temperaturi, ali rizik da je sretne netko od znanaca bio je prevelik. Jedini koji joj na tomu ne bi zamjerio bio je njezin netom pokopani suprug. Da, Zvonko je uvijek znao reći kako su sve te konvencije najobičnije bedastoće. «Ali njihovo kršenje se u ovom glavnom gradu male države od jedva pedesetak tisuća četvornih kilometara neumitno obija prekršitelju o glavu», podsjetila je samu sebe.

Lagana crna haljina, koju je iskopala iz garderobe, ugodno je lelujala oko njezinih bedara i grudi, ostavljajući

dostatan prostor za cirkulaciju zraka, a treperenje lišća uličnog drvoreda takvu cirkulaciju je obećavalo.

Voljela je ugađati svome tijelu. «I ono ugađa meni i ima pravo na to», pravdala je tu sebeljubivost. Oh, zavoljela ga je čim je postala svjesna da joj ono nije samo sredstvo za hodanje, gestikuliranje i obavljanje egzistencijalnih funkcija. Uostalom, bila je lijepa i zgodna, znala je to, ne samo po rječitim pogledima drugih već i po sposobnosti da procjenjuje sebe samu.

I ostala je zgodna, da! Ima šezdeset godina i niti dekgama viška. Dobro, koža joj se malo osušila, ali tek toliko koliko to nisu mogle spriječiti hidratantne kreme poredane na polici podno zrcala u kupaonici. Bila je ponosna na sebe. Pa i memorija joj još solidno funkcionira. Dobro, ponekih imena se samo s naporom može prisjetiti, ali za njom je cijeli život, tisuće kontakata s muškarcima i ženama i glava joj je naprosto pretrpana. Njezina Katarina joj je to jednom objasnila. «I ljudski mozak je kompjutor. I kao svaki kompjutor ima ograničeni kapacitet bilježenja imena, slika i svih drugih podataka. Kompjutori, koje je čovjek stvorio i rabi ih stanu, kad su puni moraš pritisnuti tipku «delete» da bi ispraznio ono suvišno i načinio mjesta za nove zapise. A čovjekov mozak to radi sam: pritisne negdje u svojoj nutrini skrivenu točku «delete» i imena koja ti više ništa ne znače, hrpa beznačajnih informacija kojima su te kljukali u školi, adrese, brojevi telefona, sve to leti van i kada ti neko konstatira kako si podjetinjio, to može biti i da si «otišao na kvasinu», ali može značiti i da si mentalno osvježen i spreman ponovno krenuti od ništice.

Zvonimir Politeo bio je iz razgranate i ugledne građanske obitelji, koja je i u režimu koji se ustoličio poslije Drugoga svjetskoga rata imala svoje, iako ne brojne reprezentante, pa im nisu njihove obiteljske kuće i stanove oduzimali «u ime naroda» i nagurali ih u «djevojačke sobe» kako bi se u preostalim sobama širili politkomi, pukovnici OZNE i slična čeljad. Tako je i njegovu ocu, članu lijevog krila HSS-a i vijećniku ZAVNOH-a, ostao trosoban stan u mirnoj, sjenovitoj ulici Gornjeg grada, u kome je Zvonimir proveo cijeli život. Tu je, kada mu se plaća docenta učinila dostatnom za takvu odluku, doveo svoju prvu ženu, boležljivu profesoricu zemljopisa, koja mu je rodila dijete s vodenom glavom, koje je ubrzo umrlo, a onda se ona, tražeći utjehu, okrenula sedativima i jednom, dok je Zvonimir bio na nekom znanstvenom simpoziju u Beču, sama u stanu, predozirala. Pomoćnica, došavši sljedećeg jutra, zatekla ju je mrtvu.

On se potom sasvim okrenuo znanosti i studentima.

Bio je već godinu dana u mirovini kada je upoznao Magdalenu Baumann. Stjecaj okolnosti bio je banalan

kao u nekom jeftinom ljubavnom romanu: Opatija, u kojoj su oboje ljetovali za svoj groš bila je prepuna gostiju. Bio je kolovoz, Magdalena je sjedila na terasi «Imperijala», zaklonjena od popodnevnog sunca širokim narančastim suncobranom, jela sladoled i odsutno gledala put blijedih kontura Cresa i glisera koji su parali blago uzbibanu površinu mora. Stolove oko nje zauzeli su do posljednjeg stolca njemački, talijanski, nizozemski i ini umirovljenici, koji su čekali rane večernje sate da bi se sa glavne opatijske ulice maršala Tita uputili na lungomare Franza Josepha, škljocali fotoaparatom, zurili neodlučno u tezge sa suvenirima, u sve te školjke, križeve, kutijice od sedefa i negdje uz put, kad bi ih već zaboljele noge i skratio se dah, sjeli i pojeli lignje, škampe ili tanjur friganih srdelica, popili malo vina i telefonirali doma djeci, dodajući mobilni telefon jedno drugomu.

Zvonimir Politeo je, dakle, sišavši polagano kroz park, i prošavši kraj ulaza u hotel, zastao i preletio pogledom po terasi. Da, konstatirao je, jedini slobodan stolac je kraj one osamljene vremenšne dame. U prvi mah htio se okrenuti i potražiti neko drugo hladovito mjesto, jer mu se nije činilo osobito pametnim prići i upitati je li stolac naspram gospođe slobodan. Tko zna što dotična dama može pomisliti, moguće baš to što je htio izbjeći: «vidi, vidi, staroga jarca, kako mi se nabacuje», ali pomisao na ledeni čaj, koji će ga razgaliti, nadjačala je i on se uputi pravo ka Magdaleni Baumann. Naglo je usporio korak. Da joj se ispriča, jer, eto, nema drugog slobodnog mjesta pa ... Tek tako bi uprska! Znači, sjesti naspram nje je naprosto nužno zlo! Ne, odluči, rađe ću ispasti pohotni jarac nego prostak!

Sada je već stigao do stola, naklonio se i upitao:

– Je li slobodno?

Magdalena vrati pogled s pučine za stol i odmjeri muškarca pred sobom. U lakom, svijetlom lanenom odijelu i sa slamnim šeširom, izgledao joj je kao da je stigao vremenštom iz doba charlestona. Ali, trgla se, možda i ona izgleda njemu slično.

– Izvolite – odgovorila je bezbojnim glasom, ostrugavši žličicom posljednji ostatak narančaste ledene kugle. Iz zasjenjenog ulaza u nutrinu kavane izišla je konobarica i uputila se tromo, i sama omamljena ljetnom pripekrom, ka pridošlom gostu. Zvonimir poruči ledeni čaj i prešburger kiflice, a onda i sam skrenu pogled ka moru.

Tišina za stolom potraja sve dok konobarica nije donijela čaj i kiflice. Onda Zvonimir upita:

– Možda bi gospođa željela kolačić? Dakako, ako joj pašer poslije sladoleda.

Magdalena se sada vrati duhom za stol i nasmiješi se.

– Paše, ali vi ...

– Meni je jedan dostatan.

I tako se zapodjenu razgovor čiji je konačni ishod bio brak iste jeseni. Zvonimir, koji se inače sustezao u kontaktu s ženama, postajao krut i izgovarao s mukom knjiške fraze, smiješne i njemu samom, sada se pretvorio u razgovorljivog kavalira, i sam se čudeći otkud mu duhovite rečenice kojima je obasipao Magdalenu. A ona je mislila na to kako prvi dojam umije prevariti, osjećaj samotnosti, koji ju je do maloprije pritiskao, nestao je i ona zaključila veselo kako njezin bivši, drugi muž, taj vjetropirasti Seldnitzky, nije jedini šarmer kojega je upoznala. U tom uspoređivanju prednost je sve više dobivao stariji muškarac pred njom, jer njegove duhovite opaske nisu bile puko praznoslovlje kao kod Katarininog oca, već je u njima bilo mudrosti koja je krasila ovog, kako je rekao da se zove ... ah, da! Zvonimir!

Počelo je, dakle s prešburger kiflicama na terasi opatijskog «Imperijala», a nastavilo sljedećeg jutra na plaži. Prijalo im je oboma hladnjikavo more, nakon čega su se sušili na ugodnom, ne prejakom suncu, te se ispružili u ležaljicama, zaštićeni tendom. Onda je Zvonimir donio iz obližnjeg kioska ilustrirani ženski magazin i dnevne novine sebi, a sa šanka bocu hladnog bitter lemons i dvije čaše, u podne su konstatirali da je zdravo preskočiti objed, možda će pri povratku pojesti nešto u slastičarni. Potom su ponovno ušli u sada već ugrijano more, Magdalena, plivajući bočnim prsnim stilom krišom se divila njegovim zamaskama, a kad su izišli iz vode, promatrajući tog muškarca kraj sebe zaključila je kako decenije koje su bjelodano bile iza njega, nisu mnogo naškodile njegovom vitkom stasu, moguće je bio nekad mišićaviji i koža mu je bila manje naborana i suha, ali sve u svemu...ček, ček! Magda, upozorila je sebe, da ti to ne krećeš ka novoj trajnoj vezi? Četvrti brak, jesi li ti pri sebi? Želiš li da malu ljetnu romansu pretvoriš u vezu koja podrazumijeva ne samo seks koji i u poznim godinama može biti ugodan, ako se previše ne očekuje, nego i sav onaj trivijalni supružnički repertoar, kada bi bilo ugodnije da čovjek koji fiziološki popušta, te svoje tegobe i bruke krije a ne dijeli s drugom, uostalom, što ti izigravaš Elisabeth Taylor, koja je sve svoje romanse okončavala pred oltarom?

Razum ponekad ostaje nemoćan pred vragom koji prednost daje kapitulaciji pred kušnjama i tako su se ona i Zvonimir Politeo skupa vratili s ljetovanja, već temeljito zagazivši u odnos koji se okončao kako se okončao Sve joj je to prolazilo kroz glavu dok je polako hodala pod krošnjama duž tih gornjogradskih ulica, zastajkujući pred izlozima modnih butikata i malih

knjižara koje su tu našli utočište pred agresijom potrošačke jeftine uniformiranosti. Da, konstatala je, zadovoljno, sa Zvonkom je našla ono što nije u prethodnim brakovima: uzajamno razumijevanje, pažnju muškarca, zahvalnog što više nije sam, onoliko topline koliko njezine pozne godine podnose, a ne razbukta-lu vatru koja te tjera na nepojamne gluposti što ti pristaju samo kad imaš dvadeset godina i nikada docnije. Uzbrdica ka groblju bila je blaga i ako se hoda sporo, onako «nogu pred nogu» i još pritom utonula u sjećanja, ni ne zamijetiš da si već stigla.

Ne, neće kupiti cvijeće. Zvonkov grob je još prekriven vijencima i buketima od jučerašnjeg pokopa i bila bi suvišna i besmislena formalnost dodati na sve to još nekoliko ruža. Uzela je samo svijeće, prošla mimo arkada i uputila se glavnom stazom. Došavši do središnjeg križa skrenula je desno ka polju 14.

Zvonko je bio položen u veliku obiteljsku grobnicu Politeovih od crnog švedskog granita. Oko naslaganih vijenaca zujali su insekti i Magdalena se, zapalivši svijeće, brzo odmakla i sjela na klupu. Ona je još od djetinjstva mrzila te leteće napasti i to joj je ostalo do dana današnjeg.

Zagledala se u vrh crne uspravne ploče koji je nadvisivao naslagane vijence. «dr. sc. Vinko Politeo, 1862–1940» Zvonimirov djed. Zvonko joj je jedne od rijetkih prigoda kada je pričao o svojim predcima rekao kako su svi oni bili ili pravnici, ili povjesničari ili političari ili sve to skupa. Jedan Politeo je branio Broza, drugi Stepinca. Kada je spoznao kako je to među ljudima, rekao je Zvonko tada, odlučio je potražiti svoj svijet među životinjama.

Da, ponovila je u mislima, brak sa Zvonkom bio je najbolji od svih. Što ima sada, kada tog braka više nema? Slobodu udovice? I što će s njom? Pustiti da joj dani jedan za drugim jednolično teku, da se pri svojim odlukama ne mora obazirati ni na koga i što još? Ništa, zaključila je ne baš ushićeno.

Ali konstatala je već da ni njezin prvi brak s Andrijom Darmanovićem nije bio loš. Prešutno su znali da samo korektno održavaju svoj brak kao instituciju koja ih legitimira kao ispravne i odgovorne građane, mada su u srcu ravnodušni jedno prema drugom, nedostatak dublje osjećajne vezanosti čak su oboje smatrali prednošću, koju su dostatno cijenili da bi ugrozili ono što im je ona omogućavala: mogućnost da ostanu ono što jesu.

Zaboga, Magda, nije li neprilično pred grobom jednog muža razmišljati o životu s drugim? Pa misli naviru kako naviru, branila se pred samom sobom, i što ja tu mogu?

Jedan sprovod se približavao stazom. Šutljiva crna ljudska gusjenica ravnomjerno se micala. Magdalena je sačekala da ona proplazi mimo nje, a onda ustade, poravna haljinu i uputi se nazad ka arkadama.

Odjednom osjeti kako joj se neodoljivo pije kava. Pred obližnjom vrtom kafeterijom malo je oklijevala, pomišljajući na to da ovako odjevena i sama ... ali toliko je željela tu vražju kavu! Uostalom, nitko poznat je neće vidjeti pri tom nepriličnom postupku! Prošla je kroz bijelo obojena niska vratanca od letava, sjela za prvi stol, digla koprenu i naručila...da, veliki kapučino, to joj sada treba!

Baš dobro što je popustila svojoj želji. U ovo doba bio je tu još samo jedan mladi par, tri stola ukoso od nje. Pili su coca colu i glava približenih toliko da su im se čela skoro dodirivala nešto tiho saopćavali jedno drugome. Najvjerojatnije neke banalne nježnosti, pomislila je Magdalena i odmah se trgnula. «Ne budi pakosna baba kojoj sreća drugih ide na živce jer njoj samoj nedostaje!» Okrenula je glavu malo ulijevo, ka cesti kojom je upravo od kaptolske okretnice stizao plavi autobus. Onda je podigla pogled k nebu i vječito gladnim golubovima koji su se u jatu spuštali, da bi na svaki jači i oštiji zvuk ponovno prnhnuli i kružili i tako do sutona. Mislim na gluposti, a valja mi definitivno odlučiti što učiniti s životom.

«Učinila si ti, Magda, dosad s životom svašta», počela je govoriti sebi «i možda će najpametnije biti da prepustiš životu neka čini s tobom što on hoće». Promiješala je žličicom servirani kapučino da valjano sastavi njegove tri komponente: kavu, slatko vrhnje i šećer kako bi dobila okus koji voli. Ispila je prvi gutljaj toplog napitka i osjetila kako joj se omamljujuća toplina iz želuca širi tijelom i kako joj u glavi nastupa ono stanje kada se um bistri ali istodobno i teške misli bježe iz njega. «Idemo živjeti, Magda» bio je poziv u koji su se sabili svi odgovori na njezine brojne dvojbe. «Idemo živjeti dalje! Sama si na pramcu i plovi kamo te oči vuku!»

Ispila je posljednji gutljaj, račun i novac pritisnula pepeljarom za stolnjak, ustala i, ustanovivši kako je za njezine noge prenaporno preći pješice isto rastojanje do svoga doma, izvadila mobitel iz torbice i pozvala taksi.

3. Predvečer joj je došla Ksenija. Dok su pile čaj promatrala je svoju najstariju kćer. Ksenija joj je bila najsličnija. Dobro, bila je koji centimetar viša, ali svaka nova generacija nadvisuje prethodnu. Donijela joj je marokenske štanglice koje je sama ispekla. Znajući je, Magda je bila sigurna da su te štanglice samo uvod a da pravi razlog Ksenijinog posjeta tek slijedi.

Mrzila je duge uvertire, pa je riješila ubrzati stvar. Uzela je jednu štanglicu, odgrizla pola, prožvakala tu kombinaciju oraha i pekmeza sa užitkom, misleći kako ta njezina kćer za ono što će vjerojatno tražiti barem nudi kolače.

Popivši nakon toga gutljaj čaja, reče:

– Kolači su ti dobri, kao i uvijek. Potom slijedi i nešto drugo. Kao i uvijek. Što slijedi danas?

– Treba mi novac.

– Koliko?

– Mnogo.

– Smijem li znati za što?

– Za život.

– Čekaj...što se događa? Je li ti muž bankrotirao? – Pitanje je zvučalo kao šala, kojoj je svrha olakšati razgovor koji slijedi

Duga stanka.

«Nije valjda?» trgnula se, suočena s činjenicom da je njezina šala pogodila u bolnu metu. – Znači, jeste?

Opet duga šutnja. Sada s njezine strane.

– Jučer na sprovodu nije mi se činio potištenim – dodala je tiho.

– Branko umije kriti svoja osjećanja.

– Ali, čini se, ne umije uspješno poslovati. – Magda ustade i poče hodati po sobi. Onda se naglo zaustavi pred kćerkom: – Kada je napustio dobro plaćeni posao u «Plivi» govorila sam vam da je to veliki rizik. I podsjetila sam vas da od njegovih prihoda živite i ti i vaše dvoje djece, koje treba podići, jer tvoja plaća referentice u Zavodu za socijalno osiguranje, kad ti pamet nije dala da diplomiraš, samo dopunjuje kućni budžet. Ali onda je tvoj gospodin suprug izjavio da on nije gori od njegovih prijatelja koji su učinili to isto i da hoće biti svoj a ne tuđ čovjek. I...koliki mu je minus?

– Ne zna ni sam. Ali nije manji od pola milijuna.

Magda raširi nemoćno ruke:

– Ti znaš da moja novčana situacija, napose sada, uz sve troškove oko Zvonkove sahrane, nije impresivna. A i da je bolja, što bih ti ja mogla ponuditi? Par tisuća posudbe...Kap u moru. S tim ne možete ni početi namirivati Brankove dugove.

– Znam, mama. Pomišljala sam da predložim Andrijani da prodamo kuću na Crnogorskom primorju, ali i kada bi ona pristala i kada bismo nekim čudom i uspjeli u tomu, što dalje? To ne bi bilo dosta. A onda...od čega ćemo dalje živjeti?

– Neka se gospodin vrati u državnu službu. No, kad smo već kod toga da si došla tražiti novac od mene...na što si ciljala? Jer i ti si znala kako je sva moja gotovina smiješan sitniš spram vaših dugova.

Ksenija se promeškolji. Onda izusti tiho:

– Branko i ja smo mislili...sada, kada si ostala sama...bio bi ti dostatan i jednosoban stan. Bio bi ti lakši i za održavanje...

– Mislili ste da bih pristala da ovaj prodam i razliku u novcu da dam vama?

– Da nam je posuđiš, dakako na dulji rok.

Magda ju je sada oštro pogledala. Nešto joj je u cijeloj toj Ksenijinoj priči bilo klimavo, ali time će se pozabaviti poslije.

– Ni ti ni tvoje sestre ne možete se požaliti da nisam prema vama bila široke ruke. Tebi i Andrijani prepisala sam kuću u Ulcinju. Izdržavala sam vas do vaše udaje. Ja i moja dva sljedeća supruga. Dobro, više Morgenstern, a manje Katarinin otac. Kada sam se udala za Zvonka i prešla u njegov stan ostavila sam vam onaj četverosobni. Vas dvije ste se udajom udomile, pa ste, skupa s Katarinom prodali taj stan...i to dobro! Nikad vas nisam pitala ni pošto, niti sam tražila što, iako, da nisam štedjela, pazila na novac i sama doprinosila svojom plaćom, kolika bila da bila, teško da taj stan ne bismo već ranije mijenjali za manji a razliku u novcu skupa grickali u teškim vremenima, koja nisu bila kratkotrajna! Ali ako je Katarina za trećinu kupila svoj komforni jednoipolsobni u lijepom kraju, u što ste onda vas dvije i vaši muževi uložili taj novac. Niste ga valjda spiskali na gluposti?

– Ja i Branko nismo, naravno. I mi smo podizali djecu, kao i ti nas. A i ulagali smo...Branko je s tim počeo biznis...

– I spiskao ga, da! Spiskao moj i tvoj novac, a ne svoj!

– Mama, ja nisam došla da bismo raspredale što je bilo. Došla sam da te zamolim da mi u teškoj situaciji pomogneš.

Magda je ponovo sjela. Šutjela je zamišljeno par minuta, a onda rekla:

– Kada bih učinila to što predlažeš, novac koji bismo na taj način dobili također bi se, čak i ako sebe isključim, morao dijeliti na tri dijela. A ta trećina ne bi bila bogzna kolika.

– To je tvoj stan i ti odlučuješ što ćeš učiniti s njim pa i s novcem koji bi u toj transakciji dobili. Prema tomu, ne mora se ništa dijeliti, ako ti nećeš.

– Tu si u pravu, mala moja. Ali što bi na to rekle tvoje sestre?

– Moje sestre nemaju nikakvih problema! Andrijanin muž je liječnik...

– Ni liječnici danas nemaju bogzna kakvu plaću...ako nisu vrhunski. A Mladen to nije. On je skromni liječnik u hitnoj službi. Uopće, za vašim muževima se ne otimaju elitne institucije... Dobro – dodala je pomirljivo – to je vaš izbor i vaš život. Ali čovjek mora biti svjestan

svojih sposobnosti i svojih mogućnosti a ne umišljati da je sposoban za sve.

- Branko je i u «Plivi» radio na komercijali, dakle zna posao u koji se upustio.

- Kako mu se onda ovo moglo desiti?

- Svakomu se to može desiti, majko, ako ga počne pratiti peh. - Stanka. - Ako bi ti pristala, vjerujem da Andrijana ne bi imala ništa protiv.

- A Katarina?

- Katarina ima dobru plaću i pristojan stan za sebe samu. Nema ni kućeta ni maćeta da se o njima brine, pa...

- A ja sam skoro sigurna da Andrijana neće biti baš raspoložena za prodaju kuće u Ulcinju, ako se sada, kada je između te kuće i nas državna granica, to uopće može učiniti. I što ćemo onda? Bez tog početnog poteza cijela tvoja zamisao pada u vodu. A ti ga bjelodano nisi još povukla, je li?

Sada je Ksenija počela nervozno koračati po sobi. - Nisam - potvrdila je pa nervozno dodala: - Mama, ja pokušavam spasiti svoju obitelj, shvaćаш?

- Jasno da shvaćam. Ali da bi nešto efikasno poduzela moraš prvo biti sabrana.

- Pokušavam - promrmlja Ksenija.

- Ali ne hladne glave. Činiš što ti prvo padne na pamet.

- Ja nemam mnogo izbora.

- Imaš.

- Primjerice...što?

- Je li tvoj Branko nešto smislio?

- A što bi on to mogao smisliti?

Magda se ironično osmjehnu:

- Samo taj svoj propali biznis. Samo je to uspio smisliti.

Ksenija prijekorno pogledala materu:

- Nekada si drukčije govorila o njemu. Da umije biti dobar i pažljiv...

- Biti dobar i pažljiv ne znači biti i sposoban za posao u koji se on upustio. A kada se stigne dovdle dokle si ti stigla redosljed ljudskih kvaliteta se mijenja. Onda se na prvo mjesto stavlja sposobnost, a poslije vrline. Prvo ono što se kod čovjeka cijeni, a potom ono što se voli. Uostalom i čovjek se mijenja.

- Ti si tako stravično prizemljena, majko! - Ksenija nije ni zamijetila kako je povisila ton. - Tako ledeno realna! I tako rezervirana tamo gdje bi trebala pohrliti u pomoć...

- A ti? Ja sam jučer ispratila svog muža na vječni počinak. Nisi mi dala ni tih tjedan dana, koje se daju svakome da ožali svoga najbližeg ...

- Nije ti, valjda, Zvonimir Politeo bio bliži od mene?

- Je li tebi tvoj muž bliži od mene? - upita je Magda oštro.

- On je otac moje djece, koja su mi, priznat ćeš najbliža, pa shodno tomu pretpostavljala sam da su i tebi tvoja djeca najbliža.

- Djeca odrastu, Ksenija i odu svojim putem. A svakom čovjeku nedostaje netko tko će s njim dijeliti svakodnevnicu. I kada se takav netko nađe, dopustit ćeš da će ti on postati najbliži.

Zavlada tišina. Ksenija je još jednom nervozno prošla dnevnim boravkom, a onda se zaustavila pred Magdom i zagledala se u nju.

- Onda, mama? - istisnula je tiho iz grla.

- Onda ništa, kćeri. Ja imam osnovno ljudsko pravo da budem ostavljena na miru kako bih razmislila što mi valja činiti. Nikakav i ničiji bankrot neće me u tomu spriječiti.

- Neke situacije ne trpe odlaganje...

- Onda ih rješavajte! - povika Magda. - A meni se obratite kada budem u stanju da o tome razmišljam! Sada nisam!

Ksenija kao da je zaustila da nešto grubo odgovori, ali se onda trgnula. Bilo je razvidno da je u munjevitom razmišljanju zaključila kako ne treba rušiti mostove za sobom, ako će biti prinuđena da ponovno prelazi preko njih. I umjesto svađalačkih riječi koje nikada ničemu ne služe osim da onomu koji te je povrijedio vrata milo za drago, izgovori tiho i pomirljivo:

- Dobro, majko. Idem.

Magda samo podiže ruku i dodirnu Ksenijinu lijevu kojom se ova bila oslonila na stolčić na kome je još stajao pribor za čaj. Onda je vrati na naslon fotelje i ostade tako, ispraćajući Kseniju praznim pogledom.

4. Dugo je te noći razmišljala o Ksenijinoj posjeti. Je li ispravno reagirala, dvojila je, i čas davala sebi za pravo, a čas si prebacivala manjak taktičnosti. Eto, dokle odnos čak i među najbližima dovede taj prokleti novac! Ali novac je osovina života! Svačijeg.

Pretpostavimo da popustim pred Ksenijom i prodam ovaj stan, mislila je dalje. Kupila bih sebi...jednoipol-soban, kako i ona tvrdi, bio bi mi dosta. Novac, koji bi preostao bih svakako razdijelila...polovicu, dakako, a drugu polovicu bih zadržala za sebe. Obiteljska mirovina će mi jedva dostajati za život. A što ću kad nađu vanredne prilike koje donosi starost? Moram imati rezervu. Ali ako ne dam Kseniji sve, onda je cijela ta prodaja besmislena! Ne, neću ništa prodati! Uostalom, to je Zvonkovo i ja sam ga samo naslijedila i moje kćeri s tim stanom nemaju nikakve veze! A ako im zbog Brankove brljotine počnu rasprodavati stvari?

Ako im zaplijene i stan? Doved ću unuke k meni, a Ksenija i on neka se sami nose s ostatkom problema! Odjednom joj se negdje u kutu svijesti počeo radati pitanje: A zašto si ti, Magda, Ksenijinju tvrdnju da je Branko bankrotirao uzela zdravo za gotovo? Jesi li sigurna da je baš tako?

Da, ali kako da to provjeri?

Ksenija. Njezino prvo dijete. Da, i Andrija je prema njoj iskazivao više nježnosti i ljubavi nego prema Andrijani, koja je došla tri godine iza nje. Bila je tako umiljata ta njezina prvenka ... oca je motala oko prsta, a ni ona, Magda nije joj mogla odoljeti. Čak bi i one veće nestašluke umotala u šarenilo smiješka koji je u iskricama prštao iz njezinih tamnih očiju. I kroz pubertet je proplovila sigurno, ne načinivši nikakav zabrinjavajući gaf: nije prelazila granicu odnosa s mladićima koju su se njezine vršnjakinje žurile preći, ako ne i prije, ono najdocnije u šesnaestoj. Nije kušala marihuanu. Ni cigarete. I ocjene su joj bile pristojne: završavala bi razrede s vrlo dobrim.

Kako se samo razlikovala od mlađe sestre! Koliko je ona bila vesela i otvorena, toliko je Andrijana od djetinjstva bila nekako zakopčana, uvučena u svoju kućicu. Otac ju je zvao ježićem koji spušta bodlje samo kad nešto jako želi dobiti. I učila je samo ono što ju je zanimalo: svijet prirode, docnije fiziku i biologiju. I zemljopis. Da, i zemljopis! Od oca je za dvanaesti rođendan izmolila enciklopedijski atlas svijeta i znala satima zuriti u karte. I u zvijezda na unutarnjim stranama korica. A Ksenija...ona je iste te godine za četrnaesti rođendan poželjela komplet šminke «l'Oreal»!

A onda, kada su krenule na fakultet – Ksenija na prava, a Andrijana na biologiju, gdje je konkurencija bila mala i mogla se upisati i sa svojim svakojakim ocjenama, od odličnih do dovoljnih, kao da su se te dvije tako različite djevojke odjednom našle u istoj točki, pred istim životnim ciljem: studirati dok ne nađu načina što bolje se udati.

Kako je došlo do te nagle promjene u njima? Jer obje su bile od djetinjstva ambiciozne, dakako, svaka na svoj način. I kada se to desilo? Prve promjene zamjetila je na svojim kćerkama kada su se počele uklapati u ozračje velikog grada u koji su se preselile nakon Andrijine smrti. Počele su se sve češće sporiti s njom, kritizirati s ironijom one njezine životne nazore koje su do dolaska u taj hrvatski babilon i poštivale i slijedile. Te sada poludjevojčice-poludjevojke na njezine upite što je s planovima koje su imale, da postanu dobro plaćeni vrhunski stručnjaci, prvo su odgovorile da planovi ostaju do daljeg, ali da te planove ne

ugrožava ako malo više budu mislile na provode sada, dok se ne zaglave u studije. Daj mama, govorile su, moramo biti u trendu, a to nećemo biti ako budemo provincijske guske koje redovito jedino idu na misu i dobivaju mjesečnice.

Tada je to još nije zabrinjavalo. Pubertetske bube, mislila je i želja da se u svemu izravnaju sa svojim novim školskim drugaricama iz velikog grada u kome su se obrele. Bila je zahvalna činjenici da ih njezino kratko udovištvo i brza udaja za Olivera Seldnitzkog nisu previše potresle, možda i stoga što je Oliver, svim mastima namazan, kakav je bio, našao brz i efikasan način da ih pogodi u žicu. Dolazak treće sestre nisu međutim, prihvatile s prevelikim oduševljenjem.

Ali i to je razumjela. Bojale su se, moguće i nesvjesno, da će ih Katarina potisnuti na rub roditeljske pozornosti. Kako se to nije dogodilo, Ksenija i Andrijana su postupno zavoljele tu malu sestru, na kojoj su počele trenirati svoj probuđeni majčinski poriv.

Katarina, međutim, kao da je bila načinjena od drukčijeg materijala. Nije uzvraćala na način na koji su to starije sestre od nje očekivale. Malo po malo, Ksenija i Andrijana su, uvidjevši kako je Katarina zapravo tvrd orah, svojeglava i pronicljiva djevojčica koja je, brzo sazrijevujući, čitala njih dvije kao otvorenu knjigu, odustale i usmjerile svoj interes van doma.

Iz ranog jutarnjeg sivila počele su se pomaljati konture namještaja spavaonice kada je, sada već sasvim razbuđena Magdalena usmjerila misli na prvu godinu svog boravka u Zagrebu. Njezin i Andrijin vjenčani kum Boris, koji je nedugo nakon njihova vjenčanja, možda nakon tri ili četiri godine...ne nego pet, pamtila je to po njegovoj velikoj slici u novinama kad se činilo da će «Hrvatsko proljeće» poslije cvijeća donijeti i ploda, a on bio...što je Boris bio...bio je u svakom slučaju politička fora: mlad, perspektivan, jedno od novih imena koja su iz provincijskih političkih foruma dovlačena a onda, ako i nisu završila u Staroj Gradiški, gurnuta su u činovnički zaborav, on, iako već bez stvarne političke moći, preko svog prijatelja, čiji se stolac nije zatresao u tom nacionalnom potresu, pomogao joj je da se zaposli. Nije to bila bogzna kakva služba – arhiviranje u Muzeju revolucije. Bože, čega se sve nije tih prvih godina načitala! Kakvih sve «sjećanja» i «evokacija». Bila je to poplava tekstova u kojima su često polupismeni autori gradili spomenik sebi lijepeći na tanušni stupić vlastite beznačajne ratne biografije debele naslage izmišljotina.

Magdalena Baumann, kao da je protiv toga, kao i protiv svega što je osobno nije zanimalo, cijepljena, ostala je na razini ravnodušnosti.

Borisa, svog vjenčanog kuma, bilo joj je, međutim, žao. Ličio joj je na visinsku pticu, koja lepeta krilima koja su joj slomili. U očima mu je čitala bol kada bi ga koncem tjedna zvala na objed. Boris bi tada ostajao do večeri, a jednom joj je stidljivo rekao: «Nemam ni obitelj, ni psa, ni mačku, čak ni tropsku ribicu. Imam samo tebe, Magda.»

Bili su sami, sjedili na kauču pred televizorom kada je to izgovorio, jer su Ksenija i Andrijana otišle na rođendan kod školske drugarice.

Magdi se već dugo vrtjelo u glavi kako da mu zahvali za posao koji joj je našao i sada joj je sinulo da se pružila prigoda da mu zahvali na tradicionalni ženski način. Okrenula se k njemu, uzela mu lice među dlanove, prislonila svoje usne na njegove, onda ih je na trenutak odmakla i šapnula:

– Nemaš me, ali večeras me možeš imati.

Nisu poslije toga postali ljubavnici. I njoj i njemu se činilo nepriličnim da slabost trenutka pretvore u trajniju vezu. Ostali su samo prijatelji. Na Borisa kao da je to što se te večeri među njima dogodilo djelovalo poput lijeka protiv malodušnosti. Vratio je poljuljanu duhovnu ravnotežu, okrenuo se onome što je znao i bolje od političkih varijacija – aktivirao je fakultetsku diplomu i postao profesor zemljopisa u jednoj srednjoj stručnoj školi, ubrzo potom se oženio i njihovi susreti su se prorijedili, održavajući se, kao i tolika druga poznanstva, na rubu zaborava.

Onda je naišao nekakav važan jubilej, pa je Muzeju dat nalog sa najviše republičke instance da se pripremi reprezentativna izložba pod naslovom «Ratni put hrvatskih divizija».

Kao i uvijek u takvim prigodama nastala je opća strka muzejskog osoblja, kustosi su letjeli s kata na kat iz fundusa u fundus kao muhe bez glave, a dva tjedna prije otvorenja direktor muzeja Oliver Seldnitzky sakupio je svo osoblje, uključujući i administrativni sitnež, kojemu je pripadala i arhivarka Magdalena Baumann, saopćio potanko kako je zamislio tijek svečanog otvorenja i podijelio uloge. Potom je zadužio dva starija kustosa da uvježbaju njegov zamišljeni scenarij, a na generalnoj probi, dva dana prije otvorenja, osobno je provjeravao uvježbanost učesnika budućeg svečanog zbivanja.

I tada, na toj generalci, dogodilo se to: Magdalena, koja je trebalo da raznosi po sali tacne s čašama pjenušca, vozeći slalom između staklenih vitrina s blijedim, sivkastim fotografijama, fotokopijama naredbi, pohvala jedinicama i na geštetneru otisnutih ratnih izvješća o pobjedama nad fašistima i domaćim izdajnicima, zapela je nogom za jedno postolje i pružila se preko jedne vitrine s ordenjem, a tacna s praznim čašama odletjela

je ka Seldnitzkom koji je upravo objašnjavao gdje bi bilo najzgodnije da stoje manje važne uzvanice, jer za one najvažnije oduvijek se znalo gdje im je mjesto. I tada se dogodilo čudo! Direktor muzeja prihvatio je tacnu s obje ruke, čaše na njoj su se zaljuljale, dvije su pale na pod i rasprsnule se, a ostale su se postepeno prestale klatiti. Oliver Seldnitzky, u koga su svi nazočni zurili s užasom u očima, držeći sada već umireni projektil, prišao je Magdi, koja se u međuvremenu vratila u vertikalni položaj i mirno upitao:

– Jeste li se jako udarili?

«Naravno da jesam» vikao je bol iz Magdinih reb-ara, ali je smiješak kojim je prikivala to, izmamio iz njezinog grla:

– Nisam. Ponekad nisam najspretnija – dodala je, ispričavajućim tonom.

– Nitko nije. – Glas Olivera Seldnitzkog zvučao je prijateljski i sasvim je odudarao od malopredašnjeg oštrog tona kojim se obraćao suradnicima. – Vi ste ... – pokušao se sjetiti u kojoj je od prostorija muzeja vidio.

– Arhivistkinja.

– Da... vas je Boris preporučio. Zbilja, kako je on? Tako ga dugo nisam vidio. Od ... – Odmahnulo je rukom, kao da joj želi staviti do znanja kako je i bez da se to izgovori jasno na što misli.

Magda prihvati taj polunijemi dijalog:

– Dugo mu je od tada trebalo da dođe k sebi. Sada je srednjoškolski profesor, sretno oženjen i tako...

– A što predaje toj djeci? – upita Oliver Seldnitzky.

– Ništa opasno – Magda je bila vična toj vrsti razgovora. – Zemljopis.

– A vi? Čime se bavite kada ne gutate arhivsku prašinu?

– Školujem kćerke. Sama. Udovica sam. Boris vam to nije rekao?

– Nije. Znao je da njegovoj preporuci kod mene nije potrebno nikakvo obrazloženje. – Seldnitzky je na čas šutio, a onda nenadano predložio: – Dodite, kad se ovo kazalište okonča, k meni na razgovor. Možda bi se našlo neko bolje rješenje za vas od arhive... – Sada se on ironično osmijehnuo: – Među memoarima.

Našlo se. U tri etape: tajnica, pa ljubavnica, pa supruga. Prva etapa nastavila se, po općepoznatom stereotipu i tijekom druge i, dakako, okončale su se skupa. Postavši suprugom visokog dužnosnika vratila se obiteljskom životu od čije je monotonije zazirala. Oliver Seldnitzky je međutim na svojevrsan način zamišljao brak. I on se, pokazalo se ubrzo, užasavao istog životnog sivila kao i Magda i trudio se da ga razbije na sve moguće načine. Spontanost kojom je prišao Magdini kćerkama bila je naprosto razoružavajuća i odjednom je postao okružen trima obožavateljicama,

za koje bi se, svaku ponaosob, pazivši pritom da Magdino prvenstvo u tom trolistu ostane neokrnjeno, uvijek našao, kada bi stigao iz ureda, dokaz pažnje: neki mali dar, buketić sezonskog cvijeća ili makar kompliment koji uvijek nađe slobodan kutak u ženskom srcu. Magda neprijateljski pogleda kazaljke budilice. Razdaniilo se posve i valjalo je početi novi dan, ali njoj je bilo tako ugodno preplavljenoj sjećanjima i ponovo se okrenula na leđa, zagledala u šare tapeta na naspramnom zidu i vratila u godine življenja s Oliverom.

Sa dvije šiparice na vratu nije bila oduševljena Oliverovim zahtjevom da i njemu podari dijete. Ali on je bio tako drag i pažljiv i nije mu mogla to odbiti, mada joj ta gnjavaža s trudnoćom i potom pretvaranju tog rođenog stvora u biće koje umije jesti, hodati, suvislo izražavati svoje želje, izbaviti se iz pelena, na što će sve skupa utrošiti pet što je starija to dragocjenijih godina, nije bila neophodna.

Katarina je, međutim brzo od bebe postajala odgovoreno dijete. Bila je dar božji, i kada je poslije pet godina brak s Oliverom počeo škripati, Magda mu je još toliko vremena praštala sve. A čega sve tu nije bilo za praštanje!

Jer Seldnitzky je bjelodano poslije pet godina potrošio sav svoj talent da usrećuje druge i poželio da usrećuje sebe. Magda je dugo bila uvjeren da će mu njezino uzvraćanje pažnje i ljubavi biti dostatno da se osjeća sretnim.

U početku Oliver Seldnitzky nije krenuo za drugim ženama. Sreća je za njega bila širok pojam koji je obuhvaćao vrlo različite stvari. Jednom, kada ga je Magda upitala da li mu obiteljska harmonija i dijete koje mu je podarila nisu dostatni da bi bio sretan, Oliver je, na njezino zaprepaštenje potvrdno kimnuo glavom. A onda je rekao:

– Tvoja ljubav mi je dostatna. I to što sam okružen tvojim djevojčicama i našom Katarinom čini me također sretnim. Ali to je samo dio onoga što se zove sreća.

– A što je ono ostalo?

Seldnitzky je slegnuo ramenima:

– Kako kad – rekao je i ušutio.

Njegovo nezadovoljstvo vlastitim životom proširilo se i na njegov posao. Bilo je to vrijeme kada se u ozračju već počelo osjećati približavanje nepogode od koje ih je dijelilo još šest godina. A Oliver Seldnitzky, Magda je već tada to zamijetila, imao je za društvena kretanja njih zvjerke kojoj je oprez držao osjetila uključena na maksimumu. – Zatražio sam premještaj – saopćio joj je jednog dana.

– Zašto? – začudila se. – Što je loše u tome biti direktor Muzeja revolucije?

– Ranije ništa, sada dosta toga, a ubrzo sve – odgovorio je.

Za razliku od većine žena, Magda nije posjedovala tu vrstu radoznalosti koja čovjeka, time što se upliće u rasuđivanje drugoga, ne čini pametnijim. Uostalom, ako bi joj Oliver i šire objasnio što pod tom zagonetnom rečenicom podrazumijeva, što bi mu ona to mogla reći, kakav razlog da mu podastre da bi se on predomislio, osim urođenog ženskog straha od promjena koje bi mogle dovesti u pitanje egzistencijalnu sigurnost, koja joj je, poslije Andrijine smrti, cijele dvije godine nedostajala. A ako on prepozna taj strah, što mu kao pronicljivom čovjeku i ne bi bilo osobito teško, Oliver bi to nedvojbeno protumačio kao izraz njezine kratkovide sebičnosti i to bi još više proširilo pukotinu koja je već dosta dugo postojala među njima. Savladala se i samo ga ravnim glasom upitala:

– Kamo namjeravaš?

– Nekamo izvan politike, Magda. – Njezin ravnodušni upit, umjesto rasprave na koju se pripravljaao, razoružao ga je do te mjere da se i sam iznenadio nad vlastitom otvorenosću s kojom je produljio, jer ne da nije vjerovao vlastitoj ženi nego nije bio siguran u suspregnutost njezinog jezika pred drugima. Dobro, zadnjih godina svi su manje-više otvoreno iznosili svoja mišljenja, ali što ako dođe vrijeme kada neće biti ugodno ako se netko tada utjecajan počne prisjećati nečega što si prije koju godinu lanuo, sretan kao i svaki blentavi intelektualac, što ti se na koncu za to pružila prigoda.

I tako, razoružan Magdinim tonom, koji je pogrešno protumačio kao odobravajući i partnerski, on učini upravo ono što Magda od njega nije tražila. Rastumačio joj je do detalja svoju zagonetnu rečenicu.

– Ja sam povjesničar umjetnosti, a ne politički profesionalac, kakvog si me upoznala. To sam postao korak po korak, ni sam ne zamjećujući to dok me nisu na nekakvom partijskom kongresu kandidirali za člana Centralnog komiteta. A sve je počelo naivno, dok sam bio na studijama. Tko kao student nije ljevičar, Magda, s njim nešto ili moralno ili psihički nije u redu, ili pati od nasljednog nedostatka karaktera. Dakle ja nisam imao nijednu od te tri mane, a obožavao sam rusko postrevolucionarno moderno slikarstvo, koje je Džugašvili razbucao. Tito se samo diskretno mrštio na to i baš zato mi je bio čovjek po volji. Kada sam diplomirao htio sam u kustose, ali su mi u Gradskom komitetu rekli: Ti nam trebaš za veće poslove. Pametan si, talentiran, a naš si. Samo što nisu dodali: «što je rijetkost». Riješio sam iskoristiti to i predložio: «Ako sam vaš, a trebam vam za veće poslove, da bi se ti po-

slovi obavljali na odgovarajućoj razini, pošaljite me u Pariz na dvije postdiplomske godine, a onda me postavite gdje god hoćete»

Što sve nisam bio prije no što sam te upoznao! Po povratku iz Pariza prvo sam opremao kabinete visokih dužnosnika slikama. To je možda bio i najzanimljiviji period mog službovanja. Za njega sam razradio posebnu strategiju. Prvo bih «konzultirao» onog čiji kabinet bih trebao opremiti po njegovim željama. Većina njih opredijelila se dakako za realiste, poneki su napredovali ka impresionistima i dalje ni makac. Nije mi dakako padalo na pamet da ih podvrgnem izobrazbi i promjeni ukusa jer sam bio svjestan kako je to uzaludno. Uzimao sam na revers iz muzejskih fundusa krajolike Zagorja, Like i Dalmacije, našao nekoliko podnošljivih prikaza radnih pobjeda, dodao tomu nešto riba na pladnju, izbuljenih očiju, naranči, i inih mrtvih priroda, orijentirajući se pritom na «djela» za kojima nitko neće suze roniti ako ih čistačice u državnim i partijskim institucijama budu revno brisale vlažnom krpom. No kada su mi naložili dekorirati zidove gradske vijećnice, učinio sam to po vlastitom shvaćanju umjetnosti: odabrao sam radove najboljih domaćih suvremenih slikara obrazlažući tadašnjim gradskim ocima kako nam inozemne delegacije neće dolaziti samo s istoka već i sa zapada, pa nam valja demonstrirati pred njima kako držimo korak s vremenom. Poslije su me postavili za predsjednika Sekcije za kulturu Socijalističkog saveza i na toj dužnosti sam ostao četiri godine. Nisam dakako imao što raditi sem držati sastanke na kojima su se rukovodioci kulturnih institucija i predstavnici umjetničkih udruženja otimali iščupati što više novca iz uvijek oskudne kulturne kase i organizirati povremena savjetovanja. Imao sam beskrajno mnogo slobodnog vremena i onda sam načinio onu monografiju «Revolucija u umjetničkim djelima», zbog koje su me postavili tu gdje sam sada.

– I odakle namjeravaš otići...kamo?

– Ponudili su da odem u UNESCO – saopćio joj je nakon dva tjedna.

Šutjela je. Ponos, kojeg je oduvijek imala u izobilju nije joj dopustio da ga upita: «A ja? A djeca? Što će biti s nama? Trebam li ponovo potražiti posao?»

Oliver je pročitao njezinu šutnju.

– Ne mogu vas voditi tamo – rekao je. – O Katarini ću se i dalje starati. A ti se možeš vratiti u Muzej. Ili bi moguće htjela nešto drugo? – Pošto je Magda i dalje šutjela, Oliver raširi bespomoćno ruke. – Nemam izbora, Magda. – Odjednom mu lice zasja. – Nemam za sebe – dodao je slavodobitno – ali imam za tebe!

– Da mogu birati – Magda se sada već počela ljutiti zbog potpunog odsustva emocija u Oliverovom gla-

su – rekla bih da ostaneš tu gdje jesi. Ali kako vidim našem braku je došao kraj. Pa? Što mi to nudiš?

– Razgovarao sam neki dan s mojim kolegom sa studija koji je svoje poznavanje našeg umjetničkog blaga čini se bolje od mene kapitalizirao. Vodi turistički savez. Istina, nije predsjednik, ali predsjednici su obično ili marionete ili zgubidani, a njihovi zamjenici vode posao. Razgovor je bio dug i ugodan, pretresli smo sve što se obično u takvom susretu poslije duže vremena pretresa i on se u jednom trenutku, onako uzgred požalio kako mu nedostaje tajnica kakvu bi on želio imati, govoreći kako su sve koje je imao dosad, uključujući i ovu aktualnu više informatori službe sigurnosti nego njemu odane osobe. «Hoćeš li da ti ponudim jednu za koju ja garantiram da je takva kakvu trebaš?» upitao sam ga. «Tko je to?» «Moja bivša tajnica», rekao sam. «A zašto bivša?» pogledao me je s nepovjerenjem. «Zato jer je u međuvremenu postala mojom suprugom.»

5. Počela se vrtjeti u postelji osjetivši zdravu jutarnju glad. Ustala je i otišla u kupaonicu oprati zube, jer nije mogla podnijeti sebe ako ne osjeti u ustima umjesto zadaha probavljene večere osvježavajuću aromu mente. Odgodivši ostatak higijenskog rituala za docnije, skuhala je čaj i sjela za kuhinjski stol, stavivši pred sebe šalicu blago zaslađene zelenkaste tekućine i kuglicu keksa.

Tek poslije nekoliko gutljaja i sažvakana dva keksa vratila se svojim mislima:

– Ja sam Zdenko Morgenstern. Izvolite sjesti, gospođo Seldniztky.

– Hvala. Ali upravo sam se prije tjedan dana vratila mom ranijem prezimenu: Baumann.

– Oprostite, Oliver mi nije o tomu ništa... – zbunio se Morgenstern.

– Vjerojatno nije smatrao bitnim. Mi smo se rastali prijateljski. Znate već...kad nešto više ne ide onda ne ide i najgluplje je od toga načiniti skandal koji onda otruje oboje. Oliver, kao što vjerojatno znate, ide van, u Ženevu, obećao se brinuti za našu kćer i...pa to bi bilo sve.

Muškarac pred njom sleže ramenima.

– Onda da predemo na razlog vašeg dolaska. Meni je potrebna tajnica. Prava – gledao je netremice, ispitivački u posjetiteljicu, kao da provjerava shvaća li ona što time želi reći. – Oliver mi je garantirao da vi to jeste.

– Ako mislite da li sam osoba od potpunog povjerenja...jesam. Nemam nikakvih obveza ni prema komu sem prema mojim kćerima, nikada se nisam uplitala ni

u što, što se ovdje tako licemjerno zove «društvenim angažmanom» i... – sada Magda slegnu ramenima, dajući Morgensternu do znanja da je po njenom sudu glede toga rekla sve.

Zdenko Morgenstern kimnu glavom u znak suglasnosti.

– Jako dobro. A sad malo o kvalifikacijama... Tipkate li?

– Nisam daktilografinja, ali tipkam dostatno brzo.

– Govorite li moguće neki svjetski jezik?

– Njemački.

– Dobro?

– Fließend.

– Sehr gut. Kada možete početi?

– Odmah.

I radila je! Nikada tako dobro kao tada! Iz bijesa na Olivera čije su, istinabog, novčane doznake za Katarinu bile solidne, ali da bi napisao koju riječ, pitao kako živite, to ne. Mada... od dvije vrste muškaraca – onih škrtih na riječima i drugih, škrtih na novcu, bolje je imati posla s onima prvima. Prkos da se dokaže koliko vrijedi, nije je vratio bliže Oliveru, ali je svakim danom činio bližom njezinom novom pretpostavljenom – Zdenku Morgensternu.

A onda, kada joj je jednoga dana rekao da bi trebala ići umjesto njega na sajam turizma u Beč, Magdalena Baumann je slegnula ramenima i bespomoćno rekla:

– Oprostite, ali to je neizvodljivo.

– Meni je neizvodljivo zbog neodgovornih obveza ovdje – namrštio se njezin šef. – Ali vama... Zašto je vama zaboga neizvodljivo?

– Zato jer nemam komu prepustiti da se za moje odsutnosti skrbi o moje tri cure.

– Magda, zaboga... pa ove starije su već odrasle, koliko znam.

– Znete?

– Naravno. Vi ste mi jednom pričali o vašoj obitelji. Otuda znam. I mogu se one brinuti i za Oliverovu malu.

– Mogu za nju, ali ne i za sebe.

– Ne razumijem.

Magda uzdahnu.

– Vi nemate kćeri?

– Ja imam samo jednoga sina vjetrogonju, koji živi s majkom, te na sreću muči nju a ne mene.

– Da, sin...to je nešto sasvim drugo...čak i kad muči vas a ne majku.

Zašutjeli su a onda Zdenko Morgenstern naglo upita:

– Zašto me ne pozovete da vidim te vaše cure koje se bojite ostaviti na tjedan dana.? Pa da onda odlučimo što ćemo?

I tako je Zdenko Morgenstern došao na večeru. Pojavio se na vratima Magdinog stana sa velikim buketom ruža u lijevoj ruci, kojom je pritisnuo zvono, i Krašovom bombonijerom «Opera» u desnoj. Magda umalo nije prsnula u smijeh ugledavši ga tako dotjeranog kao da je stigao sa celuloidne trake neke hollywoodske sapunice.

Scenografija u stanu bila je dovedena do savršenstva. Tri nedavno ostavljena ženska bića čekala su posjet novog muškarca, posjet o kojemu im je njihov instinkt govorio da im ponovno otvara vrata životne sigurnosti. Glavni tajnik Turističkog saveza Hrvatske uletio je u najnevidljiviju i stoga najopasniju bračnu zamku: idilu toplog obiteljskog kutka koji je odisao blagošću, spokojstvom i nježnošću.

«Da, nije grješka», konstatala je Magda zatvarajući limenu kutiju s keksima, koja je nakon svoje prve sadržine «Danish cookies» nastavila godinama služiti u istu svrhu, mijenjajući samo nazive tvornica keksa i čokolade na bačenim omotima. Tri ženska bića, jer je Katarina još bila dijete sa neizdiferenciranim karakternim značajkama svog spola.

I kada je Zdenko Morgenstern, oko deset navečer, procijenivši kako je krajnji trenutak za pristojnog gosta da izrekne sve one riječi zahvalnosti na gostoljubivosti i pohvale ugodaju doma Magdalene Baumann te krene u pro hladnu zagrebačku noć, ispraćen do dizala od domaćice, rekao: «Ja ću paziti na vaše djevojčice, Magda dok budete u Beču.» i kada se Magdalena Baumann izdigla na nožne prste da bi glatko obrijani obraz, što je blago odavao miris fine kolonjske vode «for men» diskretno dodirnula usnama koje su joj uvijek bile blago tople i samo malo vlažne, nije pala odluka samo o njezinom službenom putu već, iako još jedva vidljiva, i o budućem daleko intimnijem odnosu Zdenka Morgensterna i njegove odane tajnice.

Put u Beč bio je Magdin prvi ozbiljniji put u inozemstvo od onih davnih grozomorno dosadnih ferijalnih posjeta Stuttgartu. Između toga smješteno je bilo ono što se popularno zvalo «skoknuti do Trsta, Leibniza i Graza u jeftini shopping», a što se nije moglo zvati putom preko «grane» – ta grozničava trka po štajerskim robnim kućama i triestinskoj «Standi» i «Upimu», slalom između tezgi Ponte rossa, s podnevnim predahom uz pizzu «Quattro stagionne» i «Bira peroni».

Odsjela je u garni hotelu, jer je zajuttrak i spavanje bilo jedino što joj je od prenoćišta bilo potrebno. Prve dane provodila je na sajamskom štandu, iz sata u sat sve više razočarana slabim interesom onih posjetitelja koji nisu dolazili skupljati prospekte već u ime turističkih agenci-

ja dogovarati aranžmane za iduće ljeto. Sve dok joj je dan simpatični njemački zastupnik nije otvoreno rekao: «Draga gospodo, vi postajete zemlja s problematičnom budućnošću a od takvih zemalja oni koji sklapaju poslove na veliko bježe kao vrag od križa!» I tako je Magda, ne želeći gubiti sate sjedeći uzalud za stolom uz neotvoren «Badelov» vinjak i polupraznu bocu crnogorske lozovače, dok su se oko nje smjenjivali turoperatori iz Beograda, Skopja i Podgorice, odlazeći naizmjenice u grad, bjelodano da vide neku osobnu korist od ovog jalovog poslovnog izleta, trećega dana, pojavivši se na kratko na štandu, saopćila makedonskom kolegi, na koga je palo prvo jutarnje dežurstvo, kako danas ima poslovne obveze van sajma i ponijevši, forme radi, nekoliko kataloga, pred sajmom sjela u taksu i iz njega izišla pred crkvom Svetog Stefana. Okretala se oko sebe sa osmjehom na licu, kao da želi pozdraviti suncem okupanu austrijsku prijestolnicu. Tada je prvi put osjetila ono što ju je sada ispunjavalo neiskazivim blaženstvom: slobodu. Ne samo osjetilima, već energijom koja joj je navirala u mišiće, zapete kao u divlje prerijske mačke, u misli, koje kao da su im izrasla krila, u pluća koja su gutala zrak kao da skupljaju za uranjanje u svijet bez kisika.

Nije imala nikakav određeni cilj. Ali praktična, kakvu ju je Bog stvorio, i tu je spojila ugodno s korisnim. Krenula je duž Kaerntner, a potom i Mariahilfer Strasse, utopivši se u krvotok velegrada, zaustavljala se pred izlozima tražeći darove za kćeri i za...dakako i za Zdenka. Oho, pomislila je odjednom, vidi, vidi, kakva familijarnost...a nije možda to ipak deljanje ražnja za zeca u šumi? Naravno da nije, odgovorila je samoj sebi, zec je ulovljen ... i nemoj se ceriti nasred ulice, tko zna što će pomisliti prolaznici.

Zaboljele su je noge. Ne pretjeruj, Magda, uđi u neku robnu kuću, prođi katove i kupi tih pet stvarčica, pa onda se vrati u sunčano podne i potraži restauraciju koja ti obećava pravu bečku kuhinju, a ne neke surrogate mediteranskih jela i kupi uz put neki ilustrirani magazin, samo ne od onih ženskih sa svim mogućim glupim savjetima kako da ovo i kako da ono...

I danas se sjeća tog objeda. Blago aromatični «manhattan», pa juha sa leberknedlama, zatim odrezak Eszterházy i vino, blagi roze, čije se etikete više ne sjeća, a onda štrudel, pravi, kakav je posljednji put jela kod svoje mame, kada im je doma došao doktor medicine Andrija Darmanović prositi je. Uživajući polako u svakom zalogaju i svakom gutljaju, stigla je zamijetiti diskretne i one izravnije poglede muškaraca od susjednih stolova, čak i neke preko ramena njihovih dama, što je, kao i u svakoj koketnoj ženi, neutaživo željnoj div-

ljenja, izazivalo u Magdi trijumfalni osjećaj nadmoći. Uzvrćala je, dakako, samo blagim bljeskom zjena, koji nije sadržavao nikakvu konkretnu poruku. Bio je to benigni flert koji joj je najviše godio, jer nije vodio ni ka kakvim obvezama, ni u kakvu neizvjesnu avanturu. Magdalen Baumann je tog ranog popodneva bilo samo do blagog užitka a ne do nečega što bi se okončalo u postelji s nekom dlakavom individuom

Trgla se i opazila kako joj je šalica prazna, a keksi pojedeni. «Sjećanja umiju propisno otvoriti apetit», pomislila je «i stoga, prebirući po njima treba jesti niskokaloričnu hranu». Ustala je i proteglila se. Uživala je u tim pokretima ruku i tijela, koje možeš priuštiti sebi jedino kad si sam. «Sloboda te rješava i onih sputanosti kojima te sapinju pravila dobrog ponašanja, zabranjujući ti prirodne porive u nazočnosti drugih.»

«Hajdemo, Magda, nazad u sadašnjost», uzela je mobilni i pozvala Andrijanu, za koju je znala da je u ovom času doma i sama, jer je ekspedirala svoju obitelj – muža na posao a sinove u školu.

– Hoću – Andrijana je spremno prihvatila majčin poziv da dođe. – Danas je kod mene inače dan za smrznutu hranu.

– Od kako si riješila ipak diplomirati smrznuta hrana ti je često rješenje – našalila se Magda. – Jedva čekam da te vidim s diplomom fakulteta, znaš? Onda ću znati da nisam uzalud činila sve te akrobacije s preseljenjem u Zagreb.

– Kako to misliš, mama?

– Mislim:srednju školu ste mogle završiti i u Bjelovaru. I sasvim se dobro udati. Kad bi i Ksenija...ali ona je definitivno, čini se, bacila koplje u trnje.

– Ambicije moje starije sestre oduvijek su se okončavale na dva cilja: biti zgodna ženica i dobra majka. Zbilja, što i nju ne pozoveš?

– Ksenija je bila ovdje jučer.

– Tako? Čule smo se sinoć i nije mi to spomenula.

– Oduvijek je bila zaboravna – Magdin glas je zvučao ironično. – Čekam te.

– Ne bih da se namećem – rekla je Andrijana sjedajući – ali sada, bi bio red da budeš malo više i naša briga.

– Nemojte se zbog mene uzrujavati. Ja sam dobar organizator svog života – odbila je Magda kćerkinu ponudu. – Uvijek sam to bila.

– Da, mama, ali godine...

– Koje godine? – odmahnula je Magda rukom. – Izuzmemo li žalost zbog gubitka koji me je zadesio, ja se osjećam izvrsno.

Andrijana se jedva uzdržala da ne prasne u smijeh. «Moja mama je jedinstven primjerak stvorenja kome vrijeme ne može ništa». –Ti, kao i uvijek:što na umu

to na drumu – rekla je glasno. – Kao da si htjela primjerom da nas naučiš da i mi budemo takve. Dakako, u obiteljskom krugu. Glede ostalog svijeta učila si nas pravilu: «kako kad».

– Kad ne moram, ja ne glumatam i ne prenemažem se. Osjećati kako se u duši sama sebe sramim naprosto mi je mrsko.

– I meni.

Magda pogleda prodorno kćer:

– Ako zanemarimo materijalnu stranu, ti si se dobro udala. Mladen je sjajan muž i roditelj. Ne kažem, živite skromno, ali to ga nije navelo da ulaže novac u sumnjive projekte.

– A u kakve projekte bi on, kao liječnik, mogao ulagati novac? I koji to novac, mama?

– Mogli ste ti i Ksenija prodati Ulcinj, pa bi Mladen mogao opremiti privatnu ordinaciju. Danas je općenito moda ganjati neki svoj privatni biznis.

– Mladen je iznad toga, mama. I otkud ti, uopće, takve primisli?

Magda ne odgovori odmah. Smišljala je narednu rečenicu, vagala je, a onda zaključila kako je primorana na ono što je malo prije izjavila da mrzi – na glumatanje.

– Ne znam – rekla je. – A nije ni važno.

Sada je Andrijana pogledala ispitivački Magdu. Ako je Magdalena Baumann poznavala svoje kćeri i one su nedvojbeno poznavale nju.

– Znaš – zvučalo je to kao zahtjev da se iziđe na čistinu. – I osjećam da je važno. Što je posrijedi, mama?

– Branko je bankrotirao.

Andrijana je pogleda zapanjeno.

– Branko...bankrotirao? – uzviknula je. – Kako bankrotirao?

– Lijepo. Jučer mi je Ksenija to saopćila i rekla da je kratak za oko pola milijuna kuna.

– I što je htjela da ti glede toga poduzmeš?

– Da joj pomognem. Odnosno Branku.

– Tražila je novac?

– Da. Rekla sam joj, jasno, kako taj novac nemam. A onda.... – I sada je iz Magde iscurilo sve. Andrijana je slušala i kako je Magdina priča tekla tako joj se zatezale crte lica. Kada je njezina mati zašutjela, počela je dobovati prstima po plohi stola.

– Znaš što? Prepusti to dalje meni. A sad idem vidjeti što imaš u hladnjaku. Gladna sam. A ti?

– Ne naročito. Ali mogu ti praviti društvo.

– Ne znam što je po srijedi – nastavila je Andrijana razgovor mažući maslac na kriške kruha, ali znam da s Ksenijinim brakom već dulje vrijeme nešto nije u redu. Ona to krije pod veselom maskom na licu, ali to se, kao ni kašalj, ne da sakriti. A što se tiče Brankovog posla...kad su prije dva tjedna bili kod nas Mladen ga je pitao kako biznis, a on se raspričao da je sve u najboljem redu, da dobiva zastupstva velikih tvornica lijekova, spominjao je Pfizer, La Roche...Najbolje da razgovaramo o nečemu drugom. Ma koji bili njihovi problemi ti ih ne možeš riješiti, a niti ja. Možda možemo pomoći, ali za to je potrebna iskrenost i otvorenost sa obje strane.

Bilo je podne kada je Andrijana otišla da dočeka sinove iz škole. Ostavila je majku da se nosi sa svojim sumnjama, kojima je još dodala i upozorenje kako se brak njezine starije sestre ljulja.

Što ako Branko laže, jer mu novac treba tko zna zašto, a Ksenija mu slijepo vjeruje? senu joj. Možda ne laže, možda mu je oko zapelo na ovo što ja imam i nagovara Kseniju da me pokuša izdriblati s tom pričom o tobožnjem bankrotu? Možda mu se ona odupirala, pa ju je on ucijenio: učini što tražim da bismo ostali skupa. I sada Ksenija pokušava da spasi svoj brak na majčin račun! Na koga li je to dijete tako naivno? Ni Andrija nije bio takav, a nisam ni ja. Brak, koji dođe do te točke do koje je, čini se, došao njihov, ništa ne može spasiti.

Da, upravo je to Ksenija rekla: «Ja želim spasiti svoju obitelj, majko». To je sada bila jedina njezina rečenica koju Magdalena Baumann nije podvela pod sumnju. Ali kako je došlo do te točke kada se spašava obitelj? Do nje je, bjelodano, moglo doći na više načina. Koji je bio pravi?

Gori li Kseniji pod petama? Ne, jer ne bi poslije majčinog rezolutnog odgađanja bilo kakve solucije otišla pokunjena i pokisla. Ne, ostala bi, vikala, tražila rješenje odmah, tu, na licu mjesta.

Dobro, zaključi Magda, ako joj ne gori, hajdemo pričekati i vratiti se iz njezinog života u svoj.

LJUBAV UBIJA

DRAŽEN PRČIĆ

Inspektor Murtić je očito nezadovoljan napustio gradsku bolnicu, zapalivši tko zna koju cigaretu ovog dana. Danas mu ništa nije polazilo za rukom, ni s Danijelom nije bio bolje sreće. Informacije koje je prikupio svele su se na ono što je i bez ispitivanja, sam znao. Maskirani pljačkaši su očigledno profesionalno izveli svoj prepad, problem je bio samo što se nisu domogli očekivanog plijena.

Kakva nedjelja...promrmljao je sebi u bradu...sve bolje od boljeg. Ovi iz Zagreba će mi popiti krv ako ne uspijem iskopati barem nešto. Možda će ova nagrada ubrzati stvar, nadam se. Dvadeset tisuća je veliki novac, usta se razvezuju i za manje...nastavio je svoj unutarnji monolog, hitajući do svog malog renaulta. Ženu i djecu nije vidio još od sinoć kada su ga gotovo izvukli iz postelje.

Popodne je prelazilo u svoju drugu polovinu kada je Margita stigla do gradske bolnice. Usputna zadržavanja malo su odužila stizanje na konačnu destinaciju njezine avanture života. Šarenilo grada, Osijek je ipak bio veliki grad za nju, ostavio je dojam na šiparicu iz provincije. Izlozi, butici, naočale...i još mnogo toga, sve to još u jednom danu.

- Dobar dan...ljubavno je pozdravila specijalca koji je dežurao na ulaznim vratima...Htjela bih...

- Oprostite, djevojko...službenim glasom ju je presjekao...sve posjete su danas završene. Imamo izvanrednu situaciju.

- Ali...razočarano je uzdahnula Margita...ja sam samo htjela...

- Žao mi je, takva su naređenja...pokušao se ispričati stražar glavnog ulaza.

- Imam nešto za gospođu Henriettu Blauberg...odlučno je progovorila današnja osamnaestogodišnjakinja, glasom koji je iznenada poprimio boju nove, nepoznate odlučnosti...nešto jako važno i hitno!

Specijalac je pri spomenu imena osobe zbog koje je i on bio tu gdje je, naglo promijenio izraz svoga hladnog lica. Svaka informacija zračila je i najmanjom šansom za uspjeh istrage.

- Mala, dođi unutra...ljubavno je pozvao da uđe. Okolnosti su se promijenile u trenu...Pričekaj da telefoniram.

Margita se zadovoljno nasmiješila svom iznenadnom uspjehu, filozofija zrelosti odnijela je još jednu pobjedu nad maloljetničkim neiskustvom. Osamnaestica.

Spustivši slušalicu telefona, Ivan Murtić je glasno opsovao pred ženom i djecom. Nije prošlo ni par minuta kako je skinuo jaknu, sjedajući pred televizor zajedno sa obitelji, prepustivši se nedjeljnoj idili.

- Moram ponovo u bolnicu, pojavila se neka djevojka koja tvrdi da ima nešto jako važno za gospođu Blauberg...objašnjavao je supruzi svoj ponovni izlazak iz obiteljskog gnijezda. Možda je to prvi trag...profesionalac je proradio u njemu...nemojte me čekati na večeru, tko zna koliko ću se zadržati.

Sjedajući u auto, zapalio je ponovo cigaretu, duboko se zakašljavši. Trebao bih smanjiti duhan...pomislio je, povukavši još jedan dim.

- Kavu...sada već mnogo ljubavnije zapitao je specijalac Marko, pokušavajući zapodjenuti nešto ugodniji razgovor. Mimo okolnosti u kojima su se trenutačno nalazili, Margita je izgledala poput djevojke kojoj bi vrlo rado prišao u svoje slobodno vrijeme. Golobradi specijalac je tek zakoračio u dvadesetu.

Dim cigarete pojavio se na ulaznim vratima gradske bolnice, a za njim i inspektor Murtić, namrgođenog lica. Žurno je zakoračio u prijamnu sobu, polubijesno progovorivši:

- Teško ti ako si me pozvao bez veze. Marko, dežurat ćeš mi tu do kraja slučaja i to samo noćnu...zaprijetio je kažiprstom desnice...o čemu se radi, da čujem...

- Inspektore Murtiću...uredno je pozdravio višeg inspektora...dotična gospođica Margita željela bi vidjeti Henriettu Blauberg. Tvrdi kako ima nešto strašno važno joj reći i to hitno. Sa mnom baš nije bila razgovorljiva...izrecitirao je svoj raport mladi specijalac.

- Ja sam Ivan...naglo je promijenio raspoloženje policajac u civilu, primijetivši simpatičnu djevojku u drugom kutu prijamne prostorije koja je naizgled nezainteresirano srkala svoju kavu...Vodim ovaj slučaj i imam sva ovlaštenja da ispitam sve osobe koje bi nam mogle pomoći u njegovom razrješenju. Podjite sa mnom, porazgovarat ćemo u četiri oka...samouvjere-

no, s određenom dozom ponosa u važnosti svoje uloge, pozvao je margitu da mu se pridruži.

Zaklećala su joj koljena, ali nikako nije željela pokazati svoju bojazan. Glumeći ravnodušnost, krenula je za inspektorom, usput pijući svoju kavu.

– Pušite...inspektor Murtić je ljubazno ponudio cigaretom iz svoje tek otpakirane paklice.

– Ne hvala, osim kave nemam drugih poroka...nasmijala se, pokušavajući razbiti tremu koja ju je naglo spopala. Nasamo s policajcem u informativnom razgovoru prevelik je zalogaj i mnogo starijima od nje.

– Ja ću ipak zapaliti jednu, a Vi ćete mi sada lijepo, na miru, reći o čemu se radi...što to jako važno imate za gospođu Blauberg...umirio ju je inspektor.

– Znete...zamucala je...ne znam kako da Vam kažem...Ja...Ja ni ne poznajem gospođu...

– Kako... našao se u nedoumici inspektor...Ni ne poznajete, a imate nešto važno za nju. Oprostite, ne razumijem.

– Ovo je sve što imam...iz prve pregrade svoje sportske naprtnjače izvadila je, vremenom pohabanu, starinsku kuvertu istrošene plave boje. Primivši u ruku, inspektor Murtić je pročitao poznato ime, ispisano doduše, mađarskim rukopisom. Henrietta Blauberg.

– A što je unutra...radoznalo je zapitao, vrlo zainteresiran za sadržinu misterioznog pisma.

– Ne znam ... odgajana sam da ne otvaram tuđa pisma, moj otac je vrlo strog čovjek ... slegnula je ramenima, prikrivši činjenicu da je nekoliko puta došla u iskušenje da zaviri i sazna sadržaj te važne kuverte u njezinom životu.

– Svaka čast... pohvalio je njezinu karakternost. S druge strane i sam je došao u poziciju da radoznalost ovlada njime. Živo ga je zanimalo kakve se informacije kriju unutra, možda ključ njegovog, do sada, nerazriješenog slučaja. Profesionalac je prevladao sve amaterske slabosti, ostavši dosljedan akademskom obrazovanju.

– Idemo do gospođe Blauberg...važno je zapovjedio. Ušavši u najluksuzniju sobu ikad viđenu u nekoj bolnici, Margita i Ivan zatekli su madame Blauberg u laganoj bolničkoj večeri. Sedativi su učinili svoje, te se kraljica stilske i primijenjenog pokućstva, djelomice primirena, osjećala već mnogo bolje. Ljupka bolničarka asistirala joj je pri obroku.

– Gospođu Blauberg, oprostite mi što Vas ometamo u jelu...ponizno se obratio viši inspektor...ali čini mi se da imamo nešto za Vas...držao se naložene direktive u svezi ponašanja.

– Da...zainteresirano je otpozdravila Henrietta...a tko je mlada damica koja je tu s Vama...radoznalost je ostala glavna ženska osobina bez obzira na godine.

– Gospođica Margita je donijela ovo za Vas...značajno joj je pružio pohabanu kuvertu s njezinim imenom na poleđini. Madameme Blauberg se trznula na spomen imena koje je njezina voljena majka nosila tokom svoga kratkog i napaćenoga siromašnog života. Pogledavši malo bolje djevojčurak pred sobom dvije kapljice znoja orosile su joj čelo. I sama iznenadjena svojom reakcijom, nesigurnim glasom je zapitala:

– Kako se prezivaš, dijete moje?

– Došen. Ali, na žalost to nije moje pravo prezime...sjetno je odgovorila Margita.

– Ne razumijem...još uvijek u blagom stresu zapitala je Henrietta.

– Draga gospođo, ni ja više ništa ne razumijem. Prešla sam veliki put i nadam se da nije bio uzalud...uzdahnula je puna nade.

– Madame Blauberg, znate da je primarijus Klein zabranio da vas uznemiravaju, a posebno je naglasio da Vam nikakva dodatna uzbuđenja nisu dozvoljena...brižna sestra pokušala se umiješati u situaciju u kojoj nitko na nju nije obraćao pozornost. Čista ženska sujeta.

– Sve je u redu ... odmahne rukom gospođa Blauberg ... Pa da vidimo tko mi piše nakon tolikih godina ... – hinjeno će hladnokrvnim glasom, obrisavši još jedan probroj znoja s čela. Otvarajući plavu kuvertu osjeti kako joj srce počinje ubrzano tući, a pogotovu kada počne čitati:

«Draga Moja Heni, kada budeš čitala ove moje redove upućene samo tebi, voljena sestrice, ja ću biti odavno mrtav. Prokletstvo koje je tako surovo napalo našu obitelj pobrinut će se i za mene. Pobjegavši od tebe, misleći tako da ću izbjeći zlehudu sudbinu, sada sam sve više siguran da je samo pitanje dana kada ću se pridružiti svim našima na nebu. Što je tu je, od sudbine ne možeš pobjeći. Ovo pismo ne pišem da bih se žalio, niti da bih te optuživao, razlog ovoga mog posljednjeg obraćanja tebi, jedina moja sestrice, je mnogo značajniji i važniji. Djevojka koja će ti predati pismo je moja jedina kćer Margita, kojoj sam dao ime po našoj voljenoj majci. Ona to zasigurno ne zna, niti svoje prezime, ni podrijetlo. Kada se rodila, povjerio sam je svojim jedinim prijateljima u gradu u koji sam se tajno odselio, nastojeći da izbjegnem prokletstvo koje nas prati svih ovih godina. Uplašio sam se smrti, oprostite mi, molim te. Zavjetovao sam njezine druge roditelje da tajnu njezinog podrijetla čuvaju do njezinog punoljetstva. Nadam se da ćeš čitati ovo pismo u dobrom zdravlju i starosti, jer to će također značiti da je i moja Margita dobro i da je izbjegla prokletstvo Blauberg. Njezina dobra majka Marija, na žalost nije...Umrula je na porođaju.

Molim te da se pobrineš za ovo moje jedno dijete, da joj objasniš tko je i čija je, i da joj ispričaš barem nekoliko lijepih riječi o njezinom tati Lászlóu, koji je mnogo voli. Sve ovo sam učinio samo zbog nje, ne bih li zavarao prokletstvo koje joj je odnijelo roditelje...Hvala ti unaprijed za sve, jedina moja sestrice, Voli te tvoj Lacika P.S. Poljubi moju Margitu za mene i reci joj da je mnogo volim». Pročitavši posljednje riječi svoga davno pokojnog brata, Henrietta Blauberger je zaplakala, dubokim bolnim plačem nemoći. Tajac koji je nastao u sobi, prekinula je ona sam nakon nekoliko suznih trenutaka, drhtavim glasom i raširenim rukama pozvavši Margitu u svoj zagrljaj:

- Dođi dijete moje da te zagrlim ... - ponovno se zaplače. Margita je poslušno prišla bolesničkom krevetu madame Blauberger, dopustivši da je starija gospođa čvrsto primi u zagrljaj. Zbunjenost iznenadnom situacijom potpuno je ovladala njezinim bićem. Emotivni naboj srdačnog stiska potrajao je dobru minutu u nijemoj atmosferi iznenađenih, sestre i inspektora Murtića. Slegnuvši ramenima izmijenili su poglede pune nedoumice. Nježno se otrgnuvši iz zagrljaja nepoznate starice, sada je Margita briznula u plač...Hoće li mi već netko objasniti u čemu je stvar... zajecala je...Tko sam ja?

- Dijete moje, Margita moja...nježno joj se obratila Henrietta Blauberger, njezina tetka ... ti si kćerka moga rođenog brata Lászlóa Demesvárija. Kako stvari stoje, ni ti ni ja nemamo više nikoga na svijetu osim jedna drugu. Uostalom, evo pisma...pročitaj ga sama. Samo prvo dođi da te poljubim, obećala sam svom bratu da ću to učiniti za njega. Poljubac iskrene, gotovo, majčinske ljubavi završio je na djevojačkom licu. Dvije suze napustile su Margitine zelenkaste oči, skliznuvši joj niz zarumenjene obraze. Tri para radoznalih očiju koja su se nalazila u bolničkoj sobi 1, pratila su sa zanimanjem Margitine reakcije dok je čitala pismo svog oca. Suze su kapale iz dva sjajna smaragda u njeznoj ljepuškastoj glavici, umrljavši joj lice koje je s vremena brisala drhtavom rukom. Da je mogla, soba bi eksplodirala od emotivnog naboja koji ju je ispunio do vrha. Završivši posljednju pisanu riječ misterioznog pisma starog skoro dva desetljeća, koje je čuvalo tajnu njezinog podrijetla, Margita je nijemo prišla bolesničkom krevetu svoje tetke Henriette. Zaplakavši ovaj put histerično, nemoćno joj je pala u zagrljaj. Osamnaestica tu nije pomagala, ponovo je bila mala i bespomoćna djevojčica. S jednom velikom životnom razlikom, sada je barem imala nekoga stvarnog kraj sebe. Nekoga svog. Henriettu Blauberger, najbogatiju ženu u državi. Kraljicu stilskog i primijenjenog pokućstva.

- Draga moja Margita, željela bih da upoznaš Danijela. On je mladi, veoma talentirani slikar. Izradio je moj portret koji ćeš vidjeti kada dođeš svojoj novoj kući, u rezidenciju Blauberger. Od danas, jedina moja, sve što je moje smatraj, sasvim slobodno, i svojim. Ti si moja krv. Prava Demesvári...zaneseno je otvorila svoje napaćeno srce, još vidno uzbuđena Henrietta.

- Hvala ti, tetka Heni...stidljivo je zahvalila Margita, i sama još u blagom šoku fantastičnih saznanja svoje, do prije nekoliko trenutaka, nesigurne budućnosti.

- Sestrice, budite tako dobri...nježno je zamolila madame Blauberger...dogurajte krevet gospodina Danijela u moju sobu.Željela bih ga upoznati s mojom nećakom. Nadam se da ne spava.

- Svakako, madame...poslušno je kimnula glavom sestra. Bogata napojnica podrazumijevala se sama po sebi nakon ovoga srceparajućeg trenutka.

Najčuveniji slikar Osijek, a vjerojatno ovih dana i čitave države, Danijel Dijanić, dolazio je sebi iz kasno poslijepodnevnog dremeža iz kojega ga je trgnula nježna sestrinska ruka na njegovoj razbarušenoj dužoj kosi. Treba Vas madame Blauberger...tiho mu je šapnula, blago ga pritisnuvši svojim zategnutim grudnjakom po prsima. Blaga erotika trznula je ranjenog vranca duge grive, prizvavši ga svijesti.

- Svakako...potvrdio je zijevajući. Za Henriettu Blauberger bio je spreman poći i u vatru.

- Dragi moj mladiću...započela je madame svoj svečani uvod...nisam izdržala. Morala sam te pozvati da s tobom podijelim najveću radost koja me je mogla zadesiti. Danijele, ovo je moja nećakinja Margita. Kćer moga brata Lacike, pričala sam ti, onog koji je nestao prije dvadesetak godina. I zamisli, molim te čuda...uzbuđeno je objašnjavala...sada je tu s nama, Margita Demesvári. Moja nasljednica. Danijele, tako sam sretna...orosila je svoje nadaleko čuvene plave oči.

- Drago mi je, Danijel...slikar je pružio svoju ogromnu zavojem umotanu desnicu...oprostite, malo sam povrijedjen.

- Margita...stidljivo je izgovorila svoje osamnaest godina skriveno ime, pocrvenjevši toplom rumenom bojom. Nikada su svom kratkom životu nije se upoznala s ljepšim mladićem, u njezinim očima Danijel je izgledao kao da je upravo izašao iz njezine omiljene serije «Hills». Osim školskih kolega, s drugim momcima gotovo da i nije pričala. Strogi odgoj...Bole li vas ruke...skupila je hrabrosti za kurtoazni upit o mladićevom zdravstvenom stanju.

- Malo...iznenadio se Danijel njenom nježnošću...ali bit će sve u redu. Ne damo se, nije li tako gospođu Blauberger...mangupski je namignuo.

- Tako te volim, dragi moj Danijele...oduševljeno je otpozdravila madame. Djeco moja, gledajući vas toliko sam sretna. Vi ste jedina radost moga napaćenog života...otvorila je srce.

Danijel i Margita su se stidljivo pogledali razmijenivši zagonetni pogled bliskosti prvog trenutka. Kemija je ispunila bolničku sobu nevidljivim plinom obostrane simpatije.

Nekoliko trenutaka ugodne tišine, nenamjerno je prekinula madame Blauberg, dajući posljednju naredbu ovoga važnog dana.

- Sestro, molim Vas pozovite mog vozača Vinka. Moramo smjestiti moju Margitu u rezidenciju Blauberg. Sigurno je premorena od puta i silnih današnjih uzbuđenja. Draga moja, ništa se ne brini...obratila se majčinski Margiti...od danas će drugi brinuti o tebi. Ti si, ipak jedna Demesvári, a to valjda nešto znači.

- Hvala, tetka Heni...jedina riječ koju je mogla izgovoriti na ovakvu pažnju, bila je riječ duboke zahvalnosti. Osmijeh djevojačke naivne radosti osvojio je njezino simpatično lice. Osamnaest godina snova zamijenila je jedna minuta stvarnosti. I to kakve stvarnosti...

- Nakon što su ostali sami u sobi, u međuvremenu stigao je vozač Vinko, koji je zajedno sa sestrom sproveo Margitu, dok se inspektor Murtić konačno zaputio svojoj kući, madame Blauberg je ozbiljno pogledala mladahnog slikara.

- Dragi moj Danijele, osjećam se grozno zbog tebe. Razdire me krivnja što si nastradao zbog mene, a znaš i sam koliko sam emotivna, te koliko mi znače ljudi do kojih mi je stalo. A njih baš nema, na žalost mnogo...započela je svoju ispovijed krivnje koja to u stvari i nije bila...Život je prepun niskih, oštih udaraca koji nas nezgodno pogađaju, provjeravajući našu čvrstinu. Završne udarce izdrže samo najjači, surovi je zakon prirode. Ovog puta si ti, najgore prošao, na žalost.

- Dijete moje...nježno ga je dodirnula po bolnim rukama koje su nepomično mirovale pod debelim zavojima...možda će ti ovo izgledati neukusno i bez veze u ovom trenutku, ali želim da primiš ovaj ček, malu naknadu za sve. Bolnički troškovi sigurno će biti skupi...odobravajuće je kimnula glavom, pruživši mu komadić vrijednosnog papira, adresiranog na njegovo ime. Na gornjem dijelu zavijene desnice, iste one koja je odvela Henriettu u umjetničku vječnost za kojom je žudjela, na bjelini zavoja, nesigurno je zaigrao, također, bijeli ček.

- Nije trebalo...pomalo nelagodno je odgovorio u prvi mah Danijel, ni ne pogledavši brojčanu pregradu. Sljedećeg trena, krupne graške znoja oblile su mu lice. Umjesto pet, ček je sadržavao šest brojaka vrijednosti 500.000. Pola milijuna.

- Ja...ja...zamucao je ponesen vjetrovima nelagode...ja ne mogu to primiti. To je previše.

- Previše je kada tuku...nasmijala se Henrietta Blauberg, nazrijevši i Danijela zajedno sa sobom u smijeh.

- Samo ti slobodno uzmi, dijete moje, život je pred tobom. Margita i ja ionako imamo dovoljno za nas. Četvrt milijuna predstavljalo je mrvicu s trpeze Blauberg, vrijedne stotinama milijuna. Na žalost, kao i uvijek u životu, novac nije mogao kupiti baš sve. Zavjesa životne drame sretnih krajeva spustila se na pozornicu najluđe nedjelje koju je Osijek upoznao u svom bivstvovanju. Proljetna topla noć ugasila je reflektore javnosti, željna novih informacija o slučaju Baluberg, prepuštajući smjenu vladaru tame. Poslije ubitačnih, prvih dvadeset četiri sata, mala doza predaha dobro je došla svima. Henrietta Blauberg je, po prvi put u posljednjih deset godina, zaspala s blaženim osmijehom na licu. Uspavanku sreće otpjevao joj je neočekivani obrat sudbine izražen u najljepšem životnom daru njenog pokojnog brata Lacike. Saznanje da više nije sama na ovom okrutnom svijetu vratilo joj je spokoj djevojačke bezbrižnosti. Šezdesetogodišnji okovi vanjštine u dubinama su skrivali uplašenu šiparicu koju je, silom prilika, život surovo ubacio u svoj pakleni stroj.

Bivša Marica Došen, siromašni djevojčurak iz provincije, noćas je usnula svoju prvu noć kao Margita Demesvári, najbogatija nasljednica jednog od većih imetaka u državi. Osmijeh na njezinom licu reproducirao je pozitivne vibracije mladenačkog mozga koji je snenim slikama ispunjavao najintimnije želje. Svi njezini dotadašnji snovi, skupljeni u vreći dubokoj osamnaest godina, uvijek su se prekidali kada je bilo najljepše, ostavljajući je budnom, razočaranom okrutnom stvarnošću. Doživljaj nezaboravne nedjelje njezinoga kratkog života zauvijek je uklonio kočnicu surove stvarnosti. Biti nećakinja madame Blauberg, značilo je sanjati i uživati u snovima tijekom čitavog dana.

Josip i Dora Došen, roditelji Marice Došen na određeno vrijeme, napustili su ovu nedjelju snom povraćenog mira, koji je bio nestao iz njihove kuće u samo jednom jedinom danu. Jedna noć istine progutala je osamnaest godina prikrivenog spokoja u brižno čuvanoj ljušturi velike tajne. Isplakane oči roditelja u duši, umirile su bujicu suza nakon Margitina poziva, kasno sinoć. Saznanje da je njihovo dijete dobro i sretno, činilo je sve ostalo beznačajnim i potpuno bezvrijednim.

Ime i prezime, bili su i ostali, nevažna maska administrativne procedure zavodenja ljudskog bića u društvene okvire. Marica ili Margita, ona će uvijek ostati njihovo dijete, jedino sunce radosti koje je zasjalo u napaćenom, teškom preživljavanju svih godina za njima.

Svakom je dolazio san na oči, mozgovni doživljaj irealnog, svakome osim Danijelu. Prevrtao se po prostoranom bolesničkom krevetu, i on je imao povlašteni tretman kvalitete bolesničke usluge, ali nikako nije uspijevao u nakani da odluta iz realnosti svjesnog. Došavši malo k sebi, terapija je djelovala utihnivši bol u rukama, ostao je sam pred sobom, na ispitu zrelosti od koje se uspješno skrivao već nekoliko godina. Bezbriznost uspješnosti kojom se branio od svijeta realnosti, duboko zavučen u ljušturi umjetničke avangarde, nestala je subotnjim crnim događajem. Sivilo je prekrilo sve njegove slike razmazavši boje životne palete. Osjećao se poput sputanog vranca, čista asocijacija mrlje na stropu u koju je buljio, slomljenih snažnih nogu. Nemoćan da trči, da slika...

Iz depresivne apatije u koju je zapao, žaleći zbog zle sudbine, Danijela je trgnuo tih, gotovo šapćući razgovor koji se čuo iz bolničkog hodnika. Povučena užetom radoznalosti, polagano se izvukao iz kreveta, prišuljavši se vratima. On je, naravno, bio tema za razgovor.

- Kako je to strašno...snebivala se jedna od sestri noćne smjene...zamisli, on neće moći više nikada slikati...

- Ma šta kažeš, stvarno...čudila se zapanjena sugovornica, sestra s drugog odjela.

- Osobno sam čula od kolegice koja je samo zadužena za Danijela. Primarijus Klein je naglasio da zbog toga budemo izuzetno pažljivi s njim...značajno je ispovjerala najveći trač gradske bolnice.

- Strašno...uhvatila se za usta sestra s drugog kata...to će ga ubiti. A tako je zgodan.

Danijel je predstavljao čisti otrov za većinu ustreptalih ženskih srca svih uzrasta.

- Da, da...draga moja...utihnuo je razgovor na hodniku koji Danijel nikako nije smio čuti.

Vraćajući se prema krevetu gorak okus istine ispunio je njegova sasušena usta. Mora ponedjeljka polako se probijala ka svom rođenju, ispraćajući nedjeljnu noć na nebeski počinak. Danijel je još budan, sjedeći pogrblijeno u svojoj tužnoj istini na rubu bolesničkog kreveta. San je predstavljao posljednju stanicu vlaka sudbine na kojoj se mogao noćas zaustaviti. Bol u rukama činila mu se, sada, smiješno u odnosu na provaliu patnje koja se raširila u njegovom srcu. Slikanje je njemu bilo disanje. Bez kista i boja nije više vrijedilo živjeti. Na tren mu je sinulo najgore, poželio je biti mrtav. Portret i tragedija mladalačkog samoubojstva otvarali su mu vrata besmrtnosti, čineći idealan okvir umjetničkih visina za kojima je toliko žudio. Ubiti se, značilo je pobjeći pred izazovom života koji mu je

surovo razmazao boje budućnosti. Danijel nije želio bježati. Želio je osvetu. Nagon osвете može dovesti čovjeka u stanje blage neuračunljivosti koja opet svojom silinom natprirodnog rada novu snagu istrajnosti do željenog cilja. Ustajući iz kreveta, pomalo bijesan na svoju trenutačnu slabost, osjetio je buđenje rezervnih mogućnosti svog organizma. Mladost izazvana osvetničkim nagonima probudila je volju za životom u njemu. Volju želje za osvetom. Ogrnuvši, pomalo nespretno, svoj bolnički ogrtač, ruke su mu bile potpuno strane pod tolikim zavojima, Danijel je kradomice napustio svoju sobu. Hodnik, u kojem je gorjelo prigušeno noćno svjetlo, nikoga nije odavao na vidiku. Najjači san pred zoru oborio je i osvojio pozornost svih zaduženih za noćasne dežurstvo.

Šuljajući se uza zidove, trudio se koliko je mogao ne stvarati nikakve nepotrebne zvuke koji bi njegovo bjekstvo doveli u pitanje. Stigavši u prizemlje primijetio je specijalca zaduženog za kontrolu ulaza kako mu glava ravnomjerno pada i podiže se u laganom jutarnjem snu neprospavane noći. Zadovoljno se zahvalivši silama umora, Danijel je šmugnuo kroz hodnik pokraj prijamne sobe k sporednom izlazu iz bolnice. Cjelokupna operacija bjekstva ispala je jednostavnija negoli je mogao zamisliti, negirajući njegov početni strah od ove opasne nakane. Zdravstveno stanje mu je bilo kritično, pod velikim znakom pitanja, ali duševno stanje, željno osвете nije dozvoljavalo nikakve ustupke. Snaga osвете rušila je sve moralne barijere pred sobom.

Taksist koji ga je vozio kući sve vrijeme se okretao ka zadnjem sjedištu govoreći Danijelu kako mu se čini odnekud poznatim. Bijeli mercedes nestajao je lagano iz vidokruga bolnice presijecajući veliku aleju i spuštajući se na Europsku aveniju, jednu od najpoznatijih osječkih ulica. Danijelova adresa nalazila se na početnom broju, točno nasuprot Gradske knjižnice.

- Ja vas odnekud znam...nastavljao je sa svojom znatiželjom debeljuškasti taksist, gledajući više u slikara negoli u put pred sobom. Opasnosti, na svu sreću, nije bilo, jer su gradske ulice avetinjski zjapile prazne u četiri sata ujutro. Čak su i čistači ulica već bili obavili svoj rutinski zadatak, povukavši se s njih. Dodatnu sumnjičavost uslužnog vozača izazvao je Danijelov izgled. Razbarušena kosa, lice nakićeno masnicama i modricama, obje ruke zavijene, i još pri tome čovjek u pidžami i ogrtaču, bosonog u plastičnim bolničkim papučama. Taksist je lupao glavu prorjedjene kose, uporno se pokušavajući sjetiti odakle mu je poznato mladićevo lice. Rana zora je činila svoje i to mu nikako nije polazilo za rukom.

Danijel je opet strahovao da ga ovaj ne odveze do najbliže policijske postaje, radi pozitivnih poena kod službe sigurnosti. Kako tako, svaki u svojoj nedoumici, taksi se zaustavio na traženoj adresi.

- Pedeset...odsječno je izbacio brojku, vozač taksija, nastavljajući svoju priču...ali ja vas sigurno poznajem od negdje.

- Gospodine, biste li bili tako ljubazni sačekati me koju minutu, novac mi je gore u stanu...zamolio je ljubazno Danijel.

- Pa sad nije baš praksa...namrštio se vozač...ali s obzirom na Vaše stanje, napraviti ću izuzetak. Taksimetar i dalje radi, zato požutite...naglasio je. Dobro je znao sve prozirne trikove izbjegavanja plaćanja naručene vožnje, ali mladić mu se činio drukčiji. Iskustvo višegodišnjeg taksiranja stvorilo je gotovo nepogrešivu intuiciju ispravnih od okorjelih momaka. Danijel je nestao u mraku svog ulaza, ostavivši taksista zavaljenog u udobno sjedište njemačke limuzine. Zviždučući omiljenu melodiju, profesionalni prijevoznik putnika posegnuo je za pomalo zgužvanim novinama u svom pretincu.

Raširivši izvanredno izdanje lokalnog «Glasa», udario se po čelavoj glavi. Čitavo izdanje gradskog glasnika bilo je ispunjeno, između ostalog, i Danijelovim slikama...

- Znao sam da ga odnekud znam...promućurni mozak iskustva ponovno je proradio. Njegovo zadovoljstvo, doduše zakašnjelog, intelektualnog uspjeha, prekinuo je zadihani slikarev glas. Napor uspinjanja do najvišeg kata, ostavio bi traga i najzdravijim plućima, a kamoli na teškom bolesniku.

- Evo novca...gurnuo je stotinjarku kroz napola otvoreni vozačev prozor.

- A što ćemo s ovim, momče...oholo gospodareći situacijom taksist je predočio Danijelu njegovu sliku iz jučerašnjeg broja.

- Ostatak zadržite, mene zaboravite...namignuo je saveznički prema svom malopredašnjem vozaču... Može?

- Kako da ne...nasmijao se taksist bogatog napojnici koja je duplirala cijenu vožnje...Čini mi se da postajem siguran da Vas nikada nisam vidio...uzvratilo je mig, dodajući gas moćnoj ljepotici.

- Hvala...pristojno se zahvalio mladi slikar, ovaj put riječima, mada je zahvalnica izražena u novcu imala veću težinu.

- Ne brini Mali, Boro nije cinkaroš...ohrabrio ga je očinski taksist srednjih godina...Čuvaj se!

Bogata napojnica koju je zaradio u jutrošnjoj neplaniranoj vožnji, znao je, gotovo sigurno će završiti u džepu njegovog sina koji je bio Danijelovih godina.

Vrativši se, u svoju mansardu, Danijel je znao da nema previše vremena za djelovanje. Njegov nestanak iz bolnice mogao je biti otkriven svakog trena, a prvo logično mjesto na kojem bi ga tražili bio je upravo njegov stan. Dobrih deset minuta mu je trebalo da navuče omiljene traperice u kojima se ipak najbolje osjećao, zavijene ruke su mu počele predstavljati ozbiljnu smetnju. Preznojen, ali obučen, uspio je sve to obaviti u solidnom vremenu s obzirom nepoznate okolnosti. Drugi dio njegovoga noćasnog plana stigao je na red. Trebalo je pronaći jednu ceduljicu koju je prije dosta vremena pohranio u svojoj posebnoj ladici, odjeljku za važne stvari, kako ju je volio zvati. Naslage zavoja ispriječile su se ovoga puta kao nepremostivi problem. Bandažirane ruke nisu mogle kopati po gomili «važnih» papira i ceduljica koje su našle mjesto u Danijelovom informativnom sefu. Razmišljajući kratko što da radi, mladi slikar je ugledao velike stare škare na kuhinjskom stolu. Rizičnu odluku donio je u trenu, već sljedećeg trenutka oštra sječiva parala su zavoj. Oslobodivši se stega, izlomljene ruke su oslobodile i ogromnu bol koja je do tad bila sputavana zategnutim povojima. Hladan znoj je orosio umjetnikovo čelo, ali povratka više nije bilo. Sljedeća tjelesna reakcija napaćenoga mladog organizma iskazala se u krupnim bolnim suzama koje su napunile Danijelove oči dok je nervoznim pokretima ranjenih ruku kopao po ladici. Iz svježih, nezaraslih rana potekla je i nova krv, ostavljajući svuda crvene pečate. Bolnu grimasu stisnutih zuba, mladić je zamijenio osmijehom zadovoljstva našavši traženo. U desnici mu je zaigrao istrošeni dio kartonske kutijice njegovih omiljenih cigareta Gitanes, već poprilično natopljen krvom njegovih ruku. Poledina je skrivala pisane retke koje je znao napamet: «Ako kad budeš u nevolji, slobodno zovi u bilo koje doba - Tvoj sam dužnik. Leon 059 63 7 34».

Pročitavši nekoliko puta poruku i broj zbog kojih je pobjegao iz bolnice, Danijelu se počela navirati sjećanja na poznanstvo s Leonom. Otišavši na slikarsko usavršavanje u svjetsku prijestolnicu umjetnosti, Danijel je Danima znao lutati malenim ulicama Pariza. Blještavi sjaj velegrada nije ga ni najmanje zanimao u svojim snobovsko lažnim vrijednostima. Pravi život, po Danijelu, odvijao se u skromnosti perifernih ulica, ostajući nedirnut u svojoj autentičnosti prošlog. Inspiracija nedoživljene prošlosti rađala se u dugim dnevnim i noćnim šetnjama brojnim manje poznatim gradskim četvrtima. Dojmovi bi poslije oživljavali na njegovim novim platnima. Jedne tople ljetne noći, tijekom jedne od spomenutih lutajućih avantura, zbilo se događaj koji

će mu darovati prijatelja do groba. Sitni sati zavlada- li su zvjezdanim ljetnim nebom, zatekavši Danijela u dubokom predgrađu njemu dotad nepoznate četvrti. Zamišljen svojim apstraktnim stvaralačkim fantazijama, nije ni primijetio koliko je daleko odlutao od svoga zamišljenog odredišta. Pomalo uplašen neizvjesnošću nepoznatog, prisjetio se savjeta svog oca. Ako se ikada izgubiš u Parizu, vrati se do Seine. Pitaj prvog prolaznika na kojoj si strani i prateći je u željenom smjeru, stići ćeš do željenog mjesta. Samo nemoj paničariti, nisi ni prvi ni posljednji koji će se izgubiti u Parizu. Poslušavši očev dobronamjerni savjet, učinio je točno prema instrukcijama i ubrzo se našao na romantičnoj rijeci koja je dijelila najljepši grad na svijetu, razdvajajući ga na lijevi i desni dio. Kasni sati su učinili svoje, u bližoj okolini nije bilo ni žive duše, a kamoli osobe koja bi mu mogla pomoći u nakani da se vrati do svog hotela. Blaga panika ponovo je zavladała mladim čovjekom, ali samo na trenutak. Idem desno ... pomislio je ... pa što bude. Negdje ću do jutra već stići ...

Put ga je nosio vijugavom stazom uz nemirnu obalu Seine, odvođeci ga sve dublje u mrak neizvjesnog. Jedino osvjetljenje kojim se rukovodio, koračajući nešto bržim tempom, sjalo je prigušenim sjajem nebeskih ljepotica. Idilična slika zvjezdanog pejzaža ... pomislio je hitajući naprijed.

Prošlo je dobrih pola sata, kada se, konačno pred njim ukazao prvi od mnogobrojnih gradskih mostova. Osmijeh na njegovom licu obilježio je svečanu pobjedu intuicije nad strahom. Zadovoljan uspješnim ishodom svoje, sada već zaboravljene strepnje, energično je zakoračio na kamenu podlogu mosta. Kao i sve u bližoj okolini, građevina koja je spajala dvije obale, također je bila prekrivena plaštem mraka. Prateći sjajni odsjaj zvijezda u glatkoj kamenitoj stazi, mladić se našao na sredini mosta. Njegovu zaokupljenost već mnogo ugodnijim temama povraćene bezbrižnosti, iznenada je prekinuo duboki uzdah koji je zaparao tišinu oko njega. Trгнуvši se od neočekivanoga ljudskog glasa, Danijel je opazio obrise ljudske siluete na zaštitnoj ogradi mosta. Čovjek je očigledno imao namjeru baciti se...proletjelo mu je kroz glavu. Oprostite što smetam...započeo je razgovor na poprilično lošem francuskom, koji nije ni bio blizu njegovoj slikarskoj vještini, ali u očitoj namjeri da dobije na vremenu.

– Molim Vas, ostavite me na miru...nemoćnim glasom mu se obratila muška osoba iz mraka, koja nije mogla imati više od Danijelovih godina.

– Oprostite...uporno je slikar želio nastaviti započeti razgovor...ali ja sam se izgubio, a Vi ste jedina osoba na koju sam naišao u zadnjih sat vremena.

– Vi ste se izgubili, a ja sam izgubljen...sjetno je uzvratio očajnik s ruba mosta.

– Nije valjda baš tako strašno...osjetio je priliku Danijel, šireći mrežu razgovora...mora postojati neko rješenje.

– Na žalost, ovo je jedino rješenje...uzdahnula je, ponovno, ljudska sjenka, aludirajući na bliski čin samoubojstva. Uostalom, što ja to Vama i objašnjavam...kao da je neko ga više briga za mene...očajnički je žalio svoju sudbinu... Pustite me, molim Vas, da na miru napustim ovaj okrutni svijet i pobjegnem od nesreće koja me je zadesila.

– Danijel je osjetio promjenu u boji neznančevog glasa, tonu koji je odavao da potencijalni samoubojica i nije baš, stopostotno, siguran u svoju nakanu. Odlučio se na posljednji adut u ovoj malo igri velikog spašavanja jednoga ljudskog života, čijim je sudionikom igrom slučaja nesvjesno postao.

– Prije negoli skočite, zamolio bih Vas za trenutak vaše pozornosti. S obzirom da ste čvrsto odlučili ubiti se...namjerno je naglasio...želio bih Vam ispovjediti bol duše, koji ćete svakako ponijeti s sobom u grob. Pošto nisam odavde, niti ne poznajem gotovo nikog, učinit ćete mi veliku čast i duhovnu uslugu ako me budete saslušali ... odglumivši vješto srceparajući moment, Danijel je napeto isčekivao daljnji rasplet situacije. Posljednja udica je bila bačena.

– Pa dobro, kad ste baš navalili da Vas saslušam, iako baš nije trenutak, ali da ne kažete da vas umirući nije saslušao...ironizirajući novonastalu situaciju, samoubojica se na tren čak i nasmijao.

– Ima nade za ovog...obradovao se mladi slikar koji je upravo stvarao sliku spašavanja jednoga ljudskog života na platnu stvarnosti razapetom u mraku tople ljetne noći. Mladost i nije baš toliko zaludena smrću, da bi joj tek tako lako otrčala u zagrljaj bez povratka.

– Hvala vam...odglumio je duboku iskrenost zahvalnosti...Znate, ja sam rodnom iz Osijeka, to vam je grad u...

– Odakle kažeš da si...odjedanput se iz tame neznanac oglasio Danijelovim, a očito i svojim materin- jim jezikom. Nastao je tajac dvojice zemljaka.

– Iz Osijeka...ponovio je ovaj put Danijel na hrvatskom.

– Ja sam iz Našica...odjednom je skočio nesuđeni samoubojica s ograde mosta, zagrlivši sljedećeg trenutka slikara. Rasplet viđen samo u romanima odigrao se na tamnoj pozornici bezimnog mosta na Seini, potpisujući još jedan nepredvidivi životni scenarij ... Ja sam Leon, a ti? ... zapitao je ohrabren toplinom srodne zemljačke duše. Osijek i Našice dijelila je beznačajna razlika u kilometrima, što je u tuđini predstavljalo nebitnu okolnost. Zemljak je bio i ostao svetinja.

– Danijel. Ja sam slikar na umjetničkom usavršavanju, počašćen nagradnim putovanjem u Pariz koje mi je

dodijelila moja likovna Akademija...otvorio se umjetnik pred svojim novopečenim prijateljem. Opasnost od nepromišljene smrti splašnjavala je svakom novom riječi koju su izmjenjivali.

- Kako je to lijepo...oduševljeno je prokomentirao Leon...Na žalost, ja sam obična propalica kojoj je još jedino preostalo da prekрати svoje muke...ponovo je promijenio boju glasa, vrativši se u dramatične okvire.

- Ne razumijem...jednostavno je Danijel naveo svog parnjaka po godinama da otvori svoju dušu. Umjesto svoje najavljuvane, slušao je Leonovu tužnu priču. Pariška romantika, nepresušni izvor inspiracije, pomislio je pretvarajući se u' uho .

Leon mu je do detalja ispričao svoje kockarske grijehe s konjičkih trka i dugove u koje je zapao. Poveća svota koju je dugovao opakim momcima s kladiionice, dovela ga je u mat poziciju koju je odlučio riješiti skokom u mutnu Seinu.

- I koja je brojka u pitanju...završavajući razgovor, zapitao je sad već prijateljski Danijel.

- 40.000 franaka...uzdahnuo je Leon beznadno vrteći glavom pri samom spomenu te poprilične svote novca.

- Dopusti mi da ti pomognem...zaštitnički, odsječno je prozborio iznenadni dobročinitelj koji se rodio u Danijelu.

- Kako...zamucao je dužnik...pa ja sutra, ovaj...već danas moram odnijeti dio novca, inače sam i onako gotov. U Seini ću svakako završiti, dobrovoljno ili ne...

- Ne brini...idemo k meni...samo mi, molim te, prvo reci kako da stignemo do tamo jer sam se stvarno izgubio. Stanujem u desetom kvartu...zapitao je Leona koji je zasigurno bolje poznao Pariz od njega.

- U desetom...nasmijao se bivši samoubojica...pa to ti je tu u blizini, nema ni pet stotina metara. Zagrlivši se zemljački, krenuli su prema Danijelovoj sobici, velegradskom skloništu budućega velikog slikara. Rastajući se u zoru tog dana koji će im zauvijek izmijeniti živote, Danijel je Leonu predao svu svoju novčanu efektivu kojom je raspolagao.

- Evo ti 6.000 franaka za prvu ratu duga...pokroviteljski je izgovorio.

- Uzalud mi to daješ kada neću moći vratiti ostalo. Bolje to zadrži za sebe, od čega ćeš živjeti?...nevoljko je primao pare kockarski dužnik.

- Zaradit ću i za tebe i za sebe. Ništa se ti ne brini. Samo nemoj slučajno ponovo kockati, jer ću te onda ja ubiti...prijeteći je ispružio svoj kažiprst mladi osječki slikar na pariškom usavršavanju.

- Čime ćeš zaraditi toliki novac...s nevjericom je zapitao Leon.

- Ovim...iz unutarnjeg džepa svoje jeans jakne Danijel je izvadio svoj omiljeni kist od kojeg se nije nikada odvajao. Ja ću slikati, a ti ćeš prodavati...značajno je izbacio rješenje...a sada idemo spavati, već danas počinjemo operaciju DUG.

Naredni dani, Danijelovoga stručnog boravka u Parisu prolazili su u bjesomučnom nastajanju njegovih slikarskih dometa. Akt, portret, pejzaž, mrtva i druge prirode, plus specijalne narudžbe, oživjeli bi na zategnutom bijelom platnu njegova štafelaja, sve u službi prikupljanja dužničkih sredstava za prijatelja u nevolji. Leon je, s druge strane, pokazao zavidnu vještinu uvjeravanja građana i turista, kojih je na Monmartru uvijek u izobilju, Da su danijelove slike upravo ono što im nedostaje u kolekciji. Slavenska upornost obarala je s nogu tvrde orijentalne kupce, rječitošću uvjeravanja da mladi slikar pred njima ima sjajnu budućnost, te da bi mogli grdno pogriješiti ne kupe li sada sliku po nuđenoj bagatelnoj cijeni. Završavajući svoj uvjeravajući nastup komentarom...I Van Gogh je veći dio svog života proveo nepoznat, a danas?

U većini slučajeva je postizao željeni cilj i njihov novčani konto se lagano uvećavao. Nakon tri tjedna iscrpljujućeg tempa uspeli su skupiti potrebnu sumu, čak i nešto malo više. Leon je ponovo postao slobodan čovjek, zahvaljujući prijateljskoj žrtvi mladog osječkog slikara. Proslavljajući uspjeh neraskidivog, doživotnog prijateljstva na Danijelovoj oproštajnoj pariškoj večeri, mjesec dana je brzo proteklo mutnom Seinom, s krupnim suzama u očima je napisao poruku koju je sada okrvavljenim bolnim rukama Danijel držao pred svojim očima.

Bez prebijene pare, samo s povratnom kartom u džepu, Danijel je napuštao paris bogatiji negoli je mislio da može biti. Naslikavši stotinjak slika postigao je svrhu umjetničkog usavršavanja. Pomogavši prijatelju u nevolji, spasivši ga pritom od smrti, uzdigao je ljudsku vrlinu u sebi. Bez čistih emocija nema ni velikih umjetnika, znao je dobro, bez lažne skromnosti. Postao je pravi umjetnik. Pravi čovjek.

S pariške strane slušalice rano jutro velegrada je zaparao promukli Leonov glas, probuđen iz, vjerojatno, prvog sna. Danijelov prijatelj nije bio od «ranoljegača», te je zasigurno pošao na počinak tek u rane jutarnje sate.

- Tko je sada u ovo doba?...bijesno je zapitao na francuskom, jasno stavljajući do znanja svoju oduševljenost ovim ranim pozivom.

- Danijel...ozbiljnim glasom se predstavio mladi slikar...znam da nije pravo vrijeme za poziv, ali morao sam...

- Sto mu ... - opsuje Leon, bijesan na sebe zbog svog prethodnog nastupa ... - Prijatelju moj, oprost mi ... nisam ni pomislio da bi mogao biti baš ti ... - ispričavao se najvećem dužniku svog života...O čemu se radi?...promijenio je boju glasa pokroviteljskim tonom, shvativši u trenu da poziv nije običan. Pogotovo ne u pola pet ujutro...mogu li ti kako pomoći?

- U nevolji sam Leone, velikoj...zajecao je, dotada, granitno čvrsti Danijel koji je čitavu osobnu tragediju podnosio stoički...a nemam nikoga osim tebe kome bih se mogao obratiti.

- Ništa ne se brini, prijatelju moj, dolazim prvim zrakoplovom...s ponosom ukazane prilike za iskupljenje svoga moralnog duga, toplim riječima se oprostio od Danijela.

Spustivši krvavu slušalicu u svojim rukama, rane na rukama su i dalje puštale ljepljivu organsku tekućinu, slikar je osjetio veliko olakšanje. Strah da će mu veliki adut ispasti iz ruke u presudnom trenutku njegova života, bio je posve neopravdan. Pravi prijatelj je tu kada zatreba...

Opravši ruke i presvukavši, sada već poprilično krvavu košulju, ubrzano je napustio svoj mali stan. Čim otkrije njegov nestanak iz bolnice, policija bi mogla zakucati upravo na njegova vrata. Pokriven velom gluhog, ranog jutra, zaputio se praznim osječkim ulicama do mjesta na kojem je znao da ga sigurno neće tražiti. Užurbanim koracima je hitao do rezidencije Blauberg.

Iznenadeni pogled Henriettinog vozača Vinka, s vidljivim tragovima ne pretjerano prospavane noći, dočekao ga je u rano jutro ponedjeljka na ulaznim vratima rezidencije Blauberg. Ne vjerujući snenim očima privremeni vršitelj dužnosti domaćina kuće, protrljao ih je energično, pokušavajući doći sebi.

- Gospodine Danijele, zar Vi ne biste trebali biti u bolnici?...zapitao je bojažljivim glasom punim nevjerice.

- U drugačijim okolnostima da...ozbiljnim glasom je uzvratio slikar...mogu li ući?

- Naravno, gospodine Dijanić. Madame je naredila da je njezine kuća za vas otvorena u svako doba...ponizno je pozvao mladića unutra. Osvrnuvši se iza sebe, primiren uvjerenjem da ga nitko nije putem opazio, slikar je zakoračio u rezidenciju najbogatije žene u državi. Paradoks činjenice da je ovdje bio najsigurniji od policijskih i medijskih potjera, potvrđivala je i očevitna pustoš okolice u kojoj se Henriettina vila nalazila. Žiža novinarskog interesa tinjala je u neposrednoj blizini gradske bolnice, temeljena boravkom madame Blauberg na hospitalizaciji. Udarne vijesti rađale su se na tim prostorima, za praznu rezidenciju nitko nije mario. Sigurno skrovište zatvorilo

je svoja masivna vrata za njim, pružajući mu, koje li ironije, prijeko potrebno utočište u sljedećih nekoliko sati. Trenuci prošlosti zaigrali su mu pred očima kada je prolazio kroz onaj isti salon u kojem ga je zadesila najstrašnija tragedija njegovoga kratkog umjetnikovanja. Žuta traka policijskog osiguranja mjesta uvidaja još je markirala mjesto na kojem su, zajednički stradali Šandor, Henrietta i njegova malenkost. Pogledavši svoje ranjene ruke, suze su mu ponovno napunile očne duplje. Ali neke drukčije suze. Suze bijesa željne osvete.

Na putu kroz ogromnu kuću prema jednoj od bezbrojnih spavaćih soba za goste, Danijel je zamolio Vinka da ga na trenutak odvede do Margitine sobe. Ušuljavši se lopovski, ponovna ironija, Dijanić je na prstima prišao postelji u kojoj je osamnaestogodišnja šiparica lutala svojim fantastično realnim snovima. Nesvjesni osmijeh nije sišao s njezinog lica od sinoć, a i zašto bi kada je bio težak toliko milijuna budućeg nasljedstva. Baš je lijepa...primijetio je Danijel, promotrivši je sada mnogo bolje nego što je učinio pri prvom susretu u bolesničkoj sobi madame Blauberg. U biti se za Margitu Demesvári nije moglo reći da pripada redu izuzetnih ljepotica. Sve njezine crte su bile pravilne, ali po ničemu izuzetne. Kosa nemarno razbarušena, prosuta na mekom jastuku cvjetnog uzorka, snježnom bjelinom obojeni ten, napućene mladenačke usne željne romantičnih poljubaca i pravilna brada u podnožju još pravilnijeg nosa, završavali su slikarevu viziju viđenog na licu mjesta. Sve na svom mjestu uokvireno aureolom simpatičnosti i neskrivenoga mladalačkog šarma utonulog u san.

Nježno joj dodirnuvši ruku, ubrzo je osjetio pojačane udarce pulsa, koji su uskoro probudili usnulu nasljednicu. Prst na njegovim ustima preduhitrio je njezinu želju za vrskanjem, sasvim refleksnu reakciju uplašenog, bunovnog pogleda. Pribravši se, Margita je shvatila da se na uzglavlju njezinog kreveta nadvio lik kojem je poklonila sve svoje noćasne snove.

Suvišno je bilo i reći da se osamnaestogodišnja provincijalka u trenutku upoznavanja s najtalentiranijim mladim slikarem u državi, zaljubila na prvi pogled. Sve u vezi s gospodinom Dijanićem mladim išlo je u prilog tome.

Kako je zgodan...pomislila je strelovitom reakcijom svojih zelenkastih očiju, ostajući još u čudu zbog ovog neočekivanog susreta.

- Želio bih da me pažljivo saslušam...konačno joj se obratio. Stvar je veoma ozbiljna i potrebna mi je tvoja suradnja...upitno je pogledao simpatičnog djevojčurka u spavaćici.

– Dobro...poslušno je potvrdila Margita...što trebam raditi?

– Za početak drži usta zatvorena. Niko osim Vinka i tebe ne smije znati da sam ovdje, pa ni madame Blauberg.

– Svakako...kimnula je potvrdno glavom...ali željela bih da znaš da nisam brbljavica kakvom me sigurno smatraš...mladalački bunt je proradio u njezinom probuđenom mozgu, ohrabren punoljetnom brojkom koja je stajala uz njezinu godinu rođenja.

– Pa, ja to nisam ni rekao...nasmijao se, po prvi put u posljednje vrijeme mladi Dijanić...oprosti ako si me pogriješno razumjela. Tvoja pomoć mi je zaista potrebna i više negoli možeš zamisliti. Iako se znamo vrlo kratko, imam dojam da mogu imati neograničenog povjerenja u tebe.

Margita je blago pocrvenila na ove velike riječi upućene samo njoj, ostavši na čas, bez teksta. Ali već sljedećeg trenutka gordo je uzvratila:

– Ne brini, svaka tajna ostat će duboko zakopana u meni...izgovorila je u trenu, stavivši svoju raširenu desnu ruku na poprsje. Ostatak razgovora protekao je u Danijelovom objašnjavanju cjelokupne novonastale situacije, te daljnjih planova i instrukcija. Potpuna otvorenost prema, reklo bi se, nepoznatoj osobi, činila se posve logičnom. Osveta se ticala i Margite Demesvári. Henrietta Blauberg bila je jedini živi rod kojeg je imala na ovom okrutnom svijetu. Njezina tetka. I otac, i majka u istom...

– Odspravaj još malo, pa onda na posao...namignuo je Danijel, sada već s osjećajem kao da je Margitu poznavao čitavoga života.

– Hvala ti...nježno ju je poljubio u obraz, i sam iznenađen svojim postupkom.

– Nema na čemu...odglumila je šiparica hladnokrvnost, nemarno se okrenuvši na drugu stranu jastuka u položaj za nastavak sna. Pravi razlog tog pomalo nekulturnog poteza, skrivao je činjenicu da joj je sva moguća krv udarila u obraze. Margita je gorjela u rumenilu poljupca osobe u koju je od prvog trenutka bila zaljubljena do ušiju.

Devet sati je udaralo crkvenim zvonima, kada se Margita zaputila u današnju posjetu svojoj tetki Henrietti. Ostavljajući u svojoj tajni da skriven odmori svoje napaćeno tijelo, zahvalila se i Vinku na ponuđenoj vožnji do bolnice.

– Željela bih prošetati mojim gradom...značajno je naglasila, napuštajući rezidenciju Blauberg. Nije prošlo niti dvadeset četiri sata od kada je po prvi put kročila u Osijek, a već ju je obuzimao osjećaj da je ovdje živjela oduvijek. Svi njezini korijeni koračali su istim

ovim gradom u prošlosti, ostavljajući joj u nasljedstvo osjećaj bliskosti s, za nju dotad, nepoznatom sredinom. Dom je gdje ti je srce, stara je poslovice koja joj je pala na pamet, prolazeći pokraj katedrale. Zastala je, na trenutak promatrajući okolicu, po Danijelovom savjetu, uvjerivši se da je niko ne prati. Potvrdivši se da je sve u redu, zastala je još malo orijentirajući se u prostoru stroge gradske jezgre. Rezidencija Blauberg zauzimala je centralno mjesto na rubnom dijelu centra grada, jednoj od najotmjenijih lokacija za življenje. Nepredvidivi putovi sudbine pretvorili su nekadašnje naselje siromašnih doseljenika, radnika šumarskog kombinata u elitni stambeni blok predivnih građevina. U svom blještavilu susjedstva kuća njezine tetke Heni odskakala je prestižnim sjajem bogatstva, ne ostavljajući ravnodušnim ni slučajnog prolaznika. Nešto bliže gradu šepurio se najluksuzniji objekt za prodaju stilskog i primijenjenog pokućstva, kakvog nije bilo ne samo u državi već i nadaleko. Robna kuća Blauberg sijala je izobiljem, noseći u sebi veliku tajnu svoje lokacije na parceli 3262/1 u ulici Bagremovoj 17. Dynasty Blauberg bila je i ostala stari-novi dom obitelji Demesvári koja je svoj teški i napaćeni život provela upravo na toj adresi. Pomisao na oca kojeg nikada nije upoznala, majku koja je umrla rađajući je, baku i djeda koji je nikada nisu čuvali, na stričeve koji su platili životom dug sudbine, izmamila joj je nekoliko suza. Obrisavši ih gordo, pomalo ljuta na svoju trenutačnu slabost, nastavila je svojim putem prema bolnici. Na niske životne udarce bila je već gotovo oguglala, očvrstnuvši i više negoli bi to dolikovalo jednoj nježnoj djevojci od osamnaest godina. I po tom detalju je sličila na svoju jedinu živu rođaku Henriettu Blauberg, rođenu Demesvári.,

Što li sada rade tata Josip i mama Dora?...pomislila je zakoračivši žustrim korakom. Nadam se da brinu o meni. Kada se sve ovo završi pozvat ću ih u goste da upoznaju tetka Heni i vide da je samnom sve u redu...nasmiješila se, prestajući tako brinuti.

«Sve u redu» imalo je više brojčanih nula na računu nego slova. Nadomak gradske bolnice, na samoj velikoj aleji, zastala je u obližnjem dućanu. Priučena magijom šarolikosti ispunjenih polica, Margita je zakoračila unutra. Kupujući potrepštine za svoju tetku u bolnici, potrošila je skoro cijeli džeparac koji je, po Henrietinoj instrukciji, dobila od Vinka. Bogati gradski dućan ostavio je snažan dojam na šiparicu iz provincije.

Punih vrećica, veselo se zaputila k obližnjoj gradskoj bolnici. Osmijeh zadovoljstva krasio je njezino lijepo, nenametljivo lice, čuvajući pravi razlog duboko u njoj.

Leon je održao riječ. Uhvatio je prvi avion za Zagreb, uzeo taksu, te u rekordno kratkom vremenu Paris zamijenio za Osijek. Danijel, još u nevolji, za njega je predstavljao svetinju pred kojom je sve ostalo izgledalo nevažno. Krateći vrijeme putovanja, novine su mu dočarale i najsitnije detalje vezane za famozni prepad na rezidenciju Blauberg. Sedma sila je već nekoliko dana živjela isključivo od senzacionalizma koji je pratio čitav slučaj. Naborao je svoje mlado čelo, suosjećajući iskreno s ranjenim prijateljem kojeg je snašla muka. Osjećaj mu nije bio ni najmanje stran. Bijeli taksu mercedes se petnaest minuta do šest sati zaustavio pred rezidencijom Blauberg. Isplativši ne baš mali račun za prevaljenih tristotinjak kilometara, Leon je ostao nekoliko trenutaka, zatečen impresivnim zdanjem. Živio je godinama u Parisu, ali se mogao sjetiti malo kuća koje su na njega ostavile sličan dojam. Kraljica stilskog i primijenjenog pokućstva znala je šta kupuje za novac.

Danijel se dobro uvalio...pomislio je pozvonivši na masivna hrastova vrata...znao sam ja da će biti nešto od njega.

Nakon kurtoaznog ispitivanja, uz provjeru identiteta, vršitelj dužnosti domaćina kuće Vinko sproveo je Leona do slikareve sobe u kojoj je bio skriven. Pariški prijatelj zatekao ga je u dubokom snu iz kojeg se nije budio od jutros. Napor bjekstva iz bolnice ostavio je traga, prikovavši ga za postelju. Ne želeći ga odmah probuditi, mladić je dobro promotrio svog usnulog prijatelja. Pogled mu je zastao na modrocruvenim slikarevim rukama, opasne povrede oduzele su mu dah. Mali je gadno nastradao...pomislio je.

Iako stariji samo dvije godine, Leon je uvijek Danijela tretirao kao znatno mlađeg od sebe, često mu tepajući Mali. Vjerojatno zbog «starosti» življenja u svjetskoj metropoli spram slavonske provincije. Neovisno o svemu, njihov odnos postao je više nego bratski.

Mali...nježno je prodrmao Danijela...kako možeš spavati kad ti je prijatelj došao u goste...našalio se, pokušavši unijeti malo vedrine u ozbiljnu situaciju.

Leone, jesi li to ti?...s nevjericom je zapitao slikar, trljajući svoje teške kapke.

A tko bi mogao dojuriti takvom brzinom, prijatelju moj...potvrdio je Leon, primajući u snažni, srdačni zagrljaj svoga spasitelja. Dvije suze radosnice skotrljale su se niz slikarevu košulju...Kako mi je drago da te vidim.

Prijatelju moj, u gadnoj sam nevolji...ponovio je Danijel rečenicu-poziv kojom je zamolio Leona da dođe u Osijek i pomogne mu. Zatim mu je otvorio napaćenu dušu, zalivši je i pokojom suzom, i ispričao

mu istinitu verziju događaja do najsitnijih detalja. Branko Livin, novinar Kulturne rubrike dao bi cijelu svoju mjesečnu plaću da je mogao prenijeti ovaj neslužbeni intervju na novinski papir. Završivši svoju tužnu priču, bespomoćno je pogledao Leona... Osjećam se tako izgubljenim, želio bih se osvetiti, a ne znam što učiniti. Znaš da jedino znam slikati, a i to više ne mogu...

Ne brini mali, ovu sliku ću ja naslikati samo za tebe. Podzemlje je isto u svakom gradu, bio on Paris ili Osijek, svejedno. Barem je to moj stari fah.

Istrgavši se iz kandži dužničke smrti, Leon je dobro naučio lekciju života među opasnim ljudima tvrdog kova. Ispokavši zanat pravim poslovnim potezima zasnovanim na naučenom oprezu, u međuvremenu je stekao značajne pozicije u onome drugom svijetu Parisa. Danijelov savjet da se okani mutnih voda i počne baviti pametnijim poslovima poslušao je djelomice. Postao je pametniji. Margitu Demesvári je na ulazu u gradsku bolnicu dočekao novi specijalac propustivši je, nakon telefonske provjere, do bolesničkih odaja njezine tetke. Bolnica se nalazila u stanju opće pripravnosti nakon objavljivanja vijesti da je Danijel Dijanić, povrijeđeni slikar, u toku protekle noći nestao iz zdravstvene ustanove. Nekoliko verzija i špekulacija kružilo je hodnicima kada je dežurna sestra dojavila Danijelov nestanak, doprevši već i do predstavnika štampe. Kordon novinara koji je već okružio bolničku zgradu, smišljao je bombastične naslove sutrašnjih izdanja, utrkujući se u senzacionalizmu. Vijest je bila bomba, eksplozija se tek očekivala. Prolazeći dugim hodnikom koji je imao ograničen broj posebnih soba, Margita je pred Danijelovom sobom spazila dobro poznata osječka lica. Za nju, još potpunu strankinju u Osijeku, viši inspektor Murtić i specijalac Marko, bili su već stari poznanici. Prvi se utrkivao sam sa sobom u izbacivanju što više psovki i pogrda na račun nižeg kolege.

Kretenu...grmio je, žvačući svoju napola upaljenu cigaretu...Kako si mogao zaspati. Ti nisi čovjek...Ti...Ti si idiot...Zamucao je od bijesa Ivan Murtić.

Oprostite, inspektore, opravdavao se nemoćno specijalac...možda sam zadrijemao samo na tren.

Za trenutak su ti mogli odnijeti cijelu bolnicu ispred nosa, magarče jedan. Pa ti nisi ni svjestan koliko je ovaj slučaj ozbiljan i važan za grad, za sve...još više se razbjesnio viši inspektor.

Mora da ih je bilo više, možda su me uspavali, tko zna...klimavo se branio Marko, izbacujući jednu od aktualnih teorija o otmici, kao svoj nesigurni alibi.

Ako te nisu oni, uspavat ću te ja...bijesno je zaprijetio Murtić...jednom zauvijek.

Njihov razgovor-svađu prekinula je Margita radoznalo prolazeći pokraj njih.

Dobar dan...ljubazno je pozdravila, zapitavši nevino ...što ima novo?

Danijel Dijanić, mladi slikar kojeg ste jučer upoznali jutros je nestao...naglo je promijenio boju i ton glasa viši inspektor. Bujicu groznih riječi zamijenila je bonaca biranih, nježnih izraza razumijevanja prema mlađahnoj nećakinji madame Blauberg.

Velegradaska direktiva odnosila se i na Margitu, dajući joj posebni status...Gospođice Demesvári, dopustite da vas odvedem do gospođe Blauberg...ponudio se Murtić...Znate, nakon jutrošnjeg nemilog događaja pooštrili smo mjere opreza. Kako je krenulo ni madame više nije sigurna ni u bolnici...uzdahnuo je pun isprike.

- Naravno, inspektore...lukavo se uklopila u novonastalu situaciju glumice svoga višegodišnjeg sanjanog životnog filma.

«Hills» njezina omiljena tv-serija postajala joj je sve besmislenijom u usporedbi sa stvarnom pričom u kojoj je igrala jednu od glavnih uloga. Život je, ipak, najbolja serija.

Ušavši u sobu svoje tetke Heni, Margita ju je prekinula u šminkanju i uredjivanju frizure. Madame Blauberg je morala ostati na nivou svoje uloge u svakoj, pa i bolničkoj prilici. Dodatni publicitet zbog Danijelovog nestanka privući će još novinara, fotoreportera, te ostalih lovaca na senzaciju. Morala ih je pripremljena dočekati...

Drago moje dijete...istog trena se ostavila šminkanja primivši u topli, srdačni zagrljaj svoju mezimicu ...tako se radujem što te vidim. Kako si spavala? Je li bilo sve u redu? Jesi li se javila

staroj kući ...Henrietta je željela sve saznati u trenu.

Sve je u najboljem redu, tetka Heni...nježno je odgovorila Margita. A kako bi moglo biti drukčije, zar ne?

Ja samo pitam, dijete moje. Znaš da ne bih mogla podnijeti da ti se nešto desi...za trenutak joj je zadrhtao glas...Sigurno si već čula da je Danijel nestao. Nitko ne zna što je s njim.

Ne bojim se ja za njega...nonšalantno je odgovorila tetki u svezi s njezinom brigom za dragog mladića, namignuvši sasvim neprimjetno.

Valjda će biti sve u redu...shvatila je mig stara lisica, vrativši se u vode nedoumice. Telepatija iste krvi savršeno je radila.

Danijel i Leon ostali su do kasno u noć zarobljeni pričama o zajedničkoj pariškoj prošlosti, prepričavajući

na desetine detalja nezaboravne avanture koja ih je spojila neraskidivim lancem prijateljstva.

Smijeh i suze radosnice smjenjivali su se na njihovim licima često pojačavajući bliskost radosti zbog iznenadnog susreta. Malo su i popili, mada Danijel nije baš smio zbog lijekova i zdravstvenog stanja, ali kakav bi to bio značajan trenutak bez dobre kapljice. Noć je već sasvim progutala ponedjeljak kada su stigli na najvažnije odredište, do tad neobaveznog razgovora.

- Leone, misliš da imamo šanse...u nedoumici je zapitao Danijel svoga najboljeg prijatelja...u pitanju su opasni momci.

- Danijele, da sam mislio da nemamo, ne bih obarao svjetski rekord u dolasku iz Parisa u Osijek...lakonski je odgovorio bjelosvjetski mangup.

- Ali, kako ćemo...ja sam izvan svih tokova, a ti ni ne poznaješ grad...opet je mladi slikar djelovao obeshrabrujuće.

- Dragi moj prijatelju, već sam ti kazao, sva podzemlja svijeta su ista. Pitanje je samo veličine grada i vremena koje ti je potrebno da dopreš do njega. Poslije sve ide lako...profesorski je protumačio lekciju ulice čovjek koji je veći dio svoga mladog života proveo na njoj.

- U tom slučaju moramo brzo djelovati...shvatio je umjetnik, banda bi mogla nestati iz grada.

- Upravo sam ti to htio reći...uozbiljio se po prvi put ove večeri Parižanin Leon...oblači se, idemo.

- Kamo, znaš li koliko je sati?...čudio se slikar, pogledavši na zidni sat...polo dva je prošlo, vani nema ni žive duše. Nije ti ovo Paris.

- Mali ... - tepao mu je stariji prijatelj ... - zelen si za ove stvari. U podzemlju je noć tek počela! - Iz opreza Danijel se donekle maskirao, tamnim očalama i crnim šeširom, koji posudi od vozača Vinka. Leon je samo popravio svoju kicošku frizuru, ipak je on bio pariški garson, i nesvakidašnji duet različitih životnih stremljenja je krenuo u gluhu osječku noć. Prije polaska, naravno, pozvali su taksu. Slično priči o podzemljima, isti je slučaj i sa taksistima svih gradova ovog planeta. Ako itko dobro poznaje uličnu gradsku problematiku onda su to uslužni vozači. U dokonim razgovorima između vožnji isplivavaju najtajnije informacije na površinu dnevnog svjetla, a kamoli ne tajnovitost pod okriljem mraka. Leon je to dobro znao ispekavši svoje «akademsko» obrazovanje na bulevarima grada svjetlosti. Veliki mercedes zaustavio se ispred rezidencije Blauberg, javljajući se svjetlima svojim noćnim naručiteljima.

- Gospodo, moram Vas upozoriti da po novom cjeniku iza ponoći važi dvostruka tarifa ... preventivno je upozorio taksist, tridesetogodišnjak u punoj snazi.

Ispupčenje ispod kožnate jakne, upućivalo je na pištolj i upozoravalo ozbiljnost poslovanja.

– Šefe, ne brini se ti za lovu ... oholo nastupi Leon, pružajući mu novčanicu od sto njemačkih maraka ... isključi taksimetar, noćas si samo naš.

– Nema problema ... – izbacila taksist glupu frazu – ... Zapovijedajte kamo ćemo ... suma koju je primio premašivala je njegovu ovotjednu zaradu.

– E, vidiš ... to bismo i mi voljeli znati ... pravio se naivan pariški maher. Možda bi nam mogao pomoći. Odvezi nas onamo gdje u ovo doba ima pravog života. Znaš na što mislim, zar ne?

– Gospoda bi malo pravog provoda. Nema problema ... – ponovio profesionalnu poštapalicu ... – Imate sreće što ste na mene naišli, znam nekoliko takvih mjesta koja su sada u punom pogonu ... – prilika za samohvalu i mogućnost dodatne napojnice nametale su mu se same po sebi.

Nakon neuspješnog obilaska nekoliko sumnjivih mjesta, centralna stanica male noćne pretrage nalazila se na periferijskom naselju Višnjevac, preciznije u krčmi «Crni Mjesec», egzotičnog imena i još egzotičnijih gostiju. Lokal je odavno bio na lošem glasu, pod stalnom prismotrom policije zbog svog umjetničkog striptiz programa koji je jasno, predstavljao naivni paravan najobičnije prostitucije jeftinih uvoznih igračica. Trojka predvođena taksistom koji se predstavio kao Cezar, što je Leona neprestano nasmijavalo te je tijekom vožnje stalno ponavljao rimski pozdrav: ave, ušla je u hram nemorala i jeftinoga kupovnog seksa negdje iza dva poslije ponoći.

– Baš smo stigli na vrijeme ... naglasio je «rimski vojskovođa» ... – sada nastupa najbolja, Žozefina. Kraljica «Crnog mjeseca» ... – zaneseno predstavi djevojke koja je, očito, bila dio sna besanih noći mnogih gradskih taksista. Leon ponovno udari u smijeh, umjetnička imena kojih se večeras naslušao, baš su ga zabavila.

– E, a onda će nju večeras, jamačno, kresnuti nekakav Napoleon ... – grohotom će, pokušavajući ispasti duhovit.

– Ne Napoleon, već Duka ... s poštovanjem izgovori taksist ime vlasnika kockarnice, kome je budući da troši najveću svotu na piće, prema nepisanom pravilu, pripadao najbolji komad u lokalnu ... – To ti je onaj mali, proćelavi žgoljavko s ženskim gaćicama na glavi.

– Vlasnik kockarnice, kažeš ... – sa zanimanjem će Leon – ... – Onda zasigurno zna mnogo toga – osmjehnu se, ovaj put, zadovoljno.

– Mnogo? ... On zna sve! Duka je jedan od kraljeva osječke noći.

– Kako bih mogao doći do njega...zainteresirao se Danijelov prijatelj.

– Teško ... uzdahne sa strahopoštovanjem Cezar ... on je nedodirljiv. Vidiš ona dva grmalja ispred njega.

– E, kada je tako, da upoznamo i osječke nedodirljivce ... kuražno je krenuo Leon prema potencijalnom izvoru važnih informacija, ostavivši Danijela sa strane, skupa s taksistom. Mladi je slikar sve vrijeme djelovao i suviše rezervirano.

Lokali poput «Crnog mjeseca» bili su posve nepoznat svijet za njega, a i bolovi su ga ponovo napali. Ipak držao je svoje oči širom otvorene pod budnom pažnjom, svaki detalj mogao je biti značajan za konačno rješenje njihove misije. Strah više nije osjećao, maskirani su mu to osjećanje zauvijek izbrisali iz emotivne memorije. Približivši se stolu gospodina Duke, Leonu su put prepriječile gorostasne gorile.

– Kamo gospodine? ... zapita osorno kratko ošišana gorila, ispriječivši svoju nabildanu ručerdu ispred Leonovih prsa.

– Želio bih popričati s gospodinom ... nosom je pokazao u pravcu njihova gazde.

– Neće ići ... – nastavi čuvar tijela – ... gazda je zauzet.

– Duka je doista bio zauzet Žozefininim nogama koje mu je kraljica lokala stavljala, naizmjenično, jednu pa drugu na žgoljava ramena. «Sve sami kraljevi i kraljice» ...pomisli Leon, koji je dolazio iz kraljevske Francuske ... «Da nisam možda pogriješio zemlju». Smrdljivi, zadah gorile, koji mu je puhao u lice, vrati ga u stvarnost. Tada odrješito izbacila svoj adut.

– Reci svom gazdi: traži ga Žakov prijatelj. – Mladić jer istog trena ostao bez svoga smrdljivog daha, odjurivši odmah svome zauzetom gazdi. Spomen imena Žak, otyarao je sva vrata svih podzemlja u svakome gradu. Žak ili Žarko, bio je neokrunjeni pariški kralj, ime pred kojim je drhtala sva kriminalna sitnež, koja je u svojim snovima maštala o velikim ulogama ulice. Biti Žarkov prijatelj ili biti u bilo kakvim dobrim odnosima s njim, loši su završavali na grobljima, nosilo je aureolu važnosti pred kojom su se otvarala sva moguća vrata.

Dobivši poruku, Duka je raširio svoje male sitne crne oči, izbacivši krvave bjeloočnice u prvi plan, trenutno odgurnuvši svoju djevojku. Spomen Žakovog imena orosilo mu je čelu krupnim graškama ledenog znoja, a u ovo doba i na ovaj način, to nikako nije moglo slutiti na dobro.

Kimnuvši glavom u Leonovom smjeru, pozvao ga je da mu se pridruži za stolom. Bacivši roza gaćice sa svoje glave, ovlaš popravivši svoj raspojasani izgled, bio je spreman suočiti se sa svojom sudbinom. Dobro je znao da se Žakovi prijatelji ne pojavljuju nigdje bez valjanog razloga.

- S kime imam čast...zapitao je poludrhtavim, poluozbiljnim glasom, sav alkohol koji je popio ove noći izvjetrio je u trenu zbog ove iznenadne posjete.

- Zovem se Leon, dans sam stigao iz Parisa. Potrebna mi je jedna mala usluga. Polazeći Žak me je uputio na Vas, gospodine Duka . Primjetni uzdah olakšanja napustio je tijelo proćelavog žgolje, vlasnika gradske kockarnice, napetost straha da je nešto pogriješio polagano je nestajala.

- Poznajete Žaka...sada je proradio crv sumnje u okuraženom proćelavom mršavku pod smiješnim nadimkom Duka ...svatko može reći da poznaje Žaka i da zbog toga očekuje uslugu. Mrtav hladan Leon je izvadio kolor fotografiju na kojoj se nalazio u društvu sa stvarnim kraljem pariškog podzemlja.

- Hoće li ovo biti dovoljan dokaz...oholo je preuzeo vlast nad situacijom...ili da okrenemo, možda, Paris. Sumnjam da bi Žak bio zadovoljan nepovjerenjem u njegove prijatelje. Žgolja je počeo puhati, znojeći se sve više. Nužno mu je bilo potrebno piće.

- Oprostite, gospodine Leone, na oprezu...ispričavao se, poklonivši se duboko...znate kakva su vremena, svi bi željeli u prve redove. Žakov prijatelj je i moj prijatelj. Što želite popiti?...pitomo je zamijenio glavnu za sporednu rolu ovog dijaloga...i što mogu učiniti za Vas?

- Lozu...ali samo ako je domaća...iznenadujuće je izrazio svoju želju pariški prijatelj kralja podzemlja...zaželio sam se pravog domaćeg pića. Pjenušac i konjak su mi već na vrh...osmjehnuo se.

- U pravu ste, ništa bolje od domaće rakije. Mala, donesi nam bocu loze, one posebne...zapovjedio je osorno mršavko.

- Živjeli...kucnuli su se uskim kristalnim čašicama, nazdravivši dugom životu u mutnim vodama sivog biznisa...Slušam Vas...uozeo se Duka , koji se pravim imenom zvao Damjan Kukoleča. Između nekoliko čašica loze uz podrazumijevajuće srdačno nazdravljanje, Leon je upoznao Duku sa svojom misijom, naglasivši da je Žak osobno zainteresiran za njen pozitivni rasplet. Žgoljavko se nekoliko puta zakleo da ništa ne zna o prepadu na rezidenciju Blauberg, ali je obećao da će učiniti sve što je u njegovoj moći. Leon je bio zadovoljan ishodom svoga sastanka u Crnom mjesecu , Duka je mogao mnogo. Na rastanku, koji je nakon toliko prijateljskih čašica odisao srdačnošću i bio zaliven s nekoliko bratskih poljubaca, gazda kockarnice je pružio svoju vizit kartu.

- Nazovi me sutra predvečer, nadam se da ću imati nešto za tebe...obećao je s dozom uvjerenosti...i molim te da prenešeš koju lijepu riječ za mene kada se budeš čuo sa Žakom.

- Naravno Duka , imat ću to svakako u vidu ... sugestivno kimne glavom novopečeni prijatelj Leon, odlazeći do Danijela i taksista koji su se već dosađivali u kutu. Lokal je bio gotovo prazan, plesačice su otišle na drugu, mnogo bolje plaćenu vrstu plesa, dok su čisto muška društva za stolovima prepričavala s uzbuđenjem večernji program i djevojke koje su nastupale u njemu. Svanjivalo je kada su se zaputili natrag u grad, Danijel je od umora drijemao, dok je taksist Cezar bio pod dojmom Leonove večeri provedene u društvu kralja gradskog podzemlja Duke . I njemu je renome skočio ove noći.

Spremajući se na počinak, u vrijeme kada je sav radni narod ustajao na posao, Danijel je posljednjim atomima svoje istrošene snage zapitao Leona kako mu je uspjelo da se na slijepo približi tom Duki iliti Damjanu Kukoleči, gazdi kasina i kralju gradskog podzemlja. Pariški prijatelj je ponovo izvadio sliku na kojoj se nalazio u društvu sa Žakom kraljem pariškog podzemlja. Pruživši je slikaru, gorko je progovorio:

- Sjećaš li se onih 40.000 duga? Dugovao sam ih Žaku.

- A fotografija?

- Snimljena je na hipodromu, u vrijeme kada sam od njega posuđivao novac za konjičke trke.

Za trenutak je tajac ispunio gostinjsku sobu rezidencije Blauberg. A nedugo zatim, pogledavši se, obojica su prasnuli u smijeh. Paris je obrazovao Leona diplomom života, primjenljivoj u svakoj iznenadnoj situaciji. Veliku ulogu u tom životu igrao je i Danijel ...

Utorak je sporo prolazio u iščekivanju Dukinog poziva koji se trebao oglasiti u rano predvečerje. Danijel, Margita i Leon kratili su vrijeme u ugodnom ćaskanju o svim mogućim i nemogućim temama svakodnevice. Margita je iskoristila priliku da otvori svoju napaćenu djevojačku dušu, ispričavši im tužnu povijest svog obitavanja u provinciji. Pustila je i koju suzu nižući lijepe i tužne fragmente, sjetivši se svojih «roditelja» Josipa i Dore Došen. Dva momka su je sa zanimanjem slušala, kvaseći povremeno osušena grla, posljednicu nevjerojatne priče kojoj su bili svjedoci. Zatim je došao red na Leona da ispriča svoju životnu dramu koja je izrodila neraskidivo prijateljstvo s mladim osječkim slikarom. Ni njegovo izlaganje prošlosti nije prošlo bez pokoje suze, naročito u dijelovima kada je spominjao Danijelovu ulogu i pomoć u najtežem trenutku njegova pariškog života. Danijel ih je pomno slušao, još nedovoljno oporavljen od nenasnosnih bolova u rukama, koje mu je Vinko, Henriettin vozač, u međuvremenu veoma stručno povio. Njegovo zdravstveno stanje bilo je ozbiljno narušeno

napuštanjem liječničke terapije i bolesničke njege koju je imao u gradskoj bolnici, dodatno uzdrmano situacijom u koju je duboko zaglibio. Njegov život koji im je ispričao kada je došao na njega red, nije obilovao tolikom količinom srce drapateljnih trenutaka i melodramatskih elemenata kojih se dotad naslušao u pričama svojih prijatelja. Jedine suze koje su orosile njegove oči bile su suze nesnosnog bola.

Dvanaesti sat koji se oglasio na velikom zidnom satu, te Vinkov dolazak u njihovu sobu, prekinuo ih je u iznošenju životnih drama, skrivenuvši im pozor na mnogo ugodniju temu. U gradu kakav je Osijek bio, podnevni ručak predstavljao je svjetinju koja se prenosila s koljena na koljeno, njegujući tradiciju domaćinske kuće.

– Idemo jesti...osmjehnuo se vršitelj domaćina kuće... Staro je pravilo, također prenošeno pokoljenjima, da jedan od najboljih lijekova za napaćenu dušu predstavlja puni želudac. Blagodati bogate trpeze i sve gastronomske đakonije koje su našle mjesto na njoj, s uspjehom su odagnale crne oblake njihovih tema. Krv koja se sjurila u njihove pune trbuhe ispunila ih je trenutnim blagostanjem, vrativši osmijehe na njihova mlada lica. Što više, Leon je počeo zabavljati mlado društvo za stolom najsvježijim vicevima i anegdota ma iz pariškog visokog života. Operacija skraćivanja vremena do napeto iščekivanog Dukinog poziva uspješno je napredovala, trošeći vremenske odrednice dana.

– Samo da Duka dođe do pravih informacija...pomislio je za sebe umjetnik ranjenih ruku.

– Vrijeme za osvetu moglo je proletjeti pokraj njih, ne pruživši im priliku stati na rep zlikovcima koji su ga osakatili, madame Blauberg teško ozljedili, a sirotog Šandora poslali na Gradsko groblje, gdje je uskoro trebao biti sahranjen.

– Mali, ništa se ne brini...tješio je Danijela pariški prijatelj, primijetivši odsutni pogled u njegovim očima... sve će biti u najboljem redu. Žak će se pobrinuti za to... Ponovno svi prasnu u smijeh. Mladost je neuništiva, pogotovo kada joj se pruži prilika pokazati to na djelu. I zidni sat u njihovoj sobi, i crkvena zvonjava oglaše se usuglašeni u šest sati, kada Leon počne okretati Dukin broj. Suton se spuštao na grad, ulazeći u prvi boj s danom koji je nestajao.

– Vrijeme je za informaciju...značajno je izustio Leon, iščekujući signal s druge strane žice. Prostoriju je ispunila napetost iščekivanog, grčevi nedoumice pojavili su se na licima svih prisutnih. Danijel i Margita, svjesno nesvjesno, uhvatili su se zaruke, odnosno njegove zavoje, demonstrirajući dječje praznovjerje

držanje figa . Nesvjesna radnja ih je navela na svjesni pogled koji je u sebi nosio sjeme budućih emocija, ali su i dalje ostali u pozi iščekivanja ne razdvajajući se.

Halo...ozbiljno je nastupio Žakov prijatelj...gospodina Duku bih molio.

Duka na telefonu...potvrdio je osječki kralj ponoći... Leone, prijatelju, jesi li to ti...u mutnim ribnjacima ovog svijeta red veličina je strogo odvajao velike od sitnih, malih riba.

Duka prijatelju... odglumio je Leon srdačnost jučerašnjeg prijateljavanja...ja sam. Imaš li nešto za mene?

Pravim prijateljima Duka nikad nije ostao dužan...aluzija na Žaka bila je više nego očigledna. Ime na koje se Leon noćas pozvao zračilo je strahopoštovanjem, utjerujući strah i mnogo jačim igračima.

Slušam te, brate...namjerno je ubacio notu uličarske bliskosti.

Glavni je Dragan zvani Tropa ...nasmijao se grohotom aludirajući na adekvatan nadimak za neuspjelu pljačku...ostatak bande čine Vjeko Jetra , Miljenko Nos

i Boris poznatiji kao Leptir .

Kriju se u Batini, na Dunavu, adresa je Nova 127. U vikendici čijeg vlasnika, na žalost, nisam uspeo saznati ime...izvinjavao se za ovaj sitni propust. Da je od zlata ova informacija imala bi zavidnu vrijednost. Sjajni Leonov osmijeh zaigrao je na usnama, opraštajući se sa žgoljavim vlasnikom gradskog kasina.

– Duka, prijatelju, ostao sam ti dužnik...zahvalio se.

– Leone, prijatelju...zaboravi na sitnice...nonšalantno je umanjivao svoju informaciju ... za Žakova prijatelja, Duka bi učinio mnogo više. Kodeks podzemlja izgrađen je na zakonu čvrste riječi I usluge prijateljima.

– Ako navратиš do Parisa, pozovi me ... velikodušno je Leon izdikтираo neki bezvezni broj.

– Hvala ti, prijatelju ... zahvaljivao se kralj «domaće ponoći» za sve što je, na kraju, sam učinio...ako još nešto zatreba, tu sam. Imaš broj...

Spustivši slušalicu Leon se našao pred raširenim zjenicama dvoje nijemih promatrača njegova razgovora od iznimne važnosti. Danijel i Margita još su se držali za ruke, sada već nervozno iščekujući važne informacije.

– Batina, Nova 127 ... Glavni je Dragan Tropa ... izdikтираo je stenografski imena i nadimke ostalih članova maskirane bande, ponosno se osmjehnuvši na uspjeh svoje jučerašnje predstave ...

– Mali, što kažeš ... izigravajući oholost stao je ispred mladog slikara.

Danijel je oslobodio svoje bolne, povezane ruke iz Margitinog stiska, nijemo zureći kroz svoga pariškog prijatelja. Pogled mu je nestajao u prostranstvima za bezeknutosti i zatečenosti podatkom koji je upravo čuo. Primijetivši njegovu duhovnu odsutnost, Leon i Margita su se nijemo pogledali, ne shvaćajući čemu tajac, te nelagoda kada su bili na pragu željenog uspjeha. Podaci osвете čekali su samo na serviranje višem inspektoru Murtiću i zlikovci će dobiti što zaslužuju.

- Danijele, ne shvaćam...prekinuo je mučni trenutak Leon, obrativši se svome vječitom prijatelju...u čemu je stvar. Nešto nije u redu?

- Moram ići...izustio je odlučno slikar, krenuvši prema vratima...Sve ću vam poslije objasniti. Molim Vas, nemojte me ništa ni pitati, ni, slučajno, pratiti. Sve će biti u redu...zamolio ih je prijateljski, još mislima odsutan.

Napustivši sobu, a ubrzo i rezidenciju Blauberg, ostavio je dva para iznenađenih očiju u potpunoj nedoumici, začuđenih ovakvim tajanstvenim raspletom iščekivane situacije.

- Znaš Mala ... obratio se Leon zabezeknutom djevojčurku ... uvijek sam sumnjao da su ovi slikari malo ... počne vrtjeti kažiprstom prislonjeni na sljepoočnicu ... - a sada to znam sigurno... - nasmijao se, nemajući više što dodati.

Uhvativši prvi taksi koji se pojavio na ulici, Danijel je izdiktirao adresu na kojoj je bezbroj puta bio u svome mladom životu. Gajeva 325. Nakon kratke vožnje našao se pred dobro poznatim vratima u ulici koja se nastavljala na Gradsko groblje. Na njenom kraju stanovala je Alisa Šimić, Danijelova djevojka. Pozvonio je dogovorenom šifrom kratkog i dužeg zvučnog intervala.

- Dan...zamucala je Alisa, uhvativši se za usta, iznenađena prizorom svoga voljenog čovjeka na vratima obiteljske kuće njenih roditelja ... Tako sam sretna što te vidim...suze su joj orosile radosne oči. Voljela ga je više nego ikad ... idemo u moju, ovaj našu sobu... pozvala ga je unutra.

Ušavši u prostoriju srednje veličine, kutak njegove djevojke, Danijelu su navrla sjećanja njihove ljubavi koja je mnogo puta oplodila njihovu vezu, upravo ovdje. Njihov krevet, njegove slike na zidu, njezine stvari koje joj je kupio...sve mu je to zaigralo u srcu, neprimjetno orosivši zjenice. Alisa i Dan.

- Mili moj, čula sam na radiju za tvoj nestanak iz bolnice ... prekinula je tišinu koju je Danijel izazvao svojom retrospektivom na ljubavna sjećanja ... toliko sam se brinula slušajući sve moguće verzije i naklapanja. Sada vidim da nije bilo mjesta brizi ... izgovorila

je ponosno, uvjerena da je Danijel pobjegao zbog nje. Zasljepljenost ljubavlju prema tom mladiću, naltalentiranijem slikaru u zemlji općinila ju je sasvim u posljednje vrijeme, dovodeći je, često, u stanje fanatičnog zanosa. Danijel je, jednostavno, morao biti njezin. Samo njen. A sada je bio tu, samo zbog nje.

- Alisa, draga ... nježno je zagrlio svoju djevojku ... zašto?

- Što jedini moj ... nježno je zapitala, ne razumjevši.

- Zašto si to morala učiniti? ... zapitao je još i dalje nježnim glasom, pogledavši je tužnim pogledom ravno u oči ... Zašto?

- Što Danijele ... počela je histerizirati Alisa, briznuvši u plač ... ništa te ne razumijem.

- Onda ih dobro pogledaj ... pokazao joj je zavijene ruke, s mrljama usirene krvi koja je još izlazila iz nedovoljno zaraslih rana pa ćeš, nadam se, razumjeti. One su tvoje djelo...suze su mu navrle na oči, oslobodivši se stega suzdržanosti.

- Dan, o čemu ti to pričaš ... sada je već histerično vriskala Alisa, drhteći u bujici plača koji joj je potresao krhko tijelo ... Ti ... Ti si sasvim poludio, a ja te volim više od svega na svijetu.

- Ne, draga moja ... pokušavao je ostati pribran mladi slikar ... na žalost, ti si ... gorčina mu je ispunila usta ... Zbogom, neka ti je Gospod na pomoći. Ja ti opraštam ... izgovorio je na odlasku, nježno je pomilovavši po kosi. Izašavši u noći koja se bližila kraju, pogled mu je, nesvjesno, odlutao na obližnje, Gradsko groblje. Koicidencija sudbine, koja to često namjerno čini u ovakvim situacijama koje nose breme nezaboravnih tužnih životnih trenutaka, nametnula se sama po sebi. Prije nekoliko trenutaka, oprostivši se s Alisom, sahranio je njihovu ljubav u njezinoj sobi. Mrak je prekrpio osječko nebo, ogrnuvši toplu proljetnu noć svojim tamnim plaštem. Obrisavši svijje zaostale suze u kutovima očiju, Danijel je zaustavio prvi taksi koji se pojavio na obzoru.

Travanjska srijeda donijela je rasplet misterioznog slučaja Blauberg, oličenog u senzacionalnom prepadu maskiranih pljačkaša na rezidenciju kraljice stilske primijenjenog pokućstva. Vijest koja je punila danima medijske prostore ugasila je svoju vatru hapšenjem njenih glavnih počinitelja. U glavnoj ulozi novinarskih želja našao se viši inspektor Ivan Murtić, kome su pripale zvanične zasluge za uspješno hvatanje kriminalaca. Anonimni telefonski poziv koji ga je probudio u kasnoj noći utorka, učinio je više od četiri godine akademskog obrazovanja. Karijera koja mu se smiješila u pohvalama velegradskih glavešina, uslijedila je kao logično priznanje za rješavanje zločina desetljeća.

Policijski njuh, izoštren godinama službe, govorio mu je da su u sve ovo umiješani i slikarevi prsti.

Četveročlana banda pljačkaša našla se iza rešetaka energičnom akcijom policijskih snaga na vikendicu u kojoj su se skrivali. Jedino što su zaradili bile su neplanirane višegodišnje zatvorske kazne koje su ih očekivale. Kćerka Andrije Šimića, vlasnika vikendice, Alisa, bivša Danijelova djevojka, doživjela je težak živčani slom, završivši na nervnom odjelu zatvorske bolnice. Sudski vještak utvrdio je potpunu neuračunljivost i dugotrajnu hospitalizaciju pod stalnim nadzorom. Alisa Šimić je u svojoj bolesnoj želji da zauvijek zadrži Danijela, isplanirala čitavu akciju s direktnom namjerom da voljenog čovjeka teškom tjelesnom povredom odvoji od slikanja i kao invalida ga veže za sebe. Zauzvrat, plijen iz rezidencije Blauberger, obećala je bandi okorjelih momaka koju je okupila zbog svoga bolesnog cilja. Novac je nije ni najmanje interesirao. Ona je željela samo Danijela.

Neočekivani pozitivni rasplet događaja ubrzao je oporavak Henriette Blauberger, jedne od najbogatijih žena u državi. Lijek za napaćenu dušu koji joj je sudbina podarila u liku Margite, kćerke njenog rođenog brata Lacike, donio joj je izgubljeni dah vjere u život sretnijih okvira. Saznavši da su zločinci dopali ruci pravde, istog jutra je odlučila napustiti gradsku bolnicu. Život je vani čekao, ali na žalost, trebalo je sahraniti vjernog, dobrog Šandora.

Henrietta je organizirala veliki sprovod, ne žaleći novca koji joj, uostalom, i nije predstavljao nikakav problem, oprostivši se sa svojim starim prijateljem pred njegovom vječnom kućom na Gradskom groblju. Veličanstveni ceremonijal obavila je najčuvenija pogrebna kuća u gradu, čija je prepoznatljiva kvaliteta potrebnih usluga pridonijela lakšem podnošenju nemjerljivog bola.

Simbolika vječite smjene života i smrti, tužnog i lijepog, ponovo je našla svoje mjesto i na stranicama stvarnosti. Odlazeći sa Šandorove sahrane, Danijel i Margita našli su se u zagrljaju emocija koje su pro-radile još prilikom njihovoga prvog susreta u Gradskoj bolnici. Sudbina je još jedanput umiješala svoje duge prste u okruženju madame Blauberger, ovoga puta promijenivši svoju zlokobnu ćud. Osmjehujući pogled kojim ih je ispratila, vrijedio je više od stotinjak milijuna koliko ih je posjedovala na svojem računu. Na pragu starosti konačno je dočekala toplinu prave, istinske životne radosti. I to kakve. Margitu je voljela kao svoju rođenu kćerku, a Danijel joj je već od ranije bio kao sin.

Dirljiv je bio i rastanak dvojice vječitih prijatelja čije je prijateljstvo položilo još jedan veliki ispit iskrenosti. Sa suzama u očima izljubili su se Danijel i Leon, na rastanku nove besmrtno epizode njihovih sudbinski povezanih života. Dug časti koji Danijel i nikada nije smatrao takvim, Leon je vratio na najljepši mogući način, pomogavši prijatelju u najtežem trenutku. Bogačiji za ljudsku vrlinu spokojno se vraćao u svoj Paris. Bezbriznost osjećanja vrijednosti pojačavao je golemi iznos nagrade koju je Henrietta Blauberger obećala za informaciju o maskiranim pljačkašima. Kao i mnoge u ovoj priči, i njega je sudbina, na kraju, pomilovala nježno po glavi.

- Mala ... dobacio je Margiti, ulazeći u taksi ... čuvaj mi ovoga mog slikara. Surovi svijet realnosti nije za njegovu nježnu glavu punu umjetničkih fantazija ... I nemojte, slučajno, zaboraviti da me pozovete na vjenčanje ...

Danijel i Margita su se zaljubljeni pogledali, završivši svoj pogled nježnim poljupcem ljubavi.

GODINU DANA KASNIJE ... – Osijek veću svadbu nije vidio u svojoj viševjekovnoj povijesti. Opće veselje koje je Henrietta organizirala u povodu vjenčanja svoje dječice, Margite i Danijela, bilo je najmanje što je mogla učiniti. Sreća koju je doživjela, ublažila je duboke tragove bola u njenoj napaćenoj duši. Ljubav je pobijedila prokletstvo Blauberger koje ju je poput zlosretne sjenke pratilo kroz život. Kumujuć mladom bračnom paru Dijanić, još više je učvrstila neraskidive sveze sa svojom novom obitelji. Prijatelj, Leon se u međuvremenu doselio u Osijek, započevši legalni biznis, te shvativši da prijatelja poput Danijela nikada više neće naći ni u višemilijunskom Parisu. Margitini svjedoci na vjenčanju, Josip i Dora Došen, također su doselili u Osijek po izričitoj želji njihove jedine «kćerke». Novac o kojem su čitavoga skromnog života brinuli, više nije predstavljao problem. Margita, neposredno prije negoli je izgovorila sudbonosno «da» svog života, sjetila se riječi ljubaznog vlasnika optičarske trgovine. Skupocjene naočale, privilegiju moći, zamazale su suze radosnice. Jeftina sapunica «Hills» zauvijek je nestala iz njezinog života i neostvarenih snova. Mladoženja Danijel Dijanić bio je naj-sretniji od svih. Margitina ljubav, bez stega ljubomore i želje za sebičnom vlašću vratila mu je izgubljeno samopouzdanje u ovih proteklih godinu dana. Volja za životom, probuđena snagom ljubavi, vratila mu je i osjećaj u teško povrijeđene ruke. Ponovno je mogao držati kist u rukama. Završni udarac, umjesto njega, ovog puta je zadao uvijek nepredvidivi život ...

NESTVAR

PROMJENLJIVIH SLIKA

LAZAR FRANCIŠKOVIĆ

Svijet vidljivih sjena, koje čine u opipljivoj stvarnosti zbilju, a ne maštu. Od kako je čovjek poslušnik zla, i onog koji ga predstavlja: skrivajući se iza tisuć i tisuć ... laži a ne istini. O Potrebi trenutka i cilja koje žele koji da se učinkuje.

Prava i unutrašnja povijest Masonerija nije objavljena i ne objavljuje ni cijelom Savezu, jer je Sjen, neki njeni članovi je znaju onoliko koliko su u nju uronjeni svojom slabošću. Homo gnotus – ili slobodno: Instiktivni unutarnji osjećaji ili osjetila bića u čovjeka koje je civilizacija danas napose dijelom ili posve razorila.

Simboli u masona: bagrem, stup (tri: Mudrosti, Snaga i Ljepota), šestar, trokut i Hiram neka vrsta i osnivača udruge. Ceh, im ima tri stupnja, Šegrti, Kalfe i Majstori. Nasljednici graditelja katedrala (i prije možda postojali) iz srednjega vijeka, «slobodnih zidara» ali ne i vitezovi, kojima iz pakosti neki pripisuju da im pripadaju i da su im osnivači. Naravno slabost u pojedinca se ne isključuje kao i drugih zajednica. Ne iz uma već mraka duše.

Jedini Čovjek i Bog i Bogo-Čovjek i Sin-Božji u cijelom Svemiru Krist i Savršenost tvrdi: «Moja nauka nije od mene – odgovori Isus – nego od onoga koji me poslao. Iv 7, 16-17, i Mt 4, 3-5; «Nemojte misliti da sam došao ukinuti Zakon i Proroke! Ne dođoh da ih ukinem, već ih ostvarim». Upozoravajuć nas na kušnje i naša lutanja.

Laž proroci u 18. stoljeću uzele su ime: «masoni», suprotnost ljubavi, i privid sive ljudske eminencije, koja učinkuje sebi i drugima iskrivljenu istinu, samo naizgled moćna. «Tada mu pristupi naprijed napasnik i reče: «Ako si zaista Sin Božji, naredi da ovo kamenje postane kruh». Isus odgovori: «Pisano je: Ne živi čovjek samo od kruha nego o svakoj riječi koja izlazi iz usta Božjih».

Uz Kristovu milost, što smo svojim djelima i bićem bliži vječnoj Istini lakše je trpjet i borit protivu zla.

Masoni, i kao pojedinci i kao udругu svom vjerovanju da su prikladan i obrađeni ugaoni kamen da se ugrade u veliko ljudsko i kozmičko zdanje, uvijek počinju iznova i iznova svoju zamisao i želju, al uzalud, njihovo djelo prije njego su ga zamislili je završeno,

Kristovom žrtvom na križu za čovjeka. Prvi i najveći čovjekov grijeh je Umišljenost i gramzivost! I naše vrijeme, čini, najviše izraz toga. I prije kod Kaina ... a danas ... Farizeji koji govore i vjeruju da su svojim (ne) djelima bliži Bogu.

Onda im reče: «Pazite! Čuvajte se svake pohlepe, jer ni onomu tko je u izobilju nije život osiguran njegovim imanjem!»

I zar im ne vidi po plodovima?

Okultizam, (grč. Liso deo – činim ući, i iznova) jer njihov rad nikada nije završen, govore masoni. Usto prije svih kultova Asirije, Babilonije, Egipta, Grčke ... sve do prve (možda) ocu laži nije vjerovati o nastanku udruge u 18. stoljeću prve mašonske lože na svijetu u Engleskoj, činili uglavnom je Židovi, tražeć skrivene istine.

Ona uslijed ljudske nesavršenosti (znanje) nije u čovjeka već u Oca, i nakon završetka dio nje će ostati i dlje u Njeg a dio u ljudi. Tvrdi u najstarijoj knjizi na Svijetu Sv. Pismu.

Zapisano rukom čovjeka i milošću Božjom. Jer nas Bog pazi od zla. Zatim prešli u Ameriku i na ostale kontinente.

Ezoterična i pakosna udругa, u kojoj događa i (ako) plemenitost, Bog najbolje zna kako i zašto.

Masoni su spoj solomunske i pitagorejske kulture, kao i simbola i svetih riječi hebrejskog korijena, al ne i valjanih. Izborna bratstvo je solidarnije i obaveznije nego krvno. Sukob između nebeskih i zemaljskih prolaznih sila. Veliki Arhitekta Svemira im je bog, ideje božanstva po čijoj je slici i prilici stvoren za njih čovjek i u kojem živi bođanska iskra. Okultna i Prometejska želja za obogotvorenjem ljudi od strane ljudi i bez Boga. Članovi masona mogu (misle) pripadati bilo kojoj religiji s time da dotični nauk preinačuju po svome, kao i bilo koju zbilju, što naravno ne ide.

Prisut u svim porama stvarnosti, ne i valjana. Pokušaj evolucije čovjeka u nadčovjeka. Vjera kako je svaki mason bog, nesavrš čovjeka bez božanske žrtve. I da ćespasiti Svijet. Obmana, jer, čovjek ako dušu preda đavlu slijedi da on bez nje ne pripada ni sebi i ne može da bude ni biće, jer u sebi nema ni demona koji bi u

njemu imao demona i sjenu epopcije i kontemplacije i tako mogao boriti protivu zla i bi stvorenje, ovako on ne postoji a pati.

«Ako vam tko tada rekne: Evo ovdje Mesije! Enoga onde! ne vjerujte jer će ustati lažni mesije i lažni proroci i činit će čudesne znakove, da zavedu, kad bi bilo moguće izabranike». Mk 13, 21-23;

Šar tisuću i tisuću... svjetlaca oblaka rose na klasovima žita u jutru ravnice... a iz daljine ... hitri teški oblaci, čini, kiše lome vidikom ... Dobra i zla. U čovjeka, ako si nađe u milosti Očevoj, da znakove vremena prihvata iz volje. – Razmišlja na cesti, mu nadolazeća oluja ampa-oluja mrsi nešto dužu kosu i lice. Događajima i nedaćama išibano: Ostati čovjek usprkos skitnji i samoće ... I da nije O c a ...

VATRA – I lagano njež desnicom ... kao da igra sa zlat klasova, koji blago njišu ... il ... u tisuć' iskri svjetlaca duge-rose, naginje skupljajući ih na dlan:

– Gledaj, biserje vode, a čini iverje vatre plamti žarom sunca i suzama ... – Riječi joj utihuju i dugo gledaju u plam klasove, s proljeća posijani žuljevitim rukama paora s brigom, nadom i vjerom u milost Života.

Sjećaju, samo ne znaju kojeg ljeta-tijeka vremena, kada su se susreli po prvi puta, noć prije toga, tako dugo im prolazila započete Dužijance u gradu i unakolo po salašima. Na trgu srid varoši prid slastičarnicom za stolom i čašama s limunadom. Iz nedalek fontane dopirao daleki šum je fontane, i topli bliz glas djevojke koja je listajuć iznenađena rukopis govorila: ovo po prvi puta čitam. Sa rascvalim i čar orhidejama u očima djevojčurka. Uz osmijeh i ispitujuće si izmjenjuju među se poglede. A ovo jutro nestašno u tišini dižuć ruku prska si ih oboje po licu uz prigušeni smijeh, i:

Valja otrijeznit. – Prijekor il ...

Vatra (nova) u liturgiji javlja u uskrslj kao i duhovski nešto kasnije jezici. A prije, 2 Kr 2,9 -13; Sv. Ilija- elija[h]u «Jahve je Bog» starozavjetni prorok, borac protiv idolopoklonstva, isposnik ... gromovnik, uznesen na ognjenim kolima sa konjima živ na nebo.

Prefiguracija Kristova umnažanja hljebova narodu, molitve na Maslinskoj gori, uskrsuća Lazara, Uzašašća i silaska Duha Svetoga. Oslobođenje od ljudske uvjetovnosti. Kod nekih naroda ili ne, paljenje (prije oranja) u trenu ekvinocija vatre na poljima je njihovo očišćavanje od nepotrebnosti, prljavosti. Svjetlosna pojavnost. Vatra je ognjeni produžetak svjetlosti

Bog koji živi i misli, konkretno Krist. Teologija postavlja alegorije da je ona iznad svih predožbi. Hrpe žeravice i plamene rijeke koje se valjaju uz zaglušnu buku i ovisno koji ih je i što ih je iniciralo one mogu da budu blagoslov ali i osuda. O prijestoljima u Bibliji govori da su usijani a o bićima anđelima Serafima da su usijani i pripisuju im svojstva i attribute vatre.

Oni sa ostalim višim nebeskim bićima odaju (ako) kako prilagodavaju Bogu. Zbog čega sveti teolozi u usijanoj formi opisuju ovu nad-esencijalnu Esenciju, koja izmiče svakom vizualnom pa i pojmovnom prikazu za čovjeka.

Sunce i vatra kako oploduju i očišćuju tako i dimom zamračuju, guše i razaraju strasti, zem-zemaljsku nam vatru, kako u nama tako i unakolo. priznavali mi to ili ne kako nama tako i drugima. Radi čega je toliko više zla a manje dobra. Jer usudi li neko i nešto primijeti nastaje orkan ne iz uma već bezumlja i podvojenosti u biću čovjeka. jer je čestu u njem njegov duh se ne diže prema nebu već gmiže po tlu i u mraku mu duše. Oholosti! I ne znači da je tome suzna dolina već htjeli ili i ne nanovo čovjek:

U Svemiru, oblicima (a možda i u njem samome) i u njegovim formama pa i u životima vrti u krug i nikako da izide. Kao i nikako da iziće prostora, utamničenog nesporazuma i nerazumijevanja i krasnolaganju zajedništvu i hrabrosti. I radi svega spomenutog i ne, stvarnost se ne čita već kao oćutje oćutuje i kuša ostvarit u dobru i ljubavi.

Um je u evolucijskom obliku u službi je duha. Plamen je i treperav, vatra može prikazivati i um, koji na duh zaboravlja, i poprima nadsvjednost. Vatra i guta dim i oprečna je plamenu što simbolizira osvjetljenje i egzaltiranu maštu u podsvijest. Podzemnu šupljinu pak čini vatra pakla i pobunjeni um i sve snage psihičke represije. S tog poimanja i kad spaljuje i uništava ona označava očišćenje i preporod: novi obrat simbola, veliki hod. Voda također očišćuje prosvjetljuje i za razliku od vatre simbolizira očišćenje poimanjem, sve do njegova najduhovnijega oblika, svjetlošću i istinom; voda simbolizira očišćenje želje do njezina najuzvišenijega oblika, do dobrote.

Između sumnji i bijelih salaša

Beskraj zrn svjetlaca u vinu ozlaćenih klasova.

Tamo i amo u srcima...

Njež crven divalj boja u njen dug vran joj kosi

Lahor u taj rasan njiva.

... i gle... i kapi sunca ko nestaš il skri rados djevojačkih suza, ne iz mašte već stvarnosti orhideja joj u zjenama. Zaborav, možda prijekorno ... il... u istinuj tko će je reći prvi? Daleko u poljima i još ponekog bijelog gotovo napuštenog salaša i ljudi. Tražeći oni si sebe u osobi i ljudima. Djeca ... koja mole Oca... za milost, protivu uposlenika zla kojeg je sve više, i laž poroka. Snagom i silinom božje Riječi, nastala i opstoji Sveobuhvatna svestvorena Stvarnost (vatra u ognju tvari?), kao i pratvar u Svemiru koja se još i danas nije zaustavila od počela neprestano giba u svom nastajanju-nestajanju, po Bibliji, do svog svršetka, Božjom voljom. U tami o od Svjetla, hodila i hodi naviještanju Spasiteljevom u čovjekovoj povijesti, i Njegovim u nju dolaskom, slijedom čovjeka i stvarnosti u ljubavi-dobru, Krista, da bi se Svestvoreno i čovjek spasili od mraka u Svijetlosti: Ocu, Sinu i Duhu Svetom.

Sjetimo čežnje pokoljenja naroda u došašuću, a rijetko su ga prihvaćali kroz vremena i vrijeme, kao i izabrani narod. Da li je i to posljedica istočnog grijeha? Malo ih je onih koji su prepoznali i prepoznaju Betlehemsku

svjetlost i u njoj Dijete-Boga, kao i Krista-Spasitelja na drvu križa na Golgoti: žrtvu za čovjeka. Da je to samo mogao učiniti za sve nas Bogo-Čovjek i Bog. Ljubav: Oca, Sina i Duha Svetog!

Žetva, minula, iako umije da bude gork-žarka, kada užari nebo i opor brazde njiva i po kad kad ih utijaju oluj kiše i sijev gromova i vjetrova, uz razum prirode, koja ne dozvoljava da je ljudi uništavaju.

Dalje razdragana, kao dijete, hrabra i od iskona kao i druge žene djevojka nepomirena prolaznošću i teškim mislima:

- Uskoro će mošt jeseni poč kroz avlije salaša, njiva ... vinograda s medo-groždem ... i putova ptica, svojim ove godine bogatim darovima, a mi?- Pitaju njene u svjetlosti jutra ga najljepše, ljepše i od djevojačkih snova njene sanjarske oči, i ...

Možda sve izgubili, dragi, u ovim vremenima, ali ni nazad nemož. – Šuteć okreću daljinama koje odlaze ... između neba i njiva u plav beskraj u magli cesta ...

Ipak ... – Oboje, gledaju si se i bez riječi razumiju.

POTHVAT OD NACIONALNOG ZNAČAJA

ĐURO VIDMAROVIĆ

«HRVATSKA KATOLIČKA BAŠTINA XX. STOLJEĆA», NAKLADNIK GLAS KONCILA, ZAGREB – Zagrebački nakladnik Glas Koncila pokrenuo je (2006.) biblioteku pod naslovom «Hrvatska katolička baština XX. stoljeća». Odgovoran i obiman posao urednika preuzeo je na sebe poznati hrvatski književnik, antologičar i javni djelatnik mr. sci. **BOŽIDAR PETRAČ**. Do sada je objavljeno 12 knjiga eminentnih a zaboravljenih autora. Premda je neodvojiva od hrvatske književnosti, kulture i duhovnosti, književnost kršćanskog nadahnuća, ili tzv. katolička književnost, još uvijek je neproučena i stoga nije na cjelovit način vrednovana i ubaštinjena u korpus nacionalnog kulturnog i duhovnog naslijeđa. U tom kontekstu odluka Glasa Koncila ima povijesnu težinu. Ciljeve i povijesnu dimenziju cijelog pothvata objasnio je urednik biblioteke «Hrvatska katolička baština XX. stoljeća» Božidar Petrač:

– Naša biblioteka želi sustavno, objektivno i cjelovito predstaviti laike i klerike, žene i muševce, koji su tijekom XX. stoljeća djelovali i dominirali našoj javnom kulturnom scenom i koji su svojim značajem i značenjem, svojim kršćanskim i duboko humanim vrijednostima, svojim vizijama i idejama pokušavali oplemeniti vrijeme i razdoblja najvećih svjetskih kriza te divljanja zločinačkih pojava utjelovljenih u znaku triju totalitarizama: nacizmu, fašizmu i boljševizmu, poslije komunizmu. Ako je gotovo do naših dana cijeli jedan odjeljak hrvatske povijesti i duhovnosti ostao prešućen, neistražen i nepročitan, na rubu interesa naše znanstvene i kulturne komunikacije, osobito onaj u razdoblju od 1900. do 1945., biblioteka «Hrvatska katolička baština XX. stoljeća» pokušaj je njegove pune afirmacije, vrednovanja i vraćanja duga tim prezasluznim ljudima. Velika je povijesna nepravda što su zbog svoje kršćanske, katoličke svijesti i svoje nacionalne pripadnosti bili grubo izbačeni iz javnoga života. Preveliko bi bilo naše duhovno siromaštvo ukoliko se vrijednost tih vrsnih ljudi ne bi u svim svojim dimenzijama ponovno razotkrila. Krivotvorenja njihovih biografija i djela, optuživanja, primjerice s klerikalizma, da ne spomenem koje druge, pogubnije kvalifikacije, posve su ih uklonila, pa i izbrisala sa

zemljovida hrvatske znanstvene i kulturne baštine – zaključio je urednik Petrač. Do sada (2009. svibanj) je objavljeno je 12 knjiga vodećih hrvatskih katoličkih književnika, znanstvenika i javnih djelatnika. Predstavljamo ih redom kako su objavljivane.

PETAR GRGEC (1890. – 1962.), *Na goru Gospodnju. Hrvatski katolički intelektualci i suvremena književnost* – Prva je knjiga objavljena 2006. Izdavanje ovog djela priredio je i uvodnu studiju napisao B. Petrač. Riječ je o anketi koju je Petar Grgec, ugledni hrvatski katolički intelektualac i pisac, književni povjesničar i urednik književnih časopisa, profesor i javni djelatnik, proveo godine 1935. u «Katoličkom listu», među tadašnjim zauzetim katoličkim djelatnicima i književnicima. Tema je bila «Aktualno stanje hrvatske katoličke književnosti kao međusobno povezane i konzistentne književne formacije tijekom prve polovice XX. stoljeća». Ova je anketa objavljena kao samostalna knjiga. U njoj su objavljeni tekstovi Petra Grgeca, Jeronima Kornera, Nedjeljka Subotića, Mate Meštrovića, fra Gašpara Bujasa, dr. Ive Kečkeša, Mate Paljuga, Gaše Šrama, Hrvoja Bora, prof. dr. Andrije Živkovića, dr. Ljubomira Marakovića i Side Košutić. Petar Grgec napisao je uvodnu raspravu pod naslovom «Na Goru Gospodnju».

ANTUN MAHNIĆ (1850. – 1920.), *O lijepoj umjetnosti. Studije i eseji* – Izdavanje je priredio i uvodnu studiju napisao dr. Vlado Vladić. U ovoj zbirci sakupljeni su brojni radovi istaknutog krčkog biskupa i začetnika hrvatskog katoličkog pokreta. Priređivač je objavio tek dio Mahnićevog opusa. Kako napominje u uvodnom eseju, odlučio se predstaviti Mahnićeve filozofske oglede. Knjiga Antuna Mahnića raznorodno je štivo i na dobar način upozorava na jednog od vrijednih, a zaboravljenih hrvatskih kršćanskih filozofa. „Kod Mahnića je uvijek na djelu isprepletenost mišljenja koje teži izravno promišljati umjetnost i mišljenja koje je uvjetovano mišljenjem njegovih općenata“ (V. Vladić).

DRAGO ČEPULIĆ (1893. – 1976.), *Životi duh. Studije i eseji* – Čepulić je više od četvrt stoljeća djelovao kao istaknuti katolički mislilac XX. stoljeća. Imao je sreću da ga mimoide tragična sudbina mnogih iz njegovog naraštaja 1945. godine. Opus Drage Čepulića je raznolik. Prije svega bio je kritičar i recenzent. Kao takav pridonosio je afirmaciji kršćanske prosudbe suvremene književnosti i filozofije, «ocjenjujući djela suvremenih i inozemnih književnika i filozofa. Polazio je od stanovišta, vodeći se klasičnim grčkim i rimskim uzorima, a onda i francuskim, da je filozof upućen na to da bude književnik, ili, možda je bolje reći literat, što logično korespondira s njegovim uvjerenjem da je filozofija zanimljiva samo ako je i sama vrhunski književnost.» Čepulićevu je knjigu priredio i pogovor napisao dr. Vladimir Lončarević

TON SMERDEL (1904. – 1970.), *Duh umjetnosti. Eseji* – Ovaj je autor današnjoj hrvatskoj javnosti poznatiji kao pjesnik i prevoditelj. Stoga ova knjiga predstavlja vrijedan prilog upoznavanju Smerdela kao značajnog katoličkog intelektualca i mislioca. Zbirka je podijeljena u devet tematskih cjelina. Knjigu je priredio i predgovor joj napisao dr. Vlado Vladić. U predgovoru on ističe sljedeće: «Možda danas kulminira potreba za *novim oblicima djelovanja*, kojom novom ustanovom za *povijest katoličke misli u Hrvata*, gdje bi se pokazalo da se najveći dio onoga što je marginalizirano tiče estetike, umjetnosti, književnosti. (...) Ovaj navod, Smerdelova djela, ali i čitava njegova životna krivulja svjedoče o nerazmjeru između njegove 'stvorenosti' i za stvaranje i mišljenje lijepoga – umjetničkoga – književnoga – pjesničkoga i životnih uvjeta koji su tu 'stvorenost' potiskivali u privatnost».

RAJMUND KUPAREO (1914. – 1996.), *Um i umjetnost* – peto je djelo u nizu, iznimno zanimljiv i vrijedan poticaj za hrvatske katoličke književnike i mislioce. Ovu zbirku priredio je i uvodnim esejom obogatio **ZDRAVKO GAVRAN**, uvrštavajući u zbirku isključivo Kupareove tekstove o umjetnosti i umjetnicima. Želio je vratiti u hrvatsku sadašnjost najkvalitetnije, ali i najaktualnije, što ponajbolje predstavlja domete Kupareove misli i čini ju izazovom i danas. Rajmund Kupareo do sada nije bio predmetom ozbiljnije analize hrvatske filozofije i povijesti književnosti. Njegov rad, kao čileanskog profesora i akademika, proteže se na španjolsko govorno područje i nadilazi dosege njegove hrvatske domovine.

PETAR GRGEC (1890. – 1962.), *Katolicizam, kultura i politika. Članci, govori i studije* – Priredio i pogovor napisao dr. **VLADIMIR LONČAREVIĆ**. U Grgčevoj knjizi skupljeni su njegovi najpoznatiji članci, govori i studije. Petar Grgec je dugo vremena bio potpuno zaboravljen, premda je riječ o izuzetno zaslužnom hrvatskom književniku, nakladniku, organizatoru i katoličkom intelektualcu. Ovom knjigom pruža se mogućnost proučavanja njegovog djela bez kojega se teško može shvatiti povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća. Djelo Petra Grgca nastavio je njegov sin Radovan, čiji rad, također, zaslužuje zastupljenost u ovom pothvatu. Tim više, što je radio u teškim uvjetima komunističkog jednodomlja, a unatoč tome stvorio opus vrijedan pozornosti.

ĐURO ARNOLD (1853. – 1941.), *Vjera, filozofija i umjetnost. Govori i članci* – Svojevremeno je Đ. Arnold bio prvi Hrvat koji je (17. srpnja 1880.) promoviran u doktora filozofije na Zagrebačkom sveučilištu, i prvi profesor pedagogije na tom Sveučilištu. Đ. Arnold bio vrlo cijenjen i popularan katolički filozof, pjesnik i intelektualac, a onda je pao u zaborav. Knjigu *Vjera, filozofija i umjetnost* uredio je dr. **DANIJELO MIŠČIN**. Arnoldova najvažnija metafizička rasprava bila je «Zadnja bića» iz 1888. On je započeo uspostavljanjem analogije između «dozrijevanja mudroslovnih nadzora» i zrenja «medene smokve i zlatne naranče». Kako ističe D. Miščin «Osvrćući se još jednom na ove Arnoldove misaone brazde, možda bismo se zbog svega što je dao hrvatskoj filozofiji u svome vremenu mogli zapitati o razlozima njegove relativne i, svakako, nezaslužene 'samozatajnosti' u njezinu okrilju. Činjenica da je on mnogo manje čitan i promišljan no što bi to njegovo djelo zasluživalo, zasigurno je dio sveukupnog, ne uvijek uzornog odnosa prema nacionalnim odličnicima. Čini se, zato, katkad da hrvatska kultura i znanost tim zanemarivanjem kadšto i samima sebi uskraćuje pravo na opravdani ponos».

IVO LENDIĆ (1908. – 1982.), *Katolicizam i kultura. Eseji, članci i polemike* – Osmo knjiga u nizu je navedena zbirka eseja, članaka i polemika koju je priredio Božidar Petrač. Za povijest hrvatske književnosti Ivo Lendić je ime koje se mimoilazilo i zanemarivalo bez opravdanog razloga. Ovom knjigom samo se djelomično ispravlja nepravda koja mu je nanesena, a rad se ubaštinja u nacionalnu duhovnost i književnost velikog katoličkog intelektualca i kvalitetnog pjesnika. «Njegova gledišta izrečena u brojnim tekstovima razasutim po raznim novinama

i časopisima omogućuju nam da bolje i potpunije razumije našu zakučastu građansku i vjersku stvarnost između 1918. i 1945. i otkrivaju nam čovjeka koji je o mnogim pitanjima razmišljao ispravno i poticajno. Svojim ukupnim djelovanjem i prinosom osudio je ono što je bilo za osudu, a promicao sve ono što zaslužuje promaknuće». (B. Petrač)

ILIJA JAKOVljeVIĆ (1898. - 1948.), *Izazov kršćanskog humanizma. Eseji i članci* - Jakovljević je bio hrvatski prozaik, pjesnik, kritičar, novinar, urednik i političar i sudionik katoličkog pokreta među Hrvatima od 1915. do 1930. Stradao je 1948. tijekom ideoloških obračuna komunističkog režima s istaknutim intelektualcima. Dr. **VLADIMIR LONČAREVIĆ** priredio je za tisak knjigu članaka, eseja i komentara Ilije Jakovljevića pod navedenim naslovom. Kao što je iz naslova vidljivo knjiga je vrlo aktualna i danas i pružit će temeljni uvid u Jakovljevićeve političke i vjerske nazore.

BONIFACIJE PEROVIĆ (1900. - 1979.), *Društveno-socijalne misli* - Franjevac, doktor sociologije, poliglot, predavač, rodoljub, prognanik, osnivač brojnih katoličkih društava i duhovnik Domagoja, B. Perović spada među najznačajnije katoličke mislioce između dva svjetska rata. Nažalost, do danas njegovo je djelo gotovo zaboravljeno. Razlog tome je činjenica da se na kraju Drugog svjetskog rata fra Bonifacije našao u iseljeništvu. Zbirku njegovih eseja i članaka priredio je **IVAN ČULO** pod naslovom «Društveno-socijalne misli». Čulo je i autor predgovora ovoj knjizi: «U potrazi za društvom u ljudskom liku». Fra Bonifacije je bio vrlo racionalan i snažan kritičar komunizma kojega je ocrtavao kao svjetsku pojavu i hrvatsku usudbu. «Za vrijedan doprinos i nove naglaske u kritici marksizma smatra se Perovićeva tumačenje ciljeva komunističke revolucije u Jugoslaviji i njegova spoznaja da ti ciljevi nisu se ostvarivali jer se nije riješilo nacionalno pitanje.

Drugo, Perovićev stav bio je da je marksizam po svojoj naravi tipičan sustav XIX. stoljeća, pa su slijedom toga gospodarski učinci i brži društveni razvitak u komunističkim državama u tolikoj mjeri uspješniji, ukoliko su ostali manje 'komunistički' a postali više 'neokapitalistički'».

IVAN EVANĐELIST ŠARIĆ (1871. - 1960.), *Suvremene spasonosne misli. Eseji i okružnice* - Priredio za tisak i predgovor napisao dr. VLADO VLADIĆ. On u predgovoru piše: «Ivan Šarić spada u one koji su svojim djelom zaslužili novo ime, ime koje sažima njihovu životnu zaokupljenost i obilježuje njihova postignuća. (...) Najveći dio Šarićeve misli donešen je u obliku okružnice i poslanica. Poslanica kao književna vrsta, kao oblik mišljenja, u određenoj mjeri utječe i na njegovu kakvoću. (...) Glavna prednost Šarićeve misli je njezina pravovjernost. Potpuna predanost i sljubljenost s kršćanskom, crkvenom tradicijom, susret s mišlju...»

LJUBOMIR MARAKOVIĆ, (1887. -1959.) *Katolički idealizam i realizam* - Marakovićeva knjiga posljednja je u nizu «Hrvatska katolička baština XX. stoljeća». U njoj je dr. VLADIMIR LONČAREVIĆ skupio studije, kritike, intervjuje i članke jednog od najznačajnijeg hrvatskog književnog, kazališnog, filmskog i sceniskog kritičara, a uz to teoretičara, antologičara, urednika, prevoditelja, profesora i kulturnog poslenika, dr. Ljubomira Marakovića. O zaslugama ovog katoličkog intelektualca za nacionalnu kulturu govori naslov Lončarevićevog uvodnog eseja: «Svećenik književnosti». Recimo na kraju biblioteka «Hrvatska katolička baština XX. stoljeća» nastaviti će s izdavanjem vrijednih, a zaboravljenih hrvatskih književnika i mislilaca. To je pothvat koji će imati dalekosežne posljedice na proučavanje cjelokupne hrvatske kulture XX. stoljeća.

VODENA BIĆA, VODENJAK

ĐURO FRANKOVIĆ I LJUBINKO RADENKOVIĆ

Sažetak – Porijeklo vodenih demona je različito. Demoni u životinjskom obliku vezani su za određenu socijalnu zajednicu (selo ili više naselja u jednom kraju), što se vidi iz toga da mogu upozoravati ljude na velike nesreće koje će ih zadesiti, donositi rodnost njihovim njivama i napredak stoci, štiti polja od grada i oluja, ali ih mogu i kažnjavati (pomorom stoke, sušom, gradom). Može se pretpostaviti da su u takvim bićima otjelotvoreni rodonačelnici plemena ili istaknuti preci koji se i poslije smrti brinu o svojim potomcima. Kod većine balkanskih Slavena nisu poznate predstave o vodenim čovjekolikim demonima koji upravljaju vodom i živim svijetom u njoj, koji mogu izazvati izlivanje rijeka, raskidati ribarske mreže, prevrtati čamce i daviti ljude, krasti na obalama djevojke i odvoditi ih u svoje podvodne dvorce itd. Moguće da su ovakve predstave slavenski narodi prihvatili od Nijemaca (usp. njem. *Wassermann* «vodeni čovjek»).
Ključne riječi – vodenjak – đavol – voda – carstvo – virovi – žrtve – utopljenici – nesreće – zaštita¹

VODENJAK, VODENI VRAG – Kod slavenskih naroda nazivi za vodenjaka izvedeni su po njegovom mjestu boravka ili podrijetlu, a mogu biti i jednaki s oznakama za đavola ili nečistu silu. Nazivi po mjestu boravka najčešće potječu iz korijena *vod-* (usp.: *vodenjak* – Đakovo u Slavoniji, Slavonska Požega, Međimurje, šokački Hrvati u Santovu (Hercegszántó) u Mađarskoj, *vodenik* – Hrvati u Legradskoj Gori (Szentmihályhegy) i u Pomurju u Mađarskoj; rus. *водной*, ukr. *водняник*, polj. *wodnik*, ili se taj korijen javlja u atributu dvočlanih oznaka, kao što su: *водени човек* – okolica Bele Crkve u Banatu; *vodeni muž* – Hrvati u Devanskom Novom Selu u Slovačkoj, *vodeni duh* – Samobor u Hrvatskoj; slov. *povodni mož*, *vodeni mož*; gor. luž. *wodny muž*, dok polj. *wodnicy*, *topielcy*, *topcy*.² U Slovačkoj takvo biće naziva se i *vodnik* ili *vodeni Đuro*, dok u Češkoj, Moravskoj i Šleskoj *vodnik*, *vodni muž*, *mužiček*, ili pod nazivom germanskog podrijetla *hastman*, *bastman*. U Tatranskim jezerima

vodena bića poznata su pod nazivom *wodny clapy*. Pisani podaci o vjerovanju u ovo mitsko biće potječu iz XIV. stoljeća.³ U Jasenovu kod Bele Crkve vjerovalo se da u vodi Karaša živi *vodeni čovek*.⁴ Kod Južnih Slavena, lik duha vode je slabo razvijen i asocira na *đavola*, koji sjedi u vodi ili je u društvu nekoga duha – gazde jezera.⁵ Slovacima na jugoistočnom dijelu Mađarske nizine poznat je *vodnik*,⁶ dok je Slovacima pored rijeke Galge *vodeno tele*.⁷ Umjesto *vodnika*, kao strašilo za djecu, stupa čert (*đavo*), koji se nalazi u bunaru te djecu, koja gledaju u bunar, uvuče u vodu.⁸ U predajama podravskih Hrvata u Martincima (Felsőszentmárton) u vodi jezera Žutica su *vragovi*.⁹ U svojstvu vodenog demona u srpskim predajama iz okolice Pančeva poznat je *vodeni đavol*,¹⁰ dok se je u Crnoj Gori vjerovalo da su veliki virovi sjedišta *nečastivih*.¹¹ U mađarskim predstavama zove se *víziember* (*víz* – voda, *ember* – čovjek). No na mađarskom jezičnom području za ovo biće ne postoji jedinstven naziv, već se ono naziva ovisno od samog područja.¹² Imena vodenih bića ponekad mogu biti izvedena iz naziva za pojedina mjesta u rijeci, kao što su kod Rusa po nazivu *омут* (*vir*) formirane oznake za vodenog duha *омутник*, ili *омутная омутница*.¹³ Nazivi po podrijetlu najčešće su izvedeni iz korijena *top-* (vezano s glagolom “(u)topiti se”: *toplenik* (podravski Hrvati u Mađarskoj u okolici Legradске Gore, *tuplenik* (pomurski Hrvati u Mađarskoj), *потопленик* (Polesje), polj. *topielec*, *potopielec*, *utopiec*). Prema jednoj poljskoj predaji u jezeru Kaganiec između Sandomira i Konska *topilec* i *bies* (vrag) putnika mame svojim plesom, stoga se i kazuje: *z topilecem bies tan-cuje*, / *i we, drowca napastuje*.¹⁴ Kod Slovaka, sjeverno

3 Зечевих 1981:26.

4 Зечевих 1981:23.

5 SM ER natuknica *vodenjak*.

6 Krupa 1996:72.

7 Krupa 1996:61.

8 Krupa 1996:72.

9 Sakurio Đ. Franković.

10 Зечевих 1981:22-23.

11 Зечевих 1981:24.

12 MNL natuknica *vízilények*.

13 Власова 1998:380.

14 Ipolyi 1854:101.

¹ Tekst se temelji na uratku Ljubinka Radenkovića, kojeg mi je dostavio, te sam ga dopunio stanovitim hrvatskim, mađarskim i drugim predstavama

² Зечевих 1981:25.

od Bratislave, poznat je *topilec* koji u vodi jezera Mokriles godišnje utopi barem dva kupača, a naročito je opasan za pastire koji u jezeru napajaju svoje stado.¹⁵ Iz ovog korijena izveden je i naziv топик, koji se javlja kod Bugara,¹⁶ i označava zaštitnika i domaćina nekih dubokih voda (virova, bunara, jezera), koji ima istu ulogu kao таласон, стопан, i vodi podrijetlo od utopljenika. Dok je takav домаћин u nekoj vodi, ona neće presahnuti. Ako nestane iz nje, ona se smanjuje ili prestaje izvirati. I, na kraju, u okviru opće tendencije da se *đavolu* pripisuju uloge drugih demona, on je postao i sinonim za vodenog duha, usp. u okolici Pančeva – Ђаво, u Banatu – водац (онај који одводи у дубину, раније вођа бесова), нечастиви, код цергышко, код Poljaka *diabeł*, kod raskih Hrvata u Mađarskoj *dabo*.¹⁷ Kod ugrofinskih Hantija vodeni duh naziva se *jeng-tong*, dok ga Manjši nazivaju *vit-kan*.¹⁸ U mitskim pripovijetkama Manjšija poznat je i vodeni knez pod nazivom *širake* i njegova supruga *marake*.¹⁹ U mitskim skaskama Obi-Ugra javlja se i duh vodenog idola *vit-pupi* kojemu se prinose žrtve. Ženama je bio zabranjen pristup njegovom idolu.²⁰ U lapskim predajama *rauk* je zastrašujući duh umrlih, a istovremeno tako se nazivaju i aveti koji se vraćaju kući.²¹ U mitologiji Laponaca pojavljuje se *čas-olmaj*, vodeni patuljak.²² Prema predstavama Komi-Permjaka vodeni đavo *vaisi-kul* (*vaiszkul*) je antropomornog izgleda.²³ *Vid-on* je gospodar voda u pučkom vjerovanju naroda Mari te ima ljudsko obličje.²⁴ *Veđ-ava* u mitologiji Mordvina je vodeni duh koji može biti i muško, odnosno i žensko biće.²⁵ *Vu-murt* (vu, «voda»; murt, «čovjek») je vodeni duh u vjerovanjima Udmurta.²⁶

Podrijetlo, vanjski oblik i preobraćanje – Zajedničko za većinu vjerovanja od Timoka do Alpa, kao i kod drugih Slavena, jeste predstava o vodenjaku kao dlakavom i bradatome muškarcu koji živi pod vodom. U Banatu, okolini Pančeva u donjem Podunavlju on je zamišljen kao *kepec* dugog nosa, s kozjim nogama i kozjim ušima, ponekad i roščićem na glavi i šiljatom (crvenom) kapom.²⁷ Kod Lužičkih Srba vodenjak je također zamišljen

kao patuljak obučen u crveno.²⁸ Suprotno od ovoga, u predaji iz Đakova (Slavonija) vodenjak se pokazao vodeničaru kao visoki muškarac (do tavanice), u konopljanjoj košulji koji je za večeru pojeo lonac graha, cio kruh, prase i kozu i još je bio gladan.²⁹ U hrvatskim predajama opisuje se da je težak kao žrvanj te da može sviralom izazvati kišu i pokrenuti vodenicu.³⁰ U poljskim predstavama navodi se kao mali, crni, ili u crno odjeven čovjek s dugom zelenom bradom i kosom. Imao je sposobnost metamorfoze, mogao se pretvoriti u psa, ovna, svinju, jelena, zmiju, ribu, a često i u malo dijete koje plače. Najčešće se pojavljivao u obliku konja koji mirno pase kraj obale rijeke ili se igra u vodama oko vodenica. Jedan pisac iz XVI. stoljeća navodi ga pod nazivom *wodny topcowie*, dok drugi, iz XVII. stoljeća, priopćava da je nastao od utopljene trudnice.³¹ Slovenci u Dolenjskog vodenjaka su zamišljali kao biće čije je tijelo do polovine bilo u ljudskom obliku, a od polovine u obliku ribe.³² Prema vjerovanju Hrvata u Međimurju (Dubrava) vodenjak se zamišlja kao spodoba dlakavog čovjeka koji je najjači u vodi, a izvan vode gubi snagu. Kazuje se da su ga dvanaest dječaka htjeli savladati na obali Drave te su pričekali da se pojavi na suhoj zemlji. Pomalo bi ga i savladali, kada se je vodenjak nekako dočepao vode i vratila mu se snaga pa je nadjačao dječake.³³ Njemu sličan *wodny mu* u Lužičkih Srba u vodi je imao veliku moć, dok je na suhom bio nemoćan, jednako tako ni *vodnik* (Češka, Moravska, Šleska) na suhom nema snagu, a u vodi nitko mu se ne može oduprijeti.³⁴ Vanjski oblik *vodenika* u hrvatskim predajama žilva u Legradskoj Gori (Županija Šomođ u Mađarskoj) ovako se opisuje: gornji dio tijela je dlakavi muškarac, dugih noktiju, a druga mu je polovina tijela ribljeg repa.³⁵ No na drugoj strani Drave u Legradu u Republici Hrvatskoj, vodenjak je veći od prosječna čovjeka i sav je kosmat, sivim su mu dlakama pokriveni lice, udovi i tijelo. Naziva se još *dravski čovek* ili *vtoplenik*. Ljude na obali ne dira, no ako se ma tko oko podneva kupa u Dravi, odvuče ga u svoje podvodne dvore. Takve legende žive i danas u podravskim selima, a zbog nje se mještani ne usude oko podneva blizu te rijeke, a kamoli na kupanje. Prema drugim predajama, kazivačica opisuje događaj iz 1927. godine: «S mužem sam ispirala dravski pijesak u potrazi za zlatom. Oko podneva smo htjeli prezalogajiti, kad sam

15 Ipolyi 1854:101.

16 Странджа 1996:229.

17 Sakurio Đ. Franković.

18 ME I. natuknica *jeng-tong*.

19 ME I. natuknica *marake*.

20 ME I. natuknica *pupig* (*pupi*).

21 ME I. natuknica *rauk*.

22 ME I. natuknica *tyasz-olmaj*.

23 ME I. natuknica *vaisi-kul* (*vaiszkul*).

24 ME I. natuknica *vid-on*.

25 ME I. natuknica *vegy-ava*.

26 ME I. natuknica *vu-murt*.

27 Зечевић 1981:23.

28 Černy 1898:31.

29 Bošković-Stulli 1977:377.

30 Vrkić 1995:455., natuknica *vodenjak*.

31 Зечевић 1981:25-26.

32 Kelemina 1997:191.

33 Priopćio prof. dr. Zvonimir Bartolić iz Čakovca.

34 Зечевић 1981:26.

35 Eperjessy 1999:41.

ga ugledala. Bio je potpuno gol, sav kosmat, smijao se i potom nestao u rijeci.» U pribilježenom kazivanju iz Legrada kazivačica se ovako sjeća: «u djevojačkim danima, kad sam uz rijeku šetala, također oko podneva, s kolegicom vidjele smo vodenjaka. Oko podneva ima najviše moći. Nikad nije napao nekoga uz rijeku, no bilo je čudnih utapanja u pola bijela dana.»³⁶ Pomurski Hrvati u Mađarskoj zamišljaju ga da živi u vodi rijeka ili u bunaru te pomaže ribaru, ako mu on obeća ono o čemu ne zna da ima u kući, pa će tako uloviti puno riba. Istovremeno je i plašilo za djecu kojoj je zabranjeno gledati u bunar, jer će ga *tuplenik* povući u vodu.³⁷ U predajama pomurskih Hrvata u Mađarskoj *toplenik* je istovjetan s *vodenikom*. Zamišljaju ih da su oni “crni ko vrag” te da imaju zelenu kosu i vrebaju u vodi Mure ili u barama na djecu, koja se idu kupati, pa ih povuku na dno vode. Ova bića mogu živjeti i u zdencu vode, zato je djeci zabranjeno gledati u nj.³⁸ *Vodenog duha* predaje iz okolice Zagreba (Samobor) opisuju da ima dugu bradu, gol je i kosmat, dugih vlasi preko pleća. Može biti i zelene kose, zelenih očiju i zelenih zubi, samo je u licu blijed. Ribljih je peraja. Vidjeli su ga i kao bijeloga janjca. Može čovjeka odvući u vodu, s dobrom i zlom nakanom. Često po mlinu pijesak hita. Vide ga kako se na mjesečini suši pokraj mlina.³⁹ U Međimurju naziva se još i *zeleni čovek*.⁴⁰ *Vodnik* se zamišljao kao mali čovjek s nosom sličnim jastrebarskom kljunu, odjeven u crvenu ili zelenu odjeću, i s kapom kičanskom. Mogao je mijenjati oblik (Češka, Moravska i Šleska).⁴¹ *Vodenjaka* prikazuju u obliku jako starog djede (Istočni Slaveni), odraslog čovjeka (Zapadni Slaveni). U vjerovanjima su istaknute nakazne crte u obličju vodenjaka: veoma je visok (ruske, zapadnoslavenske, lužičkosrpske, češke, hrvatske predaje), veoma dugačkih i mršavih nogu, ogromne glave (zapadnoslavenske predaje), koščat, grbav (Rusi), hoda bočno tako da mu se ne može vidjeti lice (Poljaci).⁴² *Vodenjak* je dlakav i razbarušen (opće slavenske), prekriven vodenim biljem, žabokrečinom i dlakom (istočnoslavenske i zapadnoslavenske predaje), ima zelenu kosu (zapadnoslavenske), dugu bradu. Odjeća vodenjaka prvenstveno je crvene, crne ili zelene boje.

36 *Večerni list*, od 13-14. kolovoza 2005.

37 Lukač (rukopis).

38 Sakupio Đ. Franković, kazivač: Joška Vlašić, umirovljeni nastavnik u Mlinarcima (Molnári).

39 Vrkić 1995:425., natuknica *čovjek, vodeni*. Vrkić u svojoj knjizi skupljenu folklornu građu slobodno interpretira, te ne isključjemo mogućnost da u opisu ovog bića («zelene kose, zelenih očiju i zelenih zubiju, samo je u licu blijed») ugradio je osobine *vodenjaka* iz zbirke B. Vujkova i Ž. Mandića.

40 Priopćio prof. dr. Zvonimir Bartolić iz Čakovca.

41 Зечевић 1981:26.

42 SM ER natuknica *vodenjak*.

Vodenjak često ima zoomorfne crte: konjsku glavu, a umjesto kose riblju krljušt (češke), na nogama ima kopita (ruske, bjeloruske, poljske, češke, srpske), opnu između prstiju (ruske, bjeloruske, poljske), rep (ruske, srpske). Vodenjak se može preobraziti u bilo koju ribu ili životinju, a također u predmete: kamen, drvo, brvno itd.⁴³ *Водени човек* je duh personificiran u čovječjem liku. On mami ljude, naročito kada prelaze rijeku, uvlači ih u vodu i davi. U Vučitrnu, na Kosovu, prijete se nestašnoj djeci: “Odneo te vodenjak!” Po vjerovanju, postao je od oživljenog utopljenika, pogotovu onih čija tijela nisu pokopana; od djece koje je proklela majka, od ploda utopljene trudnice. Po drugim vjerovanjima, *vodenjaci* su duše zlih, grješnih ljudi, koji po kazni žive u vodi. Po legendi, *vodenjaci* su potekli od anđela, koje je Bog bacio u vodu (ruske, bjeloruske, slovačke predaje).⁴⁴ U okolici Slavonske Požege, kod iseljenih Hrvata u Slovačkoj, kao i kod Slavena vodenjak je zamišljan kao muškarac u zelenom (odijelu, ogrtaču), u Slavoniji i u crvenoj kapici.⁴⁵ Česi iz Moslavine u Hrvatskoj (Hercegovac) vodenjaka, koga su nazivali *hastman*, zamišljali su kao čovjeka s dugim noktima, u zelenom odijelu, ogromnom kapom, s kičankom, opasanog užetom.⁴⁶ Tipično obilježje zapadnoslavenskog vodenjaka je voda, koja mu stalno kaplje s kose, šesira i odjeće.⁴⁷ Prema predaji o rijeci Perec pored Leve u Slovačkoj u njoj je živio neki *zöld ruhás* (čovjek u zelenom odijelu) mali *vízi ember* (vodeni čovjek) koji je dolazio na vašare, a bio je prepoznatljiv po svojim prstima s kojih je stalno kapala voda. U njemačkoj tradiciji *nixi* dok se zadržavaju u rijeci poprimaju oblik dopola čovjekov, a dopola ribe. No kada se pojave među ljudima poprimaju obličje neke lijepe djevojke te se mogu prepoznati da im je rub odjeće, odnosno, čošak pregače uvijek mokar. Kazuje se da je neki mesar uvrijedio vodenog duha rijeke Perec te ga je on uvukao u vodu, a dušu mu stavio u jedan vrčak i postavio na zid svoje palače, a u vrčcima je već bilo puno duša.⁴⁸ U rijeci Perec živjeli su i drugi vodeni duhovi, naime, neka je djevojka noću primijetila dvije žene da se kupaju u vodi slapa, a uz njih u velikom broju bilo je slaboumne djece, koja su jedno drugog prskala s vodom pa su nekim nerazumnim jezikom razgovarala, dok su žene nekim čudnim glasom dozivale djevojku: “Hajde, hajde, dođi ovamo!” Međutim, zastrašena djevojka sišla je s puta koji je vodio pored potoka te je preko močvare

43 SM ER natuknica *vodenjak*.

44 SM ER natuknica *vodenjak*.

45 Зечевић 1981:25.; Воšković-Stuli 1977:377-378.; Kelemina 1997:191.

46 Ножинић 126.

47 SM ER natuknica *vodenjak*.

48 Ipolyi 1854:101.; može se pretpostaviti da je riječ o slovačkim predstavama.

išla dalje, a ovi u vodi zarzali su kao konji i grohotom se smijali doviknuvši joj: "Jao, što je pametna ova djevojka!" Nakon toga na obali se je pojavila i neka kobila bez vilice, ržeći i smijući se. Bila je opasna za putnike namjernike koji su ovuda prolazili. Ti duhovi izlaze iz vode i idu među ljude i neke odvođe sa sobom u svoje podvodne palače.⁴⁹ U mađarskim predodžbama *víziember* (vodeni čovjek) zamišlja se da je postao od utopljenika. Ima zastrašujuće crno lice, riblje zube, duge nokte, a tijelo mu je pokriveno dlakom. Često pjeva i pere rublje u vodi Szamosa.⁵⁰ *Vodenjak* se javlja u noćno vrijeme pored vode u različitim oblicima, najčešće kao mlada žena ili golo dijete. Najčešće je otjelotvoren u vodenu životinju – ribu, raka, zmiju, žabu. Tijelo mu je pokriveno zlatnim ljuskama – "грее като злато". Ima obličje konja, ovna, žabe ili gvozdene čovjeka.⁵¹ Može se pretvarati i u druge životinje – patku, medvjednicu, risa, šakala. U mađarskim predodžbama vodena bića mogu biti različita. U Nagytétényu zamišljaju se i kao nakaze, pa se zovu *hordófejű* (čovjek s glavom nalik na bačvu), u Tápi *szőröstestű* (onaj koji je sav kosmat). Obično naude ljudima vezanim za vodu (ribarima, koji prelaze s jedne strane rijeke na drugu stranu), *veressipkás* (čovjek s crvenom kapom) i *feketegyermek* (crno dijete), koje se u Algyőu iznenada nađe u čamcu, pa raskesi zube na zastrašene ribare, i ponovno skače u vodu. *Zöldruhás emberke* (čovječuljak u zelenoj odjeći) u vodu je uvukao koga je uhvatio, a u Nemespannu *vízivó* (onaj koji ispija vodu) kod vodenice, dok u Tápi *víziördög* (vodeni vrag) razveže čamce, pokida mrežu ribara, te je slične osobine imao i *vízörzö* (čuvar vode) pored Tise. U Tápiu poznat je i takozvani *meredttestű* (onaj kojemu je ukočeno tijelo) brzo se našao u čamcu, legao je u njega i kao bajagi pravio se mrtvim. Ako nije bio diran, polako je oživio i kako je došao, tako brzo i skočio u vodu. Međutim, ako su ga ljudi uznemiravali tada je potopio čamac i u njemu ribare. U okolici Segedina *holtember* (mrtvac, utopljenik) je ukočena tijela plivao na površini vode. Nastojao je da ga ribari stave u čamac, a kada je već bio u njemu tada je potonuo čamac, te je ribare ponio sa sobom u svoj dom. U Csanádfalvi poznata je *hableányféle férfi* (vodena djevojka nalikom na muškarca). No njezino ime nije dobro spominjati jer će se pojaviti i rastrgat će ribarsku mrežu.⁵² Prema mitološkim predodžbama Manjšija šumski, planinski i vodeni duhovi životinjskog su tijela, a pojavljuju se u

obličju vuka, medvjeda, odnosno u drugim likovima.⁵³ U laponskim predodžbama stanovnik jezera i voda *čas-olmaj* je ljudskog obličja,⁵⁴ jednako kao i *vaiši-kul* u Komi-Permjaka.⁵⁵ Mordvini *vep-avu* zamišljaju kao sasvim nagu ženu s dugom kosom koja rado češlja svoju kosu, ali može biti i starac.⁵⁶ U skaskama Manjšija *vit-kaši* vodena su bića nalik na ljude. Zamišljaju ih da se pojavljuju kao stari bračni par.⁵⁷ Također se u njihovoj mitologiji pojavljuje i vodeni đavao zvan *vit-kuly*. Živi u virovima. Isključivo se hrani sa zemljom.⁵⁸ *Vu-murt* ima dugu, crnu kosu, antropomorfno je biće, a može se pojaviti i kao štuka, u udmurtskoj mitologiji.⁵⁹

Vodenjaka karakterizira bučnost, a sličan mu je i vrag – Karakteristično je zvučno ispoljavanje vodenjaka – glasan smijeh, udaranje u dlanove, šljapkanje po vodi.⁶⁰ U predajama podravskih Hrvata prilikom zamjene demonskog djeteta, zvanog *podvršće* (*podmeče*) njemu se oglase iz vode vodeni duhovi kojima i sam pripada. Roditelji kojima je zamijenjeno dijete, tj. podmetnuto im je *podvršće*, iznenada takvo dijete progovori te ga oni bacaju u vodu. Nakon toga u vodi se čuje smijeh i pljusak demona tj. *vražića*.⁶¹ U Hrvata u okolici Đakova *podmeče* se istom svrhom baca u vodu da bi se pravo dijete povratilo.⁶² Martin Luther priopćava da su roditelji nosili *podmeče* u Halberschtadt i kada su stigli do nekog mosta, iz vode se čuo nekakav glas pa mu se demonско dijete odazvalo. Roditelji demonско dijete bacili u vodu i tada se čuo smijeh vodenih demona. Isto, prema nekoj drugoj predaji Lutherovoj, neki čovjek savjetuje roditeljima, kojima je dijete zamijenjeno od demona, da košaru s demonским djetetom bace u vodu, što oni i učine, te se iz vode čuje urlikanje vuka i medvjeda.⁶³ I mađarske predaje o takvom demonском djetetu, zvanom *váltott gyerek* (*podmeče*) sadrže sličan motiv o njegovom bacanju u vodu, kao i to da ono iznenada progovori.⁶⁴ U poljskim vjerovanjima opisuje se i kao malo dijete koje plače.⁶⁵ U hrvatskim predajama iz Legrada vodenjak se smije u vodi.⁶⁶ Pomurski Hr-

49 Ipolyi 1854:101.

50 MNL natuknica *vízilények*.

51 SM ER natuknica *vodenjak*.

52 MNL natuknica *vízilények*.

53 ME I. natuknica *utši*.

54 ME I. natuknica *Tyasz-Olmaj*.

55 ME I. natuknica *Vaisi-Kul (Vaiszkul)*.

56 ME I. natuknica *Vegy-Ava*.

57 ME I. natuknica *Vit-Kasok*.

58 ME I. natuknica *Vit-Kuli*.

59 ME I. natuknica *Vu-Murt*.

60 SM ER natuknica *vodenjak*.

61 Franković 1990:29.

62 Bošković-Stulli 1997:399-400.; Vrkić 1991:354.

63 Ungerer 1961:150.; internet: *der Wechselbalg*.

64 Bihari 1980:42.

65 Зечевіћ 1981:25.

66 *Večernji list*, od 13-14. kolovoza 2005. godine.

vati *tuplenika* zamišljaju s lancom u ruci a tamo gdje se pojavi pravi veliku buku.⁶⁷ U pribilježenoj predaji u podravskim Martincima u Mađarskoj *vragovi* skaču u vodu s mlinskog kotača ili s vrba, koje su izrasle pored obale jezera Žutica pa posjedaju na kola "deda Pajde", zastrašujući ga bukom i psovkom.⁶⁸ Slične predodžbe postoje i kod drugih slavenskih naroda. Bjelorusi smatraju da od Bogojavljenja do Cvijeti đavao boravi u vodi, a na Cvijeti, kada svećenik osveštava vrbove grančice u crkvi, on primorava đavola da napusti vrbu i naseli se u vodu, na drugo drveće ili travu. Slovaci su vjerovali da na vrbi boravi *vodenjak*. Pri tome su Bjelorusi i Poljaci smatrali da đavoli više vole stare, šuplje vrbe, otuda i izreka: "Zaljubio se k'o đavo u vrbu".⁶⁹ Vrba se ubraja u krug "nerodnog drva", sa simboličkim obilježjem "divlje" i "tuđe" stoga predstavlja svijet divljine ili mjesto ulaza u njega.⁷⁰ No svijetom divljine možemo smatrati i "onaj svijet", drugi svijet ili svijet mrtvih, odnosno podvodni svijet. U mađarskim predodžbama vodeni duh vrišti kao prase, zato se i naziva *süvöltő* (onaj koji vrišti), naročito tada, kada mu netko udaranjem po vodi ili bacanjem kamena u vodu remeti mir.⁷¹

Dabo u svojstvu vodenog duha – U predajama rackih Hrvata u okolici Budimpešte *dabo* je čovjek koji na obali Dunava danju, sve do mraka češlja svoju dugu kosu. Djecu su plašili njime da će ih uvući u vodu. Živi u vodi, na dnu Dunava. Obično se je na obali rijeke sunčao, kazuje se u Erčinu (Ercsi). U Anzabegu (Érd) vjeruje se da dabo živi u bunaru ili u rijeci. Kada se je netko utopio u vodu, obično se kazivalo da ga je odnio dabo. Djeca su se plašila: "Nemoj ić, dite, unutra u vodu jel tamo je dabo, pa će te odnet!" Držalo se je da će djecu odnijeti sa sobom u vodu, pa će ih udaviti. Dabo je iz vode izlazio u jedan sat poslije podne. Sjedio je na drvetu pa je svoju dugu kosu "grebav s rukama. A kad vidiv dite, onda smuč pod vodu... otišav." A kada se je netko opio tada bi kazivali: "Opiv se ko dabo!" U Tukulji (Tököl) kada se je dijete udavilo u vodi, onda bi rekli: "Dabo ga uvukav u vodu!" Svoje žrtve, ne samo djecu, nego i momke, uhvati za nogu te ih udavi u dubokoj vodi, kuda ih poslije odvuče.⁷² Etnološka znanost o mitskom biću "dabo" sada daje po prvi put šture informacije. No na istovjetan naziv ovom mitskom biću nailazimo u srpskoj folklornoj građi pod nazivom *hromi dabo*. U jednoj mačvanskoj skasci *Da-*

bog je vladar mrtvih duša, a *daba* na istom terenu (Banat) ima ulogu u ritualnom iscjeljivanju duševnih bolesnika, kao čuvar mosta između ovog i onog svijeta.⁷³ Vjerojatno s ovom novom "karikom" popunjen je raskinuti lanac o Dabogu i njegovim epiklezama, kao što je *daba*, odnosno *dabo*. Kada je pak riječ o funkciji mitskih bića *Daboga*, *dabe*, *daba*, uočljivo je da je ona jedna te ista, naime, ovo biće veže se za podzemni svijet i smrt (i utapanjem). U srpskim predajama uz to "hromi dabo" vezuje se za rudnike zlata, dokle se slavenski *Dajbog* naslonio na grčorimskog boga podzemlja i davatelja (podzemnih) blaga Pluta, i/li tračkog (dako-getskeg) Zalmoksija.⁷⁴ Hromost ovog mitskog bića dovodi se u vezu s ktoničnim (podzemnim) svijetom i bićima. Mogli bismo pretpostaviti da su u slavenskoj tradiciji, poglavito u ruskoj, prelaskom na kršćanstvo karakteristike i funkcije poganskog *Dažboga*, božanstva sunca, prešle na *водянойа* i njemu slična bića, kao što je *vodenjak* i *vodeni vrag*, barem u onoj mjeri što se tiče podnošenja žrtava, koji se motiv nazire i u srpskim predajama u svezi s *vodenjakom*.

Vodenjak otima djevojke i živi s njima; njegove veze s ljudima – Vodenjak uzima za ženu rusalke, utopljene djevojke (istočnoslavenske, poljske predaje), otima djevojke po selu (zapadnoslavenske). Njegova družbenica ima obličje žene zelene kose (češke), nakažne žene ogromnih dojki (sjevernoruske). Ona se brine o dušama utopljenika, pere, rađa djecu.⁷⁵ Kod Slovenaca su zapisane predaje o vodenjaku (*povodni mož*) koji ugrabi djevojku, odvuče ju u svoj podvodni dvorac i živi s njom. Po nekim od tih predaja djevojka, poslije nekoliko godina života s vodenjakom, uspijeva lukavstvom osloboditi se i vratiti u dom svojih roditelja, ostavši mu kosmatu djecu.⁷⁶ Kod Hrvata u Legradu vjeruje se da dravski *vodenjak* pretvorivši se u labuda u svoje podzemno carstvo tako privlači žene koje žele pomilovati pticu. I danas ne znaju drukčije objasniti utapanje nekad najljepše seljanke Ane.⁷⁷ Naredne navode možemo promatrati kao donošenje žrtve, svrhom bogatog ulova riba, isto tako i spolnim vezama između vodenog duha i žena. Naime, žene ribara zahvaljujući svojim vezama s vodenim duhom s kojim su imale snošaj, mogle su utjecati na bogat ulov. U istočnoj Srbiji žene bi odlazile na obalu rijeke, skidale se gole i rasplitale kosu, zagazile u vodu, pa pošto bi u nju ubacile novčić zovnule bi demona (đavola). Kada se on pojavi, zatražile bi mu uslu-

67 Lukač (rukopis).

68 Sakupio Đ. Franković u podravskim Martincima.

69 SM ER natuknica *vrba*.

70 Раденковић 1996:204.

71 MNL natuknica *viziember*.

72 Sakupio Đ. Franković.

73 SM ER natuknica *Dažbog*.

74 SM ER natuknica *Dažbog*.

75 SM ER natuknica *vodenjak*.

76 Kelemina 1997:182-192.

77 *Večerni list*, od 13-14. kolovoza 2005. godine.

gu i obećale žrtvu, najčešće kakvo bravče. Ako dođe do sporazuma, tražena bi se usluga ispunila, a žrtva bi odmah uginula – “odneo bi je đavo”. Vodeni demon nije bio ravnodušan prema ženama pa je s njima imao i spolne veze. No takva je veza mogla biti i opasna, pošto bi njen plod bio monstrum.⁷⁸ Po drugim predodžbama vodenjak je neženja (ruske, bjeloruske).⁷⁹ Ovakve predaje poznate su kod Srba i Mađara. Po zapadnoslavenskim vjerovanjima, vodenjak odlazi u goste ljudima, posjećuje vašare, provodi se s ljudima i bira si ženu, tako što djevojke mami sjajnim mašnjama.⁸⁰ *Vodnik* je žene, koje mu se dopadaju, natjerivao ući u vodu do pojasa (Češka, Moravska, Šleska).⁸¹ Udmurtski *vu-murt* pojavljuje se među ljudima na sajmovima, a prepoznatljiv je da je lijevo krilo njegova mantila mokro (us. sa slavenskim predajama).⁸²

Broj vodenjaka – Smatra se da postoji sedam vodenjaka (istočnoslavenske, lužičke, poljske predaje).⁸³ Po nekim vjerovanjima iz donjeg Podunavlja vodenjaka ima mnogo, a njihov starješina, po imenu Tartor, koga su ljudi eufemistički nazivali “ovaj stari”, boravio je u podvodnom staklenom dvorcu, gdje su ga služile njegove žrtve, tj. utopljenici.⁸⁴ Vodeni duh *utsi* (manjšijske predstave) je vodena životinja, međutim nije riba, kao što je *vit jelping*, sveti knez rijeke Lozve, čije se sluge bore protiv đavla (*kuli*). *Utsija* je pak sedmero i žive u vodi.⁸⁵ Vodeni knez *vit-kan* ima sedam sinova i sedam kćeri koji žive na dnu vira (manjši predaje).⁸⁶

Mjesto njegova boravka – Po istočnoslavenskim vjerovanjima, vodenjak vlada svime što postoji u vodi i na vodi. On čuva ribe i ptice, primamljujući ih iz drugih jezera; napasa stada svojih konja i stada svojih krava na priobalnim livadama. Splavari, vodeničari i ribari se plaše i poštuju vodenjaka.⁸⁷ I kod nekih drugih slavenskih naroda sreće se vjerovanje da vodenjak živi u podvodnom staklenom ili kristalnom dvorcu. U istočnoj se Srbiji vjerovalo da vodeni duh stanuje u staklenom dvoru na dnu vode.⁸⁸ Santovački šokački Hrvati i racki Hrvati u Mađarskoj u jednoj pripovijeci kazuju da vodenjak živi

u svom kristalnom dvorcu, skupa s vodenim vilama ili posebno, gdje se nalaze lonci, u kojima drži duše koje je on utopio u vodu.⁸⁹ Po vjerovanju iz Slovačke vodenjak (*vodni muž*), živio je u podvodnom velikom gradu, gdje je punio lonac dušama pokojnika.⁹⁰ U okolici Samobora u Hrvatskoj vodenjak pod vodom ima najljepšu palaču.⁹¹ U predstavama Lužičkih Srba *wodny muž* ili, po ugledu na Nijemce, *nyks* ili *nykus* živi u podvodnom kristalnom dvorcu te se može vidjeti u blizini vodenica. Utopljenike drži u podvodnim dvorima.⁹² U predajama rackih Hrvata u Erčinu i santovačkih šokačkih Hrvata javlja se vodenjak. Čoban primjećuje da u kolibici pored velikog jezera živi momak, jak kao hrast, ali dobroćudan, koji se ne druži s drugim momcima, a kada je najveći vjetar tada sjedne u čamac te zavesla i zapjeva. Iz jezera izađe vodenjak, koji je bio “glavati čojik”, a imao zeleno lice, zelene oči, zelene kose i zelene zube, no bio je blijed u licu. Uskoro dođe u goste momku, ali neće večerati, već mu ostavi jedan biser i time otide pa se vraća idućeg dana i pozove momka u goste. Momak se poziva da ne može ići jer mu se je otac udavio u jezeru. Vodenjak daje mu jednu perajcu koju treba svezati na prsa i tako će se voda razdvojiti pred njime, pa dolazi vodenjaku u dvore pod vodom. Vodenjak mu pokazao sve sobe, a u jednoj je bilo puno lonaca. U tim loncima čuvale su se duše onih koji su se utopili u jezero. Pod preokrenutim loncima bile su duše utopljenika, a njihova tijela kod vila podvotkinja, u drugom dvoru. Vodenjak momku daje i riblje kosti te tako on postaje nevidljiv, a pomoću perajca razdvoji se voda pred njim. Momak vidi svog oca koji ovce čuva te se prisjeti što mu je savjetovao vodenjak, zato i kaže: “Vile podvotkinje, mučki su vam ispod kovočke!” Momak zapjeva i iznosi očevo tijelo, ali ga vile ne vide. Otac oživi, a vodenjak ih bogato nagradi da se može oženiti.⁹³ Šokci u Santovu imaju sličnu priču kao što je i ova, s nekim manjim nijansama odstupanja u radnji fabule. Momak koji je izgubio svoga oca na jezeru, poslije duže žalosti, ponovo zapjeva te mu se pojavi vedovnjak, koji je bio “momak lipi, a polak tila mu je riba”. Vodenjak je ispričao momku da živi u kristalnom dvoru pod vodom te mu daje juspu i pero malo, koje je trebao nositi svezao oko vrata. Kuda je ušao u vodu, ona se je razdvojila pred njime i stigao je u kristalne dvore. Na dnu vode je bilo jako hladno, a tamo je bilo mnogo vila, koje su bile vrlo lijepe te su ga htjele uhvatiti, ali kada je vodenjak ljuspu potro i one su nestale. Vodenjak

78 Зечевіћ 1981:28-29.

79 SM ER natuknica vodenjak.

80 SM ER natuknica vodenjak.

81 Зечевіћ 1981:26.

82 ME I. natuknica Vu-Murt.

83 SM ER natuknica vodenjak.

84 Зечевіћ 1981:23.

85 ME I. natuknica utsi.

86 ME I. natuknica vit-kan.

87 SM ER natuknica vodenjak.

88 Зечевіћ 1981:28.

89 Vujkov 1990:97-98.; Mandić 1984:39-41.; Filaković (rukopis).

90 Bošković-Stulli 1977: 377-378.

91 Зечевіћ 1981:25.

92 Зечевіћ 1981:26.

93 Vujkov 1990:97-98.

je imao jednu bašću, a u njoj bili su lonci, svi poklopiti. U loncima su bile duše onih koji su se utopili u jezero. Drugi put je momak uspio od vodenjaka i vila dobiti dušu svoga oca koju je trebao ukopati iza svoje kolibe.⁹⁴ U mađarskim vjerovanjima vodenjak živi u podvodnoj palači, kuda odvuče kupače.⁹⁵ U mitologiji Manjšija vodeni knez Širake sa svojom suprugom Marake živi u predivnoj palači na dnu vira.⁹⁶ Komi-Permjaci kazuju da vodeni đavao *vaiši-kul* (*vaiszkul*) živi u podvodnoj palači te mu služe ljudi koji su se utopili.⁹⁷ Također i *vit-kan* živi usred mora u "srebreno-zlatnoj palači" (manjši predstave).⁹⁸ *Vu-Murt* kod Udmurta živi u dubinama rijeke i jezera, ali rado boravi i u potocima u blizini vodenica. Ima svoju kuću pod vodom, i puno blaga, mnogo stoke, lijepu suprugu i kćeri.⁹⁹ U Međimurju vodenjak se zadržava u zatonicama rijeke, u dubokoj vodi, kuda odvodi svoje žrtve. U noći priziva svoje žrtve: "Hodi, hoj!"¹⁰⁰ Rusi vjeruju da vodenjak živi ispod vodeničkog kola.¹⁰¹ U vjerovanjima slavenskih naroda vodenjak drži duše utopljenika na dnu vodenog prostora.¹⁰² Kod svih Slavena popularna su vjerovanja da u vodi borave đavoli, vodenjaci i dr. duhovi koji nanose štetu, otkrivaju negativnu semantiku vodenog elementa, koji je osmišljen kao prostor opasan po čovjeka.¹⁰³

Vrijeme pojavljivanja i aktivnosti vodenjaka – Vodenjak je naročito aktivan u podne, poslije podne u jedan sat, u ponoć, kada je mjesečina, po zalasku sunca. Posebno je opasan za vrijeme velikih praznika: uoči Ivanjdana, u subotu pred Trojice, a također u periodu klasanja raži.¹⁰⁴ Najopasniji je od Đurđevdana do ljetnjeg solsticija.¹⁰⁵ Prema poljskim vjerovanjima moć mu traje do ljetnjeg solsticija, te od tog se dana naglo gubi.¹⁰⁶ Zimi spava na dnu rijeke, budi se 1. travnja, lomi led, mori sitnu ribu.¹⁰⁷ U istočnoj Srbiji, između Dunava, Timoka i Morave, vjerovalo se da đavo u noći svoju žrtvu zovne tri puta.¹⁰⁸ Stanovništvo oko rijeke Ibra vjeruje, kada bi

94 Mandić 1984:39-41.; Filaković (rukopis).

95 MNL natuknica *viziember*.

96 ME I. natuknica *Sirake*.

97 ME I. natuknica *vaiši-Kul* (*vaiszkul*).

98 ME I. natuknica *vit-kan*.

99 ME I. natuknica *vu-murt*.

100 Priopćio prof. dr. Zvonimir Bartolić iz Čakovca.

101 SM ER natuknica *vodenica*.

102 SM ER natuknica *vodenjak*.

103 SM ER natuknica *voda*.

104 SM ER natuknica *vodenjak*.

105 Зечевич 1981:29.

106 Зечевич 1981:26.

107 SM ER natuknica *vodenjak*; Franković sakupljnja o *dabu* kod rackih Hrvata u okolici Budimpešte: opasan je u podne, kada se pojavljuje na obali rijeke.

108 Зечевич 1981:24.

netko želio vidjeti đavola, trebao je u ponoć otići na rijeku i s koncem u ruci zagaziti u vodu do koljena. Vrhom konca je valjao dodirnuti dno rijeke i povikati: "Pobratime, odi ovamo." Mislilo se da će se đavo tada pokazati.¹⁰⁹ Pojava u selu udmurtskog vodenog čovjeka *vu-murta* u predvečerje se smatra kobnim znakom.¹¹⁰

Vodenjakova štetna funkcija – Osnovna štetna funkcija vodenjaka je zavođenje ljudi i životinja u vodu i utapanje.¹¹¹ Uzročnik je nesreća, bolesti, on pravi vrtloge i poplave, izaziva oluju, plavi livade, uništava usjeve na priobalnim njavama.¹¹² Utapa one koji plivaju nad njegovim staništem (ukrajinske predaje), one koji su psovali, bogohulili, radili nedjeljom, one koji nisu poštovali postove (poljske predstave), one koji se ne prekrste prije što uđu u vodu (istočnoslovenske, srpske), one koji mu se rugaju (slovačke).¹¹³ *Vodnik* pakostan je prema vodeničarima (Češka, Moravska i Šleska), također i u lužičkosrpskim predodžbama *wodny muž* s vodeničarima nije bio u prijateljstvu¹¹⁴ Po vjerovanjima posvjedočenim kod svih slavenskih naroda, vodenjak utapa ljude koji se nađu u rijeci i odvlači ih na dno.¹¹⁵ U Banatu se vjerovalo da ne dozvoljava ribarima loviti ribu i ako zagaze u Tamiš, vukao ih je za noge u dubinu rijeke.¹¹⁶ Po kazivanju iz okolice Slavonske Požege vodenjak je svoje žrtve davio tako što bi im obavio lanac oko nogu ili im stavljao bukagije, a zatim odvlačio na dno rijeke. Po jednom predanju iz ovog kraja čovjek je se uspio izbaviti davljenja u rijeci iznijevši bukagije na nogama od čistog zlata, koje nikako nije mogao skinuti. Sutradan je došao vodenjakov sin i dao mu obećanje da će mu skinuti bukagije ako ih ovaj vrati.¹¹⁷ Vodeni demon *кѣмза* stalno je vrebao svoje žrtve odvesti u vrtlog rijeke, a zatim ih je repom obavijao i odvlačio u dubinu.¹¹⁸ Po vjerovanju Hrvata iz Podravine u Mađarskoj, u Legradskoj Gori, *vodenjak* (*topljenik*) je gospodar voda i on prevrće ljudima čamce i davi ih u rijeci i cijepa im ribarsku mrežu.¹¹⁹ U okolini se Pančeva vjerovalo da vodenjak zove tri puta čovjeka, i ako se on odazove ide sam u rijeku i udavi se.¹²⁰ Ako se čovjek oglasi kada ga sretne izgubi glas, vid i sluh. Po vjerovanjima, vodenjak svake godine mora dobiti svog

109 Зечевич 1981:29.

110 ME I. natuknica *Vu-Murt*.

111 SM ER natuknica *vodenjak*.

112 SM ER natuknica *vodenjak*.

113 SM ER natuknica *vodenjak*.

114 Зечевич 1981:26.

115 Левкиевская – Усачева 1995:160.

116 Mihajlović –Vuković 1977:54.

117 Зечевич 1981:30.

118 Zečević 1981, 24.

119 Eperjessy 1999:41., 46-47.

120 Zečević 1981, 23.

utopljenika (sjevernoruske, poljske predaje).¹²¹ Možda jedino *Čas-olmaj* vodeni patuljak u laponskim vjerovanjima pomaže ribarima, naime na njihovu udicu ili mrežu stavlja ribu.¹²² *Vaiši-kul* u komi-permjak predajama je ustvari vodeni đavao, koji je prema ljudima zlonamjeran, no prepredeni ga ljudi mogu nadmudriti.¹²³ Prema vjerovanjima Mordvina *veđ-ava* može biti i žensko i muško vodeno biće koje utapa kupače u vodu te im šalje razne bolesti koje jedino on/ona mogu izliječiti (netko se od utapanja može spasiti jedino ako baci novčić ili proso u vodu). Zamišljala se kao zaštitnica ljubavi i poroda, no njoj su se obraćali da bi bila u pripomoći mladenki, odnosno, u slučaju nerodnosti žene njoj su upućivale molitve. Istovjetna joj je *vid-ava* u mitologiji naroda Mari. Ova potonja je “majka vode” te se taj duh zamišlja kao starica u bijeloj odjeći.¹²⁴ Knez voda *vit-kan* u predajama Manjšija je gospodar zemaljskih voda te on dijeli darove voda. Zadaća mu je ljudima osigurati ribe za ishranu. Nebeski otac *Numitorum* nakon što je stvorio ribe, neposredno je stvorio njega i vodu da ribama osigura plodnost. Može odagnati od seoskih domova razne zarazne bolesti, stoga mu se prigodom epidemije ljudi i obraćaju.¹²⁵ *Vu-murt* kod Mordvina utapa ljude, šalje im bolesti, ruši nasipe, pustoši ribe, međutim, ponekad pomaže ljudima. Kada se ženi, tada čini poplave ili druge pustoši.¹²⁶

Ljudi mu prinose žrtvu – Rusi su mu, da bi ga umilostivili, prinosili žrtve: bacali su u vodu lipsale životinje, žrtvovali prvi ulov ribe, kruh, sol, votku i novac. Vodeničari su mu žrtvovali slaninu ili svinjske iznutrice. Da vodenjak ne bi uništio splav, u njega su ugrađivali lobanju.¹²⁷ Ribari u okolici Smedereva i Velike Morave žrtvovali su mu “pričes”, naime poslije crkvenog obreda sačuvali bi pričest u ustima i ispljunuli bi ju u ruku obraćajući se vodenim demonima: “Ja vama pričes, a vi meni ribu.” Takav je ribar zatim bogato lovio, ali bi time prodao i svoju dušu đavolu. Nije mogao umrijeti prirodnom smrću, već bi se na kraju morao utopiti.¹²⁸ Slične analogije pribilježene su i kod ruskih ribara. Oni su u vodu kao žrtvu bacali duhan te govorili: “Eno tebi duhana, daj meni ribe.”¹²⁹ Vodeničari su pri postavljanju vodenice pod kolo stavljali žrtve, glavu pijetla. Žrtve su

se vremenom ponavljale.¹³⁰ U arhangelskoj guberniji općina je kupovala konja ne pitajući za cijenu te su ga hranili tri dana, a poslije o vrat vezali mu dva oveća kamena da bi lakše potonu i bacali u vodu. Čelo bi mu namazali medom.¹³¹ Kod Hantija pored Irtisa vodenom duhu *jeng-tongu* ribari prije početka ribolova priređuju žrtvenu svečanost te prinose žrtvu da bi im osigurao bogat lov. Krv žrtvene životinje (janjeta, teleta ili pijetla) puštaju curiti u vodu, dok ujesen, kada je rijeka zaleđena, žrtvu prinose na ledu. Taj je vodeni duh bez kumira. Njemu je sličan lik kod Manjšija *vit-kan*.¹³² *Veđ-ava* (ženski i muški vodeni duh) u Mordvina je slala kišu na zemlju te su kod izvora u njezinu čast priređivane gozbe, a ljudi su se u potocima špricali s vodom prizivajući ju u pomoć, tj. “majku koja daje život”.¹³³ “Majka vode” u finskim vjerovanjima je *vedenemä* kojoj se naročito u Karjali i u Inkeri upućuju molitve i prinose žrtve. U proljeće se prvi ulov riba iskuha te ribari napuste kotao prizivajući ju na gozbu. Naime, od njezine je naklonjenosti ovisio bogat ulov riba.¹³⁴ Manjši *vit-kanu* prinose žrtve, na taj način što zakolju kravu čiju krv puštaju u vodu.¹³⁵ Udmurti svom *vu-murtu* podnose žrtve: peradi i kruh.¹³⁶

Zaštitna sredstva protiv vodenjaka – Vodenjak, kao i drugi demoni, bježi od vatre i češnjaka, osobito samotvoraca (Hrvati u Slavoniji i mađarskoj Podravini)¹³⁷. Sredstvo zaštite od vodenjaka je i paprat, uzica, lika spletena od devet lipa, dugme s vjenčanog odijela i sveta voda. Smatralo se da vodenjak ne može utopiti čovjeka koji je jeo kruh od brašna koje je samljeveno ivanjdanske noći. Kako bi se ljudi izbacili od vodenjaka, trebali su mu zadati zagonetku ili pitanje na koje on nije mogao odgovoriti.¹³⁸ Istovjetne se zadatke dijele vodenjaku sličnom *lidercu*, *ludvercu*, *malom vragu* (mađarske i hrvatske predaje u Mađarskoj), primjerice da u rešetku donese vodu, pijesak itd., dakako, ne može obaviti posao te na sva vremena nestane.¹³⁹ Protiv vodenih bića (*tuplenika*) pomurski Hrvati služe se formulom, kada se sjedne u čun: “Ocu i Sinu i Duhu Svetomu. Amen.”¹⁴⁰ Nekom su “dedi Pajdi” u podravskim Martincima u Mađarskoj vragovi sjeli u kola te su ih konji jedva mogli vući. No došavši

121 SM ER natuknica *vodenjak*; Зечевих 1981:26.

122 ME I. natuknica *Tyasz-Olmaj*.

123 ME I. natuknica *Vaisi-Kul (Vaiskul)*.

124 ME I. natuknice *Vegy-Ava* i *Vid-Ava*.

125 ME I. natuknica *Vit-Kan*.

126 ME I. natuknica *Vu-Murt*.

127 SM ER natuknica *vodenjak*.

128 Зечевих 1981:28-29.

129 Зечевих 1981:29.

130 Зечевих 1981:29.

131 Зечевих 1981:27.

132 ME I. natuknica *jeng-tong*.

133 ME I. natuknica *vegy-ava*.

134 ME I. natuknica *vedenemä (vedhen-eme)*.

135 ME I. natuknica *vit-kan*.

136 ME I. natuknica *vu-murt*.

137 Eperjessy 1999:41., 46-47.; Vrkić 1995:455., natuknica *vodenjak*.

138 SM ER natuknica *vodenjak*.

139 Osobne pribilješke.

140 Lukač (rukopis).

do crkve "deda Pajda" prekrži se i kaže: "U ime Oca, Duha Svetoga", na što su vragovi poskakali s kola, ali se je djeda sav ustrašen vratio kući, tj. triput ga je "groznica ufatila, od stra' velikoga". Čuvši njegove riječi vodeni su vragovi nestali.¹⁴¹ U okolici Dubrovnika (Konavle) naziva se *drug*, te ako bi se čovjek našao pored tekuće vode valjao se prekrstiti, osobito ako je htio piti vode, pošto se je vjerovalo da će ga *drug* (Sotona) što živi u vodi oseniti.¹⁴² Prigodom susreta čovjeka i demonskih bića valja šutjeti, ne da mu ona oduzmu glas, odnosno, kod nekih drugih treba opsovati (genitalije imaju funkciju za odaganje zle sile), dokle u slučaju susreta s bićima koja žive u vodi čovjek se oglašava da bi time omeđio ljudski prostor u kojemu je pošteđen od demonskog utjecaja.¹⁴³ Služiti se sa sakralnim formulama, a prekrstiti smatra se kao stvaranje svetog prostora, koji može parirati demonskoj sili. Zabranjeno se je odazivati kada vodeni demon zovne svoju buduću žrtvu.¹⁴⁴ Ugrofini narod Udmurti vodenog čovjeka tj. *vu-murta* otjeraju batinama, odnosno sjekirama udaraju u led jezera ili rijeka.¹⁴⁵

Općenito i o drugim vodenim bićima – U ovom poglavlju dat će se šturi opis nekih drugih vodenih bića. Njihova znanstvena obrada zahtijeva dodatne napore. U jednom hrvatsko-mađarskom selu Legradskoj Gori u Podravini (Mađarska) postojalo je vjerovanje o *medardu*, vodenom demonu koji živi u jezerima. Vjerovalo se da poplave u ataru nastaju kada se ovaj demon, ogromnog tijela spusti u vodu.¹⁴⁶ Vodeni demon koga su brodari na Savi u okolini Šapca nazivali *кемза*, bio je sličan čovjeku, ali je imao rep poput zmije.¹⁴⁷ U Makedoniji su posvjedočena vjerovanja o ženskom vodenom demonu s nazivom *стија* ("demon mjesta"), koji se razlikuje od "panonskog" vodenjaka. U Stranci jedan od naziva za pokrovitelja sela jeste *стивото*, *стихото* i on se noću javlja u obliku patke, koze, a najčešće đavola.¹⁴⁸ U okolini Skopja stije su zamišljane kao strašne žene koje svojim kosama zapletu čovjeka koji uđe u rijeku i udave ga,¹⁴⁹ a Marijovu kao četveronožna čudovišta s dvanaest glava, dugim kosama i konjskim očima.¹⁵⁰ U okolini Đevđelije, vjerovalo se da u rijekama, na mjestima gdje se voda vrti u kovit-

lac, nalaze *муравини*, opasni demoni u obliku žena, koji dave ljude, naročito ako se kupaju u vremenu od 1. do 15. kolovoza.¹⁵¹ Kod Srba, u Dunavskoj klisuri u Rumunjskoj, vjerovalo se u postojanje ženskog vodenog demona pod nazivom *видра*, koji je mogao udaviti ljude.¹⁵² U srpskim pučkim vjerovanjima za vodu su vezane četiri grupe mitoloških bića: zoomorfni stanovnici voda (водени бик, коњ, ован, петао), proždrljiva čudovišta (хала, аждаја, ламја), čovjekoliki vodeni duhovi (водењак, водени човек, кемза, гвозден човек, itd.) i bića koja borave oko voda (вила бродаркиња, вила језеркиња, караконцуле, ђаво, светиња, разне приказе). Po pravilu voda iz koje se pojavljuju spomenuta bića jest stajaća i duboka ili vir u rijeci, dok površina koju voda zahvaća nije važna, zato se za njihovo stanište može uzimati i bunar ili izvor. Takva shvaćanja motivirana su predstavom o dubokoj vodi kao "kapiji" za onaj svijet, čime se ukazuje i na ktoničnu prirodu spomenutih bića. Nazivi čudovišta *аждаја* i *ламја* predstavljaju tuđice u jezicima balkanskih Slavena. Po porijeklu, "аждаја" je iranski naziv koji su prihvatili Turci i prenijeli ga Slavenima na Balkan, dok je "ламја" pozajmica iz grčkog. Sličnosti funkcija hale, аждаје i lamje ukazuju da je to prvobitno bilo jedno mitološko biće. Glede mitoloških bića koja borave pored voda, pojedina od njih mogu biti i u vodi i na suhom, najteže je odrediti porijeklo vile. Njene funkcije "naplaćivanja brodarine" ranjavanjem ili ubijanjem junaka i njihovih konja, zatim zidanje grada od kostiju junaka i sl. ukazuju da se iza nje krije ktonično božanstvo, možda sama gospodarica onoga svijeta. Ovakve predstave približavaju ili izjednačavaju vilu s "halom" i ruskom *баба-јаром*. S druge strane, vile koje u noćno vrijeme igraju, spliću konjima repove, izazivaju bolesti kod ljudi, iz ljubomore posvađaju braću i sl. mogu voditi porijeklo od duša neprirodno umrlih djevojaka (utopljenice, samoubojice i sl.), koje nisu živjele svoj vijek na zemlji i nisu prošle kroz obred svadbe. One su slične ruskim *русалкама*. Sličnog su porijekla i tzv. *караконцуле*, koje se pojavljuju u vrijeme nekrštenih dana (između Božića i Vodokršća), dok se u ljetno vrijeme sklanjaju u vodi ili pored vode, pokazujući se putnicima u noći kao prikaze (u obliku jareta, kokoške, žene u bijelom, bezglavnog čovjeka itd.). Racki Hrvati u Tukulji vjeruju da *vile* kod bara žive i odvuku čovjeka kojega pokvare. Vile postaju od umrlih djevojaka koje su bez prstenovanja umrle.¹⁵³ U vjerovanjima pomurskih Hrvata u Mađarskoj zamišlja se da *vile* žive u vodama te da im je tijelo dopola nalikom na čovječje, a druga polovica na riblje.¹⁵⁴ Kod

141 Sakupio Đ. Franković, kazivač; pokojni Marko Horvat, umirovljeni kult. djelatnik u Martincima (Felsőszentmárton); Pesti 2002:192.

142 Зечевић 1981:24.

143 Раденковић 1996:28.

144 Зечевић 1981:30.

145 ME I. natuknica *vu-murt*.

146 Ерејесы, 1999:41.

147 Тројановић 1934:244.

148 Страндца 1996:230.

149 Филиповић 1939:518-519.

150 Радовановић 1932:105.

151 Тановић 1927:310.

152 Крстић 1987:187.

153 Sakupio Đ. Franković.

154 Лукач (rukopis).

rackih Hrvata u Anzabegu poznato je vjerovanje o mitskom biću *polak riba*, *polak djevojka*, koja ima ljudsku glavu i riblje tijelo. Prema predaji ribari su uhvatili takvo biće.¹⁵⁵ Hrvatima u Legradskoj Gori (Szentmihályhegy) u Mađarskoj poznata je *vodena dekla* ili *vodena sneha*, a pošto je riječ o mješovitom stanovništvu, kazuje se i o sličnom nazivu vodenih bića po imenu *vízilány*, *vízitündér* (vodena djevojka, vodena vila). Ova se potonja zamišlja kao pola djevojka i pola riba, ima zlatnu kosu i svake sedme godine na Trojicu sjeda na obalu rijeke Mure ili Drave i obavlja ručne radove te svojom prekrasnom pjesmom mami muškarce u vodu.¹⁵⁶ Kazuje se kako je nekom pastiru konja, koji je na drugoj strani obale Drave u Legradu na pašnjaku Pažit napasao konje, sestra donosila objed i sa skele u vodi rijeke vidjela je vodene dekle.¹⁵⁷ Prema drugoj predaji neki je dečko oraو u blizini Drave i kada je obavio oranje, reče svom prijatelju neka ide s njime jer ga na obali rijeke čekaju lijepe djevojke pa će se naći neka i za njega. No tamo su bile vodene dekle, dopola u vodi i dozivale su momke: "Hodi, hod!"¹⁵⁸ Dečko je zagazio u vodu i išao prema njima. No njegov prijatelj ga je uhvatio za ruku i dovukao na obalu, gdje ga je privezao uz jednu vrbu. "Pusti me, reče momak, mene one tamo čekaju!" Nato je njegov prijatelj počeo jako psovati, na što su vodene dekle nestale.¹⁵⁹ Slična joj je *morska djevojka*, neka vrsta lijepe vile koja dopola ima ljudski izgled, a od pola riblji rep.¹⁶⁰ *Pol žena i pol riba*, odnosno *morska dekla* poznata je u predajama podravskih Hrvata.¹⁶¹ U mađarskim vjerovanjima o vodenim bićima pored muških pojavljuju se i ženska bića takozvane *vízi-*, *hab-*, *szép-*, odnosno *élnyok* (éjlnyok), tj. vodene-, valne-, lijepe noćne djevojke. One su obično dopola žene i pola ribe: s raspletenom dugom kosom. Takva bića u Erdelju i Dömösu idu u grupama i viču po šumi, penju se na drva i plaše ljude. U Sigetvaru *hableányok* (djevojke u vodenoj pjenu) pjevaju o sudbini čovjeka te od njih potječu sve pjesme,¹⁶² te se *széplányok* (lijepe djevojke) i *élnyok* (djevojke noći) u Cserhátu grupno kupaju i pri tome pjevaju.¹⁶³ Nazivaju se i *vízitündér* (vodena vila), te kada se pojave tamošnji

155 Sakupio Đ. Franković. "Riba koja ima čeljadsku glavu. Ta riba bila u moru, đe li? U Dunavu našli take ribe da ima čeljadsku glavu. Žensko, ili muško, ne znam. I kad Dunavom išli, onda su pjevali", kazuju racki Hrvati u Tukulji.

156 Eperjessy 1999:41.

157 Sakupio i priopćio E. Eperjessy.

158 Svoje žrtve slično prizivlje i vodenjak u Međimurju: "Hodi, hoj!"

159 Sakupio i priopćio E. Eperjessy.

160 Priopćio prof. dr. Zvonimir Bartolić iz Čakovca koji je predaju čuo u svom rodnom selu Dubravi.

161 Franković 1990:162.

162 Ne isključujemo mogućnost pošto je riječ o predajama iz Sigeta da su one zabilježene od tamošnjih Hrvata (Bošnjaka).

163 MNL natuknica *vízilények*.

Mađari pored rijeke Túra, Tiszafüreda i Szolnoka smatraju kobnim predznakom, pojavom jakog vjetrova i bure.¹⁶⁴ Smatra se da bića zvana *tündérek* (vile) stanuju u udubljenim spiljama u Tihanyu kod Balatona. Poznato je da na dnu Nežiderskog jezera (Fertő-tó) ima sedam potonulih gradova u kojima žive prelijepi *vízitündér* (vodene vile) čiji se govor i pjesma u tihom noći čuje na površini jezera, a čuju ju oni ribari koji veslaju čamcima na vodi. Navodno, njihove palače su izgrađene od dragog kamena i zlata te se mogu vidjeti pri sjajnoj mjesečini, no svake sedme godine i tornjevi gradova proviru iz vode pa se i vodeni ljudi pojavljuju na obali jezera, odnosno, svake devete godine vide se dvije lijepe *vízitündér* (vodene vile). Kraljica *tündéra* (vila) je Ilona Tündér, koja caruje u vječitom carstvu sreće i blaženih.¹⁶⁵ Palače vodenih vila dosežu čak do mora, vjeruju žitelji nešto sjevernije u Csalóközu, danas u Slovačkoj, u njima može živjeti i *vízikirály* (vodeni kralj).¹⁶⁶ U mađarskim vjerovanjima poznato je i biće *sellő* (sing.: pola djevojka i pola riba), odnosno *haltestű leány* (djevojka ribljeg tijela) poznata iz pripovijedaka. Međutim, djevojka ribljeg tijela poznata je i na području u okolici rijeke Rabe, ribljim repom, kozjim papcima i na leđima grbačom od jednog akova.¹⁶⁷ *Sellők* (pl.) su dakle ženska mitska bića u mađarskim pučkim vjerovanjima, koja su do pojasa predivne djevojke, a donji dio tijela im je riblji rep. Borave u vodopadima i bistrim planinskim potocima. Običan čovjek ih može vidjeti u obliku pjene na vodi brzih potoka. Na slikama iz 18. stoljeća prikazuju se s razdvojenim ribljim repom.¹⁶⁸ U sjeveroistočnim mađarskim vjerovanjima, iz okolice rijeke Sajóa, pojavljuje se *vízicsikó* (vodeno ždrijebe) te *tündér* (vila) koja se pretvori u *öregembera* (starca) te u vodu jezera Hévíz mami ljude i djecu, naime, dijeli im crvene čizmice i slatkiše, dokle odraslima maramu i kožuh. No oni koji se "starcu" približe, pod njima potone zemlja i tragom nestanu. Obično se tada na površini vode pojavljuje neko biće koje je dopola ždrijebe, a dopola čovjek pa tripud zarže, udarajući tripud sa svojim prednjim nogama i potom potone u vodi.¹⁶⁹ Nekom ribaru u vodi pojavljuje se neki *zöld emberke* (zeleni čovječuljak) koji mu obeća bogat ulov ribe, ako mu da ono što ne zna, a što ima u svome domu. Ribar ne misleći na nikakvo zlo, pristane na pogodbu, te uhvati puno riba, no tada mu zeleni čovječuljak reče da će doći poslije sedam godina po njegova sina, naime, ribar i ne zna da mu je žena zatrud-

164 Ipolyi 1854:96.

165 ME I. natuknica *tündér*.

166 Ipolyi 1854:96-97.

167 Ipolyi 1854:98-99.

168 ME I. natuknica *sellő*.

169 Ipolyi 1854:101.

njela.¹⁷⁰ Priče istog sadržaja poznate su i kod podravskih Hrvata u Mađarskoj.¹⁷¹ *Vízi szulok* (vodeni sluk) prema kazivanju nekog Mađara preseljenog iz Erdelja u Legradsku Goru, ustvari je čovjek koji živi u vodi, kosa mu je kao morska trava. Kupač se i nehotice u nju zaplete, te ga vodeno biće povuče na dno vode.¹⁷² O *morskom čoviku* vjerovalo se da je početkom 18. stoljeća, blizu Dubrovnika nekoga podneva izronila ljudska neman. Visoka spodoba s golemom glavom tri se dana šetala obalom. Rukama je mahala i jezivo urlala. *Morski ljudi* su prave kipine, obnoć izrone iz mora, donesu sa sobom svijetli kamen, kojim svijetle kraj mora i pjevaju. Tko ima taj kamen, sretan je nauvijek.¹⁷³ Kod slavenskog življa u Karpatima poznate su *morské panni* (morske žene) koje žive u jezerima, a pola tijelo im je nalikom na kobilu. Škoti također imaju mitsko vodeno biće *Waterklep* naličjem na konja, a takav je i *Nennir*, ili *Nikur*, jednako tako i *meerwunder*.¹⁷⁴ U hrvatskoj pučkoj predaji javljaju se *morski konji* koji na čelu imaju po jedan dragi kamen. Zapali li netko smeće na morskoj obali i skriva se u duplji panja, vidjet će nakon nekoliko dana, kako iz mora izlaze konji morski te idu u goru na pašu. Na zgarištu će oni ostaviti svoje dragulje. Zaskoči onaj koji bijaše skriven, konji će smrti i zaboraviti dragulje. "Prileti taj na paljevinu" naći će svih trista dragulja.¹⁷⁵ Ovdje navodimo da u mađarskim pripovijetkama pojavljuje se *vízi csikó*, odnosno *vízcsikó*¹⁷⁶ (vodeno ždrijebe), a u podravskih Hrvata u Mađarskoj zlatna ergela i zlatni ždrijebac obitavaju na dnu mora.¹⁷⁷ Podravski Hrvati, racki Hrvati u Mađarskoj vjeruju da *šarkanj* živi u močvari u vodi. "To su take velike zmije da krila imaju. Kad ide taj gadni vijar, to puše vjetar, grmljavina, onda on se sigra, da", kazuju racki Hrvati u Tukulji.¹⁷⁸ Šarkanju je istovjetna *aždaja* i *poznoj* koji žive u močvarama, a na njima jaši *grabancijaš*, *garabancoš*¹⁷⁹ i pravi tuču, jednako tako i mađarski *garabonciás diák* jaši *sárkány*.¹⁸⁰ Dječje plašilo u santovačkih Šokaca u Mađarskoj je *baba zuba*, koja živi u bunaru te uvuče djecu koja gledaju u bunar.¹⁸¹ U okolici Leve u Slovačkoj stanovništvo zna još i za *vasbábák* (gvozdene babe) koje žive u bunaru.¹⁸²

170 Ipolyi 1854:101.

171 Franković 1986:87-92.

172 Sakupio i priopćio E. Eperjessy.

173 Vrkić 1995:424-425.

174 Ipolyi 1854:99.

175 Internet: *vodenjak*.

176 Ipolyi 1854:99., 101.

177 Franković 1986:71-76.

178 Sakupio Đ. Franković.

179 EJSuM 1990:114-116.

180 Datoj problematici želimo posvetiti više pozornosti u zasebnoj studiji.

181 Sakupio Đ. Franković, kazivač: novinar Stipan Filaković iz Pečuha.

182 Ipolyi 1854:101.; očito da je riječ o slovačkim predstavama.

Gradišćanski Hrvati u Koljnofu (Kópháza), nedaleko Šoprona, djecu plaše da se ne bi naginjala nad bunar: "Da će te žaba povući nutra va zdenac!", no druga vodena bića u njih nisu poznata.¹⁸³ Na velikoj žabi jaši *pop* i pravi tuču, vjeruje se u podravskim Martincima.¹⁸⁴ Prema mađarskim strašilima za djecu u okolici Segedina u bunaru živi *kokos*,¹⁸⁵ dokle na području Bakonyalja ono se zove *kankus*. Ima ljudsko tijelo, a djecu koja se naginju nad bunar uvuče u vodu. Stoga je zabranjeno fučkati u bunar i hitati u nj kamen, dok se iz vjedra uvijek nešto vode odlilo u bunar. No na Božić u vodu bunara se bacaju mrvice i hostija, a vodeno biće u bunaru, kao znak svoje zahvalnosti i dobre volje, na Badnjak pokazuje vjerenika djevojci koja u pola noći svijećom u ruci gleda u bunar.¹⁸⁶

Literatura

Bošković-Stulli, M.

1977 *Usmene pripovijetke i predaje*, MH, Zagreb
Černy, A.

1898 *Mythicke bytosti lužických Srbu*, NSČ III, Prag
Eperjessy, E.

1999 *Ispitivanje međusobnih utjecaja u pučkom praznovjerju jednog mađarsko-hrvatskog naselja*, Etnografija Hrvata u Mađarskoj 5, Budimpešta
Филиповић, М.С.

1939 *Обичаји и веровања у Скопској котлини*, CE36 LIV, Београд
Filaković, R.

Praznovjerje santovačkih Šokaca (rukopis)

Franković, Đ.

1986 *Zlatni prag* Usmene pripovijetke. Tankönyvkiadó, Budimpešta

1990 *Mitska bića u podravskih Hrvata Narodne predaje*, EHuM 9., Tankönyvkiadó, Budimpešta 1990
Predaje Hrvata i Srba u Mađarskoj (rukopis)

Ipolyi A.

1854 *Magyar mythologia*, Pest

Kelemina, J.

1997 *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Bilje 1997.

Крстић, Б.Ђ.

1987 *Код Белог Брешка и око њега*, Букурешт
Крпа, А.

183 Sakupio Đ. Franković, kazivač: Ladislav Horvat, umirovljeni krojač u Koljnofu (Kópháza).

184 EJSuM 1990:117-118, sakupio E. Eperjessy.

185 „Kokos“ izgovara se kao „kokoš“, ne isključujemo pri tom nazivu mogućnost da je riječ o utjecaju ili srpskog ili hrvatskog jezika, naime Srba i Dalmata (Hrvata) u gradu je bilo u nemalom broju.

186 MNL natuknica *víziember*.

1996 *A Galga menti szlovákok mitikus lényei*. Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi köteteiből, Budapest

Левкиевская, Е.Е. – Усачева, В.В.

1995 *Полесский водяной на общеславянском фоне*. Славянский и балканский фольклор, Москва
Lukač, K.

2007 *Predaje Hrvata u Pomurju*. Etnografija Hrvata u Mađarskoj 2007, broj 12. Pečuh/Pécs

Mandić, Ž.

1984 *Latice ivančice* Narodne pripovijetke šokačkih Hrvata u Mađarskoj. Poduzeće za izdavanje udžbenika, Budimpešta

1998 *Baština uklesana u kamen*. Hrvatski znanstveni zbornik Časopis Hrvatskog znanstvenog zavoda, Pečuh I/1.

Mihajlović, V., – Vuković, G.

1977 *Srpskohrvatska leksika ribarstva*, Novi Sad
Ножинић, Д.

Етнографска грађа из Хрватске (рукопис у својини аутора).

Pesti J.,

2002 *Az ördögszántotta hegy. Baranyai mondák, hiedelmek és történetek*, Alexandra Pécs

Radenković, Lj.

1996 *Simbolika sveta u narodnoj magiji Južnih Slovena*. Prosveta, Niš, Balkanološki institut SANU, Beograd

1997 *Predstave o đavolu u verovanjima i folkloru Balkanskih Slovena*. Zbornik Matice srpske za slavistiku, br, 53., Novi Sad

Радовановић, В.С.

1932 *Маријовци у песми, причи и шали*, Скопље
Руheim G.

1925 *Magyar néphit és népszokások*, Budapest
Szendrey Zs.

1938 *A nép élő hitvilága*. Ethn., Budapest

Страндца

1996 Софија

Seres A.

1981 *Erdők, vizek csodás lényei Háromszéken és a környező vidékeken*. Népmiszereti Dolgozatok, Bukarest
Тановић, С.

1927 *Српски народни обичаји у Бевђелијској кази*, СЕЗб XL.

Тројановић, С.

1934 *Змије и друге немани водене по народним причама*, СЕЗб L, Београд

Власова, М.

1998 *Русские суеверия. Энциклопедический словарь*, СПб.

Vrkić, J.

1995 *Vražja družba hrvatske predaje o vilama, vješticama, vrazima i drugim nadnaravnim bićima*. Glagol, Zagreb

Vujkov, B.

1990 *Zlatni prag*. Hrvatske i srpske narodne pripovijetke iz Mađarske, Biblioteka Dunav Tankönyvkiadó, Budapest, 1990

Зечевић, С.

1981 *Митска бића српских предања*, Београд

Skraćenice

ME – Mitológiai enciklopédia I-II., Gondolat, Budapest 1988. [glavni ur. S. A. Tokarev]

MNL – Magyar Néprajzi Lexikon, Budapest

RS – Rječnik simbola, Nakladni zavod MH, Zagreb 1987. [ur. Branimir Donat]

SM ER – Slovenska mitologija Enciklopedijski rečnik, Zepeter Book World, Beograd 2001. [Redaktori Svetlana M. Tolstoj i Ljubinko Radenković]

Összefoglaló – VÍZIEMBER / VODENJAK – emberalakú férfi, mitológiai lény, akiről azt tartják, hogy a folyók örvényeiben, a vízimalmok közelében, tavakban és a mocsarakban tartózkodik, ahol azt az embert, akit vízbe kíván fullasztani, a vízbe csalja. A víziemberek szívesen tartózkodnak a mély vizekben, az örvényekben, a folyó torkolatokban, a gátaknál és a malomárokban. A vodenjakról szóló hiedelmek és mondák a horvátoknál és a szerbeknél a Balkán-félsziget pannóniai részén mutathatók ki, gyakrabban a szlovén, a keleti- és a nyugati szlávoknál, valamint a többi közép-európai népnél. Ezen hiedelmek elterjedtségének déli határvonalát a balkáni szlávok esetében Banija, a horvátoknál Posavlje (Száva mente), a szerbeknél a Podunavlje (Duna mente) határolja. E hiedelemként csak kivételes esetben fordul elő más vidéken, illetve csak gyermekijesztő formájában. A magyaroknál különböző elnevezéssel mutathatók ki a vízhez kapcsolódó lények, leggyakrabban *víziember* névvel, amelyek folyókban, tavakban és kutakban élnek. A vízi démonokról szóló képzetek a keleti- és a nyugati szlávoknál igen elterjedtek, azonban tipológiai eltérések egymástól. A keleti szlávok *vodenjakj*a a víz, a halak és a vízben élő lények urának képzelik el. A nyugati szlávoknál a *víziember* a víz uraként szerepel, nem rendelkezik külön funkcióval, vízben él ugyan, ám eredete a vízbefúltakhoz kapcsolja.

KAKO JE LAZAR STIPIĆ 1926. PLANIRAO PRODAJU MAĐARSKIH UMJETNINA

STEVAN MAČKOVIĆ

U Historijskom arhivu sačuvan je dokument iz 1926. godine¹ koji svjedoči o inicijativi subotičkog novinara Lazara Stipića da se vrijedne gradske umjetnine: slike i vitraži, kojima su autori Mađari – izlože prodaji! Samom prodajom, donekle, bi se popravilo stanje gradske blagajne, ali jamačno i Stipićevo, budući da bi njegova provizija trebala iznositi deset posto utržene sume. Tko je bio, zapravo, Lazar Stipić? Punim imenom Lazar Adalbert Ludovik Stipić (Subotica, 26./27. srpnja 1890. – 14. svibnja 1944.), bio je sin Marka i Margaretke Malagurski, a supruga mu je bila Erzsébet Schulhoff. U novijoj povijesti Subotice ostao je zapamćen kao jedan od najagilnijih novinara, ali isto tako bio je

¹ Historijski arhiv Subotica (u daljem tekstu HAS), F:47. II 40/1926. Spisi s rimskim brojevima I, II, III i IV, koji su u naznačenom razdoblju pripadali odeljenju Velikog bilježnika.

publicist, urednik, nakladnik i književnik². Školovao se u Subotici, dok studij prava započinje u Budimpešti, a nastavlja u Beču, no, nije diplomirao, navodno radi toga jer je još u studentskom razdoblju «okusio novinarski kruh»³. Bio je suradnikom, pokretačem i urednikom većeg broja dnevnih listova – *Szabadkai Újság*, *Bácskai Napló*⁴, *Szabadkai friss Újság*⁵, *Neven*, *Narod*⁶, *Nemzet*⁷, *Istina*, *Zemljodilac*, *Dan*, *Újság*, *Borba*⁸, *Jugoslovenski klobučar*, *Naše slovo*⁹, te časopisa *Književni sever* i *Glas*¹⁰.

Najznačajnija djela Lazara Stipića su: – *Večna vatra*, Subotica 1923; – *Istina o Vojvodini* (Nemoral u javnom životu. Trgovanje sa socijalnim problemima. Nemar u kulturi. Kome je podmetnuta odgovornost?),

² Svojim stihovima uvršten je u Antologiju poezije bunjevačkih Hrvata iz 1971., što ju je pripremio Geza Kikić i tiskao u izdanju Matice hrvatske 1971.

³ Kolozsi Tibor, *Szabadkai sajtó (1919-1945)*, Újvidék (Novi Sad) 1979, str. 71.

⁴ U dva navrata, u 1916. kao i 1917. godini Sztipich je bio urednikom toga lista. Kolozsi Tibor, nav. djelo, str. 531.

⁵ I u tom listu se javlja listopada 1918. kao urednik. Kolozsi, nav. djelo, str. 547.

⁶ *Narod* je zastupao ideje Demokratske stranke.

⁷ *Nemzet* je bio bratski list *Narodu*, koji je izlazio na mađarskom jeziku.

⁸ *Borba*, radikalno glasilo pokrenuto je 1924. a, prestaje izlaziti 1926. godine. Financira se novcem bogatih subotičkih radikala, a tiska latinicom. Prvi broj datiran je 30. ožujka 1924. godine. Tjednik isprve izlazi svake nedjelje, a potom dva puta tjedno. Kao vlasnik, odgovorni urednik i novinar, Lazar Stipić u potpunosti uređuje profil i sadržaj ovoga, naglašeno, prosrpski orijentiranoga, glasila, namijenjenoga bunjevačkoj čitalačkoj publici, koju se htjelo potaknuti na zbližavanje sa srpskim političkim čimbenicima u gradu, i šire, s ciljem stvaranja čvrstog fronta prema neslavenskom stanovništvu. Tako u prvom broju Stipić potpisuje demagoški članak, pod naslovom *Naš program*, u kojem razlaže i zagovara program Radikalne stranke. Tijekom izlaženja ovog glasila oštro napada i kritikuje mnoge subotičke političke i društvene djelatnike, a također sve pojave i procese koji nisu po mjeri nacionalno-političkog programa radikala, uz borbu za «nacionalno i državno jedinstvo», te stalno ukazivanje na korupciju, što su bile neke od karakteristika lista.

⁹ *Naše slovo* (1934.– 1941.)

¹⁰ *Glas* je bio književni časopis, a izlazio je 1938.– 1939. godine.

Subotica 1925; – *Istina o Mađarima* (Po mađarskim podacima), Subotica 1929¹¹; – *Put od dva do jednog sveta* (Dogadaž u četiri slike)¹², Subotica 1930; – *Bunjevci*¹³, Szabadka 1942.

Pišući brošuru *Istina o Mađarima* Stipić pokušava pružiti odgovor na stanovite revizionističke aspiracije koje u tom razdoblju, orkestrirano, jačaju među ovdašnjim mađarstvom. Njegove teze, ne rijetko, opterećene su primjesama diskvalificiranja i negiranja Mađara kao nacije, pače «rase». Tako primjerice tvrdi: «Kada se pogleda ceo mađarski državni i narodni život, vidi se, da su u njemu najvažniju ulogu imale porodice i ljudi tuđe krvi, koji su dali Mađarima apsolutno više nego porodice i ljudi čiste mađarske krvi», ili dalje: «Sve ovo dokazuje da nema prave i čiste mađarske rase, te da je sadanji mađarski narod zajedno sa svojim predstavnicima stvoren veštački iz krvi i vrednosti ostalih naroda, koji su živeli na teritoriji bivše Mađarske». S tako koncipiranim djelom nedvojbeno se svrstao uz bok vlastodržaca novostvorene države, suprotstavljajući se onim Mađarima koji su gajili nade o vraćanju na staro. Otuda, u vrijeme zaposjedanja Bačke, kada se, uistinu, sve pokušava vratiti na stanje od prije 1918. godine, okupatorski vlastodršci nisu bili spremni zaboraviti Stipićeve «zasluge», glede toga pitanja.

Stipić nije imao financijskog uspjeha sa svojim listovima, uloženi kapital se teško vraćao, a on je zapadao u dugove, premda mu je za život dostajalo¹⁴. I tako kroz cijelo međuratno razdoblje. Unatoč tomu, uporno je ustrajavao u novinarskom i nakladničkom poslu. Od 1938. godine je na čelu Gradske knjižnice. Odlukom gradskih vlasti od 27. lipnja 1938.¹⁵ naslijedio je na tom položaju pokojnog Blaška Mesaroša¹⁶. Zamjenik predsjednika opštine Milivoj Kendelac, omogućio mu je da se uz poslove gradskog knjižničara, i nadalje

bavi novinstvom¹⁷. Primopredaja knjižnice je izvršena 20. rujna 1938. godine.

Po svemu sudeći, Lazar Stipić je od prije imao aspiracija prema ovom mjestu. Kada je polovinom 1934. godine Radivoj Lungulov smijenjen s mjesta prvog čovjeka subotičke Gradske knjižnice, u subotičku kulturnu i inu javnosti, dospijevaju pojedinosti o ne malim trvenjima između Petra Pekića, Balinta Vujkova, Lazara Stipića, Jose Šokčića, dr. Joce Milekića i Ivana Malagurskog, upravo glede ove pozicije, pri čemu je, svaki pretendent imao stanovitu podršku određenih krugova. I premda su pojedini kandidati, tko više tko manje, ispunjali što zakonske, što stručne pretpostavke, gradski je načelnik je te 1934. godine, posve ih zanemarišvi, izabrao na ovo mjesto nesvršenog studenta prava Tošu Išpanovića. Tim postupkom, još jednom je ideološko-politička podobnost promovirana u presudni, odlučujući kriterij pri izboru rukovodećih ljudi (i) u kulturnim ustanovama Subotice¹⁸, a sve drugo je potisnuto nekamo prema margini. Razdoblje od kraja lipnja 1938. do početka travnja 1941. godine, kada je Lazar Stipić na čelu Gradske knjižnice, može se okarakterizirati – uspješnim! Budući da je osjetno povećan broj čitatelja fondova¹⁹, uz istodobnu skrb za zatečene, posebice vrijedne knjige. Po izvješću o starim knjigama, koje podnosi vlastima, iz XVI. stoljeća bilo ih je – 56, iz XVII. – 80, a iz XVIII. – 269²⁰. Pored toga Stipić je zatražio dodatna sredstva za ukoričavanje oko 7 tisuća knjiga, te novac za kataloško ustrojavanje knjižnice, međutim, raspoloživa sredstva u gradskoj kasi, za ove namjene, nisu bila dostatna.

Ostalo je zabilježeno da je Stipić 1940. godine dao gradskom Kulturno-socijalnom odjelu prijedlog za osnutak Historijskog odjeljenja Knjižnice²¹.

Kakva je bila Subotica 1926. godine? Mnogo mirnija i stabilnija nego u jesen 1918. godine kada se okončava Veliki rat koji ovim krajevima donosi promjenu imperiuma. Ali neke od posljedica koje je ona ostavila, još nisu u potpunosti bile riješene ni nakon osam godina. Potpuni preustroj čitavog društvenog života išao je

11 Riječ je o brošurici malog formata sa 48 stranica, koja doživljava ponovno tiskanje u 2004. godini od strane izdavača *Dobrica knjiga*, Novi Sad – Srbije.

12 Ovaj dramski komad praizvjedan je 1931. godine u Subotici, a u najavi objavljenoj u lokalnom tisku navodi se kako je ono napisano prije nekoliko godina, ali se nije moglo postaviti, što se može razumjeti da su tek u eri «jugoslavenstva» sazrijeli uvjeti za njegovo izvođenje.

13 Riječ je o malenoj knjižici od 18 stranica, u kojoj autor u stihovima predstavlja prošlost Bunjevaca.

14 Prema navodima iz 1938. godine, njegovi mjesečni prihodi kao urednika *Našeg slova* su do 2 000 dinara, a kao knjižničara 1 391 dinar. HAS, F:47. IV 6628/1938

15 Isto

16 Blaško Mesaroš / Mészáros Balázs / (1887-1934.) završio je teologiju, a prije knjižnice radio je kao nastavnik latinskog jezika i činovnik. Život je skončao pod tragičnim okolnostima, samoubojstvom.

17 Za Stipića je, očito, bilo veoma važno, da se (i nadalje) može potvrđivati kao novinar (britka pera), tim više jer je sve zajedno dobivao plaću od preko 3 000 dinara. U tom razdoblju, inače, prosječne radničke mjesečne plaće kreću se od 500 do 1 000 dinara, dok primjerice liječnik u gradskoj službi ima oko 2 500, a profesor na Pravnom fakultetu u Subotici oko 6-7 tisuća dinara.

18 V.: Stevan Mačković, Gradski bibliotekari Mijo Mandić i Rade Lungulov, Rukovet, 6-7, Subotica 1994, str. 48-52

19 Izvještaj o radu Gradske knjižnice. HAS, F:47. IV 9100/1939

20 HAS, IV 5019/1939

21 HAS, F:47. IV 1484. 514/940. Zamisao je bila da sve gradske ustanove i odjeli dostavljaju svoje tiskanice Knjižnici koja bi ih hronološki sređivala i čuvala.

sporije od zacrtanih političkih smjernica. Još je uvijek lebdjela u zraku podjela na «pobjednike» (gdje su se generalno svrstavali Srbi, kolonisti, domoljubni Bunjevci ...) i «porazene» (gdje su se nalazile nacionalne manjine, u prvom redu Mađari i Nijemci).

Mađari su i dalje imali značajan udio u stanovništvu grada. Po podacima popisa stanovništva, zadnjeg u periodu Kraljevine Mađarske iz 1910. godine i lokalnog iz 1919. godine kao i prvog u jugoslavenskoj državi iz 1921. godine²² broj Mađara je bilježio velike oscilacije²³. U 1910. godini podaci govore o 55.587 Mađara. Po lokalnom popisu 1919. godine ima ih samo 19.870²⁴, a po popisu 1921. godine 26.749²⁵, da bi njihov broj dostigao 39.108 u 1931. godini²⁶. Oni su od vladajuće nacije degradirani na neomiljenu i uvijek sumnjivu nacionalnu manjinu. Vlasti su se težile onemogućavanju svakog vida javnog iskazivanja mađarskih nacionalnih osjećaja na najmanju moguću mjeru, a redovite i zamjetno snažne bile su i mjere nasilne demađarizacije. Treba istaći da Mađari zatečeni na teritorijima pripojenim novoj južnoslavenskoj državi, do 1921. godine i potpisivanja Trianonskog ugovora, nisu smatrani jugoslavenskim državljanima. Masovno su otpušteni iz službe²⁷, uskraćivan im je boravak u gradu²⁸. I, poput drugih i neslavena, imali su rok optiranja, koji je istekao 26. 1.1922. godine.

Jedan od dominantnih ciljeva nove države u Bačkoj, Banatu i Baranji, bio je provođenje procesa «nacionalizacije»²⁹. Pod tim se u prvom redu podrazumijevalo takvo djelovanje na demografskoj razini da «slavenski element» zadobije stabilnu većinu, te cijeli niz odluka, mjera i postupaka kojima je zajednički imenitelj učvršćivanje vlasti na temeljima nove jugoslavenske ideologije. Ovo je bjelodano na polju prosvjetne politike, gdje su ukinute konfesionalne škole, srpski uveden kao državni jezik, a onemogućavano pohađanje nastave na mađarskom jeziku svima, za

22 Popis je bilježio izjašnjanje o «po pretežnoj upotrebi» jezika, a ne po nacionalnosti. Na razini države bilo je 472 079 onih kojima je to bio mađarski jezik.

23 V.: Zoran D. Janjetović, *Preispitivanje nacionalnog identiteta u Vojvodini posle Prvog svetskog rata*, <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7019.pdf>

24 HAS, F:47. I 22/1919

25 HAS, F:47 IV 5099/1939. Ukupan broj stanovništva je bio 90 961.

26 HAS. F:57. 6135/1938

27 Od njih je zahtijevano da polože zakletvu Kralju, a svi koji to nisu željeli, nisu mogli ostati na svojim položajima.

28 *Naredbom o izgonu ratnih doseljenika*, tražilo se iseljavanje svih doseljenika u grad nakon 27. srpnja 1914. HAS, F:47. XIX, 80

29 Vrlo dobru ilustraciju o tome pruža knjiga: Jojkić Vlada, *Nacionalizacija Banata i Bačke*, Novi Sad, 1931. O toj temi pisao je i Stipić. *Jugoslavenski nacionalizam Subotice pre i posle ujedinjenja*, *Književni sever*, knj. IX, sv. 11, Subotica 1933. str. 320,321.

koje bi se temeljem prezimena, moglo zaključiti da nisu Mađari³⁰. Na gospodarskoj razini u tom pravcu je djelovala agrarna reforma³¹ i kolonizacija.

Stipić sastavlja svoj dopis u vrijeme kada su na vrhu upravljačke strukture Subotice gradonačelnik Albe Malagurski³² i podgradonačelnik Aleksandar Rajčić³³. Njih će zamijeniti Dragoslav Đorđević³⁴ i dr. Matija Evetović, nakon što je zbog zdravstvenih problema Malagurski, poslije dužeg bolovanja, otišao u mirovinu. Đorđević dolazi s mjesta velikog župana, polaže zakletvu i (3. listopada 1926.) preuzima funkciju prvog čovjeka grada, ali ostaje ovdje razmjerno kratko (do 20. svibnja 1927.) kada ga nasljeđuje Dragutin Stipić. Glede «patriotsko-nacionalnih dešavanja» u kulturi, 1927. godina protekla je u ozračju proslave četiristote godišnjice «osnutka» Subotice i postavljanja spomenika samozvanom caru Jovanu Nenadu, kao i naredna 1928. godina kada je osnovana udruga *Severna zvezda* s jasno zacrtanim nacionalnim ciljevima.³⁵

30 Roditeljima koji su podnosili molbe u tu svrhu, nije se izlazilo u susret. Tako je i molba Đule Budanovića (Gyula Budanovits) da mu deca pohađaju mađarsku osnovnu školu pošto im je to maternji jezik, odbijena. HAS, F:47. II 174/1919. F:47. II 181/1919. Isto tako su prošle i molbe roditelja sa «slavenskim» prezimenima (Ivan Sarić, Ivan Slaković, Felix Lulić, Stevan Pančić, Lojzija Baraković, udova Elemera Vojnića, itd.) da im se djeca školuju na mađarskom jeziku. Odluka je bila u skladu sa rješenjem Ministarstva prosvjete.

31 «U procesu tzv. „nacionalizacije Vojvodine“ bila je provedena tzv. „agrarna reforma“. Započeta je 25. 02. 1919. eksproprijacijom većine veleposjeda iznad 500 katastarskih jutara, a nešto kasnije i iznad 100 katastarskih jutara, pretežito u mađarskom i njemačkom posjedu. Kako je mađarsko i njemačko stanovništvo, de facto, bilo tretirano kao neprijateljsko, ne začuđuje činjenica da nisu gotovo uopće participirali u podjeli zemljišta oduzetog od veleposjednika.»

<http://www.hic.hr/books/jugoistocna-europa/bognar.htm>

32 Albe Čurčić Malagurski (r. 1879.), postavljen je 11. rujna 1924. godine. Nakon rata obavljao je niz javnih funkcija. Preminuo je 10. lipnja 1927. od izliva krvi u mozak.

33 Aleksandar Rajčić (Subotica, 31. srpnja 1884.– 27. siječnja 1926.), školovan na Trgovačkoj akademiji, radio kao bankovni činovnik i direktor Zemljodilske štedionice.

34 Dragoslav Đorđević, rođen u mjestu Zakuta, općina Kraljevo, 14. siječnja 1887. Oženio se književnicom Marom Malagurski.

Događaji oko njegovog smjenjivanja 28.4.1927., daju dobru ilustraciju nezadovoljstva i čak ogorčenosti djela subotičke javnosti politikom nametanja srbijanskih političara na vodeće položaje u gradu. Njegova nepopularnost među Bunjevcima je bila izuzetno velika, pa je 1927. prilikom njegovog odlaska sa funkcije, grad doživio manifestacije, izlive radosti, gdje se okupilo više hiljada građana. Tom prilikom su *Subotičke novine*, od 13.05.1927. na prvoj stranici donele članak pod naslovom „Novo oslobođenje“ u kome se ističe da je „...Đorđević nametnut protiv božjeg i ljudskog prava, da su Srbijanci koji dolaze ovamo kolonijalisti i grabljivci, stručno i moralno ne kvalifikovani, siledžije, pokvarenjaci i zabušanti“.

35 *Patriotsko kulturno i humano nacionalno društvo Severna zvezda* djeluje već od 1926. godine, da bi formalno bilo osnovano 20.5.1928. godine. Zadatak mu je bio da odgovori na revizionističke ideje koje je širila mađarska udruga *Južna zvezda* osnovana u Budimpešti.

Općepoznato je da je srpska vojska iz Novog Sada doputovala u Suboticu, u dva vagona, u srijedu 13. studenoga 1918. godine, a budući da je njen dolazak bio najavljen pola sata prije prispijeća vlaka, na željeznički kolodvor, i sam doček je priređen – na brzinu. Ipak, oba su Narodna vijeća – i Srpsko-bunjevačko i Mađarsko – kao tijela prelazne vlasti, izašli na kolodvor i službeno pozdravili prispjelu postrojbu. Među Bunjevcima i Srbima bio je i Lazar Stipić i prema jednom uzviknuo je: «Osamnaest časova i trideset minuta – finis Hungariae! (kraj Ugarske!)».³⁶

Na političkoj razini Stipić je nakon rata, uz još neke viđenije Bunjevce pristupio Jugoslovenskoj demokratskoj stranci³⁷, kada je list *Narod* njezino glasilo, ali ubrzo iz nje istupa, razočaran korupcijom koja ju je zahvatila i masovnim karijerističkim učlanjivanjem Srba došljaka, napose zbog odnosa koji stranka zauzima prema Bunjevcima³⁸. Nakon toga od 1923. godine, Stipić se isprve okreće Socijalističkoj partiji, ali je već krajem veljače iste godine, javno objelodanjuje kako je član Zemljodilske kasine³⁹, a ona je pod izravnim uplivom Narodne radikalne stranke. Ideje vladajućeg režima nastavlja zastupati i u razdoblju od 1934. do 1941. Kada izdaje i uređuje list *Naše slovo*. Poput velike većine bunjevačkih intelektualaca u godinama pred II. svjetski rat, zamjetno se približio hrvatskom stajalištu.

Lazar Stipić postavljan⁴⁰ je u gradski parlament – Prošireni senat grada – 1920., 1925. i 1926. godine, kada se isticao svojim interpelacijama⁴¹. U «nacionalnoj» propagandi u novoj državi išlo se na zamjenu mađarskih vladarskih simbola, srpskim. U svim javnim prostorijama, trgovinama, lokalima i uredima, na vidnom je mjestu, obvezno, morala biti postavljena slika *Njegovog Veličanstva našeg Kralja Aleksandra I.* Pored toga bila je obvezatna i tabla s natpisom:

36 Lazar Stipić, *Istina o Mađarima*, Novi Sad - Srbija, 2004, strana 72.
37 „...među Bunjevcima u stranci isticali su se Gavro Đelmiš i novinar Lazar Stipić koji je pokrenuo partijski dnevnik *Narod*“, Kalman Kuntić, *Utjecaj političkih promena na položaj i nacionalno izjašnjavanje Hrvata-Bunjevaca u Bačkoj tokom 20. veka*, <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7074.pdf>

38 Kolozsi, nav. djelo, st. 114.

39 Uoči izbora 1920. godine osnovana je i bunjevačka Zemljodilska stranka koja je od početka blisko surađivala s radikalima, a 1924. godine postaje frakcija Radikalne stranke u Subotici. *Subotička Danica za 1925. godinu*, Subotica 1924., st. 143.

40 U čitavom međuratnom periodu, sem 1927. godine, kada su održani jedini lokalni izbori, na položaj gradskog odbornika, vijećnika – člana Proširenog senata se dolazilo postavljenjima od strane Ministarstva unutarnjih djela.

41 Tako 1925. godine na sjednici gradskog Proširenog senata imao interpelaciju (HAS, F:47. 4. 1925 147 PS/ 23009, i F:47. I 291/1925) o uništavanju latiničnih natpisa, finansijskom upropaštavanju grada i visokim porezima.

«*Govorite državnim jezikom!*»! Iz tih su razloga snimke Kralja i Kraljevskog para – bile tražene. Pored toga, u sačuvanoj se prepisci gradskog Senata, nalazi veći broj ponuda upućenih vlastima, kako bi se naslikali novi, umjetnički, portreti vladara i njegove supruge⁴². Pojednostosti o postupanju s umjetninama (slike, vitraži, kipovi i dr.) što su zatečene u Gradskoj kući i ostalim javnim zgradama, neposredno od vremena preuzimanja vlasti, krajem 1918. godine – nisu nam poznate. Osim da su prvo uklonjena mađarska državna i nacionalna znamenja, grbovi i amblemi, pa tako i sa svih fasada zgrade Gradske kuće. Tako su, primjerice, uklonjeni i vitraži u Velikoj vijećnici, budući da «zrače mađarskim duhom», kako on ne bi ometao održavanje sjednica novih gradskih vlasti. Vitraži su skinuti i odloženi u podrum Gradske kuće, gdje će dočekati okupaciju 1941. godine, kada ih se ponovno vraća na njihova mjesta, gdje se i danas nalaze. Premda su, 1944. godine, s dolaskom novih vlastodržaca, pomno prekriveni i tako zaklonjeni, kao da uistinu i nisu bili na svojem mjestu, sve do 1977. kada su ponovno izloženi očima javnosti⁴³.

S početka dvadesetih godina i Ministarstvo unutarnjih poslova se zanima za umjetnička djela koja su ostala iz mađarskog razdoblja, kada po njegovu naređenju br. 348/1924, koje je klasificirano kao povjerljivo, Gradski inženjerski ured dostavlja popis umjetničkih djela čiji su autori Mađari⁴⁴, razvrstavši ih u grupe, kada su popisane: A) «slike na staklu» Mikše Rota⁴⁵ (18 komada), B) «slike sa masnom bojom» (21 djelo), C) «kiparske radnje» (dva djela)⁴⁶.

42 Takva je i molba slikara Bocarića sa ponudom da izradi *veličanstvenu* sliku kraljevskog para za cijenu od 50 000 dinara. Preporuka Velikog župana da se angažira *naš nacionalni slikar* pošto grad ni posle sedam godina od oslobođenja još nema reprezentativnih portreta Nj. V. Kralja i Kraljice u velikoj većnici. Senatskom odlukom kojom ponuda je odbačena pošto za to nema novčanog pokrića. HAS, F:47. II 138/1925. Sličan je predmet u kome 1927. godine Veliki kapetan moli Senat za nabavku sedam slika kralja Aleksandra. Senat tu nabavku prebacuje u 1928. Bez tih simbola državne vlasti ostao je i posljednji Veliki Župan grada Subotice Dušan Manojlović. On je tražio od Senata u siječnju 1928. god. da se nabave dvije kraljeve slike za njegovu kancelariju. Ali računovodstvo konstatira u veljači 1929 god. da je zvanje Velikog župana ukinuto i time akt postaje bespredmetan. F: 47. XV 353/1927-1928. 406.

43 Ninkov Kovačev Olga, *A szabadkai városháza a Corvin Mátyás üveglablaka*, Létünk, XXXVIII. évfolyam, 2008. 2. szám, 88-96; Bela Duranci, *Vitraži gradske kuće u Subotici*, Grada za proučavanje spomeničke kulture, Pokrajinski zbornik za zaštitu spomeničke kulture, VIII-IX, Novi Sad 1978, 309-316. Naptisi su vraćeni tek 2006. godine.

44 HAS, F:47. II 40/1926.

45 Róth Miksa (1865.–1944.) istaknuti autor vitraža.

46 Naveden je kip Kraljice Jelisavete od mramora iz Karare i kip autora Ede Telča – Vörösmarti načinjen „za konkurs“.

To pitanje je intrigiralo subotičku javnost i pojedince⁴⁷. Jedan revnosni detektiv *Državnog tajnog redarstva za B.B.B.* svojim dopisom od 30. siječnja 1926. skrenuo je pažnju svome šefu da se na ulazu u Veliku vijećnicu, na stupovima nalaze simboli mađarske krune, na zidovima spomen natpisi⁴⁸, a «u prozorima izrađeno slikano nova gradska kuća i stara a više njih stoji ispisano mađarskim slovima Szabatka szabad kiralyi varos ...». Detektiv smatra ih treba odmah ukloniti, «da nas ne bi neprijatelji ismevali». Kao rezultat toga Inženjerski ured pokreće postupak «preinake građevnih ukrasa u varoškoj kući, koji napominju staru mađarsku vladavinu» i sastavlja predračun o tim poslovima. On je iznosio 19.800 dinara. Ali pošto gradsko računovodstvo piše da nema toliko novca u proračunu, tim se radovima nije pristupilo⁴⁹.

U takvom ozračju javlja se Stipić sa svojom zamisli i dopisom, 30. ožujka 1926. godine, i postavlja pitanje gradskim vlastima što namjeravaju učiniti sa «onim mađarskim historijskim slikama i staklenim mozaicima, koje imaju veoma veliku vrednost, ali su zbog svoje sadržine osuđene na potpuno isključenje iz javnosti», i kako navodi, izložene propadanju. Upravo zbog toga, «kada grad već ne može imati druge koristi od ovih skupocenih stvari», on daje prijedlog – trebao ih što prije prodati! – pa bi tako Subotica došla do kapitala. Navodi da se i gradonačelnik Albe Malagurski, kao i članovi Senata, slažu sa tom idejom. Zbog toga je on stupio u kontakt s privatnim i državnim institucijama u inozemstvu koje bi se mogle biti zanimati za njihovu kupovinu. Dobio je odgovore sa više od 30 strana. Pošto su umjetnine mahom s temama iz mađarske nacionalne povijesti, jasno je, navodi on u nastavku, da su upravo ustanove iz Mađarske pokazale zanimanje za njih. U dopisu daje pojedinačni popis umjetnina sa njihovim cijenama⁵⁰:

1. Portret Marije Terezije, cca. 2. m. širok, 3. m. visok s teškim zlatnim okvirom, izveden po međunarodno priznatom mađarskom slikaru Mavru Than u 1880. god. – Din. 250.000.

2. Portret čuvenog mađarskog državnika Franje Deaka cca 2. m. širok, 3. m. visok s teškim zlatnim okvirom izveden po čuvenom mađarskom historijskom slikaru Jakobei u 1862. god. – Din. 150.000.

3. Portret čuvenog mađarskog državnika grofa Stevana Sečenji cca 2. m. širok, 3. m. visok sa teškim zlatnim okvirom izveden po čuvenom mađarskom historijskom slikaru Jakobei u 1862. god. – Din. 150.000.

4. Portret Franje Josipa iz 1862 god. cca 2. m. širok, 3. m. visok s teškim zlatnim okvirom izveden po čuvenom bečkom dvorskom slikaru Semlinu. – Din. 150 000.

5. Portret mađarskog revolucionara i državnika Franje Košuta cca 2. m. širok, 3. m. visok s teškim zlatnim okvirom izvedena po poznatom mađarskom historijskom slikaru Sirmai. – Din. 60.000.

6. Portret poznatog mađarskog revolucionara i vladara Erdelja Franje Rakoci II. cca 2. m. široka, 3. m. visoka sa teškim zlatnim okvirom izveden po čuvenom mađarskom historijskom slikaru Sirmai. – Din. 60 000.

7. Portret do pojasa Franje Josipa cca 1. m. širok, 1,20 m. visok sa zlatnim okvirom od čuvenog bečkog dvorskog slikara Semlina. – Din. 40 000.

8. Slika o proslavi hiljadugodišnjice Mađarske 1896. god. po gradu Subotici cca 3. m. široka 2 m. visoka sa teškim zlatnim okvirom od čuvenog mađarskog slikara Matije Jančik. – Din. 150 000.

9. Slika iz mađarske historije koja prikazuje borbu mađarskog Kralja Bele IV za presto, koja je poznata pod imenom «Kruna ili sablja», izvedena po mađarskom historijskom slikaru Sirmai cca 4. m. široka, 3 m. visoka, bez okvira. – Din. 80 000.

10. Portret Device Marije s malim Isusom na polumesecu, od čuvenog crkvenog slikara Jovana Böhma cca 1,20 široka, 1,50 visoka sa zlatnim okvirom. – Din. 40 000.

11. Šesnaest staklenih mozaika iz mađarske historije i mađarskog nacionalnog života po nacrtu međunarodno poznatog slikara Kernstoka i izrađeno po poznatom preduzeću Rot u Budimpešti cca. 1 m. široka, 2-3,20 m. visoke po 25 000 din. (16 x 25 000.) – Din. 400 000. Ili, sveukupno dinara : **1.530.000**, slovom jedan milion pet stotina i trideset hiljada dinara⁵¹.

U nastavku dopisa obrazlaže stanovite poteškoće tijekom eventualne prodaje, ističući kako je za postizanje najveće cijene potrebno pripremiti tržište i sve zainteresirane, a da je za taj posao, upravo on najpogodnija ličnost «... pošto Senat ne raspolaže u svojoj sredini sa takvim licem, koje ima vremena žrtvovati se za ovakav posao, koji zahteva mnogo rada i poduhvatnosti. Uveren sam, da ću biti u stanju obaviti ga na zadovoljstvo obzirom na to, što sam dulje vreme saradivao

47 HAS, F:47. XV 62/1926

48 Sačuvani su prevodi tih tekstova, što znači da je plan bio uklanjanje originala a postavljanje novih koji bi bili pisani srpskim jezikom.

49 HAS, F: 047. XV 62/1926

50 Riječ je vjerojatno o procjenjenim vrijednostima do kojih je Stipić došao u kontaktima sa stranim Muzejima i galerijama.

51 Gradski budžet za 1926. godinu je iznosio 32 222 000 dinara.

sa budimpeštanskim listovima i časopisima, stekao dobra poznanstva u kulturnim, umetničkim i ostalim merodavnim krugovima, radio sam i na kulturno-historijskim stvarima». Također, navodi i koje korake bi trebalo poduzeti: «Da bi se ovaj posao mogao obaviti potpuno uspješno, potrebno je očistiti slike, popraviti slike, sastaviti sasvim tačan i opširan katalog cca 35 stranica na našem i mađarskom jeziku po mogućnosti sa bojadisanim fotografijama, boraviti u Budimpešti u Mađarskoj u slučaju potrebe i u Beču dulje vreme najmanje 4-5 nedelja radi stvaranja što potpunijeg i opširnijeg zainteresovanja, reč je o više nego 30 mesta i svestrane javnosti». Za sve te poslove potrebna je svota od 26.000 dinara⁵², dok za svoj honorar, po uspješno obavljenim prodajama, traži proviziju od 10 posto od postignutih cijena. Na kraju ističe kako u izvođenju ponuđenog posla nije rukovođen osobnim ambicijama, pošto se već dokazao radom na nacionalnom i kulturno-prosvjetnom polju, te da se već mnogo žrtvovao u svakom pogledu.

Prijedlog je očito naišao na plodno tlo o čemu nam govori dokument od 24. travnja 1926. godine⁵³ iz kojega je razvidno da je Gradski inženjerski ured dobio zadaću sastaviti svoj popis umjetnina i dostaviti ga Senatu. Pored ostalog je sugerirano da stručnu procjenu izvrši komisija koju bi sačinjavali po jedan profesor s Umjetničkih akademija u Beogradu i Zagrebu, kao i jedan slikar iz Subotice. I tada kreće prepiska, između gradskih vlasti i akademija. Grad 25. svibnja 1926. traži da se Državna umjetnička akademija uključi u procjenjivanje, a ona ih obavještava dne 17. lipnja 1926. da je prof. Ljubo Babić⁵⁴ spreman doći u Suboticu od 1. do 15. srpnja 1926. godine. Podgradonačelnik, pak, piše 1. rujna 1926. i Srpskoj akademiji umjetnosti, obavještavajući ih kako je procjena «historijskih slika i mozaika» postala bespredmetna! Drugim riječima, Grad je, iz nekog razloga, odustao od prodaje vrijednih umjetnina, te su one do danas ostale u njegovu vlasništvu⁵⁵, kolikogod su se Stipićeve nakana i njegov prijedlog uklapali u onodobni službeni stav prema mađarskoj ostavštini i njenim stvarnim vrijednostima, na što je, nadalje, utjecala tada vladajuća ideologija. Tijekom II. svjetskog rata, kada su postrojbe Miklósa Horthyja okupirale Bačku, Lazar Stipić je uhićen

52 Za rad u inozemstvu je tražio 30 dnevnica, što bi iznosilo ukupno 9000 dinara.

53 HAS, HAS, F:47. II 40/1926.

54 Ljubo Babić (Jastrebarsko, 14. lipnja 1890. - Zagreb, 14. svibnja 1974.), hrvatski slikar, povjesničar umjetnosti, likovni pedagog, ilustrator i scenograf. http://hr.wikipedia.org/wiki/Ljubo_Babić%2C4%87

55 Te slike se danas nalaze u subotičkom Gradskom muzeju a deo njih je posle dužeg vremena upravo i izložen na postavci Lica vremena.

i zlostavljan, nema dvojbe, zbog svoga djela *Istina o Mađarima* iz 1929. godine, u kojem tragom povijesnih spisa osporava neke od nacionalističkih stereotipa o Mađarima. To samo potvrđuje koliko se tim tekstom zamjerio Mađarima i Mađarskoj, negirajući ih, općenito, kao i njihovo pravo da gospodare Panonskom nizinom. Ipak, u vrijeme okupacije 1942. Godine, Lazar Stipić u Subotici tiska svoju knjižicu stihova pod nazivom *Bunjevci*. Kraj rata nije dočekaao, preminuo je 14. svibnja 1944. Godine, u 22 i 30 minuta, u subotičkoj Gradskoj bolnici, od komplikacija izazvanih oboljenjem pluća.⁵⁶

Možemo samo nagađati, kakva bi ga sudbina zadesila, u kojoj bi mjeri bila bitno drukčija, da mu pošla za rukom priželjkivana prodaja mađarskih umjetnina iz Subotice.

Halottvizsgálati bizonyítvány.

1	A meghalt vezeték- és keresztnév, születési helye, állása és családi állapota	Stipić Lazar
2	A meghalt állása és foglalkozása	magánhivatalos
3	Lakása	Szabadka, Palicsfürdő-Fő utca 29.
4	Születési helye	Szabadka
5	Születési ideje	1890. évi VI. hó 26. nap
6	Vallása	r. k.
7	A halál oka	szív ateroszklerózis
8	A halál előtti állapot	általában jó
9	A gyógykezelés leírása	Magánorvosi kezelés
10	A halál napja és órája	1944. V. 14. 10 ³⁰ órai este
11	Az elhunyt utolsó akaratát	48 óra után
12	Észrevétel	

Kelt Szabadkán, 1944. évi május hó 15. napján.
Kórházi orvos.
Bejegyeztetett a szabadkai anyakönyvi hivatalban 658/1944. évi halotti anyakönyvbe.
Kelt Szabadkán, 1944. évi május hó 15. napján.
anyakönyvezető.

Városi nyilvánt. Szabadka 43-230 2

56 To stoji u zvaničnom izvješću o smrti. Kao adresa je naveden Palić (Palicsfürdő - Fő utca 29), HAS, F:60. XX 22775/1944. U *Imeniku žrtava Drugog sv. rata na području subotičke opštine*, Mirko Grlica, Antal Hegediš, Milan Dubajić, Lazar Merković, Subotica 2001, str. 343. pod rednim brojem 5545 naveden je Stipić Lazar. Stoji da je smrt nastupila kao „posljedica odbijanja da radi za okupatora“.

LEMEŠ U OSIMU PLEMENITOG RAVNIČARSKOG DRAČA

ANTONIJA ČOTA REKETTJE

OBRT – Obrt je slabo razvijen i danas nema veći značaj. Obrtom su se nekada mahom bavili Nijemci, a poslije i drugi mještani. Obrtnici su u mjestu imali svoju udrugu čije sjedište je bilo u «Stefanovoj birtiji» na uglu ulice Ivana Meštrovića. U mjestu je uvijek bilo 7-8 kovača (Ivša i Grgo Knezi Znancovi, Vugo Babić, Burza, Hajdu, Martin Kaić Šican, Ivan Mandić, Balázs Gyurcsik i Nikola Ivanković koji je imao kovačku radionu na salašu). Tišljerski obrt je također bio zastupljen, a uz znane tišljere (Imro Knezi Šurgin, András Körmendi i Miša Benjak) u mjestu su postojali i trakseri. Trakseri su se bavili stilskim oblikovanjem pokućstva i drugih drvenih predmeta. Razvijen je bio i kolarski i obučarski obrt, a u mjestu je postojalo nekoliko pekâra, slastičara i drugih obrtnika. Je li se i u ono vrijeme smatralo obrtom ili ne, ali u mjestu je postojala i fotografska radnja smještena u današnjoj ulici Dositeja Obradovića koju je začuđujuće za ono vrijeme držala žena, gospođa Bošnjak. Nažalost, nitko u mjestu se ne sjeća njezinog imena. Danas u mjestu postoje samo dvije pekare (Mária Vörös i Lajčo Kaić), dvije sodarske radnje (Estera Kanyó i Franjo Dukat) i dvije mesnice (braća Kocsis). Osim toga, postoji još i građevinsko poduzeće vlasništvo Grge Knezija i stolarska radiona vlasništvo Antuna Tolja. Prije desetak godina István Bezegh počeo se baviti jednim starim obrtom – bušenjem bunara. I nekada su postojali majstori od ovog, često i vrlo opasnog obrta, napose u vrijeme kada su se bunari ručno kopali pa se nerijetko događalo da se bunar odroni te zatrpâ bunardžiju. Na salašima i u mjestu kopani su pretežno bunari čija voda nije osobitog kvaliteta. U selu, osobito u nižim dijelovima, voda se nalazila već na 3-5 m, dok su salašarski bunari bili često i do 10 m duboki. Svaki salaš imao je dermu, a bilo ih je dosta i u mjestu. Danas više nema niti jedne derme, ni na rijetkim salašima, ali ni u selu. Bunar s dobrom i kvalitetnom vodom bio je Karički bunar s kojeg su mještani najčešće donosili vodu za piće. Arteških bunara¹ kojih

je bilo nekoliko (ispred škole, na putu za Čonoplju i na Vodicama), danas više i nema. Postoji još samo prirodni izvor vode na Vodicama. Dvadesetih godina prošlog stoljeća bušili su se bunari sa crpkom. Ovakvih bunara bilo je više u mjestu, a imale su ih i sve bogatije kuće. U nekoliko kuća (dvije) postojali su i hidrofori (u Ješkinoj postavljen oko 1928. godine, i u Delićevoj nešto ranije). Ove kuće su već u to vrijeme imale i kupaone. Vodovodna mreža koja je uvučena u mjesto 1974. godine značila je olakšicu. Danas je voda prilično loše kakvoće, ali se po tom pitanju ne poduzima mnogo. Registriranih obučarskih, krojačkih, postolarskih, vodoinstalaterskih i drugih radiona nema, iako se nađu majstori od tih obrta. Ono u čemu Lemeš nikada nije oskudijevao jesu kavane. Nekada ih je bilo i više od 25. Zapamćene su ostale one u kojima se nešto osobito događalo. Godine 1781. birtašica u mjestu bila je Jozefa Segerijana,² a 1791. spominje se Josip Kligel, također birtaš.³ To nije bila jedina kavana te godine što svjedoči podatak o Józsefu Kocsisu iz Lemeša i Mihályu Munkásu iz Bezdana koji drže krčmu u mjestu.⁴ Godine 1800. kavanu drže Ana i Josip Ileš. S obzirom da su kružile priče o skrivanju dezertera i njihovom boravku u ovoj kavani, pretpostavlja se kako je bila smještena negdje u salašima. Mihajlo Šipoš, drugačije zvani Šanta držao je također kavanu koja se zvala “Dupa”, a zabilježen je i izvjesni Andrija Bohak kao krčmar. Na Somborskom putu je Mátyás Litvai držao kavanu “Okor kocsma” (Volovska krčma). Iz tog razdoblja svakako je najznačajnija kavana “Veliki bircuz” koja se nalazila tik uz crkvu, na mjestu gdje su danas školski rukometni teren i učiteljski stanovi. Ferenc Gye-nus je od 1928. također držao kavanu i ona je postala mjesto gdje su se okupljali sindikalno organizirani radnici. Među Bunjevcima salašarima glasovita je bila «Bać Pajicina čarda» koju su otvorili Pajica Kaić i supruga mu Katica 1932. na sedmom kilometru od Lemeša prema

² AVNS, FBBŽ, sig. 60/1871.

³ AVNS, FBBŽ, kutija 244, sig. 83.

⁴ AVNS, FBBŽ, kutija 254, sig. 138.

¹ Prvi je prokopan 1926, HAS, FON, reg. br. 92, inv. br. 1, zap. od 30. prosinca 1926.

Šantiću. Ova kavana je postojala sve do 1954. kada se bračni par preselio u selo gdje su se nastavili baviti ugostiteljstvom. Kavana im se nalazila u današnjoj Dositejevoj ulici broj 2. Glasovite su bile i «Lopovska čarda», «Šicanov bircuz» i vjerojatno još po neki. Lemeš je imao i svoj hotel. Doduše, samo u nazivu jer se radilo o običnoj birtiji koja se zvala “Beograd”, a napravljena je nakon Drugog svjetskog rata u općinskom stanu danom na korištenje bilježniku. Hotel je zatvoren polovicom osamdesetih godina prošlog stoljeća. Ako se uzme broj stanovnika u mjestu, i danas se može reći kako ima više nego dovoljno kavana. Čak deset.

POLJOPRIVREDA – Smješten u sred najveće žitnice Europe, Lemeš je uvijek bio i ostao pretežno poljoprivredno mjesto. Od vremena doseljavanja pa do danas najvažnija grana privređivanja za koju postoje i adekvatne površine jest poljoprivreda. Lemeški grančari pretežno su se nakon razvojačenja bavili stočarstvom i poljodjelstvom. Na pustim prostranstvima Bačke stočarstvo je, naime, dugo bilo osnovno zanimanje. Kasnijim čestim kolonizacijama tijekom povijesti stočarstvo je gubilo na značaju, prije svega jer se smanjivao broj pustara, te je u vrijeme kada bivši grančari naseljavaju mjesto, stočarstvo polako nestajalo, a intenzivnije ga je zamijenilo ratarstvo. U prošlosti su se uglavnom uzgajali ječam, zob, žito i kukuruz, a rjeđe ili gotovo nikako industrijske biljke. Onovremeno žito nije bilo osobite kakvoće, a razlog tomu je prije način čuvanja žita nego li sorta ili način uzgoja. Ambari kakvi se danas više ne sreću po Lemešu,⁵ koristili su se tek poslije. Od kada točno, ne zna se, ali sa sigurnošću se može ustvrditi kako se još i 1761. godine žito sipalo u jame u zemlji i tako se čuvalo. Iz te godine postoji dokument, pismo Namjesničkog vijeća, koje govori o tome kako žito iz Ugarske nema kupaca jer se drži u jamama te ima neugodan zadah.⁶ Ne samo što su utjecale na kvalitetu žita, nego su ove jame bile i vrlo opasne, napose ako su bile u blizini poštanskih putova. Vjerojatno su bile lako zapaljive te su predstavljale opasnost. No unatoč čestim prosvjedima pošte i vlasti, pouzdano se zna kako su još 1790.⁷ godine postojale i da su služile za čuvanje žita. Opća značajka poljoprivredne proizvodnje dugo je bila neplanska proizvodnja, kakva je bila sve do 1945./46. godine ako se izuzme razdoblje “za vrijeme Mađžara” (1941.-1943.) kada su organizirane tzv. future. Futura je bila postaja za propisanu, organiziranu i plansku proizvodnju. Jedna takva bila je smještena u današnjoj ulici

Vladimira Nazora (danas kuća Viktorije Knezi). Zadaća future bila je proizvesti dovoljno hrane za mađarsku vojsku, te ne čudi što su ove prve jedinice planske proizvodnje odlaskom mađarske vojske ukinute. I poslije Drugog svjetskog rata žito je ostalo osnovna kultura koja se uzgajala, a od žita pretežno su sijane “tvrde sorte”: *profilik i bankut*, koje karakterizira dugačka stabljika. Nakon rata uz žito i kukuruz više se pozornosti posvećivalo i industrijskim biljkama, a smanjivanjem sjenonosnih površina započeto je i sisanje biljaka koje služe kao stočna hrana: djetelina, muhar, mišling i dr. Upravo iz razloga što je žito bilo i ostalo najvažnija poljodjelna kultura, velika se pozornost posvećivala i njegovom “skidanju”, odnosno često vrlo mukotrpnim žetvenim radovima. Radilo se uglavnom ručno. Zemlja se orala drvenim plugom koga su vukli volovi. Često je uprezano i po nekoliko pari volova. Volovi su se održali kao radna snaga sve do Prvog svjetskog rata. Oranje za sjetvu obavljalo se dva puta u godini: za ozime usjeve na jesen, a za jare s proljeća. Oranje je bilo plitko sve do pojave željeznih plugova (tijekom XIX. stoljeća). Zemlja se nije gnojila, čak ni stajskim gnojivom. Svake treće godine ostavljana je na ugaru – da se odmori. Ugarilo se zemljište s koga je skinuto žito tako što se preorala strnjika i do iduće jeseni zemljište se nije oralo. Sjetva žitarica vršena je isto ručno sve do pojave prvih sijačica, a žetva je obavljana srpom, kosom i u vrlo maloj mjeri kosačicama. Vršidba se obavljala mlaćenjem zrna uz pomoć stoke. Na gumnu ili u dvorištvu uređivano je mjesto kružnog oblika za mlaćenje – vršidbu. U sredini vršidbene kružnice postavljao bi se kolac, a snopovi žitarica slagani su na rubu kružnice tako da je klas bio okrenut prema stožeru. Nepotkovani volovi ili konji tjerani su oko stožera pa su ga gazeći po njemu mlatili. S obzirom da je uže, jednim krajem vezano za životinju, a drugim je bilo privezano za stožer, ono se omotalo oko njega i tako je pomjerana “putanja” stoke prema stožeru. Kada bi stoka prestala gaziti po žitaricama, odnosno kada bi žitarice bile van domašaja njihovih nogu, stoka bi se tjerala u suprotnom smjeru i uže bi se odmotavalo. Ovo bi se ponavljalo sve dok žito ne bi bilo omlaćeno. Kada bi se žito omlatilo, odvojila bi se slama i na gumnu bi ostalo zrnavlje s pljevom. Tada bi se drvenom lopatom zrnavlje bacalo u vis i pljeva bi se zbog strujanja zraka odvajala. Pojavom vršilica ovaj posao je u mnogome olakšan. Prvu vršilicu na paru, koja se ložila drvima i koju bi konjima izvukli na njivu, imao je u mjestu vlasnik mlina (vetrenke) iz Pačira, Nijemac Reiter. Vršilica je bila smještena kod njegovog tasta Grge Ivankovića (oca pukovnika Gaje Ivankovi-

⁵ Jedan je izložen u GMS.

⁶ V. Stajić, Građansko društvo i seljaci, Vojvodina II, 225.

⁷ Ibid.

ća) koji je organizirao posao. Ove, prve vršilice bile su stabilne, tj. izvlačile su se na njivu ili salaš uz pomoć druge vučne snage. Tek kasnije su se pojavile i samovozne vršilice. Iako su uzgajali konje, prije svega zbog potreba vojničkog načina života, konji su upotrebljavani isključivo kao prijevozno sredstvo. U poljodjelstvu, kao vučna snaga konji se počinju upotrebljavati tek od druge polovice XIX. stoljeća i to prije svega iz ekonomskih razloga. Do tada su korišteni isključivo volovi. Zbog povećanja sjetvenih površina došlo je i do potrebe za bržom obradom zemlje, što je kasnije dovelo i do upotrebe prvih traktora. Prvi traktor u mjestu imali su Imro i Savo Knezi Perini. Bio je to gusjeničar koji je služio za vučenje vršilice. Poslije su traktore u mjestu imali i Pavao Barašević i Antun Đurković. Bilo je to vrijeme kada su traktori bili ne samo rijetkost, nego su predstavljali i znatan napredak.⁸ Danas traktore ima gotovo polovica kuća u mjestu. Kao što su vršilice predstavljale značajan napredak u razvitku poljodjelstva za žitne kulture, krunjači su predstavljali napredak za obradu kukuruza. Vlasnik krunjača imao je svoju bandu koja je išla od kuće do kuće, odnosno od salaša do salaša. Jedan od prvih krunjača u mjestu imao je bać Lajčo Vujević Mujaš. Nakon Drugog svjetskog rata i stvaranjem državne svojine na velikim zemljišnim kompleksima, u mjestu se osnivaju dvije poljodjelne zadruge: "Udarnik" s 2.500 ha zemlje čiji je upravnik bio Miško Alaga, a poslije Mirko Cvetko, i "Proleter" s 250 ha koji se bavio uglavnom otkupom, a na čijem je čelu bio upravnik, Mirko Vujević Buba. U vrijeme Cvetkova direktorstva "Udarnik" se integrirao u somborski kombinat "PIK" skupa sa svom zemljom. Kako su Ciglana i mlin u mjestu već bili integrirani u Šantički kombinat, Lemeš je izgubio tada svoj jedini gospodarski potencijal. Objekti su se "de facto" nalazili u mjestu, ali se akumulacija odlijevala. U to vrijeme građeni su svi značajniji somborski gospodarski objekti: *Somboled, Uljara, Somes, odmaralište u Vodicama*, poslije i *Panonka* i dr. Godine 1974. dolazi do reintegracije kombinata i osnivanja poljodjelskog kombinata "Sombor". U to vrijeme na čelo lemeškog poljodjelnog kombinata dolazi ing. Milivoje Anđelić koji je uspio "vratiti" lemešku zemlju, ciglanu i mlin. Obrazovano je i građevinsko poduzeće iz privatne zidarske radione koju je utemeljio Ivan Medić, zidar, po povratku iz Argentine. Tako je obrazovan "PP" (poljoprivredna proizvodnja) koja je poslije razdvojena na društveno poljoprivredno poduzeće "DPP Klas" i "ZZ Zadrugar". Danas su obje tvrtke pod stečajem. Iako

⁸ Zabilježeno prema kazivanju Josipa Ivankovića, dipl. oec.

smo već uveliko zakoračili u XXI. stoljeće, u mjestu još uvijek možemo vidjeti primitivan način obrađivanja zemlje uz pomoć konja kao radne snage, ali volovi upregnuti u kola mogu se vidjeti tek samo na fotografiji. A pošto je sve manje blatnjavih putova, nema više ni bivola, a ni ogromnih bara na putovima u kojima su se oni rado valjali. U ono vrijeme gazde su bile odveć ljute na ove neposlušnike da bi ih još i fotografirali. Ukupne poljoprivredne površine lemeškog atara prostiru se na 5.585 ha. Najveći dio zauzimaju oranice 5.535 ha, odnosno 90,7% ukupne površine. Nekada su to bile privatne zemljišne površine koje su nakon Drugog svjetskog rata, ali i ranije, agrarnim reformama oduzimate pa je stvoren društveni sektor koji danas obuhvaća oko 28,15% ukupne površine poljodjelnog zemljišta. Ostatak od 71,85% čini zemljište u privatnom vlasništvu. Ovaj odnos se mijenja u korist privatnog sektora jer je u tijeku vraćanje dijela oduzetog zemljišta njihovim ranijim vlasnicima, odnosno naslijednicima. Najveći dio oranica u oba sektora nalazi se na lesnom platou (Agrarna duž, Poštanska duž, Subotička duž, Zadruga duž i Željeznička duž).⁹ Na padinama lesnog odsjeka podignuti su vinogradi, a lesna terasa ima dosta livada. Od poljodjelnih kultura uzgajaju se pretežito kukuruz i žito, dok se šećerna repa, suncokret, krmno bije i soja uzgajaju na manjim površinama.

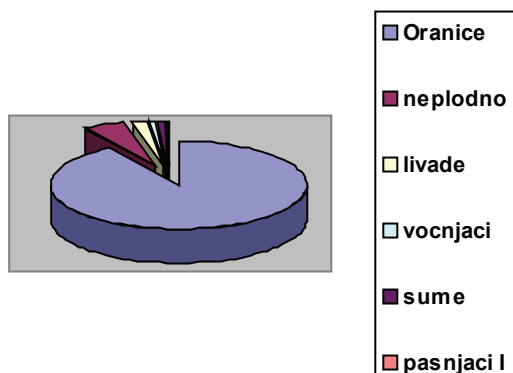
⁹ Ovo su današnji nazivi, za stare v. poglavlje "Lemeški salaši" ove knjige.

Tabela 13. Struktura poljodjelnog zemljišta prema vrsti i strukturi vlasništva (d. s. – društveni sektor, p. s. - privatni sektor)

Poljoprivredna površina	Sektor vlasništva	ha	% od ukupne površine
oranice i vrtovi	d.s.	1.379	23,367
	p.s.	3.976	67,38
voćnjaci	d.s.	0	0
	p.s.	44	0,75
vinogradi	d.s.	0	0
	p.s.	5	0,08
livade	d.s.	30	0,51
	p.s.	81	1,37
pašnjaci	d.s.	2	0,03
	p.s.	8	0,14
trstici	d.s.	2	0,03
	p.s.	8	0,14
šume	d.s.	14	0,24
	p.s.	34	0,58
neplodno	d.s.	234	3,97
	p.s.	84	1,42
1-8	d.s.	1661	28,15
	p.s.	4240	71,85
UKUPNO		5.901	100,00

Ova struktura zemljišta kada je u pitanju vlasnički odnos znatno se počela mijenjati od 1990. i u 2002. godini je društveni sektor umanjen za oko 500 ha plodnih oranica koje su vraćene njihovim prvobitnim vlasnicima.

Grafikon 6. Grafički prikaz strukture zemljišta.

Vinograda u mjestu gotovo više i nema, svega 5 ha ukupne obradive površine nalazi se pod ovom kulturom. Nekada je svaki imućni zemljoposjednik imao i

svoj vinograd, ali tek kako bi zadovoljio potrebe svoje kuće. Vinogradarstvo je inače u cijeloj Bačkoj bilo tek uzgredna djelatnost. Naime, 1720. godine u Bačkoj je bilo svega 3.250¹⁰ motika vinograda. Izuzetak je jedino područje oko Subotice gdje je prema Iványiu 1790. bilo posađeno oko 2.163¹¹ lanaca vinograda.¹² Postojalo je i posebno zanimanje *pudari*. Naime, vlasnici vinograda nisu sami obrađivali svoje vinograde, gotovo uvijek i jedino zanimao ih je finalni proizvod te su upošljavali djelatnike koji su se brinuli o vinogradima. Jedan pudar znao se brinuti i o 5-6 vinograda i od toga je živio. Pudarina se isplaćivala u naturi, ali i u novcu. Za razliku od vinogradarstva, pčelarstvo je bilo grana poljoprivrede kojom su se u to vrijeme mještani mnogo više bavili, kako seljaci tako i građani. Nema pouzdanih dokaza kako su se Lemešani bavili pčelarstvom, ali stoji činjenica kako se i danas nađe nekoliko ljudi koji se bave uzgojem pčela, a među njima se može čuti priča kako nastavljaju obiteljsku tradiciju. Međutim, s obzirom da se zna kako su se u Subotici već 1702. ljudi bavili pčelarstvom,¹³ a znano je kako je i sama država pčelarstvu pridavala veliki značaj,¹⁴ vrlo je vjerojatno kako je netko, doselivši se iz Subotice, nastavio u Lemešu baviti se ovom djelatnosti. Nema čvrstih dokaza, ali ako su se i bavili pčelarstvom to je moralo biti na primitivan način. On se sastojao u tome da je prije cijedenja meda pčelar ubijao pčelinje društvo jer tadašnje košnice – vrškare – nisu omogućavale cijedenje meda na drugi način. Na žalost, o uzgoju svilene bube nema ni toliko podataka, premda se zna da je uzgajanje svilene bube počelo za vrijeme Marije Terezije. Navodno je postojalo i naređenje kako svaki muškarac, prije stupanja u brak mora zasaditi i odnjegovati nekoliko dudova. Uzgajanje svilenih buba prestalo je biti unosan posao nakon 1788. godine kada je Josip II. svojim mjerama ukinuo državnu dotaciju za otkup. Sve rjeđi su danas i dudovi, a nekada ih je bilo s objiju strana ceste do Sombora (12 km) i Subotice (45 km), te je, danas izuzetno cijenjena rakija *dudovača*, nekada bila tek “biroška” rakija.

10 BBV, II, 152.

11 I. Iványi, Szabadka története, II, 209.

12 Lanac je 3792 kv.hvata. Ova mjera je korištena od 1770. do 1850. godine. Nazvana je tako jer se zemlja mjerila lancem dugačkim 10 hvati ili 18,96 m. Prema kazivanju mještana lemeški lanac je bio kraći. Time su Lemešani željeli predstaviti kako imaju više zemlje.

13 I. Iványi, Szabadka története, II, 217, spominje kako je te godine u Subotici bilo 26 košnica, a 1758. godine spominje i “gradske pčele” za koje je grad plaćao čuvara (apum custode).

14 Država je 1771. ustanovila školu za pčelarstvo, apiaria schola, koja je otvorena u Beču. v. V. Stajić, op. cit., 209.

NESTALA ZANIMANJA – Neka zanimanja koja danas više ne postoje navedena su već u ovom poglavlju. Dug prema povijesti bit će ispunjen ako se od zaborava otrgnu i *subaše* – općinske poljočuvare koji su primali plaću u naturi jer su stražareći sprečavali mnoge krađe u ataru; *čordare* – koji su izvodili krave na općinski pašnjak Dupu koji se nalazio kod trkališta; *strvodere*, *govedare*, ali i *ordinancoše* – paradne kočijaše koji su vozili općinsku gospodu, javne službenike i djelatnike, zatim *redare* – zadužene za javni red i mir koji su je dijelili na *lokalne redare*, žandarmeriju i “finanse” (poreznike). Ovi potonji su bili toliko strogi u sprečavanju šverca duhanom, da su mještani čak i za kupljeni upaljač morali posjedovati dokaz kako je legalno kupljen. Općina je imala i *čordoše* – čuvare općinskog bika zaduženog za priplod. Posljednji ovakav bik koji se odazivao na ime «Laci» prodan je 1930. nakon što je okružni veterinar podnio izvješće kako više nije sposoban za priplod.¹⁵

LEMEŠKI SALAŠI – Tipično za ravničarski dio Podunavlja u kojemu je smješten Lemeš, njegovi žitelji su se prvenstveno bavili poljodjelstvom i stočarstvom. Život Lemešana bio je podređen poslu kojim su se bavili, odnosno imućnije obitelji imale su kuću u selu gdje je obično živio netko od starije čeljadi, majka i dida, i odakle su djeca išla u školu, dok su mladi bračni parovi živjeli na svojoj zemlji gdje su podizane stambene zgrade, salaši. Salaši su podizani daleko od putova valjda iz navike da je bolje ne nalaziti se na mjestu gdje svatko prolazi, i vrlo su slični po gradnji. Stari salaši podizani su od nabijene zemlje tzv. “nabijanice”, strop je bio na gredama koje su počivale na sljemenu, čvrstoj gredi učvršćenoj u zidovima. Preko greda razastirala se trska preko koje se nabacivao strop – blato s krupnom pljevom. Krovovi su bili trščani, zabati od valjaka (nepečena vrsta opeke). Poslije se način gradnje izmijenio, pa su temelji, kutovi zidova, sami zidovi i zabati građeni od opeke, a za krov se sve više rabio crijep. Salaši su uvijek bili okrenuti prema dolnjaku, odnosno jugu jer stari Bunjevci poznaju samo dvije strane svijeta: gornjak (sjever) i dolnjak (jug).¹⁶ Pretpostavlja se kako su salaše Lemešani počeli graditi nakon 1803. godine kada su plemići kupili od Cara pustaru. Lemeški salaši bili su raspoređeni duž subotičkog puta, ali više u unutrašnjost, udaljeni od samog puta i do kilometar, pa i dva. Salaši nisu bili ušoreni, smješteni su u središnji dio zemljišta vlasnika, najčešće u

gustoj dračovoj šumi¹⁷ raspoređeni u dužima i to: Biležnička, Poštanska, Kaička, Baraševićeva, Popovska duž, Gornji vinogradi, Madžarut, Konopljište, Donja Mlaka i Donji vinogradi. Nekada je u lemeškom ataru bilo više od 250 salaša. Danas su u ataru svega četiri nastanjena salaša. Od ovih salaša oko 30-ak je pripadalo Nijemcima koji su protjerani nakon Drugog svjetskog rata. Nekima od mještana je zemlja oduzeta, pa i salaši koji su većinom porušeni. Nakon Drugog svjetskog rata ostalo je još preko 200 nastanjenih salaša. Na žalost, struja nikada nije provedena na salaše, pa su njihovi vlasnici, jedan po jedan polagano napuštali svoje postojbine.

BILEŽNIČKA DUŽ – nalazi se u sjevernom dijelu lemeškog atara, počinje desno od puta za Stanišić i pruža se prema sjeveroistoku, ograničena Atarskim i Velikim putem. Naziv je dobila jer se tu nalazila zemlja koju je uživao mjesni bilježnik. U ovoj duži je nekada bilo 40-ak salaša od kojih 26 njemačkih (Pauderov, Ingusov, Reiterov, Richterov, Wolfardov, Pilerov, Kelerov, Peterov salaš, zatim salaši Jakoba Bajera, Matajza Othenala, Izidora Rozenberga, Ane Schizner, i još nekolicina kojima imena nisu znana).¹⁸ U bilježničkoj duži bili su salaši: Istvána Botke, Lajosa Csernusa, Istvána Csernusa, Mihajla Vidakovića (Perđe), Mihajla Šunarića, Šime Vidakovića, Đure Drobine, Dr. Mate Škrabala, Đule Horvat, Fábiána Molnára, Vitusa Horvata, Kálmára Pála, Ferenc Horvata, Józsefa Horvata, Antala Horvata, Ferenc Kanjó, Istvána Klinovski, Antala Gyirki, Stipana Kaića (Latovčića), Ane Sevald, Ferenc Horvata (Cica Ferikin salaš) i Nikole Vidakovića (Kajtinog). Danas u ovoj duži je samo jedan salaš, salaš Andrása Lackoa. **POŠTANSKA DUŽ** nalazi se ispod Bilježničke duži i prostire se prema Aleksa Šantiću u pravcu sjeveroistoka. Oivičena je Velikim i Malim putem. Ovdje je nekada bilo 58 salaša. Od vlasnika njemačkih salaša tu su bili salaši: dr. Đule Dekera, Matije Reitera, Žige Indiga, dr. Imre Hetesmeiera i Ivana Hrabrovske. Od ostalih vlasnika tu su salaši: Istvána Körmendia, Ilonke Körmendi, Imre Körmendia, Ferenc Ódri, Fabijana Kočiša, Marije Körmendi, Šmojcin salaš (Vujevići), Stipana Ivanića, Mártona Mátyusa Marci-ke, Tibora Alföldia, Đure Knezi, Jánosa Horvata, Jose Vidakovića (Kajtinog), Đene Horvata (Bićerov), Vite Vidaković, Lajosa Kanjó, Antuna Knezi, dva Štefko salaša, Mate Firana (Bembusov salaš), Antala Mátyusa, (sedam salaša), Gergö Molnára, Mátyasa Lacko, Janje Molnár, Šime Zelića (Kaćmarča), Bele Čeri, Đure Knezi (Bucin), Sándora Nagya (Šanka), Mane Vamosera

¹⁵ HAS, FON, reg. br. 20, inv. br. 5, zap. od 16. ožujka 1930.

¹⁶ Tako Bunjevci poznaju samo dva vjetra, gornjak (sjeverac) i dolnjak (južnjak).

¹⁷ Drač je naziv za bagrem.

¹⁸ M. Beljanski, Nemešmilitič, Sombor, 1984, 115.

i Dezidera Kaića. Pod samim mjestom Aleksa Šantić su još i salaši: Andrása Lacko, Jánosa Molnára, Pétera Molnára i Janje Molnár. Iza Mátyusevih salaša nalaze se još i salaši: Fábiana Nagya, Jánosa Kanjóa, Stipana Klecina, Istvána Horvata, Celjuskin salaš, Đene Horvata, Jose Vidakovića (Kajtinog), Jánosa Horvata, Đure Knezi (Baćin) i Gedeona Alföldia. Poslije salaša Antuna Knezija bio je njemački salaš, a zatim suvaja,¹⁹ dok je između Šankinog salaša i salaša Mane Vámosera bila smještena čarda.²⁰ Danas u Poštanskoj duži nema niti jednog salaša.

KAIĆKA DUŽ – prostire se udesno od stanišićkog puta i tu su bila 52 salaša. Salaše u ovoj duži imali su: Grgo Kaić (Vrebalov), Jašo Kaić, Joso Kaić (Dikin), dr. Đula Deker, Petar Molnár, János Kocsis (Peto), Gergö Kocsis, Gábor Kubatov, Imro Vidaković (Kajtin), Lajos Šešli, Martin Kaić, József Burza, Lajos Burza, Martin Vidaković (Rano), Lajos Klinovski, József Klinovski, zatim Dorin salaš, pa salaš Vitusa Horvata, Lajoša Vaslovića, Martina Knezi, Ivana Ivankovića, Nikole Ivankovića, Józsefa Tara, Lajosa i Antala Kanjó, Istvána Trenka, Fábiana Kanjó, Istvána Kanjó, Lajosa Kanjó, Stipana Knezi, Šime Knezi, Lajosa Varga, Franje Križan, Lukácsa Varge, Gergöa Kanjó, Cifre Filipovića, četiri salaša obitelji Molnár, pa salaši čiju su vlasnici: Stipan Knezi (Vugin), Jenő Vámoser, Márton Vámoser (Marcika), zemlja biskupa Lajče Budanovića sa salašom, i Lopovska čarda koja bi danas bila u sred Šantića. Između salaša Józsefa Tara i salaša Lajosa i Antala Kanjó bila je i čarda Mihályja Tara dok je poslije salaša Šime Knezi bila je suvaja. Danas je ovdje samo Kaićev salaš.

BARAŠEVIĆEVA DUŽ – prostire se istočnije i sjeveroistočnije od sela s desne strane ceste za Suboticu do željezničke pruge. Ovdje je nekada bilo 67 salaša čiju su vlasnici bili: Fabiš Vidaković Bigan, Miško Vidaković Krištin, Šima Vujević Lukićan, Ivan Vidaković, Vugo Vidaković Peraš, Ivan Vidaković Brunaš, Đuro Vidaković Komarac, Adikin salaš, Ivan Vidaković Delić, Poljakovićeve salaš, mali Dekerov salaš, Joso Ivanković Jokin, Mate Ivanković Strikin, Ivan Ivanković Bracin, (poznat kao Nacin ili Čoletov salaš), Tadija Ivanković, Lazo Ivanković, Stefan Bach, Filip Ivanković Cipoka, Vidak Vidaković, Antun Ivanković Tuntun, zatim dva židovska salaša na kojima su stanovali Crnkovići i Vidakovići – Batošev salaš. Nakon ovog salaša atar je presijecao prijeku put, a u nastavku su bili salaši: Zake Vujevića, Jakova Vujevića, Jaše Orčića, Ivana

Knezi (Cibana), Pere Knezi, Marte Knezi, Šime Ivankovića (Šimica), Šime Knezi (Batoš), a poslije karičkog puta nizali su se salaši čiji su vlasnici: Petar Firanj i Lukács i István Gyurcsik. Usred salaškog kompleksa bila je čarda Paje Kaića (bać Pajicina čarda) i Marcikina krupara (vlasnik Martin Knezi). Poslije krupare bio je salaš Kriste Knezi (Bucine), Šime Knezi (Bratinog), Stane Horvat, Jose Knezi (Knežev), Paje Knezi (Znančov), Adama Knezi, Jose Knezi (Peckov), Jose Knezi (Ješkin), Adama Knezi (Pokin), Stipana Knezi (Savin), Mije Knezi, Đure Knezi (Bucu), Antuna Knezi (Bucin), Károlya i Fanike Ódri, i Šime Vámosera. U baraševičku duž još spadaju i salaši: Lajosa Abragyia (uz prugu), Petra Burke, a na svršetku Karičkog puta su salaši: Šime Vujevića i Miška Vaslovića kao i Martina Vidakovića (Hipini).

Danas je ovdje još Ivan Ivankvić (Cipoka), István Tar koji stanuje na Poljakovićeve salašu, a postoji i Fiškalov salaš.

POPOVSKA DUŽ – nalazi se između željezničke pruge i čonoplanskog atara. Ovdje se nalazila zemlja koju je uživao mjesni župnik. Predio je na brijevu, a tamo su bila 24 salaša. Bili su to salaši: Time Vujevića, Jose Vujevića, Miška Knezi (Vugin), Antuna Vujevića, Stipana Vidakovića (Šećera), Franje Vujevića, Luke Vujevića, Antuna Đurkovića, Lajče Vujevića, Martina Alage, Luce Vujević (Šlajfina), Đule Vujević, Đene Vujevića, Imre Knezi (Savin), Jose Knezi, Jakoba Stekla, dva salaša braće Bodonji (jedan je kupio Bruno Đurković, a drugi je ostao u vlasništvu obitelji Bodonji), Andrije Bošnjaka (Regula), Mate Kubatova, Đule Alaga, Stane Malagurski, Pere Alage i Nikole Vidakovića. Danas ovdje postoji jedan autentičan njemački salaš, vlasništvo Nijemca Stetlija, a sada Dobije iz Čonoplje koji ima svoje podstanare. U ataru gdje su se nalazili ovi salaši bila je uglavnom plodna crnica. Godine 1946. kada je zemlja oduzeta kako od njemačkih vlasnika tako i od imućnijih Lemešana, nova vlast nije mogla podnijeti, točnije oni koji su “dobili” tuđu zemlju, nazive ovih duži, valjda su ih podsjećali na nečastna djela, pa su promijenili imena dužima. Poštanska je postala AGRARNA, Kaićka – SUBOTIČKA, Baraševička – ZADRUŽNA. Poštanska je najviše pretrpjela agrarnom reformom, a u Baraševičevoj duži je najviše zemlje podijeljeno. Slika atara je potpuno izmijenjena, ali je zanimljivo kako i danas, na kartama poljoprivrednog poduzeća u mjestu stoje stari nazivi ili nazivi nekadašnjih vlasnika odavno porušenih salaša. Služe kao orijentiri. U Gornjim vinogradima koje zovu još i Mlake ili Lapoš, a nalaze se s lijeve strane puta za Sta-

¹⁹ Primitivni industrijski objekt za sušenje i mljevenje žita.
²⁰ čarda, kavana, birtija.

nišić, iznad starog groblja i prostiru se u dolinu prema Biliću i Rančevu sve do Relića i Laloša, nalaze se salaši: Ferenc Nagy, Imre Slanjinke, Jánosa Kanjóa, Ivana Bošnjaka (Regule), a u nizini: Istvána Slanjinke, Jánosa Tara (biro), Lajosa Tara, Fabijana Horvata, Antala Kocsisa (Peto), Lukácsa Horvata (Bićer) i Berte Alföldi.

NA MADŽARUTU koji spada u somborski atar (danas) nalazio se salaš dr. Pála Ódrya, a nekada je tamo bila i čarda Luke Čatića.

U KONOPLJIŠTU koje se nalazi u južnom dijelu sela gdje je bila smještena i strvodernica nalazi se uz rub puta nekoliko kuća. Jamačno se ovdje nekada morala namakati konoplja pa je otuda i ovaj dio dobio ime.

DONJA MLAKA je prostor između željezničkog kolodvora i šaponskog puta prema popovskoj duži. Ovdje je bila i Ciglana čiji tragovi su i danas vidljivi, a i salaš Stipana Knezi (Stipkov).

DONJI VINOGRADI je predio iza ciglane i tu su bili salaši Grge Kaića (Garov), Jose Andrekovića (Daražca) i Antuna Vidakovića (Brunin).

Značajnu ulogu u razvitku salaša odigrao je i željeznički kolodvor tzv. Stanica Ivanković. Po veličini je bila čak veća od Lemeške. Dok je ova imala tri kolosijeka, kolodvor na Ivankoviću imao je četiri i ovdje su se obavljali svi značajni utovari. Za vrijeme Batinske bitke ovdje je bila glavna istovarna stanica preko koje se dovozio sav arsenal oružja i municije za bitku. Tijekom rata je i bombardirana od strane njemačke avijacije. Tik uz sam kolodvor postojala je i čarda kako bi salašari, kada siđu s vlaka, predahnuli prije nego li se upute k svojim ognjištima, ako nisu bili isuviše obijesni kao Đuro Knezi Bucin koji je znao zaustaviti vlak kočnicom za slučaj opasnosti kod svog salaša kako ne bi morao pješačiti.²¹

Priča o lemeškim salašima svela se na puko nabravanje njihovih nekadašnjih vlasnika. Nisu li tako salaši, ti simboli narodnog graditeljstva, ekonomičnosti i produktivnosti, ali i spomenici opstanka našeg naroda na ovom, ne baš milosrdnom tlu, umrli i po treći put? Agonija salaša otpočela je 1945. godine kada su protjerani Nijemci. U ataru je tada ispražnjeno više od trideset salaša. Danak godinama otkupa i konfiskacije dalo je još desetak salaša s kojih su njihovi vlasnici otjerani. Ostalo je odnijelo Lemešu nesklono vrijeme. Više puta su salašari podnosili zahtjeve za elektrifikacijom, čak i za izgradnjom škole, ali sve je to bilo uzalud. Struja nikada nije zasvijetlila na lemeškim sa-

21 Đuro Knezi je poznat i po tome kako je utjerao konje u bajmočku crkvu kada je obitelj morala crkvi predati gotovo svu zemlju kako bi spriječili pokretanje spora. Tako nisu bili konfiscirani.

lašima. Njihovi vlasnici su se, jedan po jedan, lagano doseljavali u selo. Najteže je, valjda, bilo prvima. Četiri danas naseljena salaša i njihovi vlasnici donkihotovski se bore za svoj opstanak na zemlji. Odustanu li, priča o lemeškim salašima dobit će svoj tragičan epilog.

XIII. DRUŠTVENA PODIJELJENOST MJEŠTANA

Feudalna Ugarska je bila podijeljena na županije. Bile su to korporacije sačinjene od plemstva. Županije su obuhvaćale posjede duhovnih i svjetovnih staleža i kraljevsko zemljište koje je kralj dijelio plemstvu. Ti staleži, «*status et ordines*», činili su politički narod, a ostali su bili *jobađi* (stvarno bespravni stalež).²²

PODLOŽNICI – Žitelje Lemeša činili su pretežno rata-ri – graničari, plemići. Njihov je položaj bio specifičan jer nisu bili vlasnici zemlje koju su obrađivali već im je ona davana samo u obliku sesije (zemljište s kućom). Njihov položaj u agrarnom pogledu pomalo podsjeća na kameraliste, ali priroda usluge koju su graničari činili vlasniku zemlje sasvim se razlikuje od davanja kameraliste kruni ili državnoj blagajni. Graničari su bili vojnici od struke, a plaću, umjesto u novcu, dobivali su u zemlji. Zemlju kao ekvivalent plaće nasljeđivao je onaj tko je naslijedio graničarsku službu, čime je osiguravana njezina trajnost.

Međutim, nasuprot ovom privilegiranom sloju, postojala je velika skupina podložnika – malih ljudi – koji su radom i samo radom održavali svoje gole živote. Njima čak ni povijest nije dala puno prostora. Tek se poneki povjesničar sjetio spomenuti sudbinu ovih ljudi. O teškoj sudbini podložnika mnogo više je zapisano u književnosti. Kada su ovi prostori u pitanju, Endre Petöfi i nekolicina drugih mađarskih pjesnika opjevali su jobađa koji je i posljednji grumen masti morao dati spahiji kako bi ovaj podmazao kotače na karucama. O položaju, mjestu u društvu, a na neki način i o vjerskoj i nacionalnoj (ne) pripadnosti ovih ljudi najbolje govori Miška Eregbiroš iz pripovijetke Veljka Petrovića:

*“Mi nismo ni Madžari ni Raci... mi smo biroši... to ti je ono što služi i robuje na ovoj zemlji, što ore, seje i žanje žito, a jede polentu; što goji svinje, a posti celog veka, što devojke neguje za varoš, a uzima ih pod džegom, s par gospodske kopiladi u mirazu...”*²³

No i između samih podložnika (kmetova) postojale su razlike, katkada i velike. Stajić²⁴ spominje: podanike – jobađe koji imaju urbarijalne zemlje, ali ne i osobne slobode i pribivatelje. Pribivatelje čine želiri koji imaju

22 B. Sandić, Kratak izveštaj o stanju ilirskog naroda, 1866, 5-9.

23 V. Petrović, Sabrana djela I, Nolit, Beograd, 1975, 115.

24 V. Stajić, op. cit., 225.

tek kuću s okućnicom te eventualno zemlje manje od jedne sesije (*inquilini*) i ukućane tj. beskućne želire (*subinquilini*) koji nemaju ni vlastite kuće nego žive kod drugih seljaka obično kao nadničari ili sluge.

Pribivatelji su doduše imali svoji zemlju, ali kako su to obično bili mali posjedi od 5 do 10 jutara bili su prisiljeni raditi kod drugih. U mnogo težem položaju bili su *inquillini*, bezemljaši koji su tražili posao kao sluge, nadničari ili sezonski radnici.

Sluge su bili samostalni, neoženjeni mladići, odnosno djevojke, djeca "sitnih" seljaka ili komencijaša²⁵ (katkada i propalih plemića). Ovisno o poslu koji su obavljali bili su "godišnjaci" ili "misečari" a radili su, kako i samo ime kaže, po pogodbi na godinu dana ili tek na mjesec do dva. Sluge su od gazde dobivale stan i hranu, odijelo i obuću te nešto novca (godišnjaci), dok su misečari dobivali samo plaću u novcu. Sluge se nisu pogađale s gazdama o određenoj vrsti posla. Imali su raditi sve što im se naredi, a nisu imali utvrđeno ni radno vrijeme. Mogli su biti "vanjski" koji su radili vanjske poslove, i kućna posluga: reduše (u kuhinji), sobarice i djevojke za čuvanje djece koje je "držalo" nekoliko imućnijih lemeških obitelji. Položaj slugu i sluškinja dosta je rano reguliran. Marija Terezija je 1765. godine dala sačiniti generalni pravilnik iz koga su županije i slobodni gradovi morali odabrati odredbe koje će zaštititi gospodare, a ne podložnike. Ovaj pravilnik imao je 25 točaka i njime su regulirani vrijeme na koje se sluge uzimaju (godinu dana), vrijeme isplate nadnice (do konca prosinca), obveza davanja otpusnog pisma (koje je pisao općinski bilježnik u slučaju da je gazda nepismen), obveza gospodara da otkaz saopći bar mjesec dana unaprijed, zatim odredbe o naplati štete i eventualnom kažnjavanju i druge. Bačka županija je imenovala odbor koji je limitirao plaće slugu pravilnikom koji je usvojila županijska Skupština održana 1781. godine u Baču.²⁶ Odredbe tog pravilnika morale poštovati i lemeške gazde i davati plaću slugama: prve klase u iznosu od 34 forinte godišnje, onima druge klase 26 Ft, a treće 16, a djeci od 13 do 14 godina plaća je bila 10 forinti godišnje. Istim pravilnikom je regulirana novčana globa za one koji daju veće zarade: 6 forinti za građane, a 12 za plemiće.²⁷ Od Stajića²⁸ saznajemo kako je u to vrijeme funta govedine stajala 4 novaca,²⁹ a teletine 4 krajcare. Nadničari su radili za dnevnu plaću koja im se isplaćivala isključivo u novcu. Nisu imali stalan posao, najče-

šće uvijek različit kao što su im i gazde bili uvijek drugi. Radili su na krunjenju kukuruza, okopavanju vrtova, utovarima i istovarima, cijepanju drva i sl. (muškarci), odnosno pranju rublja i drugim lakšim poslovima (žene). Visina nadnice je bila različita u različito doba godine. Od 1748. godine država je limitirala visinu nadnica³⁰ pod prijetnjom da tko neće raditi za te novce ima se kao skitnica dati u vojsku.³¹ Ove limitirane nadnice izgledale su ovako: žeteocu risaru isplaćivao se osmi križ (krstina) od čistog žita, a od raženog napolica (2/3 pšenice, 1/2 raži) ili sedmi križ, odnosno šesti od ječma, zobi ili proje. Nadničar žetelac je osim hrane dobivao na dan 25 novaca, a "ženska glava" za isti posao 5 novaca manje. Kosci i skupljači sijena dobivali su po 25 novaca dnevno, a žene za isti posao 20 novaca. Za ovu plaću kosac je morao sijeno sadjeti tako da svaki plast ima 8 fati³² širine, a 5 fati visine od zemlje do zemlje (*trans cumulum*). Od ova kva plasta ima gazda platiti četiri marijaša (1 forinta i 8 krajcara).³³ Ni poslije ove nadnice nisu bile mnogo veće, s proljeća su uvijek bile niže (8-10 dinara 1935.), a ljeti nešto više (15-18 dinara iste godine).³⁴

Iz 1791. godine sačuvani su podaci o nadnicama vinogradarskih djelatnika: odgrtanje vinograda 24 krajcara bez hrane, rezanje vinograda, kopanje i prašenje 30 krajcara bez hrane, a vezivanje, plijevljenje od trave i branje vinograda plaćalo se svega 12 krajcara, a pudar nije dobivao ni hranu.³⁵

Nadničarima i slugama, ukoliko su imali svoju kuću, dopušteno je bilo nedjeljom odlaziti kući i provoditi dan ili popodne sa svojom obitelji.

Najteži položaj bio je položaj ukućana koji nisu imali ništa osim svojih ruku za rad. Oni su radili kao biroši. Živjeli su kod gazde na salašu, eventualno u nekom sobičku sa skupnom kuhinjom, nerijetko i više obitelji skupa, a samci su najčešće spavali u košari skupa sa stokom. Jeftina radna snaga radila je bez radnog vremena na temelju slobodne pogodbe. Plaću su dobivali u naturi: žito, kukuruz, petrolej, a ponegdje i kakvog tovljenika.

Bez vlastite zemlje i kuće, ali u mnogo povoljnijem položaju od biroša, bili su komencijaši.³⁶ Radili su na velikim i srednjim posjedima s čitavom obitelji "pod pogodbu" na godinu dana. Cijela je obitelj radila: djeca kao čuvari gusaka (ona od 8 godina), svinja (10 do 12 godina) i

25 Objašnjenje u nastavku teksta.

26 AVNS, FBBŽ, sig. 115-151/1781.

27 Ibid.

28 V. Stajić, op. cit., 266.

29 Mađarska forinta iznosila je 100 denara (novaca).

30 V. Stajić, op. cit., 263.

31 Ibid.

32 Fat je iznosio 1,896 m ili 6 stopa.

33 AVNS, fasc. 6, sig. V/1748.

34 V. Stajić, op. cit., 263.

35 AVNS, FBBŽ, sig. 111/1791.

36 Commentio, lat. nagrada u žitu.

starija koja su mogla čuvati krave i krupniju stoku; žene su radile u vrtovima, uzgajale živinu i obavljale druge slične poslove, dok su muškarci radili na zemlji, timarili stoku, a stariji i kao kočijaši kod gazda. Komencijaš je sa svojom obitelji stanovao kod gazde u zasebnoj kući uz salaš, a oni vjerni često i na "malom salašu" odnosno jednom od salaša ako ih je gazda imao više, ili na onom koji je žena donijela u miraz. Ovisno o pogodbi mogli su posjedovati i nešto svoje stoke i hraniti je skupa ili odvojeno od gazdine. Plaća komencijaša utvrđivala se pogodbom koja se sklapala u proljeće (o Jurjevu) ili u jesen (o Miholju). Na posjedu srednje veličine (34-45 jutara), komencijaš s 4-5 članova obitelji dobivao je 20 mtc pšenice, 18 mtc kukuruza, 15 l petroleja, 3 kg vune i nešto novca, a mogao je držati i nekoliko svinja, nešto peradi i raditi dio vrta.

Osim navedenih postojali su još i napoličari – radnici koji su svojim oruđem obrađivali zemlju «na pole» (na polovinu prihoda). Njihov položaj je bio nešto lakši jer su sami raspoređivali poslove, uzgajali svoje blago, kupovali i prodavali što žele, a i u društvenom smislu su pripadali "boljem svitu", odnosno bili su na rubu između posjednika i djelatnika, neka vrsta zakupaca, odnosno podzakupaca. Ukoliko je napoličar radio za trećinu prihoda, tada se zvao trećičarac.

Tužna je bila sudbina ovih ljudi koji nisu praktički nikako ili izuzetno teško mogli izaći iz ovog začaranog kruga. Dijete podložnika moglo je samo od čuvara gusaka, preko svinjara i govedara stasati opet u nekog podložnika, biroša, nadničara ili komencijaša. Godine 1946. ovakvih domaćinstava u Lemešu bilo je 455 sudceći prema podjeli oduzete zemlje (zemlju je dobilo 285 domaćinstava mađarske nacionalnosti, 164 domaćinstva hrvatske nacionalnosti i 6 domaćinstava srpske nacionalnosti).³⁷ Primjera radi, ako je svako domaćinstvo imalo četiri člana, što nije rijetkost za onovremene obitelji, to je iznosilo oko 1800 ljudi od ukupno 4036 stanovnika koliko je mjesto tada imalo.³⁸ Ovo znači da je gotovo 45% stanovnika činila najamna radna snaga, a vjerojatno i više jer već u to vrijeme bila je česta pojava mali broj djece (1-2) u bogatijim obiteljima.

LEMEŠKO PLEMSTVO – Značajna karakteristika i osobnost feudalnih država i feudalnog društvenog uređenja jest zasebna, privilegirana kategorija ljudi koja se zove plemstvo.

Naspram plemića, povlaštenog sloja ljudi feudalnog društvenog uređenja stajao je sloj onih koji su predstavljali ovisno stanovništvo najčešće kmetove ili na

³⁷ HAS, FSRZ, reg. br. 271, sig. F 245/1; F 245/2. ³⁸ v. poglavlje "Stanovništvo Lemeša" ove knjige.

bilo koji drugi način, podanike, kao i izvjestan broj slobodnih ljudi.

Vrhovni plemić je bio kralj – odnosno car. Jedini je on mogao dodjeljivati plemstvo svojim podanicima. Kao dokaz o dodjeli plemstva kralj je izdavao plemićki list i grbovnicu. Svaka porodica je od XII. stoljeća imala svoj grb. Grbovi su bili prvo ustanovljeni kao grbovi mjesta, trgovišta i gradova, a poslije i pojedinaca, odnosno familija.

Plemstvo se nije dobivalo lako. Morale su to biti izuzetne zasluge za koje je kralj nagrađivao pojedinca i njegovu obitelj. Jednom stečeno plemstvo bilo je nasljedno. Prenosilo se s koljena na koljeno u direktnoj liniji. Dakako, zasluge na osnovi kojih je pojedinac dobio plemstvo, napose na početku, bile su prvenstveno vojnog karaktera: izuzetno zalaganje na bojišnicama, velike i značajne pobjede u bitkama i sl. Međutim, i visoki činovnici, kraljevi savjetnici, kancelari i ministri, također su od kralja bili nagrađivani dobivanjem plemstva. Time ih je vrhovni poglavar čvršće vezao uza se i osiguravao njihovu vjernost. Samim tim, dobivanje plemstva je katkada značilo i dosta ustupaka od strane primatelja, napose kada se radilo o sitnom ili srednjem plemstvu.

Plemstvo se stjecalo na nekoliko načina. Prvi i najstariji način je bio da vladari nagrađuju ljude iz svoje najbliže okolice darivanjem posjeda. Imati posjed prvobitno je bila glavna i najvažnija odlika plemstva. Međusobno su se plemići razlikovali po veličini posjeda. Plemići su bili zemaljski gospodari «*domini terestres*» čime je i njihovo vlasništvo bilo neprikosnoveno «*dominium directum*». To znači da su bili vlasnici zemlje i svega na njoj i mogli su slobodno raspolagati zemljom – posjedom i svime što je na njemu. Naspram ovog prava bilo je «*dominium utile*», koje je plemićima omogućavalo samo pravo korištenja zemlje.

Drugi način dobivanja plemstva je davanje privilegija – plemićkog lista onima koji su u službi kralja, ili preleta, ali bez stjecanja posjeda (*prediales*). Predijalisti su zemljom trajno raspolagali što je uključivalo i pravo naslijeđa, ali nisu imali pravo na grb niti nošenje plemićke titule. Također nisu obuhvaćeni županijskom organizacijom pa nisu mogli ni obnašati zvanja redovnih plemića niti držati kmetove. Mnogi predijalisti su se vremenom stopili u redovno plemstvo.

Treći način dobivanja plemstva jest kupovina plemićke diplome. Pojedini ljudi uspjeli su se obogatiti na razne načine, ali njihov položaj u društvu nije bio primjeren bogatstvu koje su imali pa samim tim se nisu ni osjećali dovoljno moćnim. S druge strane državna kasa se lako praznila i uvijek ju je nanovo trebalo puniti pa je i ovo bio jedan od načina koji su vladari rado prihvaćali.

Dakako, ovaj oblik stjecanja plemstva nastao je mnogo poslije, sredinom i koncem XVIII. stoljeća. Modernim rječnikom rečeno bila je to kupovina diploma ili položaja. S obzirom da su to bili imućni ljudi svakako su ovakav položaj bolje iskoristili od sitnog i srednjeg plemstva.

I konačno, još jedan oblik stjecanja plemstva jest dobivanje plemstva kroz mogućnost kupovine posjeda. Kupovinom posjeda od države ili pojedinaca mogla se kupiti i plemićka titula.

Osim navedenih načina stjecanja plemstva koje je bilo nasljedno (porodično plemstvo), postojali su i slučajevi stjecanja tzv. osobnog plemstva. Osobno plemstvo su uživali pripadnici klera Katoličke crkve, a od 1692. godine i grkokatolici dok je to pravo za protestantsko svećenstvo važno samo u Erdelju, a pripadnici ostalih konfesija nisu imali ovo pravo. Drugi oblik osobnog plemstva stjecao se udajom žene bez plemstva za plemića. Brakom stečeno pravo plemstva neplemkinji prestaje gašenjem braka, ali u udovištvu traje.

Postojali su i razni oblici poluplemstva: *agres* - djeca rođena od majke plemkinje i oca neplemića; *libertini* - povlašteni neplemići hajdučkih distrikta i *horationares* - građani sa akademskim diplomama ili posebnim zvanjima.

Postati plemićem dakako nije mogao svatko, ali biti plemić bila je želja mnogih, prije svega iz razloga što je sam status plemića nosio sa sobom određene privilegije samim plemićima i njihovim obiteljima. Za uzvrat, vladar je mogao zahtijevati od plemića razne uzvratne usluge odnosno obveze.

Plemići su imali određena posebna prava i privilegije među koje svakako treba nabrojati: pravo osobne slobode, pravo pružanja otpora, zakonodavno pravo, pravo lova, pravo zakupa krčmi i točenja alkohola, pravo stjecanja nepokretnih dobara, pravo izvoza hrane i pravo suđenja i presuđivanja svojim kmetovima.

Pravo osobne slobode predstavljalo je velik privilegij koji je omogućavao plemićima slobodu kretanja po cijelom kraljevstvu. Nitko ga nije mogao spriječiti jer je plemić neposredno bio podređen jedino kralju.³⁹

Pravo pružanja otpora i dizanje na oružje privilegij je rezerviran isključivo za plemiće i za njega su se hrvatski plemići izborili Zlatnom bulom. Ovaj privilegij ogleda se u činjenici da su plemići postali jedini koji i samom kralju mogu pružiti otpor. U povijesti nisu malobrojni slučajevi pobuna plemića protiv vladara. *Zakonodavno pravo* su plemići ostvarivali preko svojih predstavnika u državnim saborima,⁴⁰ a među lemeškim

39 M. Lanović, *Privatno pravo*, Zagreb, 1929, 51.

40 I. Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1985, 196.

plemićima je bilo dosta onih koji su u različitim povijesnim momentima obnašali i vrlo visoke dužnosti.

Pravo lova značilo je da jedino plemići mogu loviti divljač u kraljevini. Ovo pravo proizlazi iz neprikosnovenog prava vlasništva nad zemljom i svime što je na njoj.⁴¹ Stoga i ne čudi što je lov do današnjih dana ostao privilegij «povlaštenog» sloja ljudi.

Pravo zakupa krčmi i točenja alkohola dugo je bio privilegij isključivo plemića.

Pravo stjecanja nepokretnih dobara su osim plemića imali i katolički magnati. Stranci, čak i ako su bili plemenitog roda, nisu mogli stjecati dobra dok se ne naturaliziraju i dobiju posebne dozvole, odnosno ako se pozivaju na plemićko podrijetlo, dok to i ne dokažu i dok im ne bude plemstvo potvrđeno.

Pravo izvoza hrane imali su jedino plemići sa svojih dobara čak i u vrijeme kada je u samoj kraljevini vladala glad.

Pravo korištenja grba kao tipičnog feudalnog staleškog obilježja spadalo je u običajne povlastice plemstva.

Patronatsko pravo koje spada u red crkvenih prava omogućavalo je mjestu koje je imalo status plemića predlagati (*praesentare*) i imenovati svog župnika.⁴²

Imunitet od tjelesne kazne štiti plemića od svakog nasrtaja. Svatko tko bi se usudio tući plemića kažnjavan je globom, odnosno novčanom kaznom (*poena violentiae*).⁴³

Pravo suditi i presuđivati svojim kmetovima - ius gladii - ili pravo mača, odnosno (raditi o glavi) spadalo je u još jedan privilegij plemića koji je proglašen 1763. godine. To je bilo nasljedno pravo, ali je pripadalo jedino tzv. «*nobiles possessionati*» - plemićima s posjedom.⁴⁴ Ovdje bi se mogla uvrstiti i sudska zaštita. Građanin, ukoliko je želio povesti spor protiv nekog plemića, nije to mogao učiniti osobno nego jedino preko gradskog fiškala (odvjetnika).⁴⁵

Plemići su bili oslobođeni različitih poreznih davanja sa svojih posjeda i izvjesnih taksu što predstavlja još jedan prerogativ.⁴⁶

Ako su plemići sklapali brak, morala se tražiti dispensacija (pismeno odobrenje), a poslije samo oglašavanje, neka vrsta najave vjenčanja.⁴⁷ Odnosno, ako se plemić želio vjenčati morao je prijaviti svoju želju Crkvi. Tek nakon što je dva do tri puta ova nakana pri-

41 I. Beuc, op. cit., 48.

42 M. Lanović, op. cit., 252-253.

43 V. Stajić, op. cit., 178.

44 Tekst privilegije nalazi se u AVNS, FBBŽ, sig 127/1763.

45 V. Stajić, op. cit., 176.

46 O pristojbama i drugim davanjima plemića vidi u posebnom odjeljku ove knjige.

47 AVNS, FBBŽ, sig. 1408/1788.

općena drugim plemićima, moglo se ugovoriti vjenčanje. Vjerojatno je otuda ostao i običaj u mjesnoj crkvi da se prije vjenčanja moraju mladenci «tri puta navijestiti» – na tri nedjeljne mise zaredom.

Među značajne privilegije koje su pripadale samo plemićima jest i studiranje. U Egeru, na katoličkom liceju gdje su se obrazovali pravnici, mogli su studirati samo plemići.⁴⁸

Ako se uzme u obzir kako svi privilegiji osim onih koji se odnose na visoko plemstvo nisu pružali velike ustupke plemićima, «uzdarje» sitnog plemstva prema kralju bilo je veliko. Kralj je od plemića, velikih ili malih, tražio podizanje vojske u slučaju rata kojom su zapovijedali. Plemići su bili dužni vojsku opremiti za rat, a u mirnodopskom razdoblju vojnike uzdržavati o vlastitom trošku.

Osim ovih plemića «*nobiles possessionati*» postojali su i oni koji su imali svoje posjede, ali bez podložnika i kmetova. Ova kategorija plemića zvala se «*kurijalisti*». Postojala je i ona kategorija plemstva koja osim svojih plemićkih diploma nije imala posjede. Ovi plemići nazivani su armalistima.⁴⁹ Naizgled nisu se razlikovali puno od običnih seljaka. U mirnodopskom razdoblju sami su obrađivali zemlju, ali su je mogli, za razliku od «običnih seljaka» uzeti u zakup. Ovi plemići nikada se nisu pozivali posebno na svoje druge privilegije, odnosno pažljivo su čuvali po kućama svoje diplome koje su, jedino ako ih izvedu pred sud pokazivali. Tada su i oni, kao i drugi plemići mogli sjediti na stolici, a ne stajati kao ostali puk.⁵⁰ I ova kategorija plemića oslobođena je plaćanja nekih dažbina. Međutim, ako ova kvi plemići rade na dobru nekog drugog plemića, nisu oslobođeni plaćanja taksu vlasniku plemićkog dobra. Tu su izjednačeni sa seljacima.

Bilo je i takvih plemića koji su bili toliko siromašni da su morali služiti kod imućnijih građana. S obzirom da je to za većinu, koja je svoje plemićke naslove stekla hrabro se boreći u ratovima, predstavljalo poniženje, ne samo što su šutjeli o svojim plemićkim titulama, nego su ih prešućivali i često zatajivali.

Postojala je još jedna grupa plemića. To su bili oni koji nisu imali posjed, ali su materijalno bili osigurani. Bili su to visoki činovnici i visoki časnici te vojnici koji su se isticali izuzetnim junaštvom na bojnim poljima. Ovi plemići su mogli od 1756. godine, kad je carica Marija Terezija ustanovila istoimeni orden za posebna junaštva, steći i titulu baruna. Za stjecanje ove titule,

uz preduvjet dobivanja ordena carice Marije Terezije, trebalo se samo obratiti vladaru pismenom molbom.⁵¹

Prema poznatom plemićkom zakoniku Verbecija nazvanom Tripartitum (Hármaskönyv), svaki plemić je bio jednak, ali vremenom aristokratsko plemstvo je počelo uživati veće privilegije od tzv. nižeg plemstva. Kada su u pitanju plemići Lemeša, oni su plemstvo dobivali na više načina. Na prvomu mjestu i svakako najbrojniji su oni koji su plemstvo dobili zbog zasluga na bojnom polju, ali i oni koji su svojim zaslugama kao visoki kraljevski činovnici dobili plemstvo. Većina naših plemića imala je plemstvo prije dolaska u Bačku. O starini plemstva bit će riječi u daljnjem tekstu.

Plemstvo je potvrđivano na županijskoj skupštini koja je zasjedala jednom godišnje i tada su se prijavljivali svi plemići koji su u međuvremenu rođeni i koji su nasljednim pravom stekli plemstvo. Tada su oni upisivani u posebne kataloge plemića (*catalogo nobilium inscribi*), a kao dokaz izdavala im se potvrda o pravom i nedvojbom plemstvu (*super vera et indubia nobilitate*). Često su rađeni i popisi plemića. Znani popisi plemića rađeni su 1746.,⁵² 1751.,⁵³ potom 1755. kada je obavljen popis plemića taksalista u Bačkoj županiji kojih je najviše u Nemeš Militiću,⁵⁴ 1756.,⁵⁵ 1759. popis plemića taksalista,⁵⁶ 1761. popis plemića iz Nemeš Militića,⁵⁷ 1768.,⁵⁸ 1769.,⁵⁹ 1772.,⁶⁰ 1779. godine popis armalista podijeljenih u šest klasa kada je popisano ukupno 80 armalista – oporezovanih plemića.⁶¹ Poznati su još i popisi iz godina 1782.,⁶² 1784.⁶³ i 1791.⁶⁴ godine. Česte su bile i provjere plemstva, grupne ili pojedinačne od kojih su poznate one iz 1732. godine u Santovu provjera plemstva za 26 osoba među kojima su i Vidakovići, Đelmiši, Vujovići, Markovići i Kaići,⁶⁵ zatim 1753. godine za Knezije,⁶⁶ 1755. provjera plemstva Adama Horvata,⁶⁷

51 Ibid., 70-71.

52 AVNS, FBBŽ, sig. 136c/1746.

53 Ibid., sig. 34/a/1751. Popis su obavili Gáspár Csiba, županijski načelnik i Josip Kovač, zakletnik.

54 AVNS, FBBŽ, sig. ad 89/a/1755. Popis obavio Gašpar Stepanović, županijski vicenotar.

55 Ibid., 10/1756.

56 Ibid., sig. 68/1759. Popis obavili Imre Čejteji i Anton Poljak, jurasor.

57 AVNS, FBBŽ, sig. 79/1761.

58 Ibid., sig. 60/1778.

59 Ibid., sig. 92/1769.

60 Ibid., sig. 147 – 149.

61 Ibid., sig. 260c./1779.

62 Ibid., sig. 57.

63 Ibid., sig. 285.

64 Ibid., kutija 244, sig. 88.

65 Ibid., sig. 13/ 1732.

66 Original dokument vlasništvo autora.

67 Op. cit., sig. 155/ 1755.

48 AVNS, FBBŽ, sig. 156/1767.

49 Nazvani tako jer su imali jedino Litterae armales - naslikan grb na povelji.

50 D. Popović, Plemstvo, Vojvodina II, 70.

1756. nova provjera plemstva Adama Horvata⁶⁸ iste godine kada je provjereno plemstvo porodice Hajnal.⁶⁹ Godine 1773. provjereno je plemstvo za porodicu Kunszabó,⁷⁰ a 1782. za Vidakoviće i Mandiće.

Plemići su zbog određenih potreba tražili da im se izdaju potvrde o tome kako su pravi i nesumnjivi plemići. Jesu li im te potvrde služile zbog oslobađanja od određenih dadžbina ili za druge svrhe, nije utvrđeno, ali do ovakvog «masovnog» izdavanja potvrda o pravom i nesumnjivom plemstvu došlo je u dva navrata. Godine 1798. kada su izdane potvrde za Radiće,⁷¹ Vidakoviće,⁷² Baraševiče,⁷³ Knezije,⁷⁴ odnosno naredne godine za Ivaniće⁷⁵ i Markoviće.⁷⁶

Popisi plemića bili su značajni i zbog redovitog ažuriranja zasebnog kataloga u koji su upisivani svi plemići (*Catalogo nobilium inscribi*).

Većina lemeških plemića nije se puno razlikovala od običnog puka i najčešće su sami obrađivali zemlju. Bili su mahom vrlo siromašni. Postoje mnogi sačuvani dokazi o tome kako su molili za pomoć, molili oslobodenje od plaćanja taksu, a ponekad čak i za hranu zbog gladi koja je katkada vladala.⁷⁷

Među lemeškim plemićima bilo je i onih koji su uživali sve privilegije koji su gore navedeni i koji su obnašali županijsku vlast, birali suce, činovnike, utjecali na izbor gradskog kapetana i ostalih senatora. Ovi, stojeći na čelu jake porodične zadruge, živjeli su na salašu, a u selu «držali» kuću da se imaju gdje presvući ili ostaviti konje kada idu u crkvu. I baš ti su, kako je zapisao Mijo Mandić⁷⁸ davali većinu na županijskim skupštinama. Ali i on ih je mnogo više upamtio po tome kako su poslije sjednica počinjala veselja. Prvo uz muzikaše,⁷⁹ a zatim do ponoći uz tamburaše i poslije ponoći uz svirku gajdaša. Nakon sjednice veselja su prvo dva do tri dana trajala u Lemešu odakle se onda išlo u Kačmar kod Latinovića, u Aljmaš kod Antunovića, Guganovića i Vojnića, a svršavalo bi se u Subotici kod Vojnića, Rudića i Somšića. Pratile su očigledno trajale i do tjedan dana. Mandić je zabilježio kako je i sam podžupan bio prisiljen slati

68 Ibid., sig. 119/1756.

69 Ibid., sig. 126/1756.

70 Ibid., sig. 256/1773.

71 Ibid., kutija 301, sig. 206/210.

72 Ibid., kutija 301, sig. 211.

73 Ibid., kutija 301, sig. 235.

74 Ibid., kutija 301, sig. 113/184.

75 Ibid., kutija 310, sig. 163 –166.

76 Ibid., kutija 301, sig. 129-331.

77 Ibid., sig 71; sig. 161/a iz 1765.

78 M. Mandić, Lemeš, Pravi Bunjevački kalendar za 1936, 75-82.

79 Violiniste.

zasebne poslanike kako bi županijske činovnike koji su pratili “nemeše” vratio uobičajenim županijskim poslovima. Upravo stoga čudi kako taj status, napose nakon 1804. godine nisu znali ne bolje, nego nikako iskoristiti. Ako nije bilo jedino, a vrlo vjerojatno da jest, sigurno je bilo jedno od rijetkih mjesta nastanjeno isključivo plemićima. Takav privilegij je trebalo, a sigurno se i moglo mnogo bolje iskoristiti. Očigledno su čak i u ono vrijeme to uspjeli samo rijetki. Izgleda da je lemeškim plemićima bilo dovoljno što, za razliku od seljaka, nose čizme, a mnogi su propali misleći kako svoj “nemešag”⁸⁰ potvrđuju time što su više pusti i raspikuće no drugi seljaci. Lemeš je i danas pun priča o čuvenim «nemešima» koji su kadri i po šest dana piti “aldumaš”⁸¹ za kupljenog ili prodanog ždripca ili koji su kćer svoju opremili sa po dvije niske dukata (katkada je nekim djevojkama to bio i jedini miraz). Mnogi su upravo tako od nemeša postali nemaši. Možda onda i ne treba čuditi što potomci upravo ovih plemića očigledno gube utrku s vremenom u kome žive. Bave se pretežno zemljodjelstvom, i to u mnogim slučajevima i na najprimitivniji način oruči konjima, mnogi odvojeni od svog nacionalnog bića posustaju u suvremenoj, katkada nemilosrdnoj trci. Zadovoljavaju se sitnim privilegijima kao što je svoja klupa u crkvi, pričama o podrijetlu i rodu, a samo katkada stidljivo izvuku svoje plemićke diplome, skrivene u prašini, strahujući kako će im i klupu u crkvi oduzeti. To nisu, i neće, jer to nikoga više i ne zanima, napose kada su im ostalo sve dali i sami.

Dakako da postoje iznimci, i Bogu hvala što postoje, ali tužan je svršetak priče o plemenitim ratnicima paorskog srca, kada čovjek danas uđe u neku od kuća njihovih potomaka, kuća iz kojih se čuju zvuci novokomponiranog šunda, kuća u kojima se ismijava ili na najružniji način govori karikirana ikavica, kuća gdje su žene za jeftin novac prodale dijelove svojih nošnji ili nošnje cijele i zamijenile ih kratkovječnim suvremenim, najčešće i kičastim tkaninama, kuća od kojih mnoge nemaju ni vodu, a kamoli kupaonu. Ne najavljuje li to faustovski svršetak priče? Povijesna distanca će vjerojatno dati i potpuniji odgovor.

80 Nemes, madž. plemić

81 Áldomás, madž. zdravica, pije se nakon uspješno obavljena posla, najčešće trgovine, ali i drugih poslova.

NAVODI O KAZALIŠTU OD 1747. GODINE

MILOVAN MIKOVIĆ

226. Premijeru predstave *Pretapanja* (27. veljače 1988.) prema prijevodu romana Lászlóa Vegela *Dupla ekspozicija* (*Attüntetések*¹), pripremio je Ljubiša Ristić, a izvedena je u Maloj kazališnoj sali². Pisac ovog djela László Vegel, dugogodišnji urednik književnog dodatka lista *Magyar szó* i urednik Dramske redakcije TV Novi Sad, prozaik suvremene urbane vokacije suočen s uskraćenostima, opsjednut strahovima, kreće se slijedom raspada vrijednosnog sustava u kojem je odrastao i živio, a gdje se novo još uvijek u mukama rađa – spada među značajnije mađarske pisce ovoga podneblja. Vegel koji veći dio svojega života proživio kako piše i pisao kako živi, mahom je hrabro podnosio sudbinu svoje riječi i svojih stavova. Prema ovom romanu, u kojem se kao u zrcalu prelamaju i prepleću vremenski planovi od 1941. i poslije 1968. godine – poklapaju i razdvajaju likovi pod naletom društvenih lomova – Ljubiša Ristić je, djelomično se držeći strukture djela, progovorio o razočarenjima mladih, koji poslije 1968. godine tragaju za političkim i povijesnim iskustvima iz 1941. godine. Premda je to «samo jedna ljubavna priča dok se u svijetu vodi rat», kako veli glavni junak u romanu, nakon svega. Redatelj, doduše, odvaja bitno od nebitnog, a u odsustvu nove rasvjete već dobro poznatih antinomija o koje će se čovjek sapletati i u buduće kloni se odgovora. Uostalom, odgovor je: Odgovora nema. Istina, u završnoj sceni ove ljubavne priče ne propušta priliku za cinizam, pa prekriva glumce zastavama, nacionalnim, zemaljskim i internacionalnim, koje se izvlače iz bordelskih kreveta. Podsjećajući gledatelje da su svakodnevno svjedoci sve očiglednijeg topljenja utopijskog i nagomilavanja ideološkog u društvu, što sada prijete da zatrpaju i sam život, pretvarajući ga u neizdrživu moru. Ostavljajući nam da razmišljamo kako izići iz ove sve rizičnije nejednačine, a da se ne posegne za već

dobro poznatim i neželjenim rješenjima. *Pretapanja* su izveli mladi glumci subotičkog kazališta. Vrijedilo im je dati šansu. Uz svježinu mladalačkog naboja, donijeli su na scenu nov, kultiviran izraz, očišćen od zadaha rutine. Prije svih Zita Gyenes, jedna od tri Olge, odnosno Ane, ili Eve. Talentirana, možda još nedovoljno iskusna sa mnogo osjetljivosti gradila je svoje likove. Složenost njene zadaće, tijekom koje je lako mogla skliznuti u banalnost, došla je do izražaja u dirljivoj i nostalgичnoj sceni presvlačenja, u kojoj će nakon svih krpica, što će ih navući na sebe, da bi ih definitivno odbacila, ostati posve naga, prvi put suočena sa sobom samom i nezadrživim plačem, jedinim izrazom za cijeli jedan isprazan, građanski svijet koji se nezaustavljivo ruši i zauvijek nestaje. Dénes Döbrei (koji je upravo tih dana dobio značajno međunarodno priznanje za svoju prvu filmsku ulogu) sa zadivljujućom lakoćom i urođenim osjećanjem za mjeru tumači likove Senyija, Levingera i Majorosa, sapete između politike, ljubavi, bordela, nacionalne zaslijepljenosti i ideja na umoru, zbog kojih je čovjek zaboravljen. Tanja Tasić, balerina s uspjehom je savladala i glumačke zadaće i Árpád Bakota izgradili su likove mladih ljudi koji su spremni povjerovati kako je svijet njihov, da bi u sudaru sa njim spoznali razmjer vlastite nesmotrenost i neostvarivost toga čovjekova sna. Henrietta Varga i Levente Törköly treći par ovog složenog, nemilosrdnog samoobraćanja i neprestane introspekcije, koja se na sceni izvodi poput kompjuterski razložene, ali i sinkronizirane slike, dopunili su ovu ljubavnu priču u vremenu ratnom, poražavajućim saznanjem da čovjek nakon pitanja, postavljenog na pravi način – mora iščeznuti! I svejedno je uklanja li se sam ili to prepušta drugima. Manje po obujmu, uloge Iréne Bada, Rafaela Arcsona, András Búbos i Tibora Vajde pripremljene su i odigrane pomno, s mnogo pozornosti i nesebičnosti što je svakako pridonijelo uspjehu cijele predstave. Gábor Lengyel, autor glazbe pokazao je da se i sa minimalnim muzičkim materijalom mogu postići potpuno neočekivani rezultati. Poigravajući se s dvije muzičke teme, dopunio je i autorski zaokružio zbivanje na sceni, samozatajno, ali veoma uspješno. Bjanka Adžić Ursulov, ovoga puta bila je u prilici, pored

1 Roman *Attüntetések*, objavljen je 1984. novosadskom Forumu, a preveo ga je Radoslav Mirosavljev, pod naslovom *Dupla ekspozicija* za beogradsku Narodnu knjigu, gdje je tiskan 1983.

2 Godinu dana prije subotičke premijere *Duple ekspozicije*, u dramatisaciji Borke Pavićević i režijskoj postavci Dušana Jovanovića ovo je djelo izvedeno u Narodnom pozorištu u Zenici 10. veljače 1986. godine.

svoje umješnosti u izradi kostima pokazati i što može pružiti uređujući scenu. Učinila je to na neuobičajen način, izloživši na čeonu zid Male sale kostime koje je izradila u Subotici, počevši od *Mádách-komentara* (1985.) na ovamo. Za svjetlo je brinuo Josip Odak, a za zvuk János Szöllösi Vágó, dok je inspicijent bila Júliana Kotroba. *Pretapanja* zahtijevaju još dvije rečenice. Od *Mádách-komentara*, ovo je najcjelovitija predstava Ljubiše Ristića sa kojom je zaokružio jedno značajno razdoblje u svom opusu. Ostaje da se vidi u kom pravcu će tragati ubuduće³.

227. početkom ožujka 1988. glumci nekadašnje Mađarske drame subotičkog kazališta upriličili su jedno kratko, nostalgично prisjećanje na cabaret. U tada novootkrivenom i netom oličenom kazališnom predvorju iz kojeg su pobacane suvišne stvari, a ubačene neke prave poput primjerice sprave za pravljenje espressa, dakle kave onoga čarobnoga okusa, kao da je u nj stao cijeli svijet i složio se u samo jedan gutljaj, valjda zbog vreline tlaka, i jer je bez primjese povijesnoga taloga, onoga famoznoga crnoga mulja, iliti «soca» – prostora u kojem je upravo tih dana otvorena izložba fotografija što su ih sa dotadašnjih premijera izvedenih na *Shakespeare-festu* i *Molière-festu* izradili Enes Midžić i Milomir Kovačević – 5. ožujka 1988. godine priređen je cabaret pod naslovom: *Nema starih viceva ...* što je dabome istina, ima samo starih ljudi, budući da je za novorođene svaki vic nov, itd. Cabaret mahom nostalgичан, ni nalik onome, do danas već, glasovitom i kultnom Cabaretu Voltaire što ga je 1916. godine u vrijeme dok je bjesnio Prvi svjetski rat, u neutralnoj Švicarskoj, otvorio Hugo Ball u Zürichu (Spielgasse 1) načinivši ga sjedištem dadaista, umjetničkog pokreta koji upozorava na besmisao civilizacije što uništava vlastite vrijednosti, radi čega su dadaisti izlagali banalne predmete kao umjetnička djela. Dadistička je pobuna proistekla iz rušilaštva i beznađa svjetskog rata, otuda zagovaranje apsurdna, promidžba nihilizma, odbacivanje svih tradicionalnih vrijednosti. Dadaizam teži rušenju – zastarjelih načela, nepokretnih misli i logike usmjerene protiv čovjeka. Radi toga je Dada, ukoliko se pokaže potrebnim, bio i protiv Dade, pa su iz toga poneki izveli zaključak kako dadaizam nije toliko protuumjetnički i protuknjiževni smjer «koliko posebno raspoloženje duha, krajnji čin antidogmatizma koji se za svoju borbu služi svim sredstvima» (De Michelli). U slučaju subotičkog cabareta, ni uz najbolju volju nisu se mogle praviti usporedbe s Cabaretom Voltaire. Ovaj ovdašnji, pretežito nostalgични

3 Usp.: M. Miković, Jedna ljubavna priča, Subotičke novine, 4. III. 1988.

cabaret, prije kazališne premijere, imao je svoje «ogledne predpremijere» u Gerontološkom centru, a potom u još nekoliko naselja, pa se tek tada konačno predstavio u kazališnom predvorju. E, pa u tom prostoru, dok smo lagano srkali espresso kavu, napitak magična okusa i arome koja bi očarala i najzibirljivije sladokusce, na tekstove Frigyesa Karinthyja, Dezsóa Kellera, Ferenc Molnára, Károlya Nótija, i još nekih, glumci Gabriella Jonás, Ferenc Árok, Sándor Medve i Miklós Korica nizali su nam kabaretske prizore, sve igrajući i pjevajući, a uz glazbenu potporu Józsefa Végsóa. Tkogod se laća pera zna koliko je teško biti originalan i zabavan u ovoj ovdje «*Zemlji smješki*» u kojoj se, i inače, danomice događaju svakojaki kalamburi i bedastoće, pa je otuda posezanje za starim tekstovima i prastarim smicalicama djelovalo pomalo naivno, možda kome i simpatično, no, sve je ipak stvar ukusa i mjere. Uostalom, ono što je ponudeno moglo je dobiti, ipak, nešto suvremeniju rasvjetu – trebalo se samo malo više potruditi. Sve je moglo biti i bolje utemeljeno da su se akteri cabareta poduhvatili tekstopisaca kakav je primjerice László Kopecki. No, svejedno nostalgични cabaret je bio, pogledali smo ga, a on će dalje svojim putem. Publici su zacijelo potrebne i ovakve predstave što potvrđuje i dugotrajan pljesak kojim je ispratila izvođače⁴.

228. Premijera predstave *Direkt*, održana je 2. travnja 1988. godine u predvorju subotičkog kazališta, kada su glumci Ljiljana Jakšić, Snežana Jakšić-Čolić, Svetislav Đorđević, Nebojša Čolić i Zoran Bučevac, upriličili svoje viđenje cabareta. Ovaj se program pokazao posve sukladan nazivu, doista je *Direkt* ispunio nakane njegovih protagonista koji su odlučili uspostaviti neposrednu, izravnu komunikaciju s gledalištem, uočavajući stanovite društvene pojave, kojima smo okruženi, ili smo i njihovi sudionici, te ih voljno-nevoljno i sami tvorimo. Za tekstualni predložak ovoga predstavljanja u duhu cabareta, njegovi su protagonisti izabrali aktualne aforizme, pošalice, viceve i doskočice, i to mahom one kojima su preplavljeni novinski stupci, nastojeći ih razumjeti, prirediti, izmiksati i prikazati kao neku vrstu dnevnog medijskog biltena, ili kakvog-takvog, razjašnjenja onoga što, ovdje, živimo i proživljavamo. Predstavu, koja bi trebala biti, poput neke vrste lakmus-papira, spram društvenih pojava, kojima je obilježena, ova ovdje, svakodnevnica, dok sve dublje gazimo kroz ne baš uvijek ugodnu i prihvatljivu stvarnost – te kao takva izrasti u svojevrsan scenski pokazatelj, ako ne baš onoga što se podrazumijeva pod «stanjem nacije», onda jamačno, i

4 Usp.: M. Miković, Nostalgични kabare, Subotičke novine 18. III. 1988.

valjda i prije, uvidom u stanje zemlje – i to zrcaljenjem, tzv. duha vremena. U cabaretu *Direkt* ovo je uglavnom i ostvareno, gdjekada izravno, vedro i zabavno, ali na mahove odveć sirovo i grubo, pa čak i banalno, što ukazuje da se u takvim prigodama išlo na prvu lop-tu. Umjesto toga, mogao je biti odabran nešto teži i zahtjevniji put, koji bi iziskivao viši stupanj tekstualne i scenske stilizacije, a to bi vjerojatno pridonijelo kvaliteti ovoga jednosatnoga programa. Istini za volju, ono što je u *Direktu* prikazano, radi posao, otvara ventile publiki, i to baš ondje gdje joj najviše trnu zubi: Od sve nižih plaća i uvelike neizvjesnih radnih mjesta, preko poslovičnih zgoda glede rada i nerada, do raznoraznih mračnih likova i drugih spodoba koje izravno, ili iz pozadine, destruiraju život sada i ovdje i tko zna do kada? Uz izvođače, koji su se svojski trudili zabaviti publiku, treba spomenuti i glazbeni uradak Mátyasa Murenyija, zatim scenu Tomislava Marjanović, karikature Milenka Kosanovića, kostime Ankice Đorđević, svjetlo Josipa Odaka i rekvizitu Milana Vidakovića. Smijeh je uvijek zdrav, pogotovu kada nam je omogućeno da se smijemo sami sebi⁵.

229. U premijernom izvođenju predstave pod naslovom *Boj na Kosovu*, okupljen je cijeli izvođački ansambl subotičkog kazališta, nadalje, glumci iz drugih gradova, studenti akademija i festivalski orkestar pod ravnanjem Mátyasa Murenyija. Sve u svemu, preko šezdeset sudionika u ovoj glazbeno-scenskoj postavci pokušalo je pokazati da kosovska predaja, na kojoj je uvelike izgrađena srpska nacionalna samosvijest, na kojoj se čuvalo nacionalno biće i jezik, i koja je bila i ostala motiv oslobodilačkih težnji ovoga naroda, također ima i prepoznatljivo univerzalno značenje. Upravo na tome je redatelj Ljubiša Ristić pokušao uspostaviti niz, zgušnjutih, povijesnih slika koje su se kroz narodnu, epsku riječ, glazbu i pokret, odmotavale prema današnjem gledatelju, snagom svoje višestoljetne drame, pažljivo očišćene od patetike, ili banalnih prizora. Izabравši jezik glazbenog kazališta, kako bi uobličio ovu predstavu, Ristić je glavnog suradnika potražio, i našao, u skladatelju Gáboru Lengyelu, komu je povjerio tešku zadaću; da snagom umjetničke fikcije dosegne razinu neophodnog filozofskog uopćavanja i pronalaženja potrebne mjere za iskazivanje, opsesivne, kosovske legende, koja sadrži i elemente antičke tragedije. Zastrahujuće, opominjuće ali i poticajne prizore, višestoljetnog, ljudskog stradanja Lengyel je uobličio oslanjajući se na tradicionalne narodne napjeve, ali i kultivirani zvuk srednjovje-

kovne bizantske glazbe, što ih je sve zajedno umješno obukao u suvremen muzički izraz. Izbjegavajući sprudove suviše retorike, redatelj prizore samoga boja, promatra iz kuta kolektivne svijesti naroda, a na sceni ih se komentira sa stajališta srpskog i pojedinih europskih dvorova, dok se vremenski i prostorno smjenjuju zbivanja, prije i poslije, sudara svih onih, različitih, vojski koje su se na Kosovu zatekle. Njihov vizualni identitet upotpunila je kostimografa Bjanka Adžić Ursulov, a njena bujna imaginacija i vješta ruka, osigurale su predstavi potrebnu povijesno-socijalnu i, nadasve, kazališnu uvjerljivost. Koreografija Bele Oroveca, jednostavna i nenametljiva, lelulajava poput svjetlosti svijeće, svedena na optimalne pokrete pri gradnji skladnih scenskih slika, zaokružila je ovo teatarsko djelo. Njime je Ljubiša Ristić upotpunio svoj opus, potvrđujući da se nije bez razloga upisao u povijest kazališta ove zemlje, čak, premda se to mnogima ne dopada⁶.

230. Predstava prema djelu *Hram i njegovi čuvari*, imala je dvije premijere, urađena je, uistinu, dva puta prema istom tekstu Petka Vojnića Purčara. Prva se izvedba zbila jednog ljetnog dana u okviru YU FEST-a '88., a druga 15. listopada 1988. Ova je zgoda – ili bi možda bilo bolje reći precedens, što ga se, dakle, može razumjeti i kao smjerokaz za eventualne slične slučajeve – u središte pozornosti smjestila zanimljiv, višeslojan tekst, univerzalnih poruka, koji zahtijeva i zaslužuje pomni rad, da bi i glumištu i gledalištu donio očekivanu spoznaju, zadovoljstvo i moguće poruke. Pokazujući, istodobno do koje je mjere odustajanje od stvaralačkog principa postaje pogubno za teatar. Prva se izvedba svela na nedopustivu improvizaciju, koja odvraća od kazališta, dok je druga premijera napunila kazališnu salu. U prvoj izvedbi, ljetos, redatelj István Lalić, tragom vlastita čitanja Purčarečva teksta, sveo je *Hram i njegove čuvar*e na nekoliko već otrcani scenskih zahvata posuđenih iz fundusa svojih uzora, i sve to žestoko začinio pirotehnikom. Izložena ludilu puščane paljbe i žestokih detonacija, a povrh svega još grubo nagurivana, pa čak i ćuškana, publika je, razumljivo nezadovoljna, negodovala i odgovorila napuštanjem gledališta! Nakon toga, uprava je subotičkog teatra odlučila ovoj predstavi i njenom redatelju, a valjda i sebi samoj, pružiti priliku za «popravni ispit» objašnjavajući taj korak potrebom prilagodbe djela «izvođenju u zatvorenom prostoru». Ova je prilagodba pokazalo kao prvo; višeznačne reference Purčareva teksta, te da István Lalić nije lišen talenta, štoviše, vrativši se rječniku kazališnog izražavanja načinio

5 Usp.: M. Miković *Direkt*, Subotičke novine, 8. IV. 1988.

6 Usp.: M. Miković, *Boj na Kosovu*, Subotičke novine, 21. VII. 1989.

je zanimljivu predstavu, istini za volju, uz ne malu pomoć glumca Dénesa Döbreia, čim se ova izvedba zamjetno odmakla od općeg mjesta infantilnog «prijezira prema gomili» – koji uzima kad ovaj, kad onaj ideološki predznak – i preobrazila se u složenu poetsku legendu o drami ljudskoga mravinjaka. U tom kontekstu gradogradnja je tek polazni motiv oko kojeg se koncentrično nižu sudbine i psihološki profili moćnika, stvaralaca, zanesenjaka, istraživača, lovaca i mudraca, što ih povezuju i sputavaju ambivalentne niti ljubavi i mržnje, potreba i interesa, dobro natospljenih tugom prolaznosti, koja poput crne munje uništava sve što zovemo našim životima, ostavljajući tek poneke građevine da svjedoče, kao znamenja ili krajputaši, tijekom pretvaranja ničega u ništa, unutar prostora u kojem se pale i gase i naši životi, uvijek nas nanovo iznenađujući svojim brojnim preobrazbama, mimikrijom, jeftinim podvalama, demonskom destrukcijom i vilenjačkim igrama, iznad i ispod ljudske egzistencije. Ukratko, predstava koja bi po svemu trebala imati publiku, jer je zaslužuje svojim tekstualno-scenskim srazom⁷.

231. Predstava *Krotke lubanje*, predstava je urađena prema dramskom predlošku mađarskog pisca ovoga podneblja Jánoša Sziverija, u postavci Tibora Csizmadije, gostujućeg redatelja iz Mađarske, a premijera je bila 30. studenoga 1988. godine. *Krotke lubanje* predvjetovalo je, i iznjedrilo, upravo ovo podneblje, a djelo je uklopljeno u repertoarsku politiku subotičkog kazališta kako bi poslužio svrsi igranja svakodnevica na sceni, i da bi ušlo u komunikaciju s ljudima i vremenom kojega je porodilo. Opće je poznato kako svaki socijalni sustav određuju rad i vladavina, pa smo svi na svoj način postavljeni u stanoviti radni i poredak vladavine, čak i oni koji su programski izvan njih, ili to tek žele biti, uistinu su time determinirani. Pisac je dramskoga teksta načisto s ovom antinomijom bitka, kao što mu je dobro znano i to da svako shvaćanje i tumačenje smisla rada i vladavine, te traženje izmjena u njima, može biti značajno, ali nikada konačno. Jedino smrt, definitivni indeks naše prolaznosti, pruža mogućnost za provjeru smisla onima koje to zanima, koji o tome nešto znaju, a nisu lišeni hrabrosti. Upravo se iz tih razloga Sziveri, u *Krotkim lubanjama*, pozabavio likovima potopljenim u poslušnost i tupost, dvonošcima koji, gotovo bez roptanja, pristaju živjeti u deliriju neprestane sadašnjosti. U njoj samo povremeno vide i prepoznaju ulomke vlastita života, pa i nisu u stanju uspostaviti mu i odrediti smisao, dok ga poput pije-

7Usp.: M. Miković, Poetska legenda, Subotičke novine, 21. X. 1988.

ska propuštaju kroz prste, uvjereni kako uzde njegove čvrsto drže u ruci! Pozabavio se Sziveri, također, i onima koji drhte zarad svojih snova, budući da ih više ne razumiju. Ljudima koji su zalutali i ostali zaglibljeni između novinskih naslova i ugodnosti prosječnog obilja (uzgred, takvoga koje na nekom drugom mjestu ne bi bilo dovoljno ni za siromaštvo), između dobrih susjeda i prijatelja s kojima ih povezuju tek međusobna nerazumijevanja i uzajamni strahovi, a nadasve ušećerena, kičerajska, do boli, «bezazlenost», tragom koje će zakonomjerno završiti uhvaćeni u mreže brzorazrastajućega ludila surovosti i nasilja, dok se međusobno promatraju, ruku krvavih do lakata.

Nažalost, redatelj Tibor Csizmadia nije se najbolje snašao u susretu sa Sziverijevim tekstom. Postavka mu je ostala odveć suzdržana, gotovo bojažljiva, a u scenском izrazu siromašna, na mahove čak posve nedorasla. Prevodeći Sziverijevo iskustvo na sebi dostupna i uvelike već (is)korištena rješenja u maniri svojedobno hit filma (i romana) *I konje ubijaju, zar ne?* – pokazalo se, redatelj nije uspio ovladati stvarnim izazovima dramskog predloška, zbog čega se dugo i dosadno bavio banalnim scenskim problemima – primjerice, neučinkovitim plesnim nadmetanjem, uz preglasnu glazbu – zbog čega publika nije razumjela važnije dijelove izgovorena teksta. Na taj su način, svjesno ili iz nehata, u bukum prekrivenom verbalitetu, od publike ostala skrivena, mnoga pitanja čovjekova smisla, granice njegove slobode, ili, recimo, njegovih mogućnosti, o čemu se Sziveri neprestano pita. Ne ulazeći u prirodu ovog nesporazuma, mora se primijetiti; on je potpun, stoga valja podsjetiti upravu Kazališta – nije dovoljno biti u dosluhu samo sa istomišljenicima (uzgred: nedoraslima!), već je daleko važnije angažirati kvalitetne vanjske suradnike koji znaju udovoljiti izazovima scene i zahtjevnoj publici. A ima i takvih redatelja. Srećom glumci subotičkog kazališta, koji su već duže vrijeme izloženi jednom sasvim drugačijem teatarskom iskustvu, nisu sasvim podlegli onome na što ih je navodila već spomenuta režija, plus koreografija Béle Oravecza, nego su se, neko s više, neko s manje uspjeha, probijali kroz tekst, svako na tragu vlastita čitanja i valjda glumačkog instinkta. Vjerojatno je radi toga nastala i znatna neujednačenost u interpretaciji likova. U svakom slučaju, značajno je spomenuti; Edita Faragó, Levente Törköly, Dénes Döbrej, Árpád Bakota, Henrieta Varga, Emma Doro, Ferenc Arok, Ljiljana Jakšić i Tanja Tasić istinski su se trudili publici pružiti što više od Sziverijeva viđenja svijeta kojega živimo.⁸

8 Usp.: M. Miković, Prividno suočavanje, Subotičke novine, 16. XII. 1988.

232. Glede *Sprovoda u Terezijenburgu*, kod Miroslava Krležę sve se zbilo 22. svibnja 1906., u toploj noći punoj mjesecine, dok je premijera Ljubiše Ristića održana tmurnog, kišovitog, izenađujuće hladnog 30. kolovoza 1989. godine, na trgu ispred Kazališta i u dva dvorišta Gradske kuće, s početkom u 21 i 30, pri temperaturi zraka od 15,5° C. Publiku, koje je bilo za 250 do 300 duša, u 23 i 50 ispratila je temperatura zraka od jedva 13° C. Bilo je hladno i vlažno, ali se tek možda trećina uvaženog općinstva odlučila ponijeti kišobran. U predstavi je sudjelovalo još 60 glumaca, 19 glazbenika, zatim 12 rasnih grla iz ergele Zobnatica, s pripadajućim jahačima, plus dva lipicanca upregnuta u ogoljenu funeralnu kočiju kojoj je iz nekog razloga nedostajala svečana mrtvačka gála, čime je ona lišena ničim zamjenjive, mračne i nepojmljive bespovratnosti. Predstava je protekla u koreografiranju, od čvrstog vojničkog koraka, do razuzdanih salonskih igara, prema zamisli Béle Oravecza, na dopadljivu glazbu Davora Rocca, a glumci su bili u atraktivnim kostimima Bjanke Adžić Ursulov. I pjevali su više no obično. Cilj svega je bio, uključiti ovdašnje kazalište u avanturu zvanu glazbena drama, u potrazi za idealom teatarskog jedinstva, uz istovremenu smrt kazališta na kakvo smo desetljećima navikavani, koja je samo uvjetno u svijesti, možda, oličena u operi. No, put prema tome idealu tek predstoji, ako je suditi prema učinku viđenom 30. kolovoza. Ukoliko pristane zapjevati pred publikom, glumac preuzima na sebe jednaku odgovornost koju ima kao kada «samo igra» na sceni, izgovarajući tekst. Ne upuštajući se u ocjenu pjevačkih numera, recimo tek toliko da su poneki dueti, ali i solističke dionice – baš parale uši! Ne pribrajajući, ovamo, razloge zbog kojih je gdjekoji glumac, povrh svega, bio i zbunjen i ne baš sasvim siguran što mu valja činiti, dok je jedan među epizodistima naprosto pao, «kad mu vrijeme nije» ostavljajući promatrače neka dvoje; treba li tako biti, ili mu je pozlilo, ili je tomu već umoran pribjegao radi odveć rastegnute završne scene. Jednostavnije rečeno; nedovršenost scenske igre porođena u nestrpljenju, naprosto boli, a neurađene, propuštene probe, više su no, vidljive. Unatoč tomu, svi koji su izdržali ovaj *Sprovod*, prije svih glumci, a još više glumice razgolićenih ramena zaslužuju priznanje – jedni za iskazani profesionalizam, drugi za uloženi napor.

A što je zapravo ponuđeno i što se od toga moglo doživjeti? Zaludna, isprazna, kičerajska megalomanija, još jednog, carstva koje nije izdržalo iskušenja vremena, vječito u skandalima i obmanama, satkanog od laži i privida, u kojem se život sveo na dugo, priglupno i smrtno dosadno ponavljanje pukih rutina i rituala. U kojem paradiraju svakojaki šarlatani, krpiguzi i beznačajni

lokalni hohštapleri, sve same mizerije, jaduši i jal, nad kojima dominira smiješna elegancija sifilitičarskog časnčkog kora priženjenog ili u nekoj od preljubničkih kombinacija sa plavokrvim damama, premda, svi po precima, beznadno otužno vonjaju po oborima i pecarama. Eto, to je taj uvaženi terezijenburški high-life, i ne samo tamošnji i tadašnji, plus rutinirani bordel-majstori i kasa-frajle, a sve to uz bogatu trpezu, pažljivo sortirana laka i teška vina, svijećnjake, lampione, žučkasto-klozet-ski sjaj lusteru, vatromet kod vodoskoka, obavezni «An der schönen blauen Donau» itd, itd. I sve je carski žuto i crno od neprestane prisutnosti Smrti. Njen partner u igri je crno-žuti zastavnik, ona neposredno nadzire i zvukovno prekriva komemorativni skup «Sedamnaeste dragonske pukovnije» i ne lebdi samo nad kovčegom Géze Ramona, kojeg s mnogo mladalačke predanosti tumači Oliver Szél. Ona ni na čas ne napušta tužno-smiješnu, i nevješto sklepanu, džentriju nudeći joj za desert svoju otrovno tamnu, aureolu, jedini izlaz u slučaju nužde, zalogu oslobođenja, koje razumije se, ima i svoju cijenu: Potpuno, temeljito – samoponištavanje! Tako je u ovoj, ali i u svim sličnim predstavama, s jakim izgledima da se nikada ništa ne promijeni, dokle god nas preplavljaju polufeudalni i polugrađanski miksaž. Ristić istovremeno odmotava scensku traku i prema naprijed i prema nazad, vremenski planovi su paralelni i sabijeni pa je malo oduzeto od gustoće i poruke Krležina teksta kojeg je, još i te kako, zanimljivo slušati na mađarskom jeziku. Preljubnička sudbina Géze Ramona i Olge Varonig, rođene Glembaj, ne zauzima veći prostor od optimalnog, izbacujući u prvi plan niz drugih važnijih i već spomenutih značenja. Ona koja ga je naučila voljeti i ukrcala na svoj brodolomnički Meduzin splav, alabasterna pukovnikovica Olga, u tumačenju Gabrielle Jónás, dobila je potrebnu izgubljenost ispražnjene ljudske ljuštare i svijeta koji ju je porodilo. Prevaranta od formata, generala Fudži Hasegavu, Miklós Korica je gradio kretnjom, a još više nekom japansko-engleskom tarzan-lengvič smešom, zasmijavajući gledalište. Najteži zadatak zapao je Jánosa Alberta. U dvadesetominutnom monologu koji je samo prividno vrtlog bijesa osramoćenoga rogonje, trebalo je dosegnuti mnogo više i pokazati pravu prirodu vlastita lika, krotitelja časnčkog kora, i pukog izvršitelja sveukupnog političko-državnog bezumlja, te Previšnje gluposti oličene u zastavi kojoj se služi, ni jednog trenutka ne sumnjajući, nije li sve to tek očajno prizemna, bezvrijedna i neljudska farsa. A upravo je o njoj riječ, ona uvijek iznova satire čovjeka i nagoni ga da prislanja cijev na čelo⁹.

9 Usp.: M. Miković, *Sprovod u Terezijenburgu*, Subotičke novine 8. IX. 1989.

233. Koreodramska izvedba romana *Mala mađarska pornografija*, sve poznatijeg mađarskog pisca Pétera Esterházyja, u režijskoj postavci Nade Kokotović, subotičkoj je publici predstavljena 30. prosinca 1988. godine. Trajna bespovratna razočarenja koja više nitko i ničim ne može ispraviti, podloga je neizlječive tuge i njenog maligno razraslog sarkazma i cinizma nad kojima Péter Esterházy podiže svoju literarnu tvorevinu, dodajući nikad zaključenom univerzalnom repetitoriju LAŽI I OBMANA, doista dojmljiv prilog. Djelo teško prevodive jezične bravuroznosti i obrata koje svojom dramatikom, poseže za jedinim još preostalim svjetlom, onim koje dolazi iz samog središta neuništivoga ljudskoga duha, poslužilo je Nadi Kokotović kao najpodesniji predložak za uspješnu koreodramu u kojoj je, nakon *Anite Berber*, zaokružila svoje bavljenje totalitarizmom, tim ružno prestarjelim ideološkim čudovištem koje je u svom nakaznom pohodu samljelo nebrojene milijune u znaku kukastih i drugih križeva, u staljinskim i inim čistkama i ne samo tamo i tada i ondje.

LAŽI I OBMANA, oduvijek umjetnosti daruju svoje jedino zakonito kopile – KIČ! Veliki, nikad prevladani, SVEKOLIKI KIČ! Onaj koji od saharinski neuvjerljivog batrganja estetskog horrorra nezadrživo grabi u nasilje, da bi se okupao u krvi. Svejedno je li religiozan, revolucionaran ili tek eksperimentalan – KIČ ostaje KIČ, gradeći svoj prepoznatljivi stil, preobraćajući zaslādene prodike i najpliće ideje u smrtonosni hod koji ima samo jednu svrhu – RAZARANJE! kao naknadu za vlastitu nemoć i nepopunjivu, umrtvljenu prazninu. Uz pobrojana svojstva kiča, kič stila i kič ljudi u umjetnosti, politici i životu – uz ostala svojstva kiča, za koja nema dovoljno prostora u ovom prikazu, valja spomenuti VJEČITU MEGALOMANIJU, koja je u svom crno-žutom varijetetu gurnula Europu i svijet u prvi sveopći rat, a ne zadugo, preodjevena u novo ruho, i u drugo sveopće klanje. Raspad monarhije, revolucija, kontrarevolucija, bijeli teror, fašizacija i staljinizacija, tek su povijesna razdoblja kroz koje Esterházy i Kokoćevića ispituju neprestanu čovjekovu izloženost za bludama stradavanju i bezumnim bojevima u kojima ginu milioni za vjeru, naciju, dogmu. Zašto i dokle? Odgovora na ovo pitanje nema, bar ne u umjetnosti. Ona ne može ponuditi rješenja za probleme koji tište dvopapkare, ali nas na njih treba uvijek i iznova podsjećati, umjetničkim sredstvima, u čemu su u potpunosti uspjeli, i pisac romana, i autor ove izuzetne koreodramske predstave, potičući glumce i sve ostale suradnike i sudionike da pruže maksimum vlastita umijeća i autentičan scenski doživljaj, stvarajući onu

vrstu djela, kakvo će imati svoju publiku, dokle god bude kazališta¹⁰.

234. Početkom 1986. godine pod kupolom subotičke sinagoge zametnule su se prve scenske slike *Šiptara I.* podsjećajući gledatelje na skoro zaboravljeni kovitlac II. svjetskog rata i teškoga poraća koje je tada uslijedilo. Tijekom dugotrajnog društvenog oporavka, mnogi su povjerovali, zauvijek će zgasnuti požari nacionalističkih obmana, mržnji, nepravdi i ljudskog stradanja. Ovo razdoblje, opterećeno javnim nijekanjem stvarnosti, ma kakva ona bila, sa stanovišta pobjednika i poraženih, i stalnim pokušajima prikrivanja brojnih društvenih kontroverzi, redatelj Ljubiša Ristić nastoji prikazati kroz sudbinu bivšeg partizanskog komandanta Skendera Hotija, kojega izvrsno tumači Miodrag Krivokapić. Kada utihne rat, Hoti po nalogu jugoslavenske službe sigurnosti emigrira u Albaniju, kako bi ondje, na tragu svojih uvjerenja, nastavio borbu protiv ideološkog protivnika. Nakon obavljene zadatka, kada se konačno vraća doma, posve je zatečen prizorima kosovskih demonstracija iz 1968. godine, pod pritiskom kojih se dramatično mijenjala sudbina zemlje. Postavljajući ovo djelo 1986. godine redatelj Ljubiša Ristić, bez zazora zasijeca u mnoga osjetljiva društvena pitanja. Izbjegavajući ma kakve naznake mogućeg odgovora, zaustavio je scensku igru sred upozoravajućeg crescenda kosovskih bubnjeva, zamrznuvši na sceni, također, i životnu putanju Skendera Hotija, pred dvojmom – kako su se i zbog čega njegovi sinovi našli među demonstrantima, u samom središtu vrtloga velikoalbanskih iluzija. Da li samo zato što su i oni, poput okruženja, uostalom, smatrali da im je otac bio informbirovski emigrant? – budući da je za stvarnu misiju Skendera Hotija znala tek nekolicina, mahom već umirovljenih sigurnjaka sa samoga vrha. Ili su razlozi posve na drugoj strani, i daleko su složeniji, te ih valja tražiti, počevši od djela Dimitrija Tucovića i Svetozara Markovića, preko zabilješki Ive Andrića, sve do poplave suvremenih tekstova iz kojih je na ovaj, ili onaj način, i slijepcima vidljiv potpuni krah cjelokupne jugoslavenske politike – i ne samo na Kosovu i Metohiji.

Tri godine kasnije, uslijedila je (21. veljače 1989.), premijeri djela pod naslovom: *Šiptar I. + II.* Nastavak (1986.) započeta scenskoga uprizorenja, tada i još uvijek aktualnih društvenih i političkih zbivanja, pod kupolom djelomično restaurirane sinagoge, gdje se stječe sraz

¹⁰ Usp.: M. Miković, *Metronom laži i obmana Subotičke novine*, 13. I. 1989.

dalekih, nevidljivih sjena pustinskih šatora i razigranost secesijske građevine, gospodstveno suzdržana bljeska, ondje gdje svakoga prije ili kasnije neminovno zaokupe pitanja o tragičnoj sudbini nebrojenih pokoljenja rase-ljenog i širom svijeta rasutog židovskog naroda, koji nije presahnuo unatoč tomu što su mu nebrojeni silnici kroz povijest sasijekali korijene. Uz pomoć brojne glumačke ekipe Ljubiša Ristić nastavlja ispitivati razmjer stanja u kojem su se zatekli Srbi, Crnogorci i svi drugi nealbanski narodi, zajedno sa Šiptarima što su svoju ljudsku sudbinu vezali za njih, poput Dušana Hotija, sina Skendera Hotija, oženjenog Srpkinjom Milicom, u tumačenju Andrijane Videnović, kada su na ovaj ili onaj način dovedeni pred neminovnost iseljavanja i odlaska s Kosova, podliježući kampanji kupo-prodaje kuća i imanja, ispraćeni odobravanjem, ili nerazumijevanjem, dijela obitelji. Nakon njihova, i odlaska drugih, na sceni ostaje samo Miličin djed, tumači ga Petar Radovanović, koji polagano skida starački gunj i bolesničku pidžamu, a ispod se, poput kakve antičke kože, ukaže vojnička bluza i staje u stroj ... Zna li on komu je potreban? Tko ga može zaustaviti? I hoće li u tome uspjeti? Odgovore na ova pitanja, nije mogao pružiti Ristićev umjetnički postupak, već sam život kojega ovdje danomice, valjda, živimo¹¹.

235. U subotu 6. svibnja 1989. godine, u «Likovnom susretu», održana je premijera pantomime *Mikroorganizmi* u izvođenju članova subotičke grupe *Letnji bioskop*, u režiji Istvána Lalića. Mikroorganizmi su sićušna, za oko nevidljiva živa bića, rasprostranjena u zemlji, u vodi i zraku, osjetljiva na vatru, a mogu biti razorna kao što umiju i poduprijeti nastanak nečeg sasvim novog, nepoznatog i nedoživljenog. U pantomimičarskoj igri *Letnjeg bioskopa* upravo je Nj. V. Sićušnost u središtu pozornosti, a da bismo je uočili, scenografija je zumirana i razvučena u rasponu od, na prvi pogled, nasumične izabranih elemenata etno-parka, do neorealističke instalacije, koja danas djeluje pomalo već konzervativno. Nalik slikama rano preminulog Miklósa Biróa i njegovim junacima okruženim civilizacijskim smećem u kojem tavore i skončavaju nekada sretne obitelji, negdje na prepletu grada i predgrađa, gdje se uvijek nešto događa, pokreće i struji, sašaptava u oba smjera, ustaje i pada, lomi se i čvori, kuha vri i pari se, sred sukusa uzdrhtala nezadovoljstva kao na crtežima Slavka Matkovića, ili u njegovim stihovima, poput nostalgичno živčane blues-rock'n'roll raspojasanosti Roberta G. Tillyja, iza asketske suzdržanosti Ante Vukova, suhe svedenosti Dragomira Ugrena, ili nalik do te mjere zgusnutim

¹¹ Usp.: M. Miković, Šiptar I+II, Subotičke novine, 27. I. 1989.

gromadama Save Halugina, da se neprestano doimlju pred raspadom i novim klijanjem, a sve to u rasvjeti mutno-žutih-klozetskih žarulja od 25 do maksimum 40 W. Ovakva je scenografija bila prostor za očitovanje igračkih vještina Dénesa Döbreia, tumača svih glavnih i epizodnih likova, koji nam se, premda lišen riječi, obznanio sa samog ishodišta neprestanih nesporedaka i značenjskih pogriješaka. Nepodesnu, nepouzdanu, prevrtljivu, lažljivu, podmitljivu, izdajničku i svaku drugu riječ koja je razočarala, podala se i prodala, i izručila ništavilu tolike već naraštaje, zamijenila je igra u čije su središte postavljena četiri prasastojka: zemlja, vatra, voda i zrak, a *Letnji bioskop* je dodao (samo za Vas!) još četiri: zvuk, svjetlo, emociju i pokret. Hoće li od starih i novih sastaojaka, možda moguće prajuhe, na beskrajnom nebu, iz univerzuma ljudskoga uma, jednog dana opet zasjati Riječ? Ukoliko uopće bude potrebna bilo komu. Kvalificira li se za naredno kolo, morat će uvjeriti okupljene dvonošce da pojedinac, neovisno kako se zatekne glede kotača povijesti – «tko bi dolje, tko bi gore, tko bi lijevo, tko bi desno» – i tomu slično, samo teoretski može ostati očuvana dostojanstva. Upravo uz pomoć takvog jednog kotača, skinutog sa seljačkih kola, odvojenog od zaprege i dotjeranog u jednu od soba veleuvažena bankrota Ferenc Reichla, koji prizore *Mikoorganizama* nije mogao sanjati ni u najdubljem opijumskom ludilu svoje omiljene Turske sobe. (Ili je, ipak, mogao?) – Dénes Döbrei ispituje označene promjene, njima otkriva sebe i vrijeme u kojem živi, ali i mijenja svoje biće dok odmiče kroz svijet igre, prkoseći gravitaciji čudesnom lakoćom koja se nije odrekla do-sluha i komunikacije sa publikom, za razliku od nekih drugih, krajnje tetrapak inscenacija, što smo ih u bliskoj prošlosti vidjeli na ovdašnjim pozornicama, ova je bila lišena prazne pričljivosti, ideoloških lizalica, istrošenosti jednoumlja, pravovjerničke upuhanosti, postaviši suvremenom bajkom, koju mi moj vlastiti mozak priča, dok postaje moj san u kojem mi se moj utjelovljeni um pokazuje svojim različitim licima. Bajka, dakle, bez prepoznatljive poduke, bez basne i njene poduke, bez Vuka, Crvenkape, Snježane, i njenih sedam patuljaka, u pratnji sedam sekretara Skoja, prikazana je igra potpune sublimacije čovjekove pokretljivosti, bolne i prkosne različitosti i osjetljivosti, ispod svih maski koje padaju jedna za drugom, dok na sceni ne ostanu samo ruke, koje kao i na početku, propuštaju pijesak i naše živote, koje unatoč svega, ne uspijevamo postaviti naglavce, poput pješčanog sata. Složena od raznih igračkih iskustava, pantomima Dénesa Döbreija, na mahove se doimala naivnom dok je nastojala natuknuti nam ponešto o neuništivosti života. Premda takva zamisao godi

našem skromnom umu, a i lijepo zvuči, čak i u posve iziritiranim ušima, definitivno lišenim spremnosti na još jednu iluziju, trenutak je u kojem se klatarenje *Letnjeg bioskopa* opasno približilo svim mogućim otrcanostima i odživjelostima, već znanima i onima koji će se tek predstaviti, najosjetljivija točka sa koje je sve pretilo da će bućnuti u znane barske plicake. Rješenje je srećom, pronađeno u održavanju nepodnošljivog, u igri samoj, začinjenoj blagotvornom ironijom i božanskim cinizmom, pretposljednjom i posljednjom linijom odbrane duha i umjetničke slobode. Sto će ostati iza onog što se radi u *Letnjem bioskopu*? Sada je već sasvim izvjesno pogotovu kada se pribroje prethodni, čak i neuspjeli pokušaji, ostat će samosvojna subotička škola igranja Deneša Debreja, porođena na tragu koreodramskih postavki koje je ranijih godina razvijala Nada Kokotović, odnosno ono što je začeto kroz inicijacije gostujućih predstava, a te su nudile zavidan dijapazon europskih i svjetskih igračkih iskustava. Onima koji se odluče pohoditi *Letnji bioskop*, preporučamo; pred ovu se predstavu obvezatno naoružajte svim svojim preduvjenjima i nemojte ih olako odbaciti. Uostalom to i ne bi bilo zdravo, niti je u obostranom interesu, jer tek razmjena saznanja, iskustava i upoznavanje drugačijih senzibiliteta, ima kakvog-takvog smisla, a sve to je moguće tražiti tek u uvjetima postojanja razlika.

U tom kontekstu potrebno je skrenuti pozornost na još nešto: Pisani produkti tradicionalne umjetnosti, poput poezije, epsko-lirskog predloška, ili dramskog teksta, napose slike ili kakvog drugog objekta likovne umjetnosti, od značaja su za postojanje kulture, i nisu ostvarenja što nastaju za «jednokratnu uporabu», već s nakanom trajanja, što podrazumijeva i mogućnost komunikacije među naraštajima. Pantomima *Mikroorganizmi*, međutim, kakvu su nam prikazali Lalić i Döbrei uistinu spada u neku vrstu «novih usmenih» djela, a ona će postati neponovljiva kada se nakon stanovitog broja izvođenja skinu s repertoara, budući da se više neće biti pisanog predloška za pokušaj reproduciranja prikazane autentičnosti. Doduše, ostat će nešto snimaka, kazališnih prikaza i komentara, vjerojatno tek onih koji nisu izgovoreni pred mikrofonom radija ili TV-kamera, već su eventualno zapisani i tiskani. Drugačije rečeno djelo koje smo vidjeli neće moći sudjelovati u uspostavi međugeneracijske komunikacije – ona će biti prepuštena pisanim reliktima, ukoliko uopće preostanu iza pohoda «nove usmenosti»¹².

¹² Usp.: M. Miković, Održavanje nepodnošljivog, Subotičke novine 12. V. 1989.

236. Predstava pod naslovom *Kuća radosti*, urađena je prema djelu *Upotreba čoveka* Aleksandra Tišme, a pripremila ju je glumica subotičkog kazališta Ljiljana Jakšić. Tišmini junaci vremenski se kreću kroz razdoblje pred II. svjetski rat, zatim u vrijeme rata i poraća, a njegovi junaci, zahvaćeni vihorom nesreće svjedoče pred čitateljem, i gledateljem, o tragičnom rasturu obitelji iz kojih su ponikli, i o smrti najbližih im osoba. Premda pisac fokusira dvije središnje teme: nasilje i ljubav, *Upotreba čoveka* zahtijeva znatan angažman čitatelja, dok sklapa narativni mozaik romana iz tri vremenske cjeline – predratnog Novog Sada, ratom zahvaćene Srbije i poslijeratnog Celja, odnosno Novog Sada. Tijekom toga kretanja, unutar teksta, pisac čitatelja, iznad svega, navodi na preispitivanje vlastita iskustva – dakle ne dovodi ga samo do pitanja; koliko su u prošlosti razne ideologije upotrebljavale čovjeka, već koliko ga i kako – rabe i zlorabe danas. Složenu strukturu Tišmina romana Ljiljana Jakšić je pretočila u uznemirujuće i potresno monodramsko scensko zbičavanje, o tome kako se bivša logorašica, Židovka Vera nakon rata hvata u koštac sa svakodnevnim životom, pokušavajući se na njega privići, ne bi li mu se ponovno prilagodila i vratila, ukoliko se uspije s njim pomiriti, nauči li ponovo hodati, kroz sada mirnodopski svijet u kojem se, na tragu drugačije logike, ponekad, olako i, prebrzo, zaboravlja na monstruozne zločine i jezu sveopćeg uništenja. U tom pokušaju, zapada u dubok nutarnji sukob, satkan od nerazmrsivih niti ratnih i logorskih strahota. Oživljavajući prizore ljudske patnje, u tempu koji ne dozvoljava predah, Ljiljana Jakšić, istovremeno dramaturginja i redateljica monodrame, brzo i zgusnuto gradi ulogu na konkretnim, čuvstvenim, scenskim uprizorenjima, na pretpostavljenim slikama što bi ih svaki prosječan gledatelj trebao imati u svijesti (ili se bar vjeruje da ih ima) glede povijesnog konteksta, koji još uvijek traje, sastavljajući od fragmentiranih scena i iskidanih replika preuzetih iz Tišmina rukopisa gust, emotivan, naboj kojem je teško oduprijeti se i ostati, puki, nedirnut promatrač. Vješto se lišavajući postupnog i dosljednog psihološkog građenja konflikta Ljiljana Jakšić se odlučila za rizičniju varijantu da gledatelja, bez okolišanja, uvede u kaos logoraškog svijeta i suoči ga s nimalo jednostavnim, proturječnim impulsom za očuvanje života koji je stiješnjen između neprestano djelujućeg mehanizma poniženja i nasilja, iracionalnog, tragičnog, osjećanja krivice i ogoljene prijetnje smrću, spretno prevodeći gledalište u neomeđeni prostor sna kojeg funkcionalno presijeca pokretom, zvukom, svjetlošću i bojom. Time je izbjegla sve zamke izvještačenosti i usiljeno-

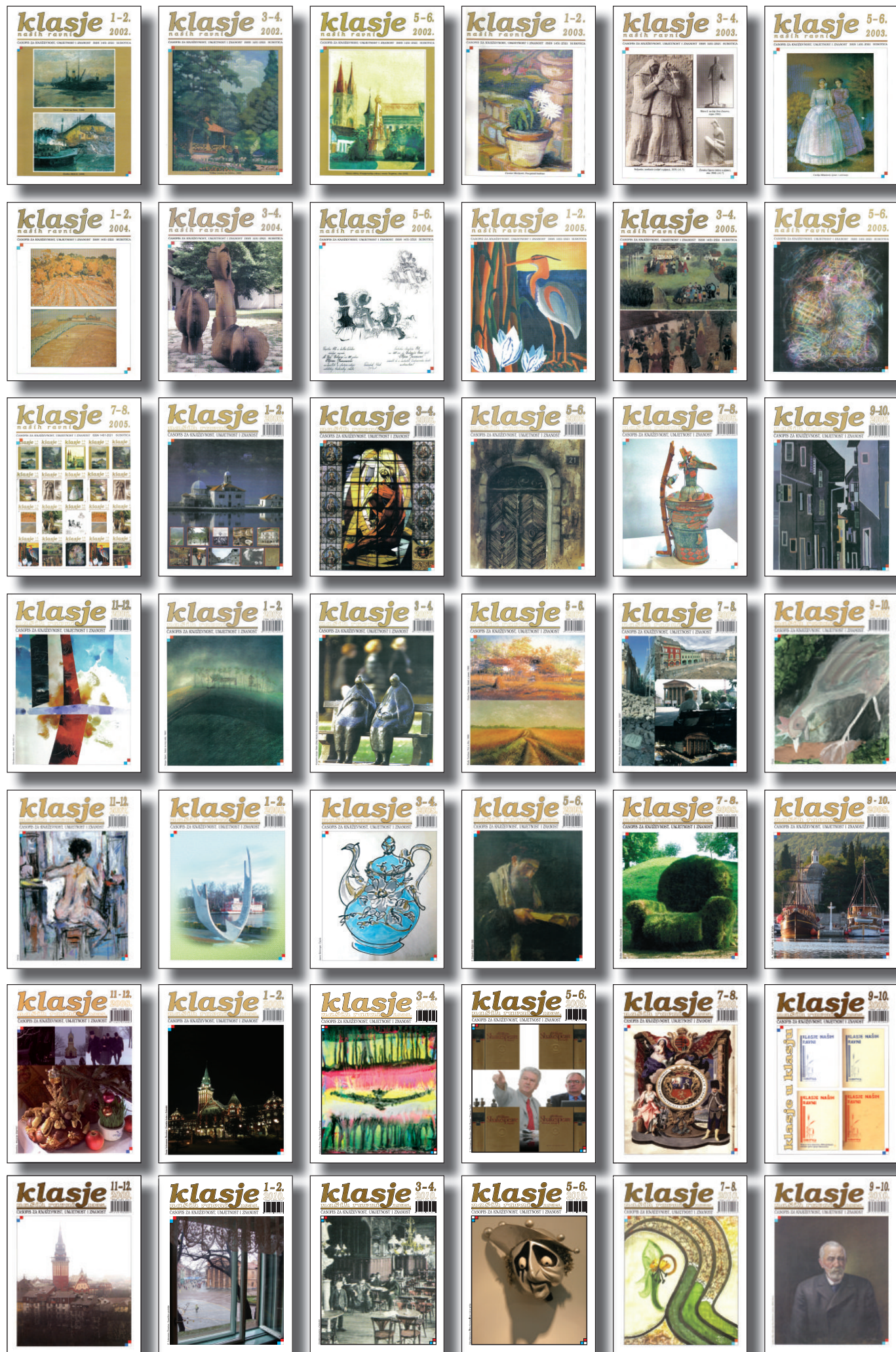
sti ostavljajući na sceni samu strahotu ogoljene muke čovjekove, i pojedinačnog, osobnog, dovodeći je do važnog i osjetljivog trenu kada sve prikazano uspijeva preobraziti u nadosobnu prijetnju, za svakoga i u svakom razdoblju, izazivajući duboku i uzbudljivu identifikaciju pred ponorom unakažene ljudske duše, lišena potrebe da pojednostavljeno imenuje pojave i označava kada i zašto čovjek postaje bijedna igračka u rukama slijepih sila, te stranac samome sebi. Na taj način *Kuća radosti* može se razumjeti i kao globalna metafora iznad koje neprestano lebdi vreli dah smrti, pomiješan sa gustim dimom spaljenih žrtava, u kojoj se ledi dah preživjelih i pretvara u njihov samrtni hropac. Cjelovitom doživljaju ove dobro pripremljene i izvedene monodrame, pridonijeli su također stihovi Marije Šimoković, glazba Gábora Lengyela, ton Vladimira Ištvanovića i svjetlo Imrea Meszáros, dok se za scenu pobrinuo Milan Vidaković¹³.

237. Premijera predstave *J. S. život i vreme*, održana je 21. svibnja 1991. godine u Sinagogi prema režijskoj postavci Ljubiše Ristića. Ovaj projekt subotičkog kazališta posvećen je rano preminulom Jánosu Sziveriju, jednom od najdarovitijih pjesnika vojvodanskih Mađara, inače, svojevremeno dramaturgu u ovdašnjem teatru. Predstava je pripremljena prema izboru iz njegove poezije, kojega je načinila i prevela Judita Šalgo. U ovom su projektu sudjelovali glumci: Gabriella Jónás, Ana Kostovska, Ljiljana Jakšić, Oliver Szél, Katalin Sziráczki, Luka Piljagić, Zsuzsana Talos, Radiša Vučković, Eva Kassa, Svetislav Đorđević, Marta Budanov, Ljupčo Bresliski, Suzana Grunčić, Tibor Kákonyi, Zoltán Godányi i Rickardo Sanchez. Muziku za ovu prigodu napisao je Gábor Lengyel, a kostim je pripremila Bjanka Adžić Ursulov. *J. S. život i vreme*, dugo pripreman i više puta odlagani projekt Narodnog pozorišta-Nepszinhas oslanja se na nedavno razdoblje u kojem su žed za drugačijim, životom oslobođenog društvenih stega i lišenog konvencija došli glave Jánosa Sziverija, rano preminulog pjesnika mlađe generacije vojvodanskih Mađara. I, razumije se, njegove poezije koja mu je konačno došla glave, na uvijek isti i toliko puta već viđeni način u povijesti odnosa tragom nesklada na relaciji – vlasti i stvaratelja. Kada je, konačno, 1985. godine došao u ovdašnje kazalište za dramaturga, iza Sziverija već su bili pogromi, izbacivanja sa radnog mjesta, informativni razgovori i sve ostalo što uz to ide i, naravno, bolest koja će ga najdosljednije motriti.

¹³ Usp.: M. Miković, Vazduha molim, Subotičke novine, 2. VI. 1989.

Koliko ja mogu razabrati zagrobne prilike, pjesnik János Sziveri trebalo bi da je posle svoje subjektivne smrti zaslužno dospio na jedino moguće (i pravo) mjesto – u Pakao! Razumije se, onaj stari dobri, klasični, danteovski Pakao. Da se ondje malo odmori, predahne, dane dušom i onda vidi što će, kako će i kuda će. Gdje se zna tko je tko, što kome sljeduje i zašto. I sve to pod uvjetom da je odlazeći imao makar malo više sreće nego za vrijeme tzv. života, ako ništa drugo, za utjehu onima koji ostaju, da pod ovom kapom nebeskom ima mjesta i za pravdu. Mi koji smo ostali, i pamtimo što mu se događalo još uvijek trajemo u sziverijevskom vremenu, svejedno da li po vlastitom izboru ili prinudi, sred bjesnila i izostanka smisla i nikako da sa sebe stresemo ničeanško-špenglerovska, marksističko-lenjinistička i ostala mrtvujuće-živuća ludila. Ljubiša Ristić je predstavu započeo stravičnom tišinom iz koje, u ambijentu kuglane, zaredom i ciklično eksplodiraju žamor, uznemirenost, kaos i lomljava. I onda se opet sve prividno smiruje do naredne iracionalne provale buke i bijesa. U ovoj kuglani koja će do kraja predstave postati streljana za Sziverija i likove iz njegovog poetskog svijeta, ili i za krotke lubanje i metafizičko osoblje zabavljeno odašiljanjem kugli, prepušteno zaboravu i samozaboravu, koje se međusobno obara rušeći i preostali dio svijeta, o čijoj složenosti, vrijednostima, proturječjima i mogućnostima ništa ne znaju, niti slute, niti sanjaju. I Sziveri i Ristić podsjećaju nas da se iza svake izvjesnosti, makar prividno bila i najveća, podmuklo krije isto toliko neizvjesnosti, koja prije ili kasnije mora eruptirati i pokazati svoje nepredvidivo lice iza kojeg mogu ostati samo nove, strašnije tišine. Tišine bez ponekad zamorne, ali ipak ljudske zbrke glasova Babilona kojeg neprestano zaziva i izaziva Jamantaka, ubojica Gospodara smrti. Gabriella Jónás, Ana Kostovska, Zsuzsana Talos, Ljiljana Jakšić, Oliver Szél i drugi glumci interpretirali su Sziverijevu poeziju, uglazbljenu ili a capella, s razumijevanjem i mjerom, ako već – život nije znao za mjeru¹⁴.

¹⁴ Usp.: M. Miković, Život ne zna za meru, Subotičke novine, 24. V. 1991.

NAKLADNIČKA DJELATNOST NIU HRVATSKA RIJEČ

2005.

1. Vojislav Sekelj, *U izmučenim riječima*, (2005.)
2. Jasna Melvinger, *Vaga s anđelima*, (2005.)
3. Petko Vojnić Purčar, *Kult kornjače*, (2005.)
4. Milivoj Prčić, *I nakon desetljeća*, (2005.)
5. Balint Vujkov, *Krilati momak*, (2005.)
6. Dražen Prčić, *Wild card*, (2005.)

2006.

7. Ljubica Kolarić-Dumić, *Igrajmo se radosti*, (2006.)
8. Vladimir Bošnjak, *Svršetak vražjeg stoljeća*, (2006.)
9. Željka Zelić, *Bezdan*, (2006.)
10. Milivoj Prčić, *Južno od tranšeja*, (2006.)
11. Andrija Kopilović, *Okom svećenika I.*, (2006.)
12. Andrija Kopilović, *Okom svećenika II.*, (2006.)
13. Dražen Prčić, *Wild card, drugo izdanje*, (2006.)
14. Ante Sekulić, *Osobna imena, prezimena i nadimci bačkih Hrvata*, (2006.)
15. Lazo Vojnić Hajduk, Andrija Kopilović, Alojzije Stantić, *Dužijanca*, (2006.)

2007.

16. Tomislav Ketig, *Velebitski orao*, (2007.)
17. Lazar Merković, *U ime pravde*, (2007.)
18. Zvonko Sarić, *Prosjaki banket*, (2007.)
19. Branko Jegić, *Ja, hodočasnik*, (2007.)
20. Ilija Okrugić Srijemac, *Glasinke*, (2007.)
21. Ilija Okrugić Srijemac, *Tri povijesne drame*, (2007.)
22. Stjepan Bartoš, *Upoznavanje*, (2007.)
23. Naco Zelić, *Monografija Nesto Orčić*, (2007.)
24. Marija Šeremešić, *Tragom sjećanja*, (2007.)
25. Ruža Siladev, *Divani iz Sonte*, (2007.)

2008.

26. Matija Poljaković, *Izabrane drame*, (2008.)
27. Ivan Pančić, *Natpivavanja*, (2008.)
28. Balint Vujkov, *Šaljive narodne pripovijetke*, (2008.)
29. Andrija Kopilović, *Okom svećenika III.*, (2008.)
30. Vojislav Sekelj, *U izmučenim riječima, drugo izdanje*, (2008.)
31. Ruža Siladev, *Divani iz Sonte, drugo izdanje*, (2008.)

2009.

32. Sanja Vulić, *Vitezovi hrvatskoga jezika u Bačkoj*, (2009.)
33. Antun Kovač, *Na dvoru Pašinog Tune*, (2009.)

2010.

34. Matija Poljaković, *Izabrane drame II.*, (2010.)
35. Matija Evetović, *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata*, (2010.)
36. Ilija Okrugić Srijemac, *Šaljive poeme*, (2010.)
37. Stjepan Bartoš, *Igra opasnih pojedinosti*, (2010.)
38. Ante Sekulić, *Osobna imena, prezimena i nadimci bačkih Hrvata*, (2010.)
39. Balint Vujkov, *Bunjevačke narodne pripovijetke*, (2010.)
40. Zsombor Szabó, *Crte iz povijesti naselja Bačke u srednjem vijeku*, (2010.)

Naručite knjigu!

HRVATSKA RIJEČ

Dostava preporučenom poštom, plaćanje poštaru po primitku.

Ime i prezime: _____

Ulica i broj: _____

Poštanski broj, mjesto i država: _____

Telefon i e-mail: _____

Ovim neopozivo naručujem:

1. _____, komada _____
2. _____, komada _____
3. _____, komada _____
4. _____, komada _____
5. _____, komada _____
6. Komplet knjiga s popustom 20% UKUPNO: 10.464,00

Vlastoručni potpis: _____